

Джон Рональд Руел Толкін
Володар Перснів. Частина друга. Дві вежі

Володар Перснів – 2

**Дж.Р.Р. Толкін
Володар Перснів
Частина друга: Дві вежі.**

Дж. Р. Р. ТОЛКІН

ВОЛОДАР ПЕРСНІВ

ДВІ ВЕЖІ

ДРУГА ЧАСТИНА ТРИЛОГІЇ

Перекладач
Катерина ОНІЩУК

Перекладач віршів і літературний редактор
Назар ФЕДОРАК

Консультанти
Леонід РУДНИЦЬКИЙ та Олег ФЕШОВЕЦЬ

ТРИ ПЕРСНІ ДЛЯ ЕЛЬФІВ — ДЛЯ ЇХ КОРОЛІВ,
СІМ — ГОРДИМ ҐНОМАМ З КАМІННИХ ПАЛАТ,
ЩЕ ДЕВ'ЯТЬ — ЛЮДЯМ СМЕРТНИХ РОДІВ,
ОДИН — ПОВЕЛИТЕЛЮ ТЬМИ, ДЕ ІМЛА
В МОРДОРІ, ДЕ МОРОК І ТІНЬ НА ЗЕМЛІ.
ОДИН З НИХ КЕРУЄ, ОДИН — ВСІХ ЗНАЙДЕ,
ОДИН ЇХ ЗБЕРЕ Й У ПІТЬМІ ВСІХ ЗВЕДЕ
В МОРДОРІ, ДЕ МОРОК І ТІНЬ НА ЗЕМЛІ.

ДВІ ВЕЖІ

АБО ДРУГА ЧАСТИНА «ВОЛОДАРЯ ПЕРСНІВ»

Книга третя

КНИГА ТРЕТЯ

Розділ 1.

Загибель Боромира

Арагорн квапливо піднімався на пагорб. Раз у раз припадав до землі. У гобітів легка хода, відбитки їхніх ніг нелегко відчитати навіть блукачеві, проте неподалік од вершини стежку перебігав ручай, і в мокрій землі він побачив те, що шукав.

– Я таки правильно зрозумів знаки, – сказав Арагорн сам до себе. – Фродо побіг на вершину пагорба. Цікаво, що він там побачив? Адже згодом він повернувся тією самою дорогою і знову спустився вниз.

Арагорн вагався. Він теж хотів піднятися на високий престол, сподіваючись углядіти там те, що допомогло би йому виплутатися зі скрутного становища, проте час збігав. Ураз чоловік метнувся вперед і помчав угору східцями до вершини, оминаючи великі валуни. Сівши на високий престол, він роззирнувся довкола. Та сонце, здавалося, потемніло, цілий світ був уже тьмяним і чужим. Арагорн обвів поглядом увесь простір од Півночі й до Півночі, але не побачив нічого, крім далеких пагорбів, і лише у високості знову помітив велетенського птаха, схожого на орла, що широкими колами поволі спускався з-під хмар до землі.

Доки Арагорн отак роззирався, його чутливі вуха вловили дивні звуки в лісистих пониззях зі західного боку Ріки. Він завмер. Звідти долинали крики, й Арагорн із жахом вирізнів серед них огидні орківські голоси. Тоді зненацька гортанно засурмив великий ріг, і його клич потужно вдарився об пагорби й відбився у видолинках, заглушивши своїм могутнім голосом ревище водоспаду.

– Ріг Боромира! – скрикнув Арагорн. – Він у скруті!

Зіскочивши східцями вниз, він помчав стежкою. «Прикро! Сьогодні мене переслідує невдача й усе, що я роблю, сходить нанівець. Де ж Сем?»

Він біг, крики дедалі гучнішали, натомість ріг сурмив із кожним разом більш глухо та розпачливо. Аж ось орки заволали люто і пронизливо, а поклики рогу стихли. Арагорн умлівіч здолав останній схил, але, поки він діставався до підніжжя пагорба, всі звуки поволі згасали: тоді чоловік звернув ліворуч і побіг у їхньому напрямку, та вони губились у далині, стаючи майже нечутними. Вихопивши свого сяйливого меча та гукаючи: *Елендил! Елендил!* – Арагорн мчав поміж дерев.

Приблизно за півтори версти від Парт-Галену на маленькій галявині, неподалік од озера, він знайшов Боромира. Той сидів, притулившись спиною до великого дерева, ніби спочивав. Однак Арагорн побачив, що в гондорця вп'ялося багато чорноперих стріл: у руці воїн і досі тримав меч, однак лезо його зламалося біля руків'я, а розрубаний навпіл ріг лежав поруч. Але й чимало орків лягло трупом довкола та біля ніг Боромира.

Арагорн став навколішки. Боромир розплющив очі, марно силкуючись щось сказати. Нарешті слова кволо злетіли з його вуст.

– Я спробував забрати Перстень у Фродо, – промовив він. – Мені шкода, я поплатився за це, – Боромир окинув поглядом загиблих ворогів: там їх лежало щонайменше двадцять. – Їх немає... півмірків... орки забрали їх. Думаю, вони ще живі. Орки зв'язали їх.

Він замовк, повіки його стомлено заплющилися. Але за мить озвався знову.

– Прощавай, Арагорне! Іди до Мінас-Тіріта й урятуй мій народ! Я програв.

– Ні! – сказав Арагорн, беручи його за руку й цілуючи в чоло. – Ти переміг. Мало хто здобував таку перемогу. Спочивай! Мінас-Тіріт не впаде!

Боромир лиш усміхнувся у відповідь.

– У який бік вони пішли? Фродо був із ними? – запитав Арагорн.

Але Боромир уже не подавав голосу.

– О горе! – вигукнув Арагорн. – Так знайшов свою смерть спадкоємець Денетора, Володар Вартової Вежі! Гіркий це кінець. Загін розбито вщент. Це я зазнав поразки. Гандальф даремно довіряв мені. Що маю тепер робити? Боромир заповів мені похід до Мінас-Тіріта, і серце моє прагне цього. Та де ж Перстень і Носій? Як мені знайти їх і врятувати Виправу від невдачі?

Він іще трохи постояв навколішки, зігнувшись од ридань і стискаючи Боромирову руку. Так його застали Леголас і Гімлі. Вони спустилися зі західних схилів пагорба, тихцем, скрадаючись між дерев, наче під час полювання. Гімлі тримав у руці сокиру, а Леголас – довгого ножа: він витратив усі свої стріли. Вибравшись на галявину, вони на мить заціпеніли, вражені, а потому стали, скорботно похиливши голови, бо зрозуміли, що тут відбулося.

– Шкода! – сказав Леголас, підходячи до Арагорна.

– Ми вистежили й убили в лісах чимало орків, однак більше користі з нас було би тут. Ми рушили сюди, щойно почули ріг, але, здається, спізнилися. Я боявся, що тебе смертельно поранили.

– Боромир помер, – відказав Арагорн. – А я не зазнав і подряпини, бо мене не було тут із ним. Він поліг, захищаючи гобітів, поки я був аж ген далеко на пагорбі.

– Гобітів! – скрикнув Гімлі. – І де ж вони? Де Фродо?

– Не знаю, – стомлено відповів Арагорн. – Перед смертю Боромир розповів мені, що орки зв'язали гобітів, але, на його думку, не вбили. Я спрямував його навздогін за Мері та Піпіном, однак не здогадався запитати, чи Фродо і Сем були з ним, доки стало запізно. Усе, що я сьогодні робив, вийшло на лихе. Що маємо чинити зараз?

– Спершу ми повинні подбати про загиблого, – сказав Леголас. – Не гоже нам залишати його, немов падаль, серед цих брудних орків.

– Проте нам слід поквипитись, – докинув Гімлі. – Він не хотів би, щоби ми затримувалися. Мусимо наздоганяти орків, якщо є надія, що хтось із нашого Загону таки став їхнім живим бранцем.

– Але ж ми не знаємо, чи з ними Персненосець, чи ні, – зауважив Арагорн. – Якщо ні – то ми його покидаємо? Хіба ми не повинні спершу знайти Фродо? Жахливий вибір постав перед нами!

– Тоді спершу зробимо те, що належить, – сказав Леголас. – Ми не маємо ні часу, ні знарядь, аби поховати нашого товариша як годиться чи насипати над ним курган. Хіба піраміду з каміння.

– Ця праця буде довгою та важкою: каміння, яке би нам знадобилося, можна знайти лише біля води, – мовив Гімлі.

– Тоді покладімо Боромира разом із його зброєю та зі зброєю вбитих недругів у човен, – запропонував Арагорн. – Пустімо човен за течією до водоспаду Раурос і віддаймо героя Андуйнові. Ріка Гондору подбає принаймні про те, щоби жодна нечисть не збезчестила його кісток.

Троє побратимів швидко обшукали тіла орків, складаючи на купу їхні мечі, розрубані шоломи та щити.

– Погляньте! – скрикнув Арагорн. – Ось нам і знаки!

Він витяг із купи грізної зброї два ножі з лезами у формі листків, покриті золотом і червінцем, а пошукавши ще, надібав чорні піхви, оздоблені маленькими червоними самоцвітами.

– Це не орківські знаряддя! – сказав. – Ці ножі належали гобітам. Орки, поза сумнівом, роззброїли нещасних, але побоялися залишити їхню зброю собі, бо знали, що ці леза – витвори Вестернесу – заклиті на погибель Мордору. Ну, що ж, якщо наші друзі досі живі, то зброї в них немає. Без надії сподіваючись, я візьму ці ножі: можливо, колись поверну їм.

– А я, – озвався Леголас, – позбираю всі стріли, які зможу знайти, адже мій сагайдак порожній.

Обшукавши купу зброї та ґрунт довкола неї, він знайшов чимало цілих стріл, древка яких були довші, ніж у тих, що ними зазвичай користувались орки. Ельф пильно оглянув стріли.

Арагорн тим часом придивився до вбитих і сказав:

– Тут полягло чимало орків не з Мордору. Хтось із Півночі, а інші – з Імлистих Гір, якщо мої знання про орків і про їхній рід чогось вартують. Але є ще й такі, котрих я ніколи не бачив. Їхнє спорядження геть не схоже на орківське!

Серед загиблих було четверо солдатів-гоблінів, кремезних, смаглявих, косооких, із товстими ногами та великими руками. Вони були озброєні короткими мечами зі широкими лезами, а не кривими ятаганами, як звичайні орки; а ще мали тисові луки, за формою та за довжиною схожі на людські. На їхніх щитах був дивний знак: маленька біла рука в центрі чорного поля, а на передній частині залізних шоломів білим металом було викарбувано руну С.

– Раніше я не бачив таких знаків, – сказав Арагорн. – Що вони означають?

– «С» – значить Саурон, – відповів Гімлі. – Це легко відгадати.

– Ні! – заперечив Леголас. – Саурон не послуговується ельфійськими рунами.

– І він не вживає свого справжнього імені, не дозволяючи ні писати, ні вимовляти його, – мовив Арагорн. – Та й білий – не його колір. Орки на службі у Барад-д'ура використовують символ Червоного Ока.

Він постояв хвилину, задумавшись.

– «С» – означає Саруман, – сказав невдовзі. – Зло вже зовсім поблизу, в Ісенгарді, й Захід тепер небезпечний. Цього й боявся Гандальф: зрадник Саруман якось дізнався про нашу мандрівку. Либонь, йому вже відомо і про Гандальфову загибель. Наші морійські переслідувачі могли втекти од варті Лорієну або ж оминули ту землю і прийшли в Ісенгард іншими стежками. Орки пересуваються швидко. Проте Саруман має багато різних способів вивідувати новини. Пригадуєте його пташок?

– Втім, у нас обмаль часу, щоби гаяти його на загадки, – відказав Гімлі. – Забираймо звідси Боромира!

– Але згодом нам таки доведеться знайти відгадку, якщо ми хочемо вибрати правильний шлях, – не відступав Арагорн.

– Можливо, правильного вибору й не існує, – промовив Гімлі.

Узявшись за сокиру, гном зрубав кілька гілок. Їх зв'язали до купи тятивами луків, постелили на цей каркас плащі, й на таких складених нашвидкуруч ношах троє вцілілих віднесли тіло свого побратима й ті трофеї з його останнього бою, які вирішили покласти йому в останню путь, до берега. Дорога туди не була довгою, та завдання їхнє виявилось не з легких, адже Боромир був муж високий і міцно збудований.

Арагорн залишився край ріки наглядати за ношами, а Леголас і Гімлі кинулися до Парт-Галену. Іти туди треба було версти з півтори чи й більше, тож, поки вони повернулися, квапливо веслюючи двома човнами вздовж берега, минуло трохи часу.

– Дивна історія! – озвався Леголас. – На березі були тільки два човни. Від третього не залишилось і сліду.

– Там побували орки? – запитав Арагорн.

– Ми не бачили нічого, що би на це вказувало, – відповів Гімлі. – До того ж орки забрали чи знищили б усі човни, а разом із ними й наші речі.

– Коли повернемося, я все там обстежу, – сказав Арагорн.

І от вони поклали Боромира на середину човна, що мав понести його в останню путь. Сірий каптур і ельфійський плащ побратими згорнули й поклали лицареві під голову. Розчесали довге темне волосся, розклавши його по плечах. На стані в загиблого поблискував золотий пояс із Лорієну. Шолом помістили біля тіла, на коліна поклали розрубаний ріг, руків'я та уламки меча, а в ногах склали мечі його ворогів. Потому, прив'язавши прову цього човна до корми іншого, спустили їх на воду. Сумовито веслували вздовж берега, відтак звернули на швидкоплинне русло й проминули зелений моріжок Парт-Галену. Крутосхили Тол-Брандіру виблискували: було вже пополудні. Побратими пливли на південь, над Рауросом здіймалися хмари бризок, що мерехтіли попереду, немов золотисте марево. Від прудкого бігу й гуркоту водоспаду бриніло безшелесне повітря.

Друзі у скорботі відпустили поховальний човен, у якому лежав Боромир – спокійний і незворушний, він гойдався на грудях пливкої води, поки його підхопила течія. Свого човна вони пригальмували за допомогою весел, і Боромир проплив повз них: його човен поволі даленів, перетворюючись на темну цятку на тлі золотого світла, а тоді раптом зник. Невпинно ревів Раурос. Ріка взяла Боромира, Денеторового сина, – його так і не діждались у Мінас-Тіріті, й ніхто вже ніколи не бачив, як він, за звичкою, стоїть уранці на Білій Вежі. Та згодом у Гондорі ще довго подейкували, що той ельфійський човен поплив до водоспаду, потому – пінявими водами вниз до Осгіліата, а далі – повз численні устя Андуйну до Величного Моря в зоряну ніч.

Якусь мить троє побратимів мовчали, спостерігаючи за човном. Першим озвався Арагорн.

– Його чекатимуть у Білій Вежі, – сказав, – але він не повернеться ні з гір, ані з моря.

І поволі затягнув пісню:

*Над луками Рогану між високих трав,
Там Вітер Західний здавна вздовж стін гуляв.
«Які сьогодні вісті ти із Заходу приніс?
Чи Боромира бачив ти при місячнім вогні?»
«Я бачив: плив він сімома потоками в імлі;
Я бачив: він ішов на край безлюдної землі,
Аж поки ген на Півночі у темряву пірнув.
Ріг сина Денетора лиш Північний Вітер чув».
«О Боромире! З мурів я на Захід все глядів,
Але не повернувся ти з пустельних берегів».*

Далі пісню підхопив Леголас:

*Південний Вітер із Морів, з піщаних дюн і скель,
Ячання чайок він несе і з ним своє, важке.
«Які ж новини з Півдня ти, зітхальнику, приніс?
Де зараз Боромир? Чомусь печально так мені».
«Мене про нього не питай, – якби ти знав лишень,
Скільки кісток на береги приносить кожен день;
А скільки Андуїн поніс до Моря навпрошки...
У Вітра Півночі спитай про їхній шлях гіркий!»
«О Боромире! Від воріт біжить на Південь путь,
Та між чайних голосінь тебе з морів не чути».*

А потому знову заспівав Арагорн:

*Там, де Ворота Королів, Північний Вітер мчить
І чисто й холодно з-над вежі у ріг сурмить.
«Які новини з Півночі, могутній, ти приніс
Про Боромира, що його нема вже довгі дні?»
«Під Амон-Геном клич його я чув. Під Амон-Геном він
Розбив свій щит, зламав свій меч супроти всіх один.
Постава горда, лик ясний – таким його знайшли,
І груди-хвилі Раурса героя віднесли».
«О Боромире! Вежа ця довіку відтепер
Зоритиме на Раурс – на Північ, де ти вмер».*

На цьому вони закінчили. Потому розвернули човна і погнали його щодуху проти течії назад до Парт-Галену.

– Ви залишили Східний Вітер мені, – сказав Гімні, – та я про нього нічого не скажу.

– Так і повинно бути, – мовив Арагорн. – У Мінас-Тіріті терплять Східний Вітер, але вістей у нього не питають. Однак Боромир уже став на свій шлях, а нам треба поспішати, щоби вибрати свій.

Тоді він узявся обстежувати зелений лужок – швидко, проте уважно, часто нахилиючись до землі.

– На цей ґрунт орки не ступали, – сказав. – Ні в чому іншому я не впевнений. Усі наші відбитки тут, і вони перетинаються знову і знову. Я не можу визначити, чи хтось із гобітів повертався сюди, відколи почалися пошуки Фродо, – Арагорн підійшов до берега поблизу того місця, де ручай, що цебенів од джерела, впадав у Ріку. – Отут є виразні відбитки. Гобіт забрів у воду і вибрався назад; але я не можу сказати, чи давно це було.

– І як же тоді розгадати цю загадку? – запитав Гімлі.

Арагорн відповів не відразу, натомість пішов до табору і перебрав речі.

– Бракує двох клунків, – сказав він, – один із яких точно належав Семові: був доволі великим і важким. Ось вам і відповідь: Фродо помандрував човном, а його служка поплив із ним. Напевно, Фродо повернувся, поки нас усіх не було. Я зустрів Сема, піднімаючись на пагорб, і наказав йому йти за мною; та, вочевидь, він цього не зробив. Сем здогадався, що на думці в його господаря, і наздогнав Фродо, перш ніж той устиг відпливти. Виявилося, що позбутися Сема не так просто!

– Але чому ж він позбувся нас, без жодних пояснень? – запитав Гімлі. – Це дивний вчинок!

– І хоробрий, – сказав Арагорн. – Гадаю, Сем був правий. Фродо не хотів вести нікого зі своїх друзів разом зі собою на смерть у Мордор. Проте знав, що сам він мусить іти. Після того, як гобіт пішов од нас, трапилося щось таке, що перемогло його страх і сумнів.

– Можливо, на нього натрапили орки-мисливці, й він утік, – припустив Леголас.

– Він утік – це правда, – відказав Арагорн, – але, гадаю, не від орків.

Про те, що, на його думку, могло стати причиною несподіваного рішення й утечі Фродо, Арагорн не сказав. Він довго зберігав у таємниці останні Боромирові слова.

– Ну, ми принаймні бодай щось з'ясували, – сказав Леголас. – Фродо покинув цей берег Ріки: тільки він міг узяти човен. Сем зараз із ним: тільки він забрав би свого клунка.

– Тоді нам слід обирати: взяти останнього човна і поплисти слідом за Фродо, – озвався Гімлі, – чи погнатися за орками пішки. Чи так, чи так, на успіх надії мало. Ми вже втратили дорогоцінні години.

– Дайте подумати! – сказав Арагорн. – Аби я зробив правильний вибір і перемінив лиху фортуна цього нещасливого дня!

Якусь хвилину він стояв і мовчав.

– Я піду навздогін за орками, – подав урешті голос. – Я би повів Фродо до Мордору і був би з ним до самого кінця, проте якщо ми зараз візьмемося шукати його у глушині, то доведеться покинути полонених на муку та на смерть. Нарешті серце моє промовляє впевнено: доля Носія віднині вже не в моїх руках. Загін виконав свою місію. Проте ми троє, доки стане сил, не покинемо в біді наших побратимів. Ходімо! Ми вирушаємо, – залиште тут усе, без чого можна обійтися! Ми мчатимемо вперед удень і вночі!

Вони підняли останній човен і понесли його до дерев. Поклали під нього всі ті речі, яких не потребували, а відтак не брали зі собою, і покинули Парт-Гален. А коли знову прийшли на галявину, де загинув Боромир, уже наближався вечір. Там мандрівники натрапили на слід орків. Це не потребувало особливих зусиль.

– Жоден інший народ не топче так землю, – сказав Леголас. – Здається, вони радіють із того, що збивають і чавлять усяке зело, навіть те, що не росте на їхньому шляху.

– Та, незважаючи на це, орки рухаються з чималою швидкістю, – зауважив Арагорн, – і не втомлюються. А згодом нам, либонь, доведеться шукати стежки на твердому безплідному ґрунті.

– Ну, то гайда за ними! – гукнув Гімлі. – Гноми теж уміють ходити швидко, а стомлюються вони не дужче за орків. Але гонитва буде тривала: ці негідники мають добрячу перевагу.

– Так, – погодився Арагорн, – гномівська витривалість усім нам стане у пригоді. Проте рушаймо! З надією чи без неї ми підемо слідами наших ворогів. І горе їм, якщо ми їх наздоженемо! Улаштуємо таку гонитву, яку всі Три Роди: ельфи, гноми та люди – вважатимуть дивом. Уперед, Троє Шукачів!

І він зірвався з місця, мов олень. Помчав між дерев. Вів їх тільки вперед, невтомний і прудкий, бо дух його нарешті позбувся сумнівів. Ліси біля озера залишилися позаду. Троє переслідувачів видерлися на довгі схили, темні, виразно окреслені на тлі неба, яке захід сонця вже забарвив у червоне. Вже запали сутінки, і троє Шукачів зникли вдалині – сірі тіні в кам'янистому краї.

Розділ 2 Вершники Рогану

Сутінки глибшали. У пониззі між дерев, які залишилися позаду, стелилась імла, нависаючи над тьмяними берегами Андуїну, проте небо було чисте. Виглянули зорі. Зростаючий місяць котився до Заходу, чорніли тіні від скель. Троє Шукачів добулися до підніж кам'янистих пагорбів, і хода їхня сповільнилася, бо йти орківським слідом було не надто легко. Тут височини Емин-Муїлу тяглися з півночі на південь двома нерівними хребтами. Західний бік кожного хребта був стрімкий і неприступний, а схили зі сходу були ледь пологі, пориті численними канавами та вузькими тріщинами. Цілу ніч троє побратимів пробиралися цією вичахлою землею, піднімаючись на гребінь першої – найвищої – гряди та знову спускаючись у темряву глибокої звивистої долини на протилежному її боці.

Там вони й перепочили коротку часину в холодну і безшелесну досвітню пору. Місяць уже давно сів перед ними, вгорі мерехтіли тільки зорі. Перше світло дня ще не пробилосся з-над темних пагорбів позаду. На мить Арагорн розгубився: орківський слід привів їх у цю долину, а тоді зник.

– Куди, гадаєш, вони могли завернути? – запитав Леголас. – На північ, аби йти прямою дорогою до Ісенгарда чи до Фангорну, якщо ти вважаєш цей ліс їхнім пунктом призначення? Чи на південь, аби дістатися до Ентави?

– Хоч би куди вони йшли, до річки їх не занесе, – сказав Арагорн. – Якщо для Рогану ще не все втрачено і Саруманова влада не зростає незмірно, то орки рушать найкоротшим шляхом – через луки рогіримів. Пошукаймо їх на півночі!

Долина, мов кам'янистий жолоб, тяглася між двома рядами пагорбів, а серед валунів на її дні тонкою цівкою тік струмок. Праворуч од мандрівників нависала скеля, а ліворуч здіймалися сірі схили, понурі та примарні у світлі раннього ранку. Вони пройшли ще приблизно півтори версти в північному напрямку. Арагорн, схилившись до землі, все нишпорив серед западин і канав, які вели вгору на західну гряду. Леголас ішов трохи попереду. Коли це раптом пролунав його крик, і друзі кинулися до нього.

– Ми вже наздогнали декого з тих, кого шукали, – сказав ельф. – Погляньте!

Усі глянули туди, куди він показував, і побачили: те, що вони сприйняли за валуни біля підніжжя схилу, насправді було купою трупів. Там лежали п'ятеро мертвих орків. Їх жорстоко зарубали, а двом відтяли голови. Грунт довкола був вологим од їхньої темної крові.

– Ось іще одна загадка! – скрикнув Гімлі. – Проте, щоби розгадати її, потрібне денне світло, а на нього ми ждати не можемо.

– І все-таки, хоч би якою була відгадка, вона, здається, дає нам надію, – сказав Леголас.

– Вороги орків можуть виявитися нашими друзями. На цих пагорбах мешкає якийсь народ?
– Ні, – відповів Арагорн. – Рогірами навідуються сюди нечасто, а до Мінас-Тіріта – далеко. Можливо, тут із невідомої нам причини полював загін людей. Однак, гадаю, це не так.
– І що ж ти думаєш? – запитав Гімлі.
– Думаю, що наші вороги привели за собою своїх ворогів, – одказав Арагорн. – Це північні орки, і прийшли вони здалеку. Серед убитих немає жодного з тих великих орків, котрі мали дивні знаки. Тут, напевно, зчинилася сварка – таке нерідко трапляється поміж цих підлих створінь. Можливо, вони сперечалися, куди йти.
– Чи щодо полонених, – докинув Гімлі. – Сподіваймося, що бранці не знайшли тут свою смерть.

Арагорн, рухаючись великим колом, обшукав ґрунт, але не знайшов жодних інших слідів сутички. І мандрівники пішли далі. Небо на сході вже блідло, зорі згасали, й сіре світло поволі розгорялося. Трохи далі на північ вони натрапили на западину, де крихітний потічок, провалюючись і звиваючись, проклав собі кам'янисту стежку ген у долину. Там росло кілька кущів, а на схилах видніли латки трави.

– Нарешті! – сказав Арагорн. – Ось сліди, які ми шукаємо! Ідуть угору цією канавкою: саме сюди подались орки після суперечки.

Тож переслідувачі хутко звернули й пішли новою стежкою. Легко, ніби після цілонічного відпочинку, вони перестрибували з каменя на камінь. Урешті-решт, добулися до гребеня сірого пагорба, і несподіваний вітерець розвіяв їхнє волосся та плащі – прохолодний вітер світанку.

Озирнувшись, троє друзів побачили, як за Рікою спалахнули далекі пагорби. У небі зайнявся день. Червоний пруг сонця піднявся над раменами темної землі. Попереду на заході лежав незворушний, безформний і сірий світ; поки вони дивилися на нього, нічні тіні танули, а пробуджена земля повертала собі барви: зелень просторилася розлогими луками Рогану, біло мерехтіли тумани в долинах Ріки, а ліворуч удалині, за понад двадцять миль од них, стояли синьо-пурпурові Білі Гори, височенні гагатові шпилі яких укривали блискучі сніги та рум'янці ранкового світла.

– Гондоре! Гондоре! – скрикнув Арагорн. – Хотів би я поглянути на тебе у щасливішу годину! Бо дорога моя поки що не веде на південь до твоїх сяйливих потоків.

*Гондоре! Мій Гондоре поміж Моря й Гір!
Там Вітер Західний гуля, і з давніх пір
Там світло сиплеться на Срібне Древо Королів.
О горді мури! Білі вежі! Трон моїх жалів!
О Гондоре! Чи ж побачу Срібне Древо я,
Чи Вітер Західний між Гір і Моря ще гуля?*

Тепер ходімо! – сказав він, відриваючи погляд од Півдня та дивлячись на північний захід – на шлях, яким мусив іти.

Гряда, на якій стояли побратими, різко зривалась униз просто біля їхніх ніг. Приблизно на шістнадцять сажнів нижче тягнувся широкий скелястий уступ, що раптово закінчувався стрімкою кручею – Східною Стіною Рогану. То була межа Емин-Муїлу, – далі, скільки сягало око, перед ними простягалися зелені рівнини рогіримів.

– Погляньте! – скрикнув Леголас, показуючи на бліде небо вгорі. – Там знов орел! Він дуже високо. Здається, птах уже відлітає геть, повертаючись звідси на Північ. Летить дуже швидко. Погляньте!

– Ні, навіть мої очі не в змозі його розгледіти, добрий Леголасе, – сказав Арагорн. – Він, певно, і справді надзвичайно високо. Цікаво, яке в нього завдання, якщо це той самий птах, якого ми бачили раніше. Але дивіться! Я бачу щось ближче й більш нагальне: онде щось рухається рівниною!

– Воно не одне – їх багато, – уточнив Леголас. – Це чималий піший загін; але нічого, крім цього, я сказати не можу, як і визначити, до якого народу належать ті воїни. Вони за багато верст звідси – можливо, за вісімнадцять; але на рівнині відстань зміряти важко.

– Проте, гадаю, нам уже не потрібні сліди, щоби знати, куди йти, – озвався Гімлі. – Нумо, якомога швидше знайдімо стежку вниз до лук.

– Ледве чи тобі вдасться знайти туди коротшу стежку за ту, яку обрали орки, – сказав Арагорн.

Тепер вони переслідували ворогів при ясному денному світлі. Здавалося, ніби орки помчали вперед так швидко, як тільки могли. Раз у раз переслідувачі натрапляли на речі, які вони загубили чи покинули: пакунки з-під їжі, скоринки черствого сірого хліба, подертий чорний плащ, важкий, підбитий залізом черевик, пошкоджений об каміння. Сліди тяглися на північ уздовж вершини стрімкого хребта і невдовзі привели до глибокої розколини, вибитої у скелі потоком, що гамірно плюскотів долі. Горбиста стежка, що нагадувала східці, спускалася вузькою ущелиною до рівнини.

Зійшовши, мандрівники несподівано опинилися в травах Рогану. Ті трави напливали, мовби зелене море, до самого підніжжя Емин-Муїлу. Потік стрибнув униз і зник серед густих заростів красолі та водяних рослин: чути було, як він дзюркоче в зелених тунелях, уздовж пологих схилів у бік далеких тваней у долині Ентави. Здавалося, зима залишилася позаду, вчепившись десь там за пагорб. Повітря було м'яке, тепле і ніжно пахло, ніби весна вже прокинулася і сік знову заструменів у зелах та в листі. Леголас глибоко вдихнув, мовби зробив великий ковток по довгій спразі в пустельних місцинах.

– Ох! Запах зелені! – сказав він. – Це ліпше, ніж тривалий сон. Біжімо!

– Легким ногам тут бігтиметься швидко, – озвався Арагорн. – Швидше, либонь, аніж узутим у залізо оркам. Нині маємо нагоду зменшити відрив!

Вони помчали вервечкою, мов гончі пси, котрі зачули сильний запах здобичі, і палке світло сяяло в їхніх очах. Широкий прокіс, у якому орківський загін протоптав огидну канаву, вів майже просто на захід; запашна трава Рогану в тому місці була понишена та почорніла. Раптом Арагорн зойкнув і звернув убік.

– Зупиніться! – гукнув він. – Не йдіть поки що за мною.

І хутко побіг праворуч, убік од головного сліду, бо побачив відбитки ніг, які вели туди, відгалужуючись від інших, – сліди дрібних босих ніг. Однак вони не далеко відійшли, перш ніж їх перетнули орківські відбитки, які також відступали від головного сліду позаду та попереду, а потому різко завертали і губилися на витоптаній дорозі. Там, де сліди відбігали найдалі, Арагорн нахилився й підібрав щось у траві, а тоді подався до друзів.

– Так, – сказав він, – вони дуже виразні – гобітські відбитки. Гадаю, що Піпінові. Він дрібніший за інших. І погляньте на це!

Річ, яку Арагорн тримав у руці, вигравала на сонці. Вона скидалася на листок бука,

який щойно розпустився, гарний і дивний у цій рівнині без дерев.

– Брошка з ельфійського плаща! – скрикнули в один голос Леголас і Гімлі.

– Листя Лорієну падає не просто так, – відказав Арагорн. – Цей листок упустили не випадково: його кинули як знак для того, хто може йти слідом. Думаю, Піпін відбіг од решти саме з цією метою.

– Значить, він принаймні живий, – сказав Гімлі. – І зумів скористатися своїми мізками, та й ногами – теж. Це додає снаги. Наша гонитва не даремна.

– Сподіваймося, що він не надто дорого заплатив за свою відважність, – докинув Леголас. – Нумо! Біжімо далі! Думка про те, що цих юних веселунів ведуть кудись, як худобу, пече мені серце.

Сонце досягнуло zenіту, а тоді поволі покотилося небом униз. Від моря на далекому Півдні піднялися легенькі хмари, й вітерець поніс їх геть. Сонце сіло. На сході вирости тіні, простягнувши навсібіч свої довгі руки. Та шукачі рухались уперед. Минула доба, відколи загинув Боромир, і орки набагато їх випереджали. На пласкій рівнині ворогів наразі ніде не було видно.

Коли нічна темінь зімкнулася довкола шукачів, Арагорн зупинився. За минулий день вони лише двічі перепочивали, та й то дуже коротко, тож нині між ними та Східною Стіною, на якій вони стояли вранці, простяглося уже вісім миль.

– Ось нарешті постав перед нами важкий вибір, – сказав він. – Відпочивати вночі чи йти далі, доки стане наших волі та сили?

– Якщо наші вороги не зупиняться на ночівлю, а ми ляжемо спати, то залишимося далеко позаду, – відповів Леголас.

– Але ж навіть орки повинні відпочивати під час маршу! – зауважив Гімлі;

– Загалом, орки рідко мандрують відкрито, поки світить сонце, проте ці не зупинялися, – сказав Леголас. – Вони точно не відпочиватимуть уночі.

– Якщо йтимемо вночі, то можемо загубити їхній слід, – мовив Гімлі.

– Той слід прямий, не звертає ні праворуч, ані ліворуч, наскільки бачать мої очі, – відповів Леголас.

– Можливо, мені вдасться вести вас навмання в темряві й не збитися з курсу, – озвався Арагорн, – але якщо ми заблукаємо чи звернемо кудись не туди, то, щойно розвидниться, можемо надовго затриматися, шукаючи слід.

– І ще не варто забувати, – додав гном, – що лише завидна ми зможемо побачити, чи не відбігає, бува, який слід убік. Якщо хтось із бранців утече або ж його понесуть, скажімо, на схід, до Великої Ріки, – в напрямку Мордору, ми проминемо потрібні знаки й ніколи про це не дізнаємося.

– Це правда, – сказав Арагорн. – Але якщо я правильно розшифрував ті знаки, які залишилися позаду, то в цьому загоні переважали орки Білої Руки, і вони зараз прямують до Ісенгарда. Їхній теперішній напрямок підтверджує мої слова.

– Проте вважати, ніби ми знаємо їхні наміри, було би надто легковажно, – заперечив Гімлі. – А як щодо втечі? У темряві ми могли би проминути знаки, які привели тебе до брошки.

– Після цього випадку орки будуть удвічі обережніші, а бранці – ще більш утомлені, ніж раніше, – сказав Леголас. – Інших спроб утечі не буде, якщо ми їм не посприємо. Як саме – нині годі вгадати, проте спершу нам потрібно перехопити орків.

– А втім, навіть я, гном, котрий відбув чимало мандрів, не найслабший із-поміж свого народу, не зможу пробігти цілий шлях до Ісенгарда без жодної зупинки, – мовив Гімлі. – Й у мене палає серце, і я хотів би вирушити в дорогу якнайраніше, проте зараз мені потрібно бодай трохи відпочити, щоби хутко бігти опісля. Якщо ми взагалі збираємося відпочивати,

то глупа ніч – найліпша пора для цього.

– Я ж казав, що вибір буде важкий, – нагадав Арагорн. – І як нам завершити цю суперечку?

– Ти наш проводир, – сказав Гімлі, – і вправний у переслідуванні. Вибір – за тобою.

– Серце наказує мені йти далі, – сказав Леголас.

– Але ми мусимо триматися разом. Я приймаю твоє рішення.

– Ви покладате вибір на того, кому погано вдається вибирати, – відповів Арагорн. – Відколи ми проминули Аргонат, усе, що я обирав, ішло шкереберть.

Він замовк, довго та пильно дивлячись на північний захід, у гушавину ночі.

– Ми не підемо в темряві, – сказав по якомусь часі.

– Бо небезпека пропустити сліди чи ознаки інших приходів і відходів здається мені найстрашнішою. Якби місяць давав удосталь світла, ми би цим скористалися, проте він рано сідає і ще молодий та блідий.

– А сьогодні він, до того ж, захмарений, – пробурмотів Гімлі. – Якби ж то Володарка дала і нам таке світло, яке вона подарувала Фродо!

– Той, кому його вручили, потребуватиме його дужче за нас, – сказав Арагорн. – Подорож Фродо – то і є справжня Виправа. А наша – лише буденний вчинок серед безлічі величних діянь цієї епохи. Від самого початку він міг і досі може виявитися безплідною гонитвою, якої не зіпсує та не виправить будь-який мій вибір. Що ж, я визначився. Скористаймося цим часом якомога доцільніше!

Він простягнувся на землі й одразу заснув, адже не спав іще од тієї ночі – в тіні Тол-Брандіру. А прокинувся й устав раніше, ніж на небі зайнялася ранкова заграва. Гімлі ще міцно спав, зате вже Леголас стояв, вдивляючись у темряву на півночі, задуманий і нерухомий, неначе молоде дерево безвітряної ночі.

– Вони дуже-дуже далеко, – сумно сказав ельф, обернувшись до Арагорна. – Я серцем чую, що орки цієї ночі не спочивали. Тепер лишень орел зміг би їх наздогнати.

– Але ми, попри все, продовжимо переслідування, щойно зможемо, – відказав Арагорн.

І нахилившись, він розбудив гнома:

– Прокидайся! Мусимо йти! Слід холоне.

– Але ж іще темно, – відповів Гімлі. – Навіть Леголас на вершині пагорба не зможе їх побачити, доки не зійде Сонце.

– Боюся, вони будуть приховані від мого зору чи то на пагорбі, чи на рівнині, під місяцем чи під сонцем, – сказав Леголас.

– Де зраджує зір, там допоможе земля, принісши відгомін, – відказав Арагорн. – Грунт стогне під їхніми ненависними ногами.

І він розпластався у траві, приклавши вухо до дерну. Довго лежав нерухомо, аж Гімлі здалося, що його друг знепритомнів або ж знову заснув. Займався мерехтливий світанок, довкола поволі розливалось сіре світло. Нарешті Арагорн підвівся, і побратими побачили його обличчя – бліде та спотворене, з тривогою в погляді.

– Відгомін, який ширить земля, грізний і бентежний, – сказав він. – На багато верст довкола нас не чути нічиїх кроків. Приглушеним і далеким є відлуння маршу наших ворогів. Але голосно дзвенять кінські копита. Я навіть сонний чув кінську ходу, що бентежила мої сни: коні мчать чвалом, летять на Захід. Але тепер вони віддаляються від нас, біжачи у північному напрямку. Цікаво, що діється в цій землі!

– Уперед! – вигукнув Леголас.

І розпочався третій день гонитви. Упродовж довгих годин, коли сонце змінювали хмари і навпаки, троє побратимів то крокували, то бралися бігти й рідко зупинялися, ніби втома не могла згасити їхнього запалу. Майже не розмовляли. Рухалися розлогим безлюдним простором, і їхні ельфійські плащі злилися з тлом сіро-зелених лук; навіть у холодному світлі полуденного сонця мало чий очі, крім ельфійських, помітили б їх, перш ніж вони наблизилися упритул. Мандрівники подумки не раз дякували Володарці Лорієну за подарований *лембас*, адже його можна було їсти й відновлювати сили, не зупиняючи руху.

Цілий день ворожий слід рівно біг уперед, ведучи на північний захід, не обриваючись і не звертаючи. З настанням чергового вечора побратими дісталися до довгих схилів без дерев, де земля вивищувалась і котилася хвилями до низки невисоких горбоспиних пагорбів удаліні. Орківський слід губився, звертаючи на північ до тих пагорбів; ґрунт дедалі твердішав, а трава – нижчала. Аж ген ліворуч зміїлася ріка Ентава – срібна нитка на зеленому килимі. Ніде нічого не рухалось. І Арагорн часто дивувався, чому вони не бачать ані сліду звіра чи людини. Головні рогіримські оселі були за багато миль на південь звідси, аж попід залісненими склепіннями Білих Гір, які зараз ховалися за туманом і хмарами; проте давніше Володарі Коней тримали на Східному Лузі – тут, на східній околиці їхнього володіння, – чимало табунів і стаєнь, а при них мешкало чимало пастухів, котрі жили в таборах і в наметах навіть узимку. І от тепер уся ця земля здавалася пустою, довкола панувала тиша, від якої зовсім не віяло мирним спокоєм.

У сутінках мандрівники знову спинилися. На той час вони здолали вже двічі по вісім миль рівнинами Рогану, і стіна Емин-Муїлу розтанула в мороці на сході. В імлистому небі мерехтів молодий місяць, але він давав мало світла, а зірки затягло паволокою.

– Цієї миті я найбільше жалкую, що ми перепочивали та зупинялися під час гонитви, – озвався Леголас. – Орки помчали вперед так, ніби їх підганяли батоги самого Саурона. Боюся, що вони вже досягли лісу і темних пагорбів, тож оце зараз поринають у пільму дерев.

Гімлі скреготнув зубами.

– Гіркий кінець нашої надії та всіх наших трудів! – промовив він.

– Надії – так, можливо, але не трудів, – відказав Арагорн. – Ми не відступимо. Проте я дуже втомлений.

Тоді він окинув поглядом пройдений шлях і задивився в ніч, яка насувалася зі сходу.

– У цій землі діється щось дивне. Я не довіряю цій тиші. Не довіряю і блідому Місяцеві. Зірки ледве видно; я ще ніколи не був такий утомлений, я такий виснажений, яким не годиться бути блукачеві, котрий іде за чітким слідом. Чиясь воля додає швидкості нашим ворогам і ставить перед нами невидиму перепону – втому, що оселяється радше в серці, ніж у кінцівках.

– Згоден! – відповів Леголас. – Це я збагнув, щойно ми спустилися з Емин-Муїлу. Однак та воля не за нами, а попереду нас.

Ельф показав туди, де попід місячним серпом, на краю земель Рогану, ховався в пільмі Захід.

– Саруман! – пробурмотів Арагорн. – Але він нас не заверне! Ми мусимо ще раз зупинитись, адже погляньте: навіть Місяць ховається в густу хмару. Але дорога наша проляже на північ між схилом і тванню, коли повернеться день.

Як і раніше, Леголас устав першим, якщо він узагалі спав.

– Прокидайтеся! Прокидайтеся! – гукнув ельф. – Червоний світанок. Дивні речі ждуть нас при межі лісу. Лихі чи добрі – того я не знаю: однак нас кличуть. Прокидайтеся!

І його побратими зірвалися на рівні й майже відразу ж рушили в путь. Пагорби поволі наближалися. Друзі добулися до них за годину перед полуднем – до зелених схилів, які переходили в голі хребти, що довгою лінією тягнулися просто на північ. Біля підніжжя земля була суха, а дерен куций, зате від ріки, що струменіла глибоко в понурих заростях очерету й осоки, їх відмежовувала чимала смуга затопленої землі – завширшки приблизно п'ятнадцять верст. На захід од найбільш південного схилу мандрівники натрапили на велетенське кільце, де дерен столочила та порила безліч ніг. Орківський слід вибігав із того кільця і звертав на північ сухими теренами біля пагорбів. Арагорн зупинився й уважно оглянув відбитки.

– Тут вони спинялися на короткий відпочинок, – сказав він, – але навіть зовнішній слід уже задавнений. Боюся, серце твоє не помилялося, Леголасе: гадаю, збігло щонайменше тричі по дванадцять годин, відколи орки стояли тут, де й ми зараз. Якщо вони крокували далі так само швидко, як дотепер, то вчора на заході сонця дісталися до кордонів Фангорну.

– Дивлячись на захід і на північ, я не бачу нічого, крім трави, що маліє, перетворюючись на імлу, – мовив Гімлі. – Чи побачили би ми ліс, якби вилізли на пагорби?

– Він іще дуже далеко, – відповів Арагорн. – Якщо я добре пам'ятаю, ці пагорби тягнуться на північ понад п'ять миль, а далі – на північний захід до витoku Ентави – розкинувся ще один широкий шмат землі, приблизно десять миль завдовжки.

– Ну, тоді вперед, – сказав Гімлі. – Мої ноги повинні забути про версти. І вони зробили би це охочіше, якби мені не було так важко на серці.

Сонце вже сідало, коли Шукачі нарешті підійшли до кінця лінії пагорбів. Багато годин вони крокували без спочину. Й ось тепер ішли повільно, а спина Гімлі згорбилася. Їноми у праці й у мандрах зазвичай незламні, мов камінь, але ця нескінченна гонитва вже почала даватися Гімлі взнаки, бо серце його цілком утратило надію. Арагорн ішов позаду нього, похмурий і мовчазний, а інколи нахилився до землі, щоби придивитися до якогось сліду чи знаку на ґрунті. Тільки Леголасова хода була легка, як завжди, його ступні майже не пригинали трави і не залишали відбитків: дорожній харч ельфів давав йому необхідну поживу, а спав він – якщо люди могли би назвати це сном, – відпочиваючи духом на дивних теренах ельфійських марень, водночас ідучи з розплющеними очима при світлі цього світу.

– Піднімімося на цей зелений пагорб! – сказав він.

Арагорн і Гімлі стомлено подерлися за ним угору довгим схилом, поки нарешті вийшли на вершину. То був округлий гладенький і голий пагорб, що стояв самотою і був крайнім із півночі в цілій гряді. Сонце сіло, вечірня темрява впала, неначе завіса. Троє побратимів були самі в цьому сірому безформному світі без позначок і без мірил. Тільки ген на північному заході темрява здавалася ще густішою супроти гаснучого світла дня: там були Гори Імли, а біля їхніх підніж – ліс.

– Не видно нічого, що би вказало нам шлях, – сказав Гімлі. – Тож доведеться знову спинитись і згайнувати тут ніч. Холоднішає!

– Північний вітер дме від снігів, – пояснив Арагорн.

– Але ще до ранку він переміниться на східний, – озвався Леголас. – Відпочиньте, якщо мусите. Проте не зрікайтеся надії. Що буде завтра – нам не відомо. Схід сонця часто приносить розраду.

– Уже тричі за час нашої гонитви сходило сонце, проте жодного разу не дало нам утіхи, – заперечив йому Гімлі.

Ніч дедалі холоднішала. Арагорн і Гімлі чергували сон із неспанням і, прокидаючись, кожного разу бачили Леголаса, який або стояв поруч із ними, або ж ходив туди-сюди, тихенько наспівуючи самому собі власною мовою, і, коли він співав, на суворому чорному небосхилі розпускалися білі зорі. Так минула ніч. Разом вони спостерігали, як у небі повільно зайнялося світання, голе та безхмарне, а потому зійшло сонце. Воно було бліде і прозоре. Вітер дмухнув зі Сходу, розігнавши всі тумани: довкола у приглушеному світлі просторилися понурі землі.

Попереду і на сході мандрівники побачили вітряні узвишся Роганського Пустиря, які мимохідь потрапили їм на очі багато днів тому, коли вони ще пливли Великою Рікою. На північному заході вишикувалися дерева темного лісу Фангорну: його тіняві склепіння простяглися на понад шість миль довкола, а крайні схили зникали в синій далечі. За лісом, ніби плівучи на сірій хмарі, переливалася біла голова високого Метедрасу – останнього шпиля Імлистих Гір. З-поміж дерев назустріч Шукачам бігла Ентава: її потік тут був вузький і швидкоплинний, а береги – глибоко розсічені. Орківський слід звертав од схилів до неї.

Простеживши гострим поглядом за слідом до ріки, а потому за рікою назад до лісу, Арагорн побачив на далекій зелені тінь – темну пляму, яка швидко рухалася. Тоді, припавши до землі, він знов уважно прислухався. А Леголас став поруч, прикрив ясні ельфійські очі довгою тонкою долонею і побачив не тінь і не пляму, а крихітні фігурки вершників – багатьох вершників, – і відблиски сонця на вістрях їхніх списів нагадували мерехтіння дрібних зірок, недоступних смертному зору. Віддалік за ними здіймалися тоненькі пасма темного диму.

На порожніх луках було тихо, й Гімлі чув, як у траві гуляє легіт.

– Вершники! – скрикнув Арагорн, зриваючись на ноги. – Багато вершників на прудких скакунах мчать у наш бік!

– Так, – відказав Леголас, – їх сто і ще п'ять. Волосся їхнє золотаве, а списи – блискучі. Їхній очільник дуже високий.

Арагорн посміхнувся.

– Й гострі очі в ельфів, – мовив.

– Ні! Ці вершники лише за якісь три милі від нас, – відказав Леголас.

– Що три, що одна, – озвався Гімлі, – на цій голій землі ми не зможемо від них утекти. Чекатимемо їх тут чи підемо далі своїм шляхом?

– Ми зачекаємо на них, – відповів Арагорн. – Я стомлений, наша гонитва була безплідною. Чи то пак нас випередили інші; бо ці вершники вертають звідкілясь орківським слідом. Од них ми можемо отримати новини.

– Або удар списом, – заперечив Гімлі.

– Троє коней мають порожні сідла, та гобітів я не бачу, – сказав Леголас.

– А я й не казав, що ми обов'язково почуємо гарні новини, – нагадав Арагорн. – Але чи лихі вони, чи добрі – ми зачекаємо на них тут.

Тож троє побратимів спустилися з вершини, де вони були легкою мішенню на тлі блілого неба, і повільно покрокували північним схилом. Коли до підніжжя пагорба залишилося зовсім трохи, вони спинилися, загорнулись у плащі та, збившись до купи, сіли на пожухлій траві. Час минав повільно й важко. Дмухав різкий пронизливий вітер. А Гімлі непокоївся.

– Що ти знаєш про цих вершників, Арагорне? – запитав він. – Ми сидимо тут, чекаючи неминучої смерті?

– Я бував серед них, – відповів Арагорн. – Вони горді та свавільні, проте мають щирі серця, а думки й учинки їхні шляхетні; вони хоробрі, проте не жорстокі; мудрі, хоч і не освічені, не пишуть книг, зате багато співають, як робили це діти людей іще перед Темноліттям. Але я не знаю, що відбулося тут останнім часом, як і того, що почувають зараз

рогірими, затиснуті між зрадником Саруманом і загрозою Сауранового нападу. Вони давно товаришують із народом Гондору, та не споріднені з ним. У вікопомні далекі часи Еорл Юний привів їх із Півночі, тож їхніми родичами є радше бардинги з Доли та беорнінги з Лісу, серед котрих і досі трапляються люди високі й вродливі, як Вершники Рогану. Та принаймні орків рогірими не люблять.

– Але Гандальф розповідав про чутки, ніби вони платять данину Мордору, – заперечив Гімлі.

– Я вірю цій чутці не більше, ніж вірив їй Боромир, – відказав Арагорн.

– Незабаром ви дізнаєтеся правду, – мовив Леголас. – Вони вже близько.

Невдовзі навіть Гімлі почув віддалений тупіт копит коней, що бігли чвалом. Вершники, їдучи по сліду, звернули від ріки й під'їздили до пагорбів. Вони мчали, як вітер.

Гуки чистих сильних голосів дзвеніли в полях. Вершники нагрянули зненацька, як грім, і найперший верховий промайнув зовсім поряд, оминаючи підніжжя пагорба та ведучи своє військо назад на південь уздовж західних меж схилів. Інші воїни їхали за ним: довга вервечка мужів в обладунках, бистрих, осяйних, лютих і вродливих водночас.

Коні рогіримів були кремезні, сильні, мали точені ноги: сіра їхня шерсть виблискувала, довгі хвости майоріли на вітрі, а заплетені в коси гриви погойдувалися на гордих шиях. Люди, котрі на них їхали, теж були велележими лицарями: рославі, з довгими руками та ногами, а їхнє волосся кольору тьмяної соломи вибивалося з-під легких шоломів і довгими косами летіло за ними, обличчя їхні були суворі та привабливі. У руках воїни тримали ясеневі списи, барвисті щити прикривали їхні спини, довгі мечі звисали з поясів, блискучі кольчуги сягали до колін.

Вершники галопували попарно, і, хоча то один, то другий вряди-годи піднімався у стременах і роздивлявся шлях попереду та обабіч, ніхто з них мовби й не помітив трьох незнайомців, котрі сиділи, мовчки спостерігаючи за ними. Військо майже проминуло Шукачів, коли Арагорн раптом підвівся і голосно гукнув:

– Що нового на Півночі, Вершники Рогану?

З подиву гідною швидкістю і майстерністю роганці зупинили своїх скакунів, розвернулись і прудко помчали назад. Невдовзі трое побратимів опинились у рухомому колі вершників, котрі піднімались і спускалися схилом, кружляючи довкола них і поступово стискаючи коло.

Без жодного слова чи наказу Вершники враз спинились. І ось на незнайомців націлилася сила-силенна списів, а декотрі воїни тримали в руках луки з наладованими стрілами. Тоді один із них виїхав наперед – високий чоловік, вищий за інших, а із гребеня його шолому звисав білий кінський хвіст. Він наближався доти, доки вістря його списа опинилося за кілька сажнів од Арагорнових грудей. Та Арагорн не ворухнувся.

– Хто ви, і що робите в цій землі? – запитав вершник, послуговуючись спільною мовою Заходу, а його вимова та манера говорити нагадували говірку гондорця Боромира.

– Мене називають Бурлакою, – відповів Арагорн. – Я прийшов із Півночі. Переслідую орків.

І вершник ураз зіскочив із коня. Віддавши свого списа іншому роганцеві, котрий під'їхав і зійшов на землю поруч із ним, він витяг меч і став віч-на-віч із Арагорном, пильно та не без подиву приглядаючись до нього. Врешті, він озвався знову.

– Спершу я і вас самих прийняв за орків, але тепер бачу, що це не так. Утім, ви мало знаєте про орків, якщо вирішили полювати на них у такий спосіб. Вони були прудкі, добре озброєні, і їх було багато. Якби ви наздогнали їх, то перетворилися би з мисливців на здобич. Однак у тобі, Бурлако, є щось незвичне, – і він укотре звернув свій ясний погляд на блукача. – Те ймення, яке ти назвав, не пасує для мужа. І одяг твій дивний. Невже ви вискочили з трави? Як ви змогли обдурити наші очі? Ви з ельфійського народу?

– Ні, – відказав Арагорн. – Серед нас лишень один ельф – Леголас із Лісового Королівства у далекому Морок-лісі. Та ми пройшли через Лотлорієн, і дарунки та ласка його Володарки досі з нами.

І Вершник поглянув на них зі ще більшим подивом, але очі його посуворішали.

– Виходить, у Золотому Лісі є Володарка, як про те й розповідають давні легенди! – сказав він. – Подейкують, що мало кому щастило виплутатися з її тенет. Дивні настали дні! Проте, якщо з вами її ласка, значить, і ви плетете тенета і, либонь, чаклуєте, – і, промовивши це, Вершник зненацька кинув холодний погляд на Леголаса та Гімлі. – А чому ви не говорите, мовчуни? – запитав він вимогливо.

У відповідь Гімлі підвівся і мало не вріс у землю широко розставленими ногами: рука його потяглася до сокири, а темні очі спалахнули.

– Назвися, володарю коней, і я скажу тобі своє ім'я та ще дещо, – кинув він.

– Щодо цього, – відказав Вершник, пильно дивлячись униз на гнома, – то незнайомцеві годиться назвати себе першим. Але нехай. Ім'я моє Еомер, син Еомунда, і мене величають Третім Маршалом Вершницької Марки.

– Тоді, Еомере, сину Еомунда, Третій Маршале Вершницької Марки, дозволь Гімлі, синові гнома Глоїна, застерегти тебе від нерозважних слів. Ти погано говориш про те, краси чого не здатна збагнути твоя думка, і пояснення тут лишень одне: тобі бракує клепки.

В Еомерових очах сяйнули блискавиці, а роганці почали сердито перегукуватись і змикати лави, виставляючи уперед списи.

– Я відітнув би тобі голову, бороду й усе решта, пане гноме, якби їх було видно над землею, – відрізав Еомер.

– Але він стоїть тут не сам, – втрутився Леголас, згинаючи лук і накладаючи стрілу такими швидкими рухами рук, що їх важко було помітити. – Ти помреш раніше, ніж завдаси удару.

Еомер одразу ж здійняв меч. І все це могло би закінчитися погано, якби Арагорн не скочив поміж них, піднявши руки вгору.

– Даруй, Еомере! – скрикнув він. – Коли ти дізнаєшся про нас більше, то зрозумієш, чому так розлютив моїх супутників. Ми не бажаємо зла ні Рогану, ні його народу: людям і коням. Може, вислухаєш нашу історію, а вже потім удариш?

– Вислухаю, – відповів Еомер, опускаючи лезо. – Проте мандрівникам у Вершницькій Марці слід бути мудрішими, ніж ви, і не квапитися виявляти свою зверхність у ці дні сумніву. Для початку скажи мені своє справжнє ім'я.

– Для початку скажи мені, кому ти служиш, – і собі запитав Арагорн. – Ти друг чи ворог Саурана, Темного Володаря Мордору?

– Я служу лише Володареві Марки – Королю Теоденові, сину Тенгела, – відповів Еомер. – Ми не коримося далекій Владі Чорної Землі, та наразі й не воюємо з нею відкрито: тому, якщо ви втікаєте від нього, то краще забирайтеся звідсіля. На всіх наших кордонах тепер неспокійно, ми в небезпеці, проте прагнемо тільки бути вільними й жити так, як жили, дбаючи про себе та не служачи жодному чужинському правителеві, ні доброму, ні злому. У ліпші часи ми радо вітали гостей, але нині зайти вважають нас квапливими й суворими. Ну ж бо, зізнавайтесь! Хто ви? Кому ви служите? І за чий наказом полюєте на орків у цій землі?

– Я не служу жодній людині, – відказав Арагорн, – а Сауранових прислужників переслідую всюди, куди вони потикаються. Мало хто зі смертних мужів знає про них стільки, скільки я; і не з власної волі цього разу переслідую їх у такий спосіб. Орки, котрих ми наздоганяли, захопили в полон двох моїх друзів. У такій скруті піший не шукатиме коня і

не питатиме дозволу, щоби йти по сліду. І не рахуватиме голови ворогів інакше, ніж мечем. Я не беззбройний.

Арагорн відкинув плащ. Ельфійські піхви сяйнули, коли він торкнув їх, а блискуче лезо Андуріла спалахнуло, мов вогонь, щойно його витягли з піхов.

– Елендил! – вигукнув чоловік. – Я Арагорн, син Арагорна, і ще мене зовуть Елессаром, Ельфокаменем, Дунаданом, нащадком Ісільдур, сина Елендила Гондорського. Ось Меч, що зламаний був, але його перекували! Допоможеш ти мені чи відмовиш у допомозі? Обирай швидко!

Гімлі та Леголас зачудовано дивилися на свого побратима, бо ніколи раніше не бачили його в такому настрої. Здавалося, наче він став кремезнішим, аніж був, а Еомер натомість змалів; а ще на розпашілому Арагорновому обличчі промайнула тінь владності й могутності камінних королів. На мить Леголасові навіть привиділося, що над чолом друга танцює біле полум'я, схоже на осяйну корону.

Еомер відступив, і на обличчі його відобразився благоговійний трепет. І він потупив горді очі.

– Воістину дні нині дивні, – пробурмотів роганець. – Сні та легенди виринають із трави й постають до життя. Скажи мені, володарю, що привело тебе сюди? І що означають ті зловісні слова? Давно вже Боромир, син Денетора, пішов шукати відповіді, та кінь, якого ми йому позичили, повернувся назад без господаря. Який же присуд везете ви із Півночі?

– Присуд робити вибір, – сказав Арагорн. – Можеш передати Теоденові, сину Тенгела, ось що: його чекає відкрита війна – або на боці Саурона, або проти нього. Ніхто тепер не зможе жити так, як жив раніше, мало хто вбереже те, що називає своїм. Але про ці важливі питання ми поговоримо згодом. Якщо долі буде завгодно, я особисто прийду до короля. Та зараз я у великій скруті й прошу допомоги чи бодай новин. Ти чув, що ми переслідуюмо орківське військо, яке забрало наших друзів. Що ти можеш нам розповісти?

– Що вам уже не треба їх переслідувати, – відповів Еомер. – Тих орків знищено.

– А наші друзі?

– Ми не бачили нікого, крім орків.

– Однак це справді дивно, – сказав Арагорн. – Ви обшукали вбитих? Там були тільки орківські трупи? Може, були ще маленькі – дитячі, на ваш погляд, босі й одягнуті в сіре?

– Там не було ні гномів, ані дітей, – відповів Еомер. – Ми перерахували вбитих, позабирали всю зброю, а тіла поклали на купу і спалили – за нашим звичаєм. Останки їхні ще й досі димлять.

– Ми говоримо не про гномів і не про дітей, – втрутився Гімлі. – Наші друзі – гобіти.

– Гобіти? – перепитав Еомер. – А що воно таке? Дивна назва.

– Дивна назва дивного народу, – сказав Гімлі. – Проте вони нам дуже дорогі. Здається, ви у Рогані чули про слова, які збентежили Мінас-Тіріт. У них ішлося про півмірка. Ці гобіти і є півмірками.

– Півмірки! – засміявся вершник, котрий стояв біля Еомера. – Півмірки! Це ж лише маленький народ із давніх пісень і дитячих казок із Півночі! Ми що, бредемо в легендах чи все-таки по зеленій землі при світлі дня?

– Людина спроможна на те і на те одночасно, – мовив Арагорн. – Не ми, але ті, хто прийде після нас, складатимуть легенди про наші часи. Зелена земля, кажеш? Це – вагома деталь легенд, хоча ти й ходиш нею при світлі дня!

– Час не жде, – сказав вершник, не зваживши на Арагорна. – Ми повинні поспішати на південь, володарю. Нехай ці дикуни залишаються тут разом зі своїми вигадками. Або ж зв'яжімо їх і відвезімо до короля.

– Спокійно, Еотайне! – відказав йому Еомер їхньою мовою. – Залиште мене на мить. Накажи, щоб *еоред* вишикувався на стежці й був готовий їхати до Ентівського Броду.

Белькочучи щось собі під ніс, Еотайн пішов, аби передати наказ іншим. І незабаром вони поїхали, залишивши Еомера з трьома побратимами.

– Дивним здається мені все, що ти розповів, Арагорне, – мовив той. – Хоча ти, без сумніву, кажеш правду: люди з Марки не брешуть, тому їх важко обдурити. Проте ти не сказав усього. Чи не повіси зараз більше про своє завдання, щоби я правильно розсудив, що маю чинити?

– Я вирушив із Імладрісу, як називають його в піснях, багато тижнів тому, – відповів Арагорн. – Зі мною пішов Боромир із Мінас-Тіріта. Мене вирядили до того міста разом із Денеторовим сином, аби допомогти його народу у війні проти Саурона. Та Загін, до якого я долучився, мав інше завдання. Але про це завдання я нині не говоритиму. Гандальф Сірий був нашим очільником.

– Гандальф! – скрикнув Еомер. – Гандальф Сірий Плащ відомий у Марці, та попереджаю: ймення його вже не слугує ключем до королівської ласки. Він гостював у нашій землі не раз, доки людської пам'яті, – приходив, коли йому заманеться: через три місяці чи через багато років. Однак завжди був провісником дивних подій – накликав лихо, як дехто каже тепер... Власне, саме після його останнього візиту влітку все пішло шкереберть. Тоді в нас почалися клопоти зі Саруманом. Бо ми вважали Сарумана нашим другом, але прийшов Гандальф і застеріг нас, що в Ісенгарді готують раптову війну. Він сказав, що й сам був полоненим в Ортанку і ледве втік звідтіля, відтак прохав нашої допомоги. Але Теоден не захотів його слухати, й він пішов геть! Не вимовляй уголос імені Гандальфа при Теодені! Він гнівається. Адже Гандальф забрав коня, що зветься Тіньюгрив, – найціннішого з усіх скакунів короля, ватажка *меарасів*, на яких може їздити лише Володар Марки. Зачинателем їхньої породи був могутній Еорлів кінь, який умів розмовляти людською мовою. Сім ночей тому Тіньюгрив повернувся: проте королівський гнів не згас, бо кінь уже здичавів і не дозволяє нікому себе осідлати.

– Значить, Тіньюгрив одинцем знайшов сюди шлях із далекої Півночі, – сказав Арагорн, – адже там вони попрощалися з Гандальфом. На жаль, Гандальф уже не сяде на нього. Сірий Плащ зірвався в п'ятому Копалень Морії й не повернеться звідти.

– Гнітючі новини, – відказав Еомер. – Принаймні для мене та для багатьох інших, якщо не для всіх: у чому ти переконаєшся, коли постанеш перед королем.

– Цю страхітливу новину мало хто в цій землі здатен осягнути, хоча вона може гостро вразити всіх, іще доки збіжить нинішній рік, – промовив Арагорн. – Одначе, коли гинуть великі, менші повинні заступати на їхнє місце. На мене було покладено провадити Загін довгою дорогою з Морії. Ми пройшли через Лорієн – і про нього тобі найліпше довідатися правду, перш ніж ти знову заговориш, – а звідти, здолавши багато миль Великої Ріки, дісталися до водоспаду Раурос. Там Боромир загинув од рук тих орків, котрих ви знищили.

– Ваші новини – суцільне горе! – збентежено скрикнув Еомер. – Ця смерть – непоправна шкода для Мінас-Тіріта і для нас усіх. Гідний був муж! Усі його славили. Він нечасто бував у Марці, бо постійно воював на східних кордонах, але я бачив його. Мені Боромир здався схожим радше на прудких синів Еорла, ніж на суворих гондорців, і, мабуть, він став би видатним капітаном свого народу, якби дожив до відповідного часу. Та про це горе до нас із Гондору не долинуло ні слова. Коли він загинув?

– Нині минає четвертий день, відколи його вбили, – відповів Арагорн, – і від вечора того дня ми мандруємо з-попід тіні Тол-Брандіру.

– Пішки? – не йняв віри Еомер.

– Так, як ти й бачиш.

Еомерові очі розширилися від подиву.

– Бурлака – надто нікчемне ім'я, сину Араторна, – сказав він. – Я назву тебе Крилоногом. Про цей учинок трьох друзів співатимуть у багатьох залах. Двадцять миль і ще дев'ять пройшов ти до кінця четвертого дня! Елендилів рід і справді витривалий!.. Одначе, володарю, що хочеш ти, аби я зробив? Я мушу поспішати назад до Теодена. Зі своїми

людьми я говорю з осторогою. Правда те, що ми наразі не ведемо відкритої війни з Чорною Землею, бо близько біля королівського вуха стоять особи, котрі накаркують йому погані поради. Проте війна гряде. Ми не зрадімо давнього союзу з Гондором, і, доки він боротиметься, ми допомагатимемо йому: так кажу я, і так кажуть ті, хто зі мною. Я відповідальний за Східну Марку – дільницю Третього Маршала, тож переселив усі табуни та пастухів по той бік Ентави, а тут залишив тільки сторожу та прудконогих розвідників.

– То ви не платите данини Сауранові? – запитав Гімлі.

– Не платимо й ніколи не платили, – відповів Еомер, і очі його спалахнули, – хоча до вух моїх долинала така брехня. Кілька років тому Володар Чорної Землі хотів купити в нас коней за велику ціну, проте ми відмовили йому, адже він використовує тварин на лихе. Тоді він наслав сюди орківські орди, і вони забрали зі собою все, що могли, вибираючи завжди тільки чорних коней: нині в нас мало залишилося таких. Саме тому ми запекло воюємо з орками... Але тепер найбільша наша біда – Саруман. Він заявив про своє право володіти цією землею, і вже багато місяців між ним і нами точиться війна. Він узяв до себе на службу орків, і вовковершників, і лихих людей, заклавши для нас вхід у Роганську Ущелину, тож ми, здається, обложені зі сходу і зі заходу... Нелегко протистояти такому ворогові: він чарівник хитрий і вправний у чаклуванні, має багато подоб. Кажуть, Саруман ходить то тут, то там, прикинувшись старцем у каптурі й у плащі, дуже схожим на Гандальфа, як багато хто тепер пригадує. Його шпигуни прослизають крізь будь-які сіті, його птахи, що приносять лихі знамення, безперервно літають у небі. Не знаю, чим усе це закінчиться, бо серце зраджує мене, та я майже певен, що не всі його друзі живуть лише в Ісенгарді. Зрештою, коли ти прибудеш у дім короля, то сам усе побачиш. Чи ти не підеш? Невже я марно сподіваюся, що тебе мені послано, щоби допомогти в часи сумніву та скрути?

– Я прийду, коли зможу, – відповів Арагорн.

– Їдьмо негайно! – наполягав Еомер. – Спадкоємець Елендила додасть справжньої сили Еорловим Синам у цю лиху пору. Адже навіть зараз у Західному Лузі тривають бої, і я боюся, що для нас вони закінчатся погано... Власне, поїхавши цього разу на північ, я не запитав дозволу в короля, бо за моєї відсутності в його домі залишилося мало охорони. Та розвідники попередили мене, що зі Східної Стіни чотири ночі тому спустилося військо орків, і дехто з них, як мені доповіли, мав на собі білі символи Сарумана. Тож, підозрюючи те, чого я найбільше боявся, – спілки між Ортанком і Темною Вежею, я повів за собою свій *eored*, свою дружину, і ми перехопили орків пізно ввечері два дні тому поблизу кордонів Ентівського Лісу. Там ми оточили їх і вчора на світанні дали їм бій. Я втратив п'ятнадцятьох своїх людей і дванадцятьох коней, на жаль! Орків було більше, ніж ми думали. До них приєднались інші, котрі надійшли зі сходу, перебравшись через Велику Ріку: їхній слід виразно видно трохи північніше від цього місця. А ще одні надійшли з лісу. Великі орки, котрі також мали на собі Білу Руку Ісенгарда, – це поріддя дужче та лютіше за решту... А втім, ми покінчили з ними. Проте затрималися надто довго. Нас потребують на півдні та на заході. Невже ти не поїдеш? Запасні коні в нас є, як ти бачиш. Для Меча там теж знайдеться робота. Так, а ще ми знайдемо застосування для сокири Гімлі та для лука Леголаса, якщо вони пробачать мої поспішні слова стосовно Лісової Володарки. Я сказав лише те, що кажуть усі люди на моїй батьківщині, хоча з радістю навчуся нового.

– Я вдячний тобі за приязні слова, – мовив Арагорн, – і серце моє прагне поїхати з тобою, та я не можу покинути своїх друзів, доки ще жевріє надія.

– Надії немає, – відказав Еомер. – Ти не знайдеш своїх друзів на північних кордонах.

– Але мої друзі ще не перетнули тієї межі. Неподалік од Східної Стіни ми знайшли надійний доказ того, що принаймні один із них був там ще живий. Однак між стіною та схилами нам не траплялось уже жодного знаку чи сліду, що відбігав би вбік, туди чи сюди, або ж я геть позбувся своїх умінь.

– Що ж тоді, на твою думку, трапилося?

– Не знаю. Їх могли вбити і спалити разом із орками: проте цього, кажете ви, не сталося, і я вам вірю. Тож доводиться хіба припустити, що їх віднесли до лісу перед боєм –

мабуть, як тільки ви оточили ваших ворогів. Ти можеш запрягтися, що ніхто не уникнув ваших тенет у такий спосіб?

– Я міг би запрягтися, що жоден орк не втік, щойно ми запопали їх, – сказав Еомер. – Ми досягли межі лісу раніше за них, і якщо потім хоч якась жива істота прорвалася крізь наше кільце, то вона не була орком і мусила би мати якусь ельфійську силу.

– Наші друзі були вдягнуті точнісінько так, як ми, – пояснив Арагорн, – а ви проминули нас за ясного денного світла.

– Я й забув, – відказав Еомер. – Коли трапляється стільки дивовиж, складно бути в чомусь упевненим. Цілий світ стає чудернацьким. Ельф і гном пліч-о-пліч мандрують нашими звичайними луками; мандрівники розмовляють із Лісовою Володаркою і залишаються живі; на війну повертається Меч, що зламаний був довгі віки – ще перед тим, як наші прабатьки приїхали до Марки! Як же людині вирішити, що вона має робити в такі часи?

– Так, як вона це вирішувала завжди, – відповів Арагорн. – Добро та зло не змінилися від минулого року: вони однакові й для ельфів, і для гномів, і для людей. І людині слід відрізнити їх одне від одного чи то в Золотому Лісі, чи то у власному домі.

– І справді, – погодився Еомер. – Я не сумніваюся ні в тобі, ні в учинках, на які наважиться моє серце. Та я не вільний робити все так, як хочу. Наші закони забороняють чужинцям безперешкодно блукати нашою землею, доки сам король не дасть їм на це дозвіл, а в ці дні суцільних небезпек законів слід дотримуватися сувороше, ніж будь-коли. Я попросив тебе добровільно поїхати зі мною, але ти не погодився. Нещасний я, бо мені доводиться починати битву сотні супроти трьох.

– Не думаю, що ваш закон належить застосовувати в цьому випадку, – відповів Арагорн. – Утім, я не чужинець, бо бував у цій землі раніше, до того ж не один раз, і їздив із воїнством роґіримів, хоч і під іншим іменем і в іншій подобі. Тебе я раніше не бачив, бо ти молодий, але з батьком твоїм, Еомундом, я розмовляв, і зі самим Теоденом, сином Тенгела, – теж. У минулі дні жоден вельможа цієї землі не примусив би мужа відмовитися від такої виправи, як моя. Мій обов'язок безсумнівний: іти далі. Ну-бо, сину Еомунда, слід нарешті зробити вибір. Допоможи нам або дозволь бодай іти своєю дорогою. Чи спробуй дотриматися свого закону. Якщо зробиш це, то на твою війну чи до твого короля вас повернеться небагато.

Еомер якусь хвилину мовчав, а тоді озвався:

– Нам обом варто поквартитися. Мій загін мусить уже їхати, а кожна година зменшує вашу надію. Ось мій вибір. Ви вільні йти, ба більше – я дам вам коней. Лише прошу: коли завершите свою виправу чи коли вона виявиться марною, повертайтеся з кіннями через Ентаву до Медусельду – розкішного дому в Едорасі, де нині сидить Теоден. Так ви доведете йому, що я не помилюся з вибором. Отож я покладаюся сам і, можливо, покладаю своє життя на ваше слово. Не підведіть мене.

– Не підведемо, – відповів Арагорн.

Коли Еомер наказав віддати зайвих коней чужинцям, це викликало чималий подив серед його людей, а також було чимало понурих і підозріливих поглядів: утім лише Еотайн відважився висловитися відкрито.

– Володар із гондорської раси, як він себе називає, можливо, гідний цього, – сказав він. – Але хто коли чув, аби коня Марки давали гномові?

– Ніхто, – відказав Гімлі. – Та не турбуйся: ніхто й ніколи про це і не почує. Я радше йтиму, ніж сидітиму на спині такого здоровецького звіра, з власної волі чи з примусу.

– Проте зараз ти мусиш їхати, інакше затримаєш нас, – зауважив Арагорн.

– Авжеж, ти сидітимеш позаду мене, – докинув Леголас. – Тоді все буде гаразд і тобі не

доведеться ні позичати коня, ні хвилюватися через нього.

І ось чималого темно-сірого коня підвели Арагорнові, й він сів верхи.

– Його звать Газуфел, – сказав Еомер. – Нехай він добре несе тебе і примчить до кращої долі, ніж Гарульфа, свого колишнього господаря!

Меншого та легшого коня, проте норовливого і запального, підвели Леголасові. Цю тварину звали Арод. Однак Леголас попросив зняти з нього сідло та зброю.

– Вони мені не потрібні, – сказав ельф, легенько скочив коневі на спину, і, на подив присутніх, Арод підкорився йому, ставши слухняним і рухаючись туди-сюди за самим лише словом вершника: так ельфи поводитися з усіма добрими звірами. Гімлі посадили позаду його друга, і гном учепився в нього, почувуючись не краще, ніж Сем Грунич у човні.

– Прощайте! Бажаю вам знайти те, що ви шукаєте! – гукнув Еомер. – Повертайтеся якомога швидше, і нехай наші мечі від сьогодні виблискують спільно!

– Я повернуся, – відповів Арагорн.

– І я повернуся також, – сказав Гімлі. – Ми й досі не все з'ясували щодо Володарки Галадріель. Я ще повинен навчити тебе шляхетної мови.

– Побачимо, – кинув Еомер. – Зі мною трапилось уже стільки дивного, що навчатися вихвалити прекрасну даму під ніжними ударами гномівської сокири буде для мене не дуже великим чудом. Прощайте!

На тому вони й роз'їхалися. Роганські коні були справді прудкі. Коли Гімлі невдовзі озирнувся, Еомерів загін уже змалів і був дуже далеко. Арагорн не озирався: доки вони мчали, він незмигнано стежив за слідом, низько нахилившись і тримаючи голову біля Газуфелової шиї. Незабаром подорожні дісталися до околиць Ентави і там натрапили на інший слід, про який казав Еомер: той слід спускався зі сходу через Пустир.

Арагорн спішився й оглянув землю, а потому скочив у сідло, від'їхав трохи на схід, тримаючись одного боку та намагаючись не топтати відбитків. Тоді знову, злізши з коня, обдивився землю. Він ходив уперед і назад.

– Дізнатися тут можна мало, – сказав Арагорн, повернувшись. – Основний слід геть заплутаний, бо перемішався зі слідами Вершників, коли ті повертались; адже в той бік вони їхали, напевно, ближче до річки. Але цей східний слід свіжий і чіткий. Він доводить, що нічий ноги не пішли в інший бік, назад до Андуїну. Тепер ми повинні їхати повільно, щоби переконатися, що жоден слід чи відбиток не відгалужується з іншого боку. У цьому місці орки, здається, помітили, що їх переслідують: можливо, вони зробили спробу позбутися бранців, перш ніж їх захоплять.

Поки вони їхали, погода геть зіпсувалася. Від Пустиря насунули низькі сірі хмари. Паволока затягнула сонце. Порослі деревами схили Фангорну бовваніли чимраз ближче і поволі темніли, бо сонце котилося на захід. Ні праворуч, ані ліворуч не видно було жодного знаку чи сліду, та подекуди траплялися поодинокі орки, котрі загинули, коли намагалися втекти: з їхніх горлянок стриміли стріли зі сірим оперенням. Урешті, під вечір мандрівники дісталися до кордонів лісу і на відкритій галявині серед перших дерев знайшли місце великого спалення: попіл був досі гарячий і ще курився. Біля попелища лежала чимала купа шоломів і обладунків, розтроснені щити, поламани мечі, луки та дротики й інше воєнне знаряддя. Посередині на палиці стирчала велетенська голова гобліна: на її розтросненому шоломі все ще було видно білий символ. Віддалік, поблизу ріки, – там, де вона витікала з

узлісся, – був курган. Його звели зовсім нещодавно: сиру землю вкривали свіжозрізані пласти дерну, а довкола було ввіткнуто п'ятнадцять списів.

Арагорн і його побратими ретельно обшукали усе поле бою, проте світло згасло і швидко настав вечір, понурий та туманний. До ночі вони не знайшли ні сліду Піпіна чи Мері.

– На більше ми не здатні, – сумно промовив Гімлі.

– Відколи ми припливли до Тол-Брандіру, перед нами постало чимало загадок, але цю розв'язати найважче. Я би припустив, що спалені кістки гобітів загубилися десь серед орківських. Важко буде Фродо дізнатися цю новину, якщо він доживе до того часу, щоби її почути, і важко буде старому гобітові, котрий чекає в Рівендолі. Ельронд був проти того, щоби вони йшли.

– А Гандальф – ні, – відказав Леголас.

– Але Гандальф сам захотів піти, й загинув перший, – відповів Гімлі. – Його завбачливість зрадила його.

– Гандальфові наміри ґрунтувалися не на завбаченні безпечного шляху для себе чи для інших, – заперечив Арагорн. – Є такі вчинки, які варто спробувати здійснити і не відмовлятися від них, навіть якщо кінець буде страшний. Але поки що я не покину цього місця. Бо нам, попри все, треба дочекатися ранкового світла.

Неподалік від поля бою вони розбили табір попід крилатим деревом, – на вигляд воно нагадувало каштан, але на ньому й досі була безліч широких брунатних минулорічних листків, схожих на сухі руки з довгими покрученими пальцями: вони скорботно шурхотіли від нічного вітерцю.

Гімлі дрижав. Мандрівники взяли зі собою лише один коцик.

– Розпалімо вогнище, – сказав він. – Небезпека мене вже не хвилює. Нехай орки злітаються хоч би й так густо, як літня комашня на полум'я свічки!

– А якщо наші бідолашні гобіти заблукали в лісах, світло може привабити їх сюди, – докинув Леголас.

– Ще воно може привабити інших істот: не орків і не гобітів, – сказав Арагорн. – Ми поблизу гірських узграниць зрадника Сарумана. Крім того – на самому краю Фангорну, і навіть торкатися до дерев цього лісу, подекують, небезпечно.

– Але ж рогірами вчора влаштували тут велике спалення, – сказав Гімлі, – і, як бачиш, для вогнища вони рубали дерева. А згодом, коли закінчили свої справи, безпечно провели тут ніч.

– Їх було багато, – сказав Арагорн, – і вони не зважали на лють Фангорну, бо бувають тут нечасто, та й під дерева вони не заходили. Натомість наші стежки, здається, ведуть просто вглиб лісу. Тому будьте обачні! Не рубайте живих дерев!

– А нам і не доведеться, – відказав Гімлі. – Вершники залишили вдосталь трісок і гілляччя, а довкола безліч мертвої деревини.

Тож він відійшов убік, аби назбирати хмизу, й заходився розкладати і розпалювати вогнище. Тим часом Арагорн мовчки сидів спиною до велетенського дерева, поринувши у глибоку задуму, а Леголас стояв одинцем на галявині, вдивляючись у глибоку темність лісу, і ледь нахилився вперед, ніби прислухаючись до голосів, які долинали з далечі.

Коли гном розпалив невелике яскраве полум'я, троє побратимів присунулися до нього й сіли разом, затуляючи світло своїми постатями в каптурах. Леголас поглянув угору на гілки дерева, які розпростерлися над ними.

– Дивіться! – сказав він. – Дерево радіє вогню!

Можливо, танцівливі тіні ввели в оману його зір, однак кожному з трьох привиділося, ніби віття коливалося сюди-туди, щоб опинитися над полум'ям, а горішні гілки схилилися донизу; брунатні листки ніби виструнчилися і терлись одні до одних, – мов безліч холодних

сухорлявих рук, які втішаються теплом.

Запала тиша, бо зненацька темний непізнаний ліс, який був зовсім поруч, показав себе великою та неосяжною сутністю, сповненою прихованих намірів. За мить знов озвався Леголас:

– Келеборн застерігав, аби ми не заходили глибоко у Фангорн. Знаєш чому, Арагорне? Які казки про цей ліс чув Боромир?

– У Гондорі й не тільки я чув чимало історій, – відповів Арагорн, – але, якби не Келеборнові слова, вважав би їх лише казками, які складають люди, коли справжнє знання занепадає. Я саме збирався запитати тебе, в чому їхня суть. Але якщо цього не знає ельф із лісу, то що може відповісти людина?

– Ти мандруєш довше за мене, – відказав Леголас. – На своїй батьківщині я не чув про цей ліс нічого, крім пісень, які розповідають, що в давнину тут мешкали онодрими, що їх люди називають ентами; Фангорн – прадавній ліс, прадавній навіть за мірками ельфів.

– Так, він прадавній, – погодився Арагорн, – прадавній, як і праліс біля Курганних Пагорбів, але значно більший. Ельронд каже, що вони споріднені між собою – ці два останні оплоти могутніх лісів Прадавніх Часів, коли Первородні вже блукали, а люди ще спали. Проте Фангорн береже і свої особливі таємниці. Які саме – я не знаю.

– А я й не хочу знати, – сказав Гімлі. – Нехай ніхто з мешканців Фангорну не хвилюється через мене!

Потому побратими тягнули жереб, аби визначити послідовність вартування, і першому стояти на чатах випало Гімлі. Інші двоє полягали. Майже відразу ж їх огорнув сон.

– Гімлі! – дрімотно прошепотів Арагорн. – Запам'ятай: у лісі Фангорн небезпечно відрізати галузку чи пагін од живого дерева. Проте й не заходь далеко в пошуках сухого хмизу. Ліпше вже хай помре вогонь! Гукай мене, якщо буде потрібно!

З тим він і заснув. Леголас лежав нерухомо, склавши свої гарні руки на грудях, з відкритими очима, в яких жива ніч змішувалася з глибоким сном, як то буває в ельфів. А Гімлі, згорбившись, сидів біля вогню, задумливо проводячи великим пальцем по лезу сокири. Шуміло дерево. Інших звуків не було чути.

Раптом Гімлі підвів голову й побачив на краю освітленого кола похиленого старця, котрий, загорнувшись у сірий плащ, спирався на патерицю; капелюх зі широкими крисами приховував його очі. Гімлі зірвався на ноги. На мить йому від здивування відняло мову, він не міг навіть скрикнути, хоча відразу подумав, що це Саруман запопав їх. А Арагорн і Леголас, прокинувшись од його різкого руху, сіли і втупили очі у старця. Той не подавав ані голосу, ні жодних знаків.

– Ну ж бо, отче, чим ми можемо прислужитися? – запитав Арагорн, схопившись на рівні. – Підходь і зігрійся, якщо ти змерз!

Він ступив уперед, але старець кудись подівся. Поблизу від нього не залишилось і сліду, а далеко заходити мандрівники побоялися. Місяць сів, і ніч стала дуже темна.

Раптом Леголас скрикнув:

– Коні! Наші коні!

Коней не стало. Тварини висмикнули кілки, до яких їх припнули, і зникли. На якийсь час троє побратимів непорушно завмерли й мовчали: черговий удар підступної долі неабияк збентежив їх. Вони стояли під склепіннями Фангорну, і незліченні милі відокремлювали їх од роганців – єдиних їхніх друзів у цій безкрайній і небезпечній землі. Доки тривало їхнє заціпеніння, їм причулося, ніби десь далеко в ночі хропуть та іржуть коні. Потому все знову стихло, крім холодного шурхоту вітру.

– Що ж, їх не стало, – озвався нарешті Арагорн. – Ми не можемо їх ані знайти, ні спіймати; тож, якщо вони не повернуться з власної волі, доведеться нам обходитися без них.

Ми вирушили пішки й пішки продовжимо наші мандри.

– Пішки! – буркнув Гімлі. – Ногами можна йти, проте вони нас не прогодують.

Й він, підкинувши трохи хмизу до вогню, гепнувся на землю біля багаття.

– Лише кілька годин тому ти не хотів сідати на роганського коня, – засміявся Леголас. – Гляди, бо ще перетворишся на вершника.

– Ледве чи я матиму для того нагоду, – відказав Гімлі.

– Якщо хочете знати мою думку, – почав він знову по хвилі, – я скажу вам, що то був Саруман. Хто ж іще? Пригадуєте Еомерові слова: *він ходить усюди в подобі старця в каптурі й у плащі*. Так сказав Еомер. Саруман щез разом із нашими кінями чи налякав їх – отак. І згадаєте мої слова: на нас чекають іще більші клопоти!

– Я не забуду твоїх слів, – сказав Арагорн. – Але я також помітив, що той старець був у капелюсі, а не в каптурі. Проте це не означає, що ти помиляєшся у здогадах і що тут нам не загрожує небезпека і вночі, й удень. Одначе зараз найкраще, що ми можемо зробити, – це відпочивати, доки маємо змогу. Я стану на варту, Гімлі. Мені радше потрібно подумати, ніж поспати.

Ніч повільно минала. Леголас змінив Арагорна, а Гімлі – Леголаса, і чати їхні добігали кінця. Нічого особливого вже не трапилося. Старець не з'являвся, а коні не повернулися.

Розділ 3 Урук-Гаї

П

іпіна огортав темний і тривожний сон: йому вчувалося, ніби його слабенький голос відлунює в чорних тунелях, гукаючи: «Фродо, Фродо!» Та замість Фродо на нього з п'їтьми вишкірялися сотні жахливих орківських пик, сотні жахливих рук хапали його зусібч. Де ж Мері?

Гобіт прокинувся. Холодний вітерець торкався його обличчя. Він лежав на спині. Наближався вечір, і небо вгорі тьмяніло. Піпін повернувся і з'ясував, що сон був не набагато гірший за дійсність. Його зап'ястки, ноги та щиколотки було скручено мотузками. Поруч лежав Мері: обличчя його було бліде, а чоло – об'язане брудним лахміттям. Довкола них сиділи і стояли орки з численного загону.

Спогади у зболілій Піпіновій голові поволі зібралися до купи й відокремилися від примар зі сновидіння. Звісно: він і Мері побігли до лісу. Що ж на них тоді найшло? Чому вони так бездумно кинулися невідь-куди, не послухавши старого Бурлаки? Довго бігли кричучи, – він не пригадував до пуття, як довго та як далеко; а потому раптом налетіли просто на гурт орків, котрі стояли і прислухалися, здається, не бачачи Мері та Піпіна, доки ті самі опинились у їхніх руках. Бідолашний старий Мері!

Потому з-за дерев вискочив Боромир. Він дав оркам бій. Багатьох убив, а решта втекла. Та не встигли гобіти і їхній рятівник пройти й півдороги назад, як на них знову напали: щонайменше сотня орків (декотрі з них були дуже великі) сипнула на них зливу стріл, і багато поцілило у Боромира. А Боромир сурмив у свій великий ріг, поки задзвеніли ліси. Спершу орки злякались і відступили; проте, коли збагнули, що рогу відповідає тільки відлуння, то розпочали стократ лютішу атаку. Далі Піпін мало що міг пригадати. Останній його спогад був про Боромира, який сперся на дерево, витягаючи з тіла стрілу; тоді зненацька запала темрява.

«Мабуть, мене вдарили по голові, – сказав він сам до себе. – Цікаво, чи тяжко поранено нещасного Мері? Що сталося з Боромиром? Чому орки нас не вбили? Де ми, і куди нас ведуть?»

На ці запитання він не мав відповіді. Йому було холодно і млосно. «Навіщо Гандальф переконав Ельронда, і той дозволив нам піти? – подумав він. – Яка з мене була користь? Лише докука: тягар, частина вантажу. А тепер мене викрали, і я став частиною вантажу

орків. Сподіваюся, хтось прийде й порятує нас! Але чи слід мені сподіватися на це? Хіба не порушить це всі плани Загону? От якби я міг звільнитися!»

Піпін трохи поборсався, та марно. Один із орків, котрий сидів поблизу, засміявся і сказав щось своєму напарникові їхньою огидною мовою.

– Лежи, поки можеш, малий дурню, – звернувся він відтак до Піпіна – цього разу спільною мовою, яка в його вустах звучала майже так само гидко, як і його рідна. – Лежи, поки можеш! Скоро ми знайдемо, чим зайняти твої ноги. Поки доберемося додому, ти шкодуватимеш, що вони взагалі в тебе є.

– А якби все тут було по-моєму, ти вже жалкував би, що не помер, – сказав другий. – Ти в мене ще пишатимеш, дрібний щурко!

Він схилився над Піпіном, тицьнувши свої жовті ікла мало не в обличчя гобітові. У руці орк тримав чорного ножа з довгим зазубреним лезом.

– Тихо будь, бо полоскочу тебе цим, – просичав.

– Не привертай до себе уваги, інакше я можу й забути те, що мені наказували. Кляті ісенгардці! *Угрук у багронк та пушдуг Саруман-глоб бубгош скаї...*

Він вивергнув довгу гнівну тираду орківською мовою, поволі переходячи на шепіт і бурмотіння.

Нажаханий Піпін боявся й поворухнутися, хоча йому дедалі сильніше боліли щиколотки та зап'ястя, а каміння під ним нестерпно муляло спину. Щоби чимось зайняти голову, він уважно прислухався до всього, що міг почути. Довкола лунала безліч голосів, і, хоч орківська мова завжди була сповнена ненависті й люті, гобіт зрозумів, що між його поневолювачами розпочалося щось на кшталт сварки, причому суперечка розпалювалася.

Піпін здивувався, усвідомивши, що непогано розбирає їхні слова: чимало орків послуговувалося звичайною мовою. Вочевидь, тут зібралися представники двох чи трьох зовсім різних племен, котрі не могли порозумітись орківською говіркою. Запекла суперечка точилася щодо того, як їм тепер слід учинити: в який бік іти і що зробити з полоненими.

– Нема часу вбити їх як годиться, – сказав один.

– Нема часу розважитись у цих мандрах.

– Нічого не вдієш, – сказав інший. – Може, вб'ємо їх швидко, вб'ємо їх просто зараз? Від них, клятих, самі біди, а ми поспішаємо. Невдовзі вечір, і нам треба рухатися далі.

– Накази, – глибоким риком озвався третій голос.

– *Убити всіх, але не півмірків; їх треба привести ЖИВИМИ і якнайшвидше.* Такі в мене накази.

– Навіщо вони? – запитало кілька голосів. – Навіщо живими? З них що, гарна здобич?

– Ні! Я чув, що один із них щось має, щось потрібне для Війни, якусь ельфійську штуку абощо. Хай там як, а їх обох мають допитати.

– Це все, що ти знаєш? Чому би тоді нам не обшукати їх і не дізнатися про все зараз? Може, в них є те, що і нам знадобиться?

– Дуже цікаве зауваження, – хихикнув голос, м'якший за інші, та зліший. – Мабуть, доведеться про це доповісти. Бранців не можна обшукувати чи грабувати – так мені наказували.

– І мені також, – сказав глибокий голос. – *Живими й такими, якими ви їх уніймали, бранців не чіпати.* Так мені наказували.

– А нам – ні! – озвався один із перших голосів.

– Ми пройшли увесь шлях од Копалень, аби вбивати і мститися за свій народ. Я хочу вбити і повернутися на північ.

– Можеш хотіти, скільки завгодно, – відказав рикливий голос. – Я Угрук. Я наказую. Я повертаюся до Ісенгарда найкоротшою дорогою.

– Хто наш господар: Саруман чи Величне Око? – запитав злий голос. – Нам треба негайно вертатися до Лугбурца.

– Якби ми могли переправитися через Велику Ріку, то так і було б, – сказав інший. – Але нас надто мало, щоби ризикнути і спуститися до мостів.

– Я можу переправитися, – сказав злий голос. – Трохи північніше звідси на східному березі нас чекає крилатий назгул.

– Можеш, можеш! Тоді ти полетиш геть, забравши полонених, і тобі дістануться всі гроші й слава у Лугбурці, а нас залишиш чвалати, скільки стане сили, Конячою Країною. Ні, ми повинні триматися разом. Ці землі небезпечні: тут повно підлих повстанців і бандитів.

– Ага, мусимо триматися разом, – гарикнув Углюк. – Я не довіряю тобі, мала свине. Якщо ти не у своєму свинарнику, то всього боїшся. Якби не ми, ви всі вже давно повтікали би. Ми бойові урук-гаї! Ми вбили великого воїна. Ми захопили бранців. Ми слуги Сарумана Мудрого, Білої Руки, – Руки, що годує нас людською плоттю. Ми прийшли з Ісенгарда, ми привели вас сюди, і ми поведемо всіх назад тим шляхом, яким захочемо. Я Углюк. Я все сказав.

– Ти сказав аж забагато, Углуче, – хихикнув у відповідь злий голос. – Цікаво, як усе це сприймуть у Лугбурці. Там можуть подумати, що Углюковим плечам слід полегшити роботу і позбавити їх чванливої голови. Там можуть запитати, звідки в ній такі дивні думки. Може, вони від Сарумана? Ким *він* себе вважає, піднімаючись на престол і хизуючись цими огидними білими символами? Там, мабуть, погодяться зі мною, з Грішнахом, їхнім довіреним посланцем; і я, Грішнах, кажу ось що: Саруман – дурень, брудний зрадливий дурень. Але Величне Око за ним стежить... *Свиня*, еге ж? Чи подобається вам, що вас називають *свинями* ті, хто розгрібає бруд нищого чарівничка? Їх годують орківською плоттю – повірте мені.

У відповідь залунали гучні зойки орківською мовою і задзвеніла оголена зброя. Піпін обережно перекотився на живіт, сподіваючись побачити, що буде далі. Його охоронці вирішили долучитися до сутички. У сутінках гобіт побачив великого чорного орка – ймовірно, Углука, який стояв навпроти Грішнаха – куцої кривоногої істоти, кремезної, з довгими руками, які звисали мало не до землі. Довкола них зібралось багато дрібних гоблінів. Піпін припустив, що то були північні орки. Вони витягли ножі та мечі, проте не наважувалися нападати на Углука.

Углюк закричав, і надбігло чимало інших орків, на зріст майже таких самих, як він. Тоді Углюк раптово, без попередження, стрибнув уперед і двома меткими ударами зітнув голови двом своїм супротивникам. Грішнах відступив і розчинився в п'їтмі. Усі решта теж розійшлись, а один орк зробив крок назад і, перечепившись через розпластане тіло Мері, впав та вилаявся. Та це, мабуть, урятувало йому життя, бо Углюкові спільники перескочили через нього і своїми мечами зі широкими лезами зарізали іншого. То був охоронець із жовтими іклами. Його тіло впало простісінько на Піпіна, а в руці він досі стискав свого довгого зазубреного, як пилка, ножа.

– Сховайте зброю! – крикнув Углюк. – І надалі без жодних дурниць! Звідси ми йдемо просто на захід, щоб спуститися сходами. Потім – навпростець до схилів і вздовж ріки до лісу. Крокувати будемо вдень і вночі. Це ясно?

«Виходить, – подумав Піпін, – якщо цьому огидному вояці знадобиться якийсь час, аби запанувати над цим загоном, то я матиму шанс». Гобіт угледів примарний посвіт надії. Вістря чорного ножа торкнулося його руки і ковзнуло на зап'ястя. Він відчував, як йому на долоню цебенить кров, але відчував також холодний дотик сталі до шкіри.

Орки готувалися до чергового маршу, проте дехто з північного племені досі чинив опір, тож ісенгардці вбили ще двох, доки зігнали докупи решту. Зчинилася колотнеча, посипалися лайки. Піпіна на якусь мить залишили без нагляду. Ноги йому скрутили міцно, а руки були зв'язані спереду і лише на зап'ястках. Він міг рухати ними обома одночасно, хоча пута врзалися йому в шкіру. Піпін перекинув мертвого орка на бік, а потому, ледве дихаючи, взявся терти вузол мотузки, що зв'язувала його руки, об лезо орківського ножа – вгору-вниз.

Ніж був гострий, а мертва рука міцно тримала його. Мотузку перерізано! Тоді гобіт хутенько вхопив її пальцями, скрутив нетугий браслет із двох петель і просунув у них руки. Опісля ліг і завмер.

– Підніміть бранців! – гаркнув Углюк. – І не смійте їм нічого заподіяти! Якщо вони не доживуть до нашого повернення, то декому тут теж укоротять віку!

Один орк ухопив Піпіна, ніби мішок, пропхав йому голову поміж його ж таки скрученими руками, потім учепився за руки й тягнув їх донизу доти, доки гобітове обличчя вперлося йому в груди; аж тоді подибав із ним геть. Інший орк так само повівся з Мері. Орківська рука, наче клешня, вчепилась у Піпінові плечі залізними лещатами так, що нігті вп'ялись у шкіру. Гобіт заплющив очі й знову поринув у лихі сновидіння.

Зненацька Піпіна знову жбурнули на кам'яний ґрунт. Ніч щойно розпочалась, але тендітний місяць уже хилився на захід. Вони опинилися на краю скелі, що ніби нависала над морем непрозорого туману. Неподалік шумів водоспад.

– Нарешті вернулися розвідники, – сказав зовсім близько якийсь орк.

– Ну, і що вони знайшли? – гарикнув Углюк голос.

– Тільки одного вершника. Він поїхав на захід. Тепер усе чисто.

– Ага, тепер. А надовго? Дурні! Ви мали його пристрелити. Він здіме тривогу. Кляті конярі почують про нас іще до ранку. Нам треба йти вдвічі швидше.

В цю мить над Піпіном схилилася тінь. То був Углюк.

– Сядь! – сказав орк. – Мої хлопці втомилися тягти тебе, як мішок. Нам треба лізти вниз, і ти мусиш іти на своїх. Помагай нам. Не кричи, не намагайся втекти. Помститься за такі вибрики ми маємо безліч способів, які тобі не сподобаються, хоч і не зашкодять твоїй корисності в очах Господаря.

Тоді він перерізав лину докола Піпінових стегон і щиколоток, смикнув гобіта за волосся й поставив на ноги. Піпін упав, Углюк знову потягнув його за волосся. Кілька орків засміялося. Углюк увіпхнув гобітові між зубів флягу і влив якусь пекучу рідину йому в горло, – той відчув, як палюче їдке тепло розтікається його тілом. Біль у ногах і щиколотках ущух. Він зміг стояти.

– Тепер другий! – сказав Углюк.

Піпін побачив, як орк підходить до Мері, який лежав поряд, і копає його. Мері застогнав. Грубо схопивши гобіта, Углюк силоміць посадив його і зірвав йому з голови пов'язку. Потому втер у рану якусь темну речовину з маленької дерев'яної скриньки. Мері закричав і почав несамовито борсатись.

– Не хоче приймати ліків, – хихотіли вони. – Не знає, що для нього добре. Ай! Згодом ми трохи розважимося!

Але Углюкові тієї миті було не до забав. Йому потрібно було поспішати, тож він мусив привести до тям своїх кволих супутників. Він лікував Мері за орківським звичаєм, і це невдовзі спрацювало. Коли Углюк присилував гобіта ковтнути з фляги, звільнив його від пут і поставив на ноги, Мері виглядав блідим, зате похмурим і викличним, до того ж – вельми живим. Глибокий поріз на чолі йому вже не докучав, але брунатний шрам залишився до кінця його днів.

– Привіт, Піпіне! – озвався він. – Отже, ти теж потрапив у цей маленький похід? Де ми знайдемо ліжка та сніданок?

– Годі! – сказав Углюк. – Обійдетесь! Припніть язика. Не балакати між собою. Про всі клопоти дізнаються там, де нас чекають, і Він придумає, як вам відплатити. Матимете й ліжка, і сніданок – аби пузо витримало.

Орківський загін почав спускатися вузькою ущелиною, що вела до туманної долини внизу. Мері та Піпін, розділені більш ніж дюжиною солдатів, чалапали разом із усіма. На дні ущелини їхні ноги торкнулися трави, і серця гобітів піднеслись.

– А тепер уперед! – закричав Углук. – На захід і трохи на північ. За Лугдушем.

– Що ми робитимемо, коли зійде сонце? – запитав хтось із північного племені.

– Побіжимо далі, – відказав Углук. – А ти що думав? Сидітимемо на траві й чекатимемо, поки білошкірі прибудуть до нас на пікнік?

– Але ми не можемо бігти при сонячному світлі.

– Ви побіжите, і я за вами, – сказав Углук. – Бігти! Бо інакше не бачити вам ваших любих нір. Клянуся Білою Рукою! Навіщо посилати у похід гірських личинок, які майже не мають підготовки? Бігти, хай вам грець! Бігти, доки ще ніч!

Відтак загін помчав уперед довгими уривчастими орківськими кроками. Бігли невпорядковано, юрмлячись, штовхаючись і лаючись, а проте з чималою швидкістю. Кожен гобіт мав трьох охоронців. Піпін був далеко позаду. Міркував, чи довго витримає такий темп руху, бо нічого не їв од ранку. Один із охоронців мав батіг. Але наразі орківське пійло гріло гобіта зсередини. І розум теж працював нівроку.

Раз у раз перед ним поставало непрохане видіння уважного обличчя Бурлаки, котрий схиляється над слідом і біжить за ними. Та що зможе добачити тут навіть досвідчений блукач, окрім плутаного сліду орківських ніг? Маленькі відбитки Піпіна та Мері затоптували підбиті залізом чоботи: попереду, позаду, скрізь.

Вони здолали приблизно півтори версти від скелі, коли схили перетворилися на розлоге неглибоке пониззя, де ґрунт був м'який і вологий. Усюди лежав туман, що тьмяно мерехтів в останніх променях місячного серпика. Темні постаті передніх орків стали примарними, їх проковтнула імла.

– Гей! Повільніше там! – крикнув іззаду Углук.

Раптом у Піпіновій голові майнула думка, яку він одразу взявся втілювати. Крутнувся праворуч і сторчголов кинувся в туман, уникнувши чіпких лап охорони, а тоді незграбно приземлився на траву.

– Стійте! – заволав Углук.

На мить зчинилися метушня та паніка. Піпін підхопився і побіг. Орки кинулися за ним. Зненацька один з них виринув просто перед гобітом.

«Надії на втечу немає! – подумав Піпін. – Зате є надія, що я залишив свої незатерті відбитки на мокрому ґрунті». І він обома зв'язаними руками вхопився за шию, відчепивши від плаща брошку. Щойно вона впала, довгі руки та жорстокі лапи схопили його. «Гадаю, там вона і лежатиме, поки світу, – подумав він. – Не знаю, навіщо я це зробив. Якщо інші наші втекли, то вони, мабуть, усі подалися з Фродо».

Ремінь батога обвився довкола його ніг, але Піпін навіть не зойкнув.

– Годі! – гаркнув, надбігаючи, Углук. – Йому ще доведеться бігти на своїх двох. Нехай вони обоє біжать! Нагадуйте їм про це батогами.

– Проте це ще не кінець, – прохрипів він, звертаючись до Піпіна. – Я не забуду. Розплату просто відкладено. Рухайся!

І Піпін, і Мері мало що запам'ятали з подальшої подорожі. Погані сни та болюча дійсність злились у довгий шерех нещастя, а чимраз менша надія зоставалася позаду. Вони тільки бігли й бігли, намагаючись не відставати від орків, і час од часу їх лизали жорстокі

язики батогів, якими керувала вправна рука. Якщо гобіти зупинялися чи спотикалися, їх підхоплювали і протягом якогось часу волокли.

Тепло орківського напою зникло. Піпінові знову стало холодно та млосно. Раптом він упав долілиць на дерен. Жорстокі руки з колючими нігтями вчепились у нього й підняли. Потому знову понесли, мовби мішок, і довкола загусла темрява – темінь чи то чергової ночі, чи то його сліпоти, – того він не відав.

Напівсвідомо Піпін почув, як ремствує безліч голосів: то орки вимагали перепочинку. Углюк кричав. І ось гобіт відчув, що його кинули на землю, й він лежав так, як упав, доки поринув у чорні сні. Проте болю не вдалось уникнути надовго; небавом залізні лещата немилосердних рук знову стиснули його. Довго трусили та підкидали, доки темрява поволі відступила й Піпін повернувся до дійсності, зрозумівши, що вже ранок. Хтось викрикував накази, і його грубо жбурнули на траву.

Він трохи полежав, борючись із відчаєм. У голові паморочилося, та, відчувши в тілі тепло, гобіт збагнув, що йому знову дали ковтнути тієї рідини. Над ним схилився орк і кинув йому кусень хліба та смужку сирої сушеної риби. Піпін жадібно поглинав черствий сірий хліб, але не м'ясо, бо хоч і вмирав од голоду, проте не настільки, щоби їсти плоть, яку йому кинув орк – плоть невідь-якої істоти.

Він сів і роззирнувся довкола. Мері був неподалік. Вони опинилися на березі прудкої вузької річки. Попереду бовваніли гори, за високий шпиль зачепилися перші сонячні промені. Темна маса лісу розкинулася на нижніх схилах.

Орки репетували і голосно сперечалися; між північним племенем та ісенгардцями, здається, ось-ось знову мала спалахнути сварка. Дехто показував назад на південь, а дехто – на схід.

– Дуже добре, – сказав Углюк. – Тоді залиште їх мені! Не вбивати, як я вже казав; але якщо ви хочете викинути те, заради чого ми відмучили стільки шляху, то викидайте! Я про нього подбаю. Бойові урук-гаї, як завжди, зроблять усю роботу. Якщо боїтеся білошкірих, біжіть! Біжіть! Онде ліс, – крикнув він, вказуючи прямо. – Драпайте туди! Там ваша найбільша надія на порятунок. Забирайтесь! І хутко, поки я не зніс іще кілька голів, аби решта бодай трохи порозумнішала.

Почулися лайка та скавуління, а потім більшість – понад сотня – північних орків відокремилась і шалено помчала вздовж ріки до гір. Гобіти залишилися з ісенгардцями – понурим і підступним гуртом, де було щонайменше вісімдесят солдатів – смаглявих косооких орків з великими луками та короткими широколезими мечами. Серед них було й кілька найбільших і найсміливіших північан.

– Зараз поквітаємося з Грішнахом, – сказав Углюк, але вже навіть дехто з його прихильників тривожно зиркав на південь.

– Знаю, – ревноу Углюк. – Трикляті конюхи винюхали нас. Але в цьому ти винен, Снаго. Тобі й іншим розвідникам треба повідрізати вуха. Та ми бійці. Ми ще влаштуємо бенкет на конячій плоті чи й на чомусь смачнішому.

Тієї миті Піпін побачив, чому дехто з вояків показував на схід. Звідти долинули пронизливі крики і знову з'явився Грішнах, а за ним іще кілька подібних до нього орків: довгоруких та кривоногих. У них на щитах було зображення Червоного Ока. Углюк зробив крок їм назустріч:

– Значить, ти повернувся? – запитав він. – Добряче все обдумав, га?

– Я повернувся, щоби перевірити, чи всі Накази виконано і чи полонені у безпеці, – відповів Грішнах.

– Ще б пак! – сказав Углюк. – Не витрачай сил. Я подбаю, щоби накази виконували за мою команду. Навіщо ти вернувся? Ти поспішав. Забув тут щось?

– Забув дурня, – прохрипів Грішнах. – Але з ним було кілька дужих солдатів, надто хороших, аби їх утратити. Я знав, що ти доведеш їх до біди. Я прийшов, аби їм допомогти.

– Чудово! – засміявся Углюк. – Але якщо в тебе кишка надто тонка для бою, то ти обрав хибний шлях. Ти йшов до Лугбурца. Білошкірі вже близько. Що сталося з твоїм

дорогоцінним назгулом? Невже його знову підстрелили? Бо, якби ти привів його зі собою, він би нам знадобився – якщо ці назгули такі, як про них розповідають.

– *Назгул, назгул*, – повторив Грішнах, тремтячи та облизуючи губи, ніби це слово мало брудний присмак і боліло йому в роті. – Ти базикаєш про те, що сягає далеко за межі твоїх брудних мрій, Углуке, – сказав він. – *Назгул!* Ех! Такі, як про них розповідають! Колись ти пошкодуєш, що сказав це. Мавпо! – прохрипів він люто. – Ти мав би знати, що вони є зіницями Величного Ока. Проте крилатий назгул... ще ні, ще ні. Він не дозволить їм показуватися по той бік Великої Ріки, поки що ні, ще надто рано. Вони для Війни – для іншої мети.

– Здається, ти багато знаєш, – сказав Углюк. – Гадаю, більше, ніж тобі треба було би. Мабуть, ті, хто чекає в Лугбурці, можуть поцікавитися, звідки та чому. А тим часом урук-гаї з Ісенгарда робитимуть брудну роботу, як завжди. Не тиняйся тут! Збери своїх бунтарів до купи! Решта свиней почвалала до лісу. Чкуруй-но ліпше за ними. Тоді живим доберешся до Великої Ріки. Забирайся з дороги! Негайно! Я буду в тебе на хвості.

Ісенгардці знову схопили Мері та Піпіна й закинули їх собі на спину. Тоді загін рушив. Орки бігли година за годиною, інколи зупиняючись лише для того, щоби перекласти гобітів на плечі нових носіїв. Чи тому, що вони були швидші та витриваліші, чи так задумав Грішнах, але ісенгардці поступово випередили мордорських орків, і Грішнахові солдати зімкнули свої лави за ними. Невдовзі ісенгардці майже наздогнали тих північан, які втекли першими. Ліс наближався.

Піпін був увесь у синцях і в подряпинах, зболіла його голова терлась об брудний карк і волохате вухо орка, котрий його тримав. Одразу перед ним миготіли зігнуті спина та міцні грубі ноги, які безперервно рухались угору-вниз, угору-вниз, ніби були зроблені з дроту та з роговиці й відбивали страхітливі секунди нескінченного часу.

Пополудні Углюків загін перехопив північан. Вони мовби танули у променях яскравого сонця – зимового сонця, що сяяло у прохолодному блідому небі; їхні голови опустились, а язика вивалилися на борода.

– Хробаки! – пирхали ісенгардці. – Ви вже готові. Білошкіри наздоженуть вас і з'їдять. Вони наближаються!

Грішнахів крик довів, що це не просто жарт. І справді: вдалині з'явилися вершники, котрі їхали дуже швидко. Вони були ще далеко, проте наздоганяли орків: наздоганяли їх так, як течія на рівнині захоплює блукачів, котрі застрягли в сипучих пісках.

Ісенгардці побігли, вдвічі прискоривши крок, що здивувало Піпіна, бо це здавалося йому жахливим прискоренням наприкінці перегонів. Потому він побачив, що сонце вже сідає, заковуючись за Імлисті Гори, на зелені довкола прослалися тіні. Солдати Мордору підвели голови і також додали у швидкості. Ліс був темний і густий. Вони вже проминули кілька перших поодиноких дерев. Місцевість почала вивищуватися, схили дедалі стрімкішали: проте орки не зупинялись. І Углюк, і Грішнах покрикували, підганяючи своїх для останнього зусилля.

«Їм це вдасться. Вони втечуть», – подумав Піпін. А потому йому пощастило так викрутити шию, щоб одним оком зиркнути через плече. І гобіт побачив, що вершники ген на сході вже зрівнялися з орками, чвалом летячи рівниною. Західне сонце позолотило їхні списи та шоломи, переливаючись у розмаяному світлому волоссі. Вони оточували орків, не даючи

їм змоги розбігтися, і гнали вздовж лінії ріки.

Гобіта дуже цікавило, що то за народ. Тепер він шкодував, що так мало всього вивчив у Рівендолі, так мало вивчав мапи та цікавився іншими речами; проте в ті дні всі майбутні плани мандрів складали більш обізнані голови, ніж його власна, а він і припустити не міг, що його відірвуть од Гандальфа, чи від Бурлаки, чи навіть од Фродо. Усе, що зміг пригадати Піпін про Роган, – це те, що родом із тієї землі був Гандальфів кінь, Тіньогрив. Наразі це додало йому надії.

«Але як вони дізнаються, що ми не орки? – подумав Піпін. – Вони ж тут, либонь, узагалі не чули про гобітів. Напевно, мені варто радіти, що цих тварюк-орків таки, здається, переб'ють, але себе доведеться рятувати самотужки». Могло трапитись і так, що його та Мері вб'ють разом із недругами, не розбираючи, хто є хто.

Кілька вершників були лучниками, натренованими для стрільби з коня на бігу. Хутко витягнувшись у шеренгу, вони раз у раз випускали стріли в орків, котрі не встигали за іншими, й дехто з поцілених упав; тому вершники розвернулися, щоб уникнути стріл, випущених у відповідь із луків їхніх ворогів, котрі стріляли наосліп, не сміючи зупинитися. Такі маневри повторилися багато разів, і от стріли поцілили вже у гурт ісенгардців. Один із них, котрий біг просто перед Піпіном, повалився і вже не встав.

Запала ніч, але Вершники не зімкнули стрій для битви. Багато орків загинуло, проте залишилися ще цілі дві сотні. У ранньому присмерку орки збилися коло пагорбка. Склепіння лісу були зовсім близько – мабуть, лише за півверсти, проте далі втікачі рухатися не могли. Вершники оточили їх. Невелика група не скорилась Углуковому наказу, побігши до лісу, – повернулися тільки троє.

– От тобі й маєш, – глузував Грішнах. – Оце командир! Сподіваюся, великий Углюк виведе нас звідси?

– Покладіть тих півмірків! – наказав Углюк, не зважаючи на Грішнаха. – Ти, Лугдуше, візьми ще двох і охороняйте їх! Півмірків не можна вбивати, хіба що сюди прорвуться ті брудні білошкіри. Ясно? Поки я живий, ці двоє мені потрібні. Та їм не можна кричати, а також не можна, щоби їх урятували. Зв'яжіть їм ноги!

Останню частину наказу було виконано без найменшого жалю. Та Піпін збагнув, що це вперше він опинився так близько біля Мері. Орки страшенно шуміли, кричачи та брязкаючи зброєю, тож гобіти змогли швиденько перекинутися кількома слівцями.

– Це все мало мене тішити, – сказав Мері. – Я почувуюся майже виснаженим. Думаю, я не відповз би далеко, навіть якби був вільний.

– *Лембас!* – прошепотів Піпін. – *Лембас* – у мене є трохи. А в тебе? Здається, в нас не забрали нічого, крім мечів.

– Так, я маю пакунок у кишені, – відказав Мері, – та він, мабуть, геть розкришився. Крім того, я не можу запхати рота до кишені!

– І не треба. Я...

Але саме в цю мить лютий удар ногою попередив Піпіна, що галас ущух і що охоронці пильнують їх.

Ніч була холодна та безгомінна. Довкола пагорка, на якому зібрались орки, з'явилися невеликі сторожові вогні, золото-червоні в темряві, утворивши замкнуте коло. Вони були на відстані далекого пострілу з лука, проте вершники не з'являлись у відблисках полум'я. Орки

змарнували чимало стріл, поціляючи у вогонь, доки Углук зупинив їх. Вершники не подавали жодного звуку. Трохи згодом, коли з туману виринув місяць, їх інколи ставало видно – примарні постаті, котрі де-не-де мерехтіли у білому світлі, невпинно ходячи дозором.

– Чекають сонця, хай їм грець! – ревнув один із охоронців. – Чого ми не зберемося разом і не прорвемо їхнє кільце? Чи той старий Углук тямить, що він робить, хотів би я знати?

– І дізнаєшся, – гаркнув Углук, надходячи ззаду. – Тобто, по-твоєму, я взагалі не думаю, еге? А щоб тебе! Ти такий самий, як увесь той набрід: хробаки і мавпи з Лугбурца. З ними нічого зв'язуватися. Вони тільки верещать і втікають. Але тут тих конярів більш ніж досить, аби покінчити з нами на рівнині... Ті хробаки можуть хіба одне: свердлили очима темряву. Та ці білошкіри бачать уночі ліпше за більшість людей, наскільки я чув; і не забувайте про коней! Кажуть, вони можуть розгледіти навіть нічний бриз. Утім, одного ці хлопці точно не знають: Маугур і його солдати – в лісі, й вони можуть вискочити звідти будь-якої миті.

Очевидно, Углукових слів було досить, аби заспокоїти ісенгардців, однак інших орків охопив розпач, і вони бунтували. Вони виставили кількох вартових, але більшість повлягалася на землю, відпочиваючи у приємній темряві. А стало і справді знову дуже темно: місяць на заході поринув у густезну хмару, й Піпін уже за кілька п'ядей від себе не бачив геть нічого. Вогнища не освітлювали пагорок. Вершники, проте, не задовольнялися тільки тим, що чекали світанку, даючи водночас відпочити і ворогам. Раптовий викрик на східному краї пагорка засвідчив, що щось там не так. Здається, дехто з людей під'їхав зовсім близько, зіскочив із коней, прослизнув до табору й убив кількох орків, а потім знову зникнув. Углук кинувся туди, щоби запобігти панічній утечі.

Піпін і Мері сіли. Їхні охоронці, ісенгардці, подалися за Углуком. Але якщо гобітам на мить і спало на гадку тікати, то невдовзі їхні надії розвіялися. Довга волохата рука вхопила кожного за шию і притисла їх один до одного. Вони невиразно побачили Грішнахову голову та його страхітливе обличчя посередині між ними: його бридкий подих буквально липнув до їхніх щік. Він узявся обшукувати і обмацувати гобітів. Піпіна аж пересмикнуло, коли цупкі холодні пальці вчепилися йому в спину.

– Ну, мої маленькі! – тихо прошепотів Грішнах. – Насолоджуєтеся гарним відпочинком? Чи ні? Мабуть, я трохи незграбно висловився: мечі та батоги з одного боку, а гидкі списи – з другого! Маленькому народу не слід втручатись у завеликі для нього події.

Його пальці невпинно нишпорили. На дні його очей палав блідий, але гарячий вогонь.

Зненацька Піпіна осяяло, ніби він прочитав гарячкові думки свого ворога: «Грішнах знає про Перстень! Він шукає його, доки Углук заклопотаний, – можливо, хоче забрати його собі». Гобітове серце стислося від холодного страху, проте водночас він міркував, як скористатися з цього Грішнахового бажання.

– Не думаю, що так ти його знайдеш, – прошепотів Піпін. – Його нелегко відшукати.

– *Знайдеш його?* – перепитав Грішнах, і його пальці перестали повзати, обмацуючи гобітове плече. – Знайдеш що? Ти про що кажеш, дрібното?

Піпін хвилинку помовчав. Потому раптом у темряві витиснув зі свого горла звук: «Голлум, голлум».

– Нічого, безцінний мій, – додав він.

Гобіти відчули, як сіпнулися Грішнахові пальці.

– Ого! – тихо просичав гоблін. – То ось що це значить, так? Ого! Дуже, ду-ж-же небезпечно, моя дрібното.

– Мабуть, – відповів Мері, пожвавішавши та зрозумівши Піпінів задум. – Мабуть, і не лише для нас. Але ти все одно добре знаєш, чого хочеш. То він тобі потрібен чи ні? І що би ти за нього віддав?

– Чи хочу я його? Чи хочу я його? – повторив Грішнах, ніби збентежившись, але руки його тремтіли. – Що би я за нього віддав? Ви про що?

– Ми про те, – сказав Піпін, обережно добираючи слова, – що марно блукати наосліп у пільмі. Можеш даремно не гаяти час і позбутися клопотів. Але спершу ти повинен розв'язати нам ноги, інакше ми нічого не робитимемо й нічого не скажемо.

– Любі мої тендітні маленькі дурники, – просичав Грішнах, – усе, що ви маєте і знаєте, витягнуть із вас, коли настане час: усе! Ви пожалкуєте, що не знаєте більше, щоби задовольнити цікавість Допитувача, правда-правда, вже дуже скоро. Ми не поспішатимемо з допитом. О ні! Як ви гадаєте: для чого вам зберегли життя? Люба моя дрібно, вірте мені, коли я кажу, що це не наша доброта. Це навіть не одна з Углукових помилок.

– Охоче вірю, – озвався Мері. – Та ви ще не доправили своїх жертв додому. І, здається, по-вашому ніяк не вийде, хоч би як склались обставини. Якщо ми доберемося до Ісенгарда, то великий Грішнах нічого з того не матиме: Саруман забере все, що знайде. Якщо ти хочеш узяти щось собі, то саме зараз найкращий час для угоди.

Грішнах почав нервувати. Особливо його розлютило Саруманове ймення. Час минав, заворушення потрохи вгамовувалось. Углюк чи ісенгардці могли повернутися будь-якої миті.

– Він у вас – у когось із вас? – прохрипів орк.

– *Голлум, голлум!* – знову промовив Піпін.

– Розв'яжи нам ноги! – додав Мері.

Вони відчули, що руки орка шалено тремтять.

– Грець із тобою, маленький брудний хробаче! – просичав він. – Розв'язати тобі ноги? Та я розпушу всі жили у ваших тілах. Думаєте, я не зможу обшукати вас до самих кісток? Обшукати вас! Я поріжу вас на драглисті кусні. Мені не потрібні ваші ноги, щоби знищити вас і забрати все собі!

І він раптом стиснув їх. Сила його довгих рук і плечей викликала жах. Він запахав обох гобітів собі попід пахви й люто притиснув до боків; великі задушливі долоні затулили кожному з них рота. Потім орк скочив уперед, низько пригнувшись. Рухався хутко й тихо, поки дістався до краю пагорка. Там, вибравши місце, де не було вартових, він, як зловісна тінь, прослизнув у ніч, спустився зі схилу і рушив на захід, до ріки, що витікала з лісу. Там проліг широкий відкритий простір із одним єдиним вогнищем посеред нього.

Промчавши з п'ять сажнів, Грішнах зупинився, роздивляючись і прислухаючись. Нічого не було видно й чути. Він повільно посував далі, зігнувшись майже навпіл. Потому смикнувся і знову прислухався. Далі випростався, ніби готуючись до несподіваного удару. Але тієї самої миті темна постать вершника виринула просто перед ним. Кінь форкнув і здивився. Чоловік щось вигукнув.

Грішнах розпластався на землі, підім'явши гобітів під себе, а тоді витяг меч. Він, без сумніву, радше вбив би своїх бранців, аніж дозволив би їм утекти чи допустив би їхній порятунок: одначе це його і згубило. Меч тихенько дзенькнув і зблиснув у відсвіті далекого вогню ліворуч. У мороці просвітіла стріла. Чи то нею так майстерно поцілили, чи сама доля скерувала її, але вона протнула праву руку орка. Той випустив меч і пискнув. Швидко зацокотіли копита, і, щойно Грішнах зірвався й побіг, його збили з ніг та пронизали списом. Він страхітливо заверещав, здригнувся й завмер.

Гобіти залишилися непорушно лежати там, де їх кинув Грішнах. На допомогу товаришеві хутко наспів іще один вершник. Кінь завдяки особливо гострому зору чи якомусь іншому відчуттю злетів у повітря й легенько перескочив через них, а його вершник не помітив гобітів, прикритих ельфійськими плащами й надто приголомшених, аби скористатися моментом, і водночас надто наляканих, аби поворухнутися.

Нарешті Мері стрепенувся і тихенько прошепотів:

– Поки що все добре, але як зробити так, аби й *нас* не настромили на рожен?

Відповідь не забарилася. Грішнахові крики підняли на ноги орків. Зачувши волення та

верески, які долинали з пагорка, гобіти збагнули, що їхнє зникнення помітили: Угрук, напевно, зітнув ще кілька голів. Потому, наче у відповідь на перші, орківські голоси раптом залунали праворуч, поза колом вартових вогнищ, десь од лісу та гір. Очевидно, то надійшов Маугур і напав на вершників, котрі тримали орків в облозі. Чути було, як біжать чвалом коні. Вершники групувались у коло біля самого пагорка, наражаючись на орківські стріли, щоби запобігти можливій утечі ворогів, а тим часом окремий загін кінноти від'їхав, аби впоратися з новоприбулими. Зненацька Мері та Піпін усвідомили, що вони, навіть не поворухнувшись, опинилися поза колом бойовища і ніщо тепер не заважає їхній утечі.

– Ех, – сказав Мері, – от би вивільнити руки та ноги! Ми могли б утекти. Проте я не можу дотягнутися до вузлів і не здатний їх перегризи.

– І не намагайся, – відказав Піпін. – Я саме збирався тобі сказати: мені вдалося звільнити руки. Ці петлі – тільки окомизилування. Але ти спершу поїж *лембаса*.

Він скинув мотузку зі зап'ястків і дістав пакунок. Коржі поламалися, проте добре збереглися в обгортках із листя. Гобіти з'їли по два-три шматочки кожен. Смак *лембаса* нагадав їм про вродливі обличчя, і про сміх, і про благодатну їжу в спокійні дні не такого й далекого минулого. Якусь часину вони задумливо їли, сидячи в темряві та не зважаючи на крики й гамір близької битви. Піпін першим повернувся до дійсності.

– Мусимо забиратися звідси, – сказав він. – Одну хвилинку!

Грішнахів меч лежав зовсім поруч, але був надто важкий і незручний для гобіта, тож, трохи підповзши вперед і знайшовши тіло гобліна, Піпін витяг із піхов довгого гострого ножа. Ним він хутко перерізав пута.

– Ось і все! – мовив він. – Коли ми трохи розігріємося, то, мабуть, знову зможемо стояти й ходити. Проте почати, напевно, найліпше таки з повзання.

І вони поповзли. Дерен був глибокий, провалювався під ними й тим допомагав їм; але таке просування було довгим і повільним. Гобіти якнайдалі обминули вартове вогнище і помаленьку плазували вперед, поки дісталися до краю ріки, що клекотіла в чорному мороці між глибоких берегів. Там утікачі озирнулися.

Звуки стихли. Вочевидь, Маугура та його «хлопців» повбивали чи відігнали. Вершники продовжили своє мовчазне лиховісне чатування. Проте довго так тривати не могло. Ніч уже постаріла. На сході, де не було хмар, небо почало сіріти.

– Мусимо десь заховатись, – озвався Піпін, – або ж нас побачать. Ледве чи ми дуже зрадіємо, якщо ці вершники довідаються, що ми не орки після нашої смерті, – він підвівся і тупнув ногами. – Ті мотузки перетиснули мене, мовби дроти, але ноги вже потрохи тепліють. Я можу сьак-так чалапати. А ти як, Мері?

Мері теж підвівся.

– Так, – сказав він, – я впораюся. *Лембас* таки добряче додає духу! І відчуття від нього значно приємніші, ніж од того орківського пійла. З чого вони його роблять? Мабуть, краще й не знати. Ковтнімо води, щоби змити згадку про нього!

– Не тут: береги надто круті, – відповів Піпін. – Нумо вперед!

Вони повернулись і пішли пліч-о-пліч уздовж лінії ріки. Позаду них на сході розгорялося світло. Чимчикуючи, друзі обмінювалися думками, розмовляючи легко, за гобітським звичаєм, про все, що трапилося з ними за час полону. Жоден слухач із їхніх слів навіть не припустив би, що ці двоє жорстоко страждали, були у смертельній небезпеці, безнадійно йшли на муку та загибель чи що навіть зараз – а гобіти це добре знали – вони мали обмаль шансів знайти прибічників чи безпечний сховок.

– Здається, ти непогано дав собі раду, пане Туку, – сказав Мері. – Тобі відведуть майже цілий розділ у книзі старого Більбо, якщо мені випаде нагода йому про це розповісти. Гарна робота: особливо те, як ти розгадав ницу гру того волохатого негідника та ще й підіграв йому. Цікаво, чи хтось колись візьме твій слід і знайде ту брошку? Я би не хотів загубити свою, проте твою, боюся, втрачено назавжди... Доведеться мені розчесати пальці на ногах, якщо я хочу тобі дорівнятись. Утім, тепер вперед поведе кузен Брендіцап. Ось де він себе покаже. Гадаю, ти не дуже тямиш, де ми зараз, натомість я провів час у Рівендолі з більшою

користю, ніж ти. Ми йдемо на захід уздовж Ентави. А попереду – місце, де зустрічаються Імлисті Гори та Ліс Фангорн.

Щойно він договорив, як темний край лісу зринув просто перед ними. Здавалося, ніби Ніч, ховаючись од близького Світання, знайшла притулок під його могутніми деревами.

– Ну, веди вперед, пане Брендіцапе! – сказав Піпін. – Або веди назад! Нас застерігали проти Фангорну. Проте такий учений пан, як ти, цього, певна річ, не забув.

– Не забув, – відповів Мері, – та, як на мене, ліпше вже ліс, аніж повернення у безум битви.

Він рушив уперед попід велетенське гілля дерев. Ті дерева здавалися несказанно древніми. З них звисали довгі виткі борода лишайників, які коливались і гойдалися на легенькому вітрі. Гобіти крадькома визирали з мороку, дивлячись назад, на пагорок, – скрадливі маленькі постаті, котрі у тьмяному світлі нагадували ельфійських дітей із глибин часу, коли ті з подивом виглядали з Дикого Лісу на своє перше Світання.

З-за Великої Ріки та Бурих Земель, долаючи одна по одній сірі милі, прилинув Світанок – червоний, мов полум'я. Вітаючи його, гучно засурмили мисливські ріжки. Вершники Рогану зненацька ожили. Ріжки ще раз перегукнулись одні з одними.

У холодному повітрі Мері та Піпін виразно почули іржання бойових коней і несподіваний спів багатьох людей. Сонце піднесло свою долоню – вогненну дугу – понад рубежами світу. В цю мить, кинувши могутній клич, вершники помчали зі сходу: червінне світло виблискувало на їхніх латах і списах. Орки верещали, вистрілюючи залишки стріл. Гобіти побачили, як кілька вершників упало, проте незламний кінний стрій піднявся на пагорб, переїхав на інший бік, розвернувся й ударив знову. Більшість уцілілих зайд розсипалась і помчала хто куди, і їх загнали до смерті. Втім, одна група, тримаючись чорним клином, уперто просувалась уперед у напрямку лісу. Вони кинулися зі схилу прямісінько на вартових і вже наближалися до рятувних дерев, навіть здавалося, що їм пощастить утекти: орки зарубали трьох вершників, котрі заступили їм шлях.

– Ми дивилися надто довго, – озвався Мері. – Там Углюк! Я не хочу знову з ним зустрітись.

Й гобіти, розвернувшись, чкурнули вглиб тьмавого лісу.

Отак і сталося, що вони не побачили останньої сутички, коли Углука наздогнали і притиснули при самому краю Фангорну. Там його, врешті, й добив Еомер, Третій Маршал Марки, котрий зійшов із коня і бився з ворогом на мечах. А гострозорі Вершники вистежили на розлогих луках жменьку орків, котрим пощастило втекти і котрі ще мали сили бігти.

Потому, поховавши в кургані загиблих побратимів і відспівавши славні, вершники розпалили величезне багаття й розвіяли попіл своїх ворогів. Так закінчився цей набіг, і жодної звістки про нього ніколи не долинуло до Мордору чи до Ісенгарда; натомість дим од спалення піднявся високо в небеса, і його помітила безліч сторожких очей.

Розділ 4 Деревобородий

Тим часом гобіти якомога швидше, наскільки те дозволяв темний і заплутаний ліс, просувалися вздовж лінії прудкого потоку на захід і вгору до гірських узвиш, занурюючись дедалі глибше у Фангорн. Поступово страх, пов'язаний із орками, відступив, і вони сповільнили крок. У них виникло дивне відчуття задухи, ніби повітря тут було надто

розріджене чи його було замало для дихання.

Нарешті Мері спинився.

– Так далі не можна, – ледь вимовив він. – Мені потрібне повітря.

– Принаймні треба попиту, – сказав Піпін. – Я вже охляв.

Він видерся на чималий викривлений корінь, що спускався до потоку, нахилився і зачерпнув жменями воду. Вона була прозора та холодна, Піпін усе пив і пив. Мері вчинив так само. Вода освіжила їх і збадьорила серця; якусь часинку вони посиділи разом на краю потоку, бовтаючи зболеними ступнями та розглядаючи мовчазні дерева, які ряд за рядом оточували їх зусібіч, а далі розчинялись у сірій сутіні.

– Сподіваюся, ти ще не заблукав? – запитав Піпін, спираючись на могутній стовбур дерева. – Принаймні ми можемо йти за цією рікою – Ентавою чи як ти її називав – і виберемося звідси тим самим шляхом, яким прийшли.

– Могли би, якби це було до снаги нашим ногам, – відповів Мері, – та якби ми могли нормально дихати.

– Так, тут усе таке тьмяне й задушливе, – сказав Піпін, – і нагадує мені чомусь стару кімнату Великого Дому в Сміалах, у Туківцях, – велетенське приміщення, де меблів не пересували і не змінювали впродовж поколінь. Подейкують, у ній рік за роком жив Старий Тук, доки й він, і та кімната разом зістарілись і зубожіли: від часу його смерті вона не змінилась – оце вже понад століття. А старий Геронтій був іще моїм прапрадідусем, тобто було це ой як давно. Проте це – ніщо порівняно з прадавністю цього лісу. Подивись-но на всі ці шлейфи, торочки, борода та вуса з лишайника! І більшість дерев, як виглядає, вкрита обскубанним сухим листям, що ніколи не опадає. Недбальство. Навіть уявити не можу, на що тут схожа весна, якщо вона сюди взагалі навідується, а весняне прибирання – і поготів.

– Та мусить же сонце хоч іноді сюди зазирати, – відказав Мері. – Ця місцина ні на вигляд, ні на відчуття геть не схожа на те, як Більбо описував Морок-ліс. Той був цілком чорний і зловісний – прихисток для зловісних чорних почвар. А цей просто тьмянний і страхотливо де-ре-во-вий. Ти уявляєш, аби якісь *тварини* тут мешкали чи бодай надовго затримувалися?

– Ні, й гобіти – теж, – погодився Піпін. – І мені геть не до вподоби думка, що доведеться крізь цей ліс пройти. Нічого їстівного на сотні верст довкола, адже так? Як у нас зі запасами?

– Погано, – відповів Мері. – Ми побігли порожнем, лише з кількома припасеними пакуночками *лембаса*, все решта залишилося біля човнів.

Вони поглянули на те, що залишилося від ельфійських коржів: поламані кусники приблизно на п'ять напівголодних днів – і все.

– Ні покривала, ні коцика, – зітхнув Мері. – Сьогодні вночі ми змерзнемо, хоч би куди пішли.

– Ну, тоді найліпше просто зараз вирішити, куди йти, – сказав Піпін. – Мабуть, ранок уже близько.

І саме тієї миті вони помітили жовте світло, що з'явилося на певній відстані від них у лісі: мабуть, то стріли сонця раптом пронизали покрівлю лісу.

– Здоровенькі були! – сказав Мері. – Певно, доки ми були під цими деревами, сонце заховалось за хмару, а тепер знову вибігло з-за неї або ж піднялося рівно настільки, щоби глипнути сюди крізь якийсь отвір. І він тут недалеко – ходімо розвідати!

Виявилося, що йти треба далі, ніж вони думали. Грунт усе ще стрімко вивищувався і ставав дедалі більше кам'янистим. Світло посилювалося, що ближче вони підходили, – і незабаром гобіти побачили, що перед ними скеляста стіна: схил пагорба чи обрубаний кінець довгого кореня, викинутого на поверхню далекими горами. Дерева на тій стіні не росли, і

сонце осявало ціле її кам'янисте обличчя. Галузки дерев біля підніжжя випростались і непорушно завмерли, ніби тягнучись до тепла. Якщо раніше все здавалося неохайним і сірим, то тепер ліс переливався насиченими брунатними відтінками та блискучими чорно-сірими кольорами кори, що скидалася на лискучу шкіру. Стовбури відливали ніжною зеленню молодого трави – тут була рання весна чи її перелітне видіння.

На поверхні кам'янистої стіни було щось на кшталт сходів – можливо, природних, вибитих негодою і тріщинами в породі, бо вони здавалися грубими та нерівними. Високо вгорі, під скелею, майже нарівні з верхівками лісових дерев, був виступ. На ньому не росло нічого, крім кількох травин і якогось зілля при самому краю, а ще там був старий пеньок, на якому залишилися тільки дві незугарні гілки, – він дуже нагадував постать згорбленого старця, котрий стояв і мружився від ранкового світла.

– Нумо вгору! – радо скомандував Мері. – Ковтнути повітря і роздивитися територію!

Вони лізли і дряпалися по скелі. Якщо ті сходи й були рукотворними, то зробили їх для більших стіп і для довших ніг, аніж гобітські. Проте двоє друзів надто прагнули видертися нагору, щоби помітити і здивуватися, що в якийсь невідомий спосіб їхні порізи та рани, яких вони зазнали під час полону, загоїлись і до них повернулася колишня жвавість. Незабаром вони дійшли до краю виступу, майже біля самої основи старого пня; тоді підскочили і повернулися спинами до пагорба, глибоко дихаючи та дивлячись на схід. Побачили, що зайшли в ліс тільки на якихось п'ять-шість верст: крони дерев спускалися зі схилів до рівнини. Там, поблизу узлісся, клубочилися високі стовпи чорного диму, що колихався і линув у їхньому напрямку.

– Вітер перемінився, – сказав Мері. – Знову повернув на схід. Тут прохолодно.

– Так, – відказав Піпін, – боюся, це лише випадковий промінь, а невдовзі все знову посіріє. Шкода! У сонячному світлі цей старий неохайний ліс виглядав зовсім інакше. Я відчув, що таким він мені майже подобається.

*

– Відчув, що тобі майже подобається Ліс! Це гарно! Це надзвичайно люб'язно з твого боку, – проказав дивний голос. – Поверніться і дозвольте мені поглянути на ваші обличчя. Я відчув, що ви обоє мені майже не подобаєтесь, та не квапмося. Поверніться!

Великі вузлувато-покручені долоні лягли на плечі кожного з гобітів, їх крутнули, лагідно, проте владно, а потому великі руки підняли їх у повітря.

Їхні погляди спинилися на вельми дивовижному обличчі. Воно належало рославій людиноподібній чи навіть тролеподібній істоті заввишки приблизно в два сажні, дуже кремезній, із височезною головою та майже без шиї. Вона була чи то вдягнута в якусь зелено-сіру схожу на кору матерію, чи то такий мала покрив – визначити було складно. Хай там як, а руки, розгашовані на невеликій відстані від стовбура, вкривали не зморщки, а гладенька брунатна шкіра. Чималі ноги мали по сім пальців. Нижня частина голови ховалась у відвислій сивій бороді, кошлатій, майже галузистій при основі, й тонкій та мошистій на кінцях. Але тієї миті гобіти помічали мало що, крім очей. І ці глибокі очі оглядали їх повільно й урочисто, а ще дуже проникливо. Вони були карі, пронизані зеленим світлом. Згодом Піпін не раз намагався описати своє перше враження від них.

– Враження таке, ніби за ними – бездонна криниця, яку віками наповнювали пам'яттю і довгим, неквапливим, розважливим думанням; але на їхній поверхні іскрилося теперішнє: ніби сонце мерехтіло на верхньому листі крилатого дерева чи на брижах неймовірно глибокого озера. Не знаю, та я відчув, ніби щось, що росло в землі, можна сказати, – спало, чи здавалося самому собі чимось проміжним між кінчиками коріння та кінчиками листя, між земними надрами та небом, аж раптом прокинулось і тепер роздумувало про те, ким ти є, з такою самою неквапливою увагою, яку присвячувало і власним внутрішнім справам упродовж нескінченних років.

– *Хрум, грум*, – прошепотів голос, глибокий голос, схожий на звук духового

інструмента з дуже низькою тональністю. – І справді дивно, авжеж! Не будьмо квапливими – ось моє гасло. Та якби я побачив вас раніше, ніж почув ваші голоси – вони мені до вподоби: приємні тонкі голосята; нагадують про щось, чого я не пам'ятаю, – отож, якби я побачив вас раніше, ніж почув, то просто наступив би, прийнявши за дрібних орків, і зрозумів би свою помилку лише згодом. Ви дуже дивні, справді. Хай йому корінь і гілка, дуже дивні!

Піпін, хоч і не оговтався від подиву, все ж перестав боятися. Під поглядом тих очей він почував незбагненну непевність, однак не страх.

– Даруй, – озвався він, – хто ти? Чи... що ти?

У прадавніх очах промайнув чудернацький вираз – щось на кшталт перестороги; глибокі криниці зачинилися.

– Хрум, так, – відповів голос, – ну, я – один із *ентів*, чи то так мене називають. Так, із *ентів* – це саме те слово. *Ент* я, можна сказати, якщо висловлюватися так, як ви. *Фангорном* кличуть мене одні, а інші – *Деревобородим*. *Деревобородий* – це підійде.

– *Ент* ? – перепитав Мері. – Це що таке? А як ти сам себе називаєш? Яке твоє справжнє ім'я?

– О-го-го! – відказав Деревобородий. – Ого! Довгенько довелося би розповідати! Не кваптеся так. Тут я проваджу допит. Ви – в *моїй* країні. Тож цікаво, що *ви* таке? Я не можу вас нікуди допасувати. Здається, вас немає в давніх переліках, які я вивчив замолоду. Але то було давно-предавно, відтоді було складено нові переліки. Ану ж бо! Ну ж бо! Як там було?

*Вивчи науку Живого Створіння!
Вільних народів чотири:
Ельфи-дітиська – найстарші;
Гном-копайло – темнодомівник;
Ент земельний, гір ровесник;
Смертний, вреситі, – коней володар;*

Гм, гм, гм.

*Зодчий-бобрисько, цап-стрибайло,
Вепр-боєць, ведмідь медвідний;
Пес голодний, заєць лякливий...*

Гм, гм.

*Беркут у небі, бик на паші,
Лось сохатий; яструб бистрий,
Лебідь білий, вуж холодний...*

Грум, гм; грум, гм, як же далі? Рум-там, рум-там, румті-тум-там. Перелік був довгий. Але для вас у ньому все одно, здається, немає місця.

– По-моєму, нас завжди забували вписувати в усілякі давні переліки та давні історії, – сказав Мері. – Проте ми однаково жили-були собі досить довгий час. Ми *гобіти*.

– Чому би не скласти новий рядок? – докинув Піпін. –

Півмір-гобіт – норожитель.

Розташуй нас серед тих чотирьох, найближче до людей (Великого Народу) – й усе докумекаєш.

– Гм! Непогано, непогано, – сказав ДЕРЕВОБОРОДИЙ.

– Годиться. Тож ви живете в норах, еге? Це здається дуже правильним і гідним. Але хто назвав вас *гобітами*? Як на мене, це не по-ельфійськи. Усі стародавні слова вигадали ельфи – вони розпочали.

– Ніхто інший нас гобітами не називає, ми самі так себе звемо, – відказав ПІПІН.

– Грум, гмм! Та невже? Не кваптеся так! *Ви* називаєте себе гобітами? Тоді про це не годиться розповідати першому стрічному. Ви викажете свої справжні ймення, якщо не будете обережними.

– Ми цього не боїмося, – сказав Мері. – Я, власне, Брендіцап, Меріадок Брендіцап, хоча більшість знайомих кличе мене просто Мері.

– А я Тук, Перегрін Тук, але зазвичай мене кличуть Піпін чи навіть Піп.

– Гм, ви, я бачу, з тих, хто любить поспіх, – зазначив ДЕРЕВОБОРОДИЙ. – Ваша довірливість мені лестить, але вам не слід почуватися надто вільно так відразу. Розумієте, енти бувають різні, чи то пак є енти, а є істоти, котрі нагадують ентів зовні, проте ними не є, скажімо так. Якщо ваша ласка, я називатиму вас Мері та Піпін – це симпатичні імена. Та свого імені я вам не відкрию, принаймні наразі.

У його очах разом зі зеленим вогником з'явився дивний вираз: чи то розуміння, чи то насмішки.

– По-перше, це забере багато часу, бо ім'я моє постійно росте, а я прожив уже довго, дуже довго; тож *моє* ім'я – це ніби ціла історія. У моїй мові справжні ймення розповідають вам історію істот, яким належать, – у давньоентській себто. Це – чудова мова, проте, щоби вимовити щось нею, треба витратити тривалий час, адже ми говоримо лише те, що вартує витрати тривалого часу, щоби казати і слухати... Але до діла, – й очі його стали дуже яскравими і «теперішніми», бо звузилися ледь не до розміру щілин. – Що відбувається? Що ви робите в усьому цьому? Я бачу і чую (*і* нюхаю, *і* відчуваю) багато що з цього, з цього, з цього *а-лалла-лалла-румба-каманда-лінд-ор-буруме*. Перепрошую – ось вам за це частина мого імені, але я не знаю, яким словом це передається в чужинських мовах: ну, те, на чому ми є, де я стою і дивлюся на погожі ранки, і думаю про Сонце, і про траву поза лісом, і про коней, і про хмари, і про розвій світу. Що відбувається? Чого прагне Гандальф? І ці... *бурарум*, – він видав немелодійний звук, наче на великому розладнаному органі, – ці орки, і юний Саруман аж ген в Ісенгарді? Я люблю новини. Та глядіть: не надто поспішайте.

– Відбувається багато чого, – сказав Мері, – тому, навіть якби ми захотіли поспішити, наша розповідь однаково забрала би багато часу. Але ти наказав нам не квапитися. Чи варто нам розповідати щось тобі так одразу? Ти не вважатимеш за нечемність, якщо ми спершу запитаємо, що ти збираєшся робити з нами та на чиєму ти боці? І чи знав ти Гандальфа?

– Так, я його знаю: це – єдиний чарівник, котрому справді не байдуже до дерев, – відповів ДЕРЕВОБОРОДИЙ. – Ви знаєте його?

– Так, – сумовито мовив ПІПІН, – знали. Він був прекрасним другом і нашим провідником.

– Тоді я можу відповісти на інші ваші запитання, – сказав ДЕРЕВОБОРОДИЙ. – З *вами* я нічого не збираюся робити, якщо ви мали на увазі «зробити *вам* щось» без вашого дозволу. Разом ми таки можемо щось зробити. Я не знаю про *боки*. Я йду своїм шляхом, а ваш може на якийсь час збігтися з моїм. Та ви говорите про пана Гандальфа так, ніби він потрапив в історію, яка вже добігла свого завершення.

– Так, саме так і говоримо, – сумно відказав ПІПІН. – Історія ніби і триває, проте Гандальф, боюся, з неї випав.

– Грум, стривайте-но! – сказав ДЕРЕВОБОРОДИЙ. – Грум, гм, ох, ну, – він замовкнув і

довго дивився на гобітів. – Грум, ох, ну, я не знаю, що сказати. Оце так!

– Якщо хочеш почути більше, – озвався Мері, – ми тобі розповімо. Та це забере трохи часу. Може, поставиш нас на землю? Чи не могли би ми посидіти тут разом на сонечку, доки воно ще є? Ти, либонь, утомився, тримаючи нас.

– Гм, *утомився*? Ні, я не втомився. Мене нелегко втомити. І я не сиджу. Я не дуже, гм, вмю згинатися. Та гляньте: Сонце ховається. Заберімося з цього... ви сказали... Як ви це називаєте?

– З пагорба? – підказав Піпін.

– З виступу? Зі сходинки? – підказав Мері.

Деревобородий задумливо повторив ці слова.

– З пагорба. Так, це воно. Проте це кваплива назва для того, що стояло тут, відколи набула форми ця частина світу. Але облишмо. Просто підімо з нього – й усе.

– А куди ми підемо? – запитав Мері.

– До моєї оселі чи то пак до однієї з моїх осель, – відповів Деревобородий.

– А вона далеко?

– Не знаю. Ви, ймовірно, сказали би, що далеко. Та хіба це має значення?

– Ну, розумієш: ми позбулись усіх наших пожитків, – спробував пояснити Мері. – У нас зовсім мало їжі.

– О! Гм! Про це не потрібно хвилюватися, – сказав Деревобородий. – Я дам вам трунку, від якого ви довго зеленітимете й ростимете дуже довго. А якщо ми вирішимо розійтися, то я поставлю вас на землю за межами мого краю, де ви тільки скажете. Ходімо!

Тримаючи гобітів ніжно, проте цупко, по одному на згині кожної руки, Деревобородий підняв спершу одну величезну ступню, потім – другу і пересунув їх до краю виступу. Схожі на коріння пальці вчепилися за скелі. Тоді він обережно та повагом спустився, сходинка за сходинкою, й дістався до узлісся.

Там відразу рушив довгими, ретельно продуманими кроками між дерев, дедалі глибше й глибше в ліс, не віддаляючись од потоку, неухильно піднімаючись до гірських схилів. Багато дерев неначе спало чи просто не звертало на нього уваги, як і на будь-яку іншу істоту, котра просто минала їх; декотрі здригались, а декотрі здіймали віти в ента над головою, коли він підходив. Цілий час, доки йшов, Деревобородий розмовляв сам зі собою нескінченним потоком мелодійних звуків.

Гобіти попервах мовчали. Вони, хоч як це було дивно, почувалися безпечно і затишно, до того ж мали багато про що подумати-поміркувати. Нарешті Піпін наважився заговорити знову.

– Даруй, Деревобородий, – сказав він, – чи можу я дещо в тебе спитати? Чому Келеборн застерігав нас проти цього лісу? Він казав не ризикувати й не затримуватись у ньому.

– Гмм, невже казав? – пробурмотів Деревобородий. – І я міг би сказати майже те саме, якби ви йшли в інший бік. Не ризикуйте занурюватись у лісі *Лауреліндоренану!* Так колись називали його ельфи, проте зараз вони називають його коротше: Лотлорієн називають вони цей ліс. Імовірно, ельфи праві: можливо, він занепадає, а не розвивається. Земля Долини Співочого Золота – ось що там було колись давно. Тепер це – Квітосон. Гай-гай! Але місцина там дивна, і не кожному варто туди забрідати. Я здивований, що вам взагалі пощастило вибратися звідтіля, та ще більше здивований, що ви туди зайшли: вже багато років такого не траплялося з жодним чужинцем. Дивна там земля... Така сама, як і ця. Тутешній народ спіткало велике горе. Ой-ой, таки спіткало, і велике горе. *Лауреліндоренан лінделорендор малінорнеліон орнемалін*, – промугикав ент сам до себе. – Вони там, гадаю, живуть неначе в позасвітті, – сказав він. – Ні ця країна, ні будь-що інше за межами Золотого Лісу не є тим,

чим воно було, коли Келеборн був молодим. Однак:

Тауреліломеа-тумбалеморна
*Тумбалетауреа Ломеанор*¹, –

так колись казали. Усе змінилося, проте де-не-де ще збереглася справжність.

– Що ти маєш на увазі? – запитав Піпін. – Про яку справжність ідеться?

– Про справжність дерев та ентів, – відказав Деревобородий. – Я сам не розумію всього, що діється, тож і тобі пояснити не зможу. Декотрі з нас досі є справжніми ентами, добряче живими як на наш рід, але багато хто впадає в сонний стан – дерев'яніє, можна сказати. Більшість дерев – це, звісно, звичайні дерева; та чимало з них є напівпритомними. А декотрі й цілком притомними, і дехто з них, ну, ох, ну, обертається на ентів. Таке відбувається постійно... Коли таке стається з деревами, то виявляється, що деколи в них недобрі серцевини. Це аж ніяк не стосується їхньої деревини, аж ніяк. Ох, знав я кількох старих добрих верб нижче за плином Ентави, яких, на жаль, уже давно немає! Вони були цілком порожнисті, власне, розліталися на шматочки, та були такі самі спокійні й солодкоголосі, як молоде зело. А в долині попід горами є інакші дерева: здорові-здоровісінькі, зате наскрізь прогнилі. І це, здається, заразно. У цьому краю колись були дуже небезпечні місця. Та й зараз трапляються в ньому дуже загадкові місцини.

– Приміром, Праліс аж ген на півночі? – запитав Мері.

– Ага, ага, щось схоже, та значно гірше. Без сумніву, там, на півночі, досі стелиться тінь од Страхітливої Темряви; а погані спогади передають від покоління до покоління. Та є в тій землі глибокі долини, звідки та Темрява ніколи не відступала, і дерева там старіші за мене. Проте ми робимо все, що можемо. Ми відганяємо чужинців і розбійників; ми тренуємо і навчаємо, ми ходимо і полемо... Ми – пастирі дерев, ми прадавні енти. Мало нас залишилося нині. Вівця стає схожою на пастуха, а пастух – на вівцю – так говорять; але повільно, жодне з них не живе так довго на світі. З деревами та з ентами все давніше та ближче: вони віками йдуть пліч-о-пліч. Адже енти найбільше нагадують ельфів: менше цікавляться собою, ніж люди, і краще розуміють єство інших. Однак енти й до людей близькі: мінливіші, ніж ельфи, гостріше сприймають зовнішні барви, сказати б. І вони ліпші й за одних, і за інших: більш послідовні й довше зосереджують думку на чомусь одному... Дехто з мого роду на вигляд уже цілком перетворився на дерево, і, щоби пробудити таких, потрібне щось надзвичайне: перемовляються вони тільки пошепки. А декотрі з моїх дерев мають гнучкі кінцівки й уміють розмовляти зі мною. Певна річ, усе це розпочали ельфи: будити дерева, навчати їх розмовляти і вивчати їхню деревну мову. Вони завжди хотіли з усім бесідувати – ті давні ельфи. Проте згодом настала Страхітлива Темрява, і вони попливли за Море чи подались у далекі доли, де заховались і складали пісні про часи, які ніколи вже не повернуться. Ніколи не повернуться. Гай-гай, у сиву давнину тут був один суцільний ліс: звідси й до Гір Дюну, і то був лише Східний Край!.. Тоді було привілля! Час був, коли я гуляв, і співав цілий день, і не чув нічого, крім відлуння свого власного голосу між лунких пагорбів. Ліси були такі, як ліси Лотлорієну, тільки густіші, сильніші, молодші. А яке духмяне було повітря! Я витрачав цілий тиждень просто на те, щоби надихатися.

Деревобородий замовк, не стишуючи ходи, а все одно під його великими ногами не шелеснув ані листочок. Потому він знову почав мугикати, а тоді перейшов на приглушений спів. Поступово гобіти збагнули, що ент співає для них:

---

¹ Див. Додаток Д, підрозділ «Енти».

*У вербових луках Тасаріану походжав я Весною.
Ох, вигляд і запах Весни у Нан-тасаріоні!
І сказав я, що то було добре.
Улітку я походжав у в'язових лісах Оссіріанду.
Ох, світло і музика Літа біля Сімох Рік Оссіру!
І подумав я, що це – найліпше.
До буків Нельдорету я прийшов Восени.
Ох, золото і червінь, і зітхання листя Восени в
Таур-на-нельдорі!
Не міг я такого уявити.
До сосен на узвишсях Дортоніону я вибрався Взимку.
Ох, вітер, і білизна, і чорне гілля Зими на Ород-на-Тбіні!
Мій голос злинув угору і співав у небі.
А тепер усі ті землі покрила хвиля,
І походжаю я в Амбароні, в Тауреморні, в Альдаломе,
У власній землі своїй, в країні Фанторн,
Де коріння довге
І роки стеляться густіше, ніж листя
В Тауреморналоме.*

Він доспівав і крокував собі далі, й у цілому лісі, наскільки вистачало слуху, не чути було ні звуку.

День добігав до кінця, сутінки звивалися довкола стовбурів дерев. Урешті-решт, гобіти побачили, що попереду тьмяно бовваніє стрімке громаддя: вони дійшли до підніжжя гір і до зеленого коріння гінкого Метедрасу. Схилом униз юна Ентава, вихопившись із джерел високо вгорі, бігла, галасливо перестрибуючи зі сходинки на сходинку, їм назустріч. Праворуч від потоку простягся довгий укїс, вкритий травою, що сіріла у присмерку. Дерев там не росли, вгорі видніло небо; в озерах між берегами хмар уже світилися зорі.

Деревобородий піднявся схилом, майже не сповільнюючи кроку. Раптом гобіти побачили попереду широкий отвір. Обабіч від нього стояли двоє велетенських дерев, ніби живі верей: проте самих воріт не було – тільки переплутані та схрещені гілки. Коли старий ент наблизився, дерева підняли віття, й усе їхнє листя здригнулось і зашелестіло. Бо то були вічнозелені дерева, і листя їхнє було темне та лискуче і мерехтіло в сутінках. За ними розкинулася розлога рівна місцина, мовби підлога великої зали, що врізалась у пагорб. По обидва боки від неї здіймалися стіни, які сягали понад два сажні у висоту, а вздовж кожної стіни стояв стрій дерев, які також вивищувалися досередини.

Далекий край скелястої стіни був стрімкий, але при основі вона мала порожнину, що нагадувала неглибокий грот зі склепінчастою стелею – це був єдиний дах зали, якщо не зважати на гілля дерев, яке зі внутрішнього боку затїняло цілу долівку, й тільки посередині залишилася широка освітлена стежка. З джерел угорі виливався маленький ручай і, відбігаючи від основного потоку, цебенів зі стрімкої стіни, розбризкуючись срібними краплями, – ніби тонка завіса перед склепінчастим гротом. Далі вода знову збиралась у кам'яну чашу, а вже звідти вихлюпувалась і текла кудись повз освітлену стежку, щоби знову долучитися до Ентави, до її лісових мандрів.

– Гм! Ми на місці! – озвався Деревобородий, порушивши довгу мовчанку. – Я проніс вас цілих сімдесят тисяч ентівських кроків, але як пояснити це звичною для вас мірою землі, я не знаю. Хай там як, а ми біля основи Останньої Гори. Частина назви цієї місцевості вашою мовою можна передати як Джерельна Зала. Мені ця назва до вподоби. Сьогодні ми тут заночуємо.

Він поставив свою ношу на траву між нефами дерев, і гобіти пішли за ним до великої арки. Тепер вони помітили, що ент ходить, ледве згинаючи коліна, проте ноги його ступають сягисто. Спершу він, здавалося, встав у землю пальцями (а вони були справді великі й дуже широкі), а вже потому – рештою частин стопи.

Якусь мить Деревобородий постояв під бризками ручая і глибоко вдихнув, а тоді засміявся й увійшов досередини. За завісою був чималий кам'яний стіл без стільців. У глибині гроту було вже цілком темно. Деревобородий підняв дві великі посудини і поставив їх на стіл. Схоже, в них була вода, – втім, ент потримав над ними руки, і посудини відразу засвітилися: одна – золотим, а друга – насиченим зеленим світлом; обидва світла змішалися й осяяли грот так, ніби літнє сонце пробивалося крізь склепіння молодої крони. Озирнувшись, гобіти побачили, що дерева надворі теж почали сяяти: спершу ледь-ледь, а потім дедалі сильніше, доки кожен їхній листок став немовби підбитий світлом: місцями зеленим, місцями золотим, місцями червоним, як мідь; а стовбури їхні нагадували колони, зведені зі сяйливого каменю.

– Ну-ну, тепер ми знову можемо поговорити, – промовив Деревобородий. – Мабуть, вас мучить спрага. І втома теж, гадаю. Випийте це!

Він подався углиб гроту, і гобіти побачили, що там стоїть кілька високих кам'яних глеків із важкими накривками. Ент відсунув одну з них і зачерпнув здоровенним ковшем, а потому наповнив три чаші: одну дуже велику та дві менші.

– Це – ентівський дім, – сказав він, – і сидінь тут, на жаль, немає. Та ви можете присісти на стіл.

Підхопивши гобітів, ент посадив їх на чималу камінну плиту заввишки майже сажень, і там вони сиділи, чеберяючи ногами та сьорбаючи питво.

Напій той нагадував воду, – власне, за смаком був дуже схожий на ті кілька ковтків, які вони випили з Ентави поблизу кордонів лісу, проте в ньому відчувався певний присмак, якого вони не могли описати: він був ледве вловний, але викликав у пам'яті згадку про запах далекого лісу, що його приносить прохолодний нічний вітерець. Сила того напою спершу проявлялась у пальцях ніг, поступово піднімалася кінцівками, додавала свіжості й снаги, рухаючись угору аж до кінчиків волосся. Гобіти достеменно відчували, що волосся в них на головах насправді стає сторч, гойдається, в'ється і росте. Щодо Деревобородого, то він спершу обмив собі ноги в купелі перед аркою, а тоді спорожнив свою чашу одним ковтком – одним довгим повільним ковтком. Гобіти вже було подумали, що той ковток ніколи не завершиться.

Нарешті ент поставив чашу на стіл.

– Ох-ох, – зітхнув він. – Гм, грум, тепер розмова поплине легше... Ви можете сидіти на підлозі, а я ляжу: це не дозволить напою дістатися до моєї голови і приспати мене.

Праворуч у гроті розташувалося велетенське ліжко на низьких ніжках заввишки приблизно з дві п'яді, густо застелене сухою травою та орляком. Деревобородий поволі опускався на ложе (при тому тільки злегка згинався посередині), доки ліг повністю, закинувши руки за голову та задивившись у стелю, на якій мерехтіло світло, ніби листя вигравало на сонці. Мері та Піпін сіли біля нього на трав'яних подушках.

– Ну-бо, розкажіть мені свою історію, тільки не поспішайте! – мовив ДЕРЕВОБОРОДИЙ.

Гобіти взялися розповідати йому про свої пригоди, пережиті, відколи вони вийшли з Гобітова. Часової послідовності подій не дуже й дотримувалися, бо постійно переривали один одного, а ДЕРЕВОБОРОДИЙ частенько зупиняв оповідачів, повертаючись до якогось попереднього моменту чи забігаючи наперед і розпитуючи про пізніші події. Друзі й словом не обмовилися про Перстень, не сказали ентаві, навіщо пішли з дому та куди йдуть; а він і не питав, хтозна-чому...

Ента надзвичайно цікавило геть усе: Чорні Вершники, Ельронд, Рівенділ, Праліс і Том Бомбадил, Копальні Морії, Лотлорієн і Галадріель. Він змушував гобітів раз у раз описувати Шир та його околиці. І сказав щодо цього дивну річ.

– А ви ніколи не бачили десь там поблизу жодних, гм, жодних ентів, га? – запитав ДЕРЕВОБОРОДИЙ. – Чи то пак радше не ентів, а *ентійок* ?

– *Ентійок* ? – перепитав Піпін. – А вони які? Схожі на тебе?

– Так, гм, але ні: насправді я вже й не знаю, – задумливо відповів ент. – Але їм би ваш край сподобався, тому я й поцікавився.

Утім, особливо ДЕРЕВОБОРОДОГО цікавило все, що стосувалося Гандальфа, а найбільше – Саруманові вчинки. Гобіти дуже жалкували, що знають про них так мало: тільки доволі невиразну Семову розповідь про те, що Гандальф розказував на Раді. Та вони були переконані, що Углук і його солдати прийшли з Ісенгарда і згадували про Сарумана як про свого господаря.

– Гм, грум! – подав голос ДЕРЕВОБОРОДИЙ, коли їхня історія нарешті склалася до купи й дійшла до битви орків із Вершниками Рогану. – Ну й ну! Оце новина, скажу я вам. Ви не все мені розповіли – таки ні, зовсім ні. Проте я не сумніваюся, що ви чините так, як того хотів би Гандальф. Відбувається щось дуже велике – це я розумію, а що саме – мабуть, дізнаюсь у добрий чи й у поганий час. Хай йому корінь і галузка, але й диво-дивина: раптом нізвідки вигулькує маленький народ, назви якого немає у прадавніх переписах, і – о чудо! – Дев'ятеро забутих Вершників з'являються знову, щоби його переслідувати, і Гандальф виводить малюків у велику подорож, і Гандальф знаходить для них сховок у Карас-Галадоні, й орки женуться за ними через цілий Дикий Край. Авжеж, здається, вони втрапили у страхотливу бурю. Сподіваюся, вони її переживуть!

– А як щодо тебе? – запитав Мері.

– Грум, гм, я не переймався Великими Війнами, – відказав ДЕРЕВОБОРОДИЙ, – вони стосуються здебільшого ельфів і людей. Це – клопоти чарівників: вони завжди переймаються майбутнім. Я не люблю перейматися через майбутнє. Я взагалі ні на чієму *боці*, бо ніхто взагалі не стає на *мій*, якщо ви мене розумієте: ніхто так не дбає про ліси, як я, навіть теперішні ельфи. Проте до ельфів я ставлюся з більшою приязню, ніж до будь-кого іншого: все-таки це саме вони в сиву давнину позбавили нас німоти, а то був щедрий дар, про який не годиться забувати, хоча наші шляхи відтоді й розійшлися. І, звісно, є такі істоти, на чий бік я ніколи *не* стану: я дуже проти них – цих... *бурарум* (тут він знову глухо загук од відрази)... цих орків і їхніх господарів.

Спершу, коли тінь лягла на Морок-ліс, я занепокоївся, та, коли вона перейшла на Мордор, я на певний час забув про тривогу: Мордор звідси дуже далеко. Проте, здається, вітер починає дмухати зі Сходу, і в'янення всіх лісів може бути не за горами. І старий ент анічогісінько не годен удіяти, щоби відвернути ту бурю, – він мусить пережити її або зламатись... Але ж Саруман! Саруман – поруч, і я не можу на нього не зважати. Гадаю, я мушу щось зробити. Віднедавна я часто розмірковую про те, що мені робити зі Саруманом.

– Хто такий Саруман? – запитав Піпін. – Ти знаєш щось про його історію?

– Саруман – чарівник, – відповів ДЕРЕВОБОРОДИЙ.

– Нічого понад те я сказати не можу. Я не знаю історії чарівників. Вони вперше з'явилися після того, як Величні Кораблі припливли з-за Моря; проте, чи були вони на тих Кораблях, відгадати годі. Сарумана, гадаю, вважали між ними впливовим. Він перестав мандрувати і зважати на справи людей та ельфів уже досить давно: вам би той час видався

дуже і дуже довгим; осів в Ангреності, або Ісенгарді, як його називають роганці. Попервах був дуже непомітний, але слава його зростала. Подейкують, Сарумана обрали головою Білої Ради, та великого добра з того не вийшло. І тепер я думаю, що він, мабуть, уже тоді став на шлях зла. Проте в ту пору він принаймні не завдавав клопоту своїм сусідам. Колись я розмовляв із ним. Був час, коли Саруман часто гуляв у моїх лісах. Тоді він був чемний і завжди питав на те мого дозволу (принаймні, коли ми зустрічались); і завжди охоче слухав. Я розповів йому багато такого, про що він сам ніколи би не дізнався; та Саруман жодного разу не віддячив мені взаємністю – власне, я взагалі не пригадую, аби він мені щось розповідав. Він дедалі більше закривався абошо; його обличчя, пригадую, – а я не бачив його вже багато днів – було схоже на вікна в кам'яній стіні, вікна з віконницями зсередини... Думаю, тепер я розумію, чого він прагне. Саруман має намір стати Силою. Він любить метал і різні механізми, а до того, що росте, йому не байдуже хіба тоді, коли з нього можна мати бодай миттєвий зиск. Тепер зрозуміло, що він чорний зрадник. Він злигався з тими паскудними створіннями – з орками. Брум, грум! Навіть гірше: він щось із ними зробив, щось небезпечно, бо ті ісенгардці більше нагадують зіпсутих людей, аніж орків. Ознакою почвар, які з'явилися разом зі Страхитливою Темрявою, є те, що вони терпіти не можуть Сонця, а Саруманові орки його зносять, хоч і ненавидять. Цікаво, що він зробив? Може, це люди, котрих він скалічив, або ж він змішав раси орків і людей? То було би чорне діло!

Якусь мить ДЕРЕВОБОРОДИЙ невдоволено гудів, ніби виголошував якесь потаємне підземне ентівське прокляття.

– Уже давненько я почав міркувати про те, чому орки наважуються так вільно проходити через мої ліси, – продовжив він. – І лише нещодавно збагнув, що в цьому слід звинувачувати Сарумана та що він уже дуже давно шпигує за всіма шляхами й викриває мої таємниці. Він і його нечестивці спустошують мої землі. Ген на кордонах вони валять дерева – хороші дерева. Деякі дерева просто зрізують і залишають гнити – такі-от орківські пустощі, проте більшість вирубують і несуть на поживу вогням Ортанка. Останніми днями над Ісенгардом постійно куриться дим... Хай йому грець, корінь і гілка! Багато тих дерев були моїми друзями – істотами, котрих я знав од горішка чи від жолудя; багато мали власні голоси, які тепер утрачено навіки. І там, де колись росли співочі гаї, зараз самі лише пеньки й ожина. Я байдиковав. Я пустив усе за течією. Цьому треба покласти край!

ДЕРЕВОБОРОДИЙ різко підвівся з ліжка, встав і гупнув рукою по столу. Посудини зі світлом здригнулись і випустили вгору два полум'яних снопи. У його очах з'явилися відблиски зеленого вогню, а борода настовбурчилась, як великий віник.

– Я покладу цьому край! – загув він. – І ви підете зі мною. Мабуть, ви зможете мені допомогти. І ви також допомагатимете своїм друзям: бо якщо Сарумана не спинити, то в Рогану й у Гондору ворог буде і попереду, і позаду. Шляхи наші збігаються – ведуть до Ісенгарда!

– Ми підемо з тобою, – сказав Мері. – Ми зробимо все, що зможемо.

– Так! – додав Піпін. – Я хочу побачити, як скинуть Білу Руку. Я хочу бути там, навіть якщо з мене буде мало користі: довіку не забуду Углука і те, як ми перетинали Роган.

– Гаразд! Гаразд! – сказав ДЕРЕВОБОРОДИЙ. – Однак я говорив квапливо. Нам не слід квапитися. Я став надто запальним. Я повинен охолоннути і подумати, бо викрикнути: *«Покласти край!»* – легше, ніж це зробити.

Ент підійшов до арки і трохи постояв під спадними бризками джерела. Потому засміявся, обтрусився, і там, де з нього на землю впали краплі води, ніби засяяли червоно-зелені іскорки. ДЕРЕВОБОРОДИЙ повернувся і знову вклався до ліжка, не порушуючи тиші.

По якомусь часі гобіти почули, що він знов узявся бурмотіти. Ент ніби рахував щось на

пальцях.

– Фангорн, Фінглас, Фладріф, гай-гай, – зітхнув, а тоді, звертаючись до гобітів, сказав: – Біда в тому, що нас залишилося дуже мало. З перших ентів, котрі походжали в лісах до Темряви, вціліли тільки троє: лише я, Фангорн, а також Фінглас і Фладріф, якщо величати їх ельфійськими іменами; ви можете називати їх Листочуб і Шкірокора, якщо так вам більше до вподоби. І серед нас трьох із Листочуба та Шкірокора небагато буде користі в такій справі. Листочуб став соньком, майже здерев'янів, сказати б: при звичаївся ціле літо стояти сам-самісінький у напівсні, дозволяючи густим луговим травам обіймати його коліна. Він заріс листяним волоссям. Колись мав звичку прокидатись узимку, проте віднедавна занадто сонний навіть для зимових прогулянок. Шкірокора жив на гірських схилах на захід од Ісенгарда. Там була найстрашніша колотнеча. Орки поранили його самого, а чимало його родичів, як і дерев із його пастви, убили та знищили. Він подався кудись на верховини, до беріз, яких любить найдужче, й уже не спуститься. Та все-таки наважуся припустити, що мені поталанить зібрати чималий загін молодших ентів – якщо зможу переконати їх, що ми у скруті; якби лише вдалося їх розтермосити: ми народ неквапливий. Ох, і шкода, що нас уже так мало!

– А чому вас так мало, якщо ви так довго жили в цьому краю? – запитав Піпін. – Невже стільки помирало?

– О, ні! – відповів ДЕРЕВОБОРОДИЙ. – Жоден із нас не помер зсередини, так би мовити. Звісно, за довгі роки багато хто загинув од різноманітних негараздів, а ще більше ентів здерев'яніло. Та нас від самого початку було мало, й кількість наша не зросла. У нас несказанно велике число літ не з'являлось ентингів – дітей, як висловилися би ви. Розумієте, ми втратили ентійок.

– Оце прикрість! – сказав Піпін. – А чому вони всі померли?

– Вони не *померли!* – відказав ДЕРЕВОБОРОДИЙ. – Я жодного разу не вжив слова «*померли*». Ми втратили їх – сказав я. Ми їх утратили і не можемо відшукати, – він зітхнув. – Я думав, що більшість істот знає цю історію. Про те, як енти шукали своїх ентійок, складала пісні елфи і люди від Морок-лісу до Гондору. Не могли ж їх геть забути.

– Ну, боюся, ці пісні не потрапили-таки за Гори на захід, до Ширу, – сказав Мері. – Може, ти розповіси нам трохи більше про це чи заспіваєш одну з пісень?

– І справді, так, – мовив ДЕРЕВОБОРОДИЙ, і це прохання наче зробило йому приємність. – Однак я не можу розповісти все належно – тільки скорочено; і на тому наша бесіда на сьогодні закінчиться: завтра ми маємо скликати раду, виконати роботу і, можливо, розпочати подорож.

– Це вельми дивна й сумна історія, – продовжив після паузи. – На зорі світу, коли дерева росли розлого та були дикими, енти й ентійки – а тоді ще ентівські діви: ах! чарівна Фімбретіль, прудконога Гнучколоза, у дні нашої юності! – походжали разом і разом селилися. Та згодом наші серця перестали рости в одному напрямку: енти прикипіли до істот, яких вони зустріли у світі, а ентійки прикипіли до інших істот, адже енти любили великі дерева, і дикі ліси, і схили високих пагорбів; вони пили воду з гірських потоків і їли тільки ті плоди, які дерева самі скидали на їхні стежки; вони вчилися в ельфів і розмовляли з Деревами. А ентійки присвятили себе меншим деревам і сонячним лукам далеко від узлісь; і побачили терен у чагарях, і те, як дика яблуня та вишня цвітуть навесні і як зеленіють трави біля води влітку, і як колоситься збіжжя на полях під осінь. Вони не бажали розмовляти з цими рослинами, натомість хотіли, щоби ті слухалися їх, скорялися їхнім наказам. Ентійки дозволяли їм рости лише за наказом, народжувати лише такі листки та плоди, які були їм до вподоби; бо ентійки прагнули порядку, достатку та спокою (себто, на їхню думку, рослини повинні залишатися там, де їх посадили). Тож ентійки розбили сади й оселились у них, а

енти продовжували мандрувати, і ми приходили до тих садів лише вряди-годи. Потому, коли з Півночі насунулася Темрява, ентійки перетнули Велику Ріку, розбили нові сади та обробили нові поля, і ми бачили їх ще рідше, ніж раніше. Згодом, коли Темряву було подолано, край ентійок щедро зацвів, а їхні поля заколосилися збіжжям. Багато людей перейняло землеробські вміння ентійок і пишно їх ушанувало; а ми були для них тільки легендою, загадкою лісового серця. Проте ми й досі тут, тоді як усі сади ентійок спустошено: люди називають їх тепер Бурими Землями... Пригадую, колись давно – під час війни між Сауроном і людьми з Моря – мене охопило бажання знову побачити Фімбретіль. Мої очі, відколи я востаннє бачив її, запам'ятали її дуже вродливою, хоча мало схожою на ентівських дів давнини. Адже ентійки були згорблені та коричневі од трудів: їхнє волосся сонце випалило до кольору стиглого зерна, а щоки нагадували червоні яблука. Проте очі їхні й досі були такі, як і в цілого нашого народу. Ми переправилися через Андуйн і прийшли на їхні терени, проте застали там пустелю: все довкола було спалено та перевернуто догори дригом, адже там пройшлася війна. І ентійок там не було. Ми довго гукали і довго шукали; запитували в усіх стрічних, куди поділись ентійки. Хтось казав, що ніколи їх не бачив; хтось – що бачив, як вони пішли аж ген на захід, чи на схід, чи на південь. Але хоч би куди ми приходили, їх там не було. Скорбота наша не мала меж. Однак ми почули поклик дикого лісу і повернулися до нього. Багато років поспіль ми час од часу виходили на пошуки ентійок і мандрували з краю в край, вигукуючи вголос їхні прекрасні імена. Проте з плином літ почали виходити дедалі рідше і забрідали вже не так далеко, як спершу. Відтак ентійки перетворилися для нас на спомин, а наші бороди відросли та посивіли. Ельфи склали чимало пісень про Ентівські Шукання, і деякі з цих пісень передано людськими мовами. Натомість ми про це пісень не склали – задовольнялися лише тим, що подумки виспівували прекрасні імена ентійок. Ми віримо, що зможемо знову їх зустріти колись, у майбутньому, і, можливо, нам пощастить знайти десь землю, на якій ми зможемо жити разом і всі будемо задоволені. У пророцтві сказано, що це станеться тільки тоді, коли й енти, й ентійки втратять те, що мають. Але час цей, напевно, нарешті наближається. Бо якщо Саурон у давнину знищив їхні сади, то сьогодні Ворог, здається, має намір згубити всі наші ліси... Про це розповідає одна ельфійська пісня, чи принаймні я її так розумію. Колись її виконували у верхів'ях і в низинах Великої Ріки. Зважте, що це аж ніяк не ентівська пісня: ентівською мовою вона була би неймовірно довгою! Та ми знаємо її напам'ять і час од часу мугикаємо собі під носа. Ось як вона звучить вашою мовою:

ЕНТ:

*Коли Весна пробудить лист і соки
у гілках;
І просвітліє дикий ліс, і вітер у думках;
Широкий крок, глибокий вдих, повітря ріже груди –
Вернись до мене і скажи:
«Земля прекрасна тут!»*

ЕНТІЙКА:

*Коли Весна прийде в поля,
і проросте зело;
І ляже цвіт, неначе сніг,
деревам на чоло;
І злива, й Сонце на Землі
поширять аромат –
Мій край найкращий буде, я не повернусь*

назад.

ЕНТ:

*В обідню пору золоту, як Літо припече,
І сон дерев, немов ріка, повільно потече
У прохолоді лісовій, у західних вітрах,
Вернись до мене і скажи:
«Твій край чудовий, ах!»*

ЕНТІЙКА:

*Коли зігріє Сонце плід і ягода зросте;
Коли солома золота і жито золоте;
І пахне мед, і яблук дух,
хоч західні вітри,
Під Сонцем я залишусь тут
найкращої пори!*

ЕНТ:

*Коли Зима, страшна Зима,
впаде на гори й ліс,
Дерева вигубить, і ніч настане
на Землі;
І Східний вітер прилетить,
тоді крізь сніг з дощем
Гукну тебе, знайду тебе –
і разом заживем!*

ЕНТІЙКА:

*Зима настане, стихне спів,
і ніч огорне світ,
І світло, й праця проминуть
посеред голих віт;
Лиш я чекатиму тебе, гукну –
і ти прийдеши.
Крізь сніг з дощем тоді підем,
разом у світ без межі*

ОБОЄ:

*Ми разом будемо іти –
на Захід наша путь,
І у далекому краю наші серця
спічнуть.*

Деревобородий завершив спів.

– Отаке воно, – сказав. – Пісня, певна річ, ельфійська: легка, красномовна і швидко закінчується. Мабуть, доволі гарна. Та енти від себе могли би сказати більше – якби мали час! А тепер я збираюся встати і трохи поспати. Ви де стоятимете?

– Зазвичай ми спимо лежачи, – відповів Мері. – Нам і тут буде добре.

– Спите лежачи! – повторив Деревобородий. – Авжеж, звісно! Гм, грум, я й забув: співаючи ту пісню, перенісся в давні часи й уже було подумав, що розмовляю з юними ентинами, так-так. Ну, можете лягти на ліжку. А я постою під дощем. На добраніч!

Мері та Піпін видерлися на ліжку і згорнулися калачиками на м'якій траві й на папороті, які були свіжі, теплі та приємно пахнули. Світло згасло, й відблиски на деревах потьмяніли; проте було видно, як старий Деревобородий непорушно стоїть зовні під аркою, здійнявши руки над головою. У небі зблиснули яскраві зорі й освітили воду, що спадала й лилася на його пальці та голову і порскала, порскала сотнями срібних краплинок на його ступні. Прислухаючись до бриніння крапель, гобіти й заснули.

Прокинувшись, вони побачили, що прохолодне сонце освітлює великий двір і долівку грота. Угорі на крилах суворого східного вітру линули клапті високих хмар. Деревобородого не було, та, поки Мері й Піпін умивались у купелі біля арки, вони чули, як ент мугикає і співає, виходячи стежкою з-поміж дерев.

– Гей, гов! Доброго ранку, Мері та Піпіне! – загув він, побачивши друзів. – Довго ж ви спите. Я вже зробив сьогодні не одну сотню кроків. Зараз ми трохи вип'ємо й підемо на Ентівське Віче.

Він налив їм дві повні чаші з камінного глека, проте вже з іншого. Вода смакувала не так, як напередодні: була більш земною та насиченою, більш поживною, ніж вечірня, й більше схожою на їжу, так би мовити. Доки гобіти пили, сидячи на краю ліжка та хрумкочучи дрібними шматками ельфійського коржа (радіше через те, що вважали їжу невід'ємною частиною сніданку, ніж тому, що були голодні), Деревобородий стояв, мугикаючи щось ентівською, ельфійською чи ще якоюсь незнайомою їм мовою, і дивився у небо.

– А де те Ентівське Віче? – наважився запитати Піпін.

– Гей, га? Ентівське Віче? – перепитав Деревобородий, озирнувшись. – Це не місце, це збір ентів – що нині трапляється нечасто. Проте багато хто з наших пообіцяв мені прийти на нього. Ми зберемося там, де збиралися завжди: в Заповідній Паді, як називають те місце люди. Воно далеко звідси – на півдні. Ми мусимо бути там перед обідом.

Невдовзі вони вирушили в дорогу. Деревобородий ніс гобітів на руках, як і попереднього дня. Біля входу до двору він завернув праворуч, переступив через струмок і подався на південь уздовж підніжжя велетенського громаддя схилів, де дерев було мало. Схили вкривали зарості беріз і горобини, а ближче до вершин спиналися темні соснові ліси. Незабаром Деревобородий звернув трохи вбік від пагорбів і занурився в густі гаї, дерева в яких були більші, вищі й товстіші за ті, що їх будь-коли доводилося бачити гобітам. Спочатку вони на хвилинку відчули задуху, як тоді, коли вперше наважилися ввійти у Фангорн, але все швидко минулося. Деревобородий не розмовляв із ними. Він тихо та задумливо мугикав собі щось, однак ні Мері, ні Піпін не чули знайомих слів, саме лише: *Бум, бум, румбум, бурар, бум, бум, дарар бум бум, дарар бум*, – чи щось схоже, без кінця та початку, – постійно змінювалися тільки ноти й ритм. Час од часу їм здавалося, ніби хтось відповідає ентові – гудіння чи тремтливий голос, що долинав мовби з-під землі чи з гілля в них над головами, а можливо, зі стовбурів дерев; але Деревобородий не зупинявся й нікуди

не повертав голови.

Вони йшли вже довгенько, – Піпін силкувався рахувати «ентівські кроки», та збився з ліку, заплутавшись десь після третьої тисячі, – коли ДЕРЕВОБОРОДИЙ почав сповільнювати ходу. Раптом він зупинився, поставив гобітів на землю і приклав складені долоні до вуст так, що долоні утворили порожнисту трубу, а потому подув чи погукав крізь них. Гучне *грум, гов!* покотилося лісом, як дзвінкоголосий клич сурми, й відлунило від дерев. Оддалік із кількох напрямків теж пролунало схоже *грум, гов, грум!* – і то вже була не луна, а відповідь.

Отож, ДЕРЕВОБОРОДИЙ висадив Мері та Піпіна собі на плечі й закрокував далі, час од часу сурмлячи свій клич, і відповіді лунали щораз голосніше та ближче. Нарешті ент і гобіти дісталися до того, що здавалося непроникною стіною темних вічнозелених дерев – дерев невідомого гобітам виду: рослини випускали гілля просто з коріння, а самі густо поросли темним блискучим листям, схожим на листя падуба, проте без шипів, а ще мали жорсткі вертикальні квіткові колоски з великими лискучими бруньками оливкового кольору.

Звернувши ліворуч і обігнувши цей гігантський живопліт, ДЕРЕВОБОРОДИЙ кількома кроками дістався до вузького входу. Крізь нього пролягала вторована стежка, що різко зривалася вниз із довгого стрімкого схилу. Гобіти збагнули, що спускаються в розлогий паділ, майже круглий, мов чаша, дуже широкий і глибокий, увінчаний по краях високим темним вічнозеленим живоплотом. Зсередини та місцина була гладенька й вистелена травами, і дерева там не росли, крім трьох дуже високих та дуже гарних срібних беріз, які стояли на дні чаші. До падолу вели ще дві стежки: зі заходу й зі сходу.

Сюди прибуло вже кілька ентів. Багато хто саме надходив стежками чи простував за ДЕРЕВОБОРОДИМ. Вони наближались, і гобіти вражено приглядалися до них. Друзі сподівалися побачити істот, так само схожих на ДЕРЕВОБОРОДОГО, як один гобіт подібний на іншого (принаймні в очах чужинців); тому дуже здивувалися, не помітивши цього. Енти відрізнялися між собою так, як відрізняються дерева: одні нагадували дерева одного виду, які зростали по-різному й у різних умовах; інші були як дерева різних видів, приміром, як береза та бук, як дуб і ялина. Деякі були старі, бородаті й покручені, мовби здорові, проте дуже давні дерева (втім, найстаршим виглядав таки ДЕРЕВОБОРОДИЙ); але більшість ентів була висока та міцна, без наростів і з гладенькою шкірою, немовби лісові дерева у пору розквіту; проте молодих ентів не було: не було парості. Загалом, зо дві дюжини прибулих стояли на розлогодому трав'янистому дні улоговини, а ще стільки само входило до неї.

Спершу Мері та Піпін були приголомшені розмаїттям побаченого: безліч форм, кольорів, відмінностей в обхваті й у висоті, в довжині рук і ніг, а також у кількості пальців на всіх кінцівках (від трьох до дев'яти). Декілька ентів, на їхній погляд, були більш-менш схожі на ДЕРЕВОБОРОДОГО та нагадували їм буки чи дуби. Проте були й інші види. Деякі скидалися на каштани: енти з брунатною корою, з великими руками, кривими розчепіреними пальцями та кучими товстими ногами. Деякі нагадували ясени: рославі стрункі сірі енти з багатопалими руками та довгими ногами; деякі – ялини (найвищі енти) чи берези, горобини або липи. Проте, коли всі енти зібралися довкола ДЕРЕВОБОРОДОГО, злегка схиливши голови, перешіптуючись повільними музичними голосами та довго і пильно придивляючись до незнайомих, гобіти збагнули, що всі прибулі належать до одного роду та що в усіх них однакові очі: не такі давні чи глибокі, як у ДЕРЕВОБОРОДОГО, проте з такими самими повільними, уважними, задумливими виразами і такими самими зеленими вогниками.

Щойно ціле товариство згуртувалося, ставши широким колом довкруг ДЕРЕВОБОРОДОГО, розпочалася чудернацька незрозуміла бесіда. Енти почали повільно шепотіти: спершу вступав один, потому долучався другий, і так далі, доки всі вже виводили довгий наспів зі спадними та висхідними інтонаціями – наспів, який то голоснішав із одного

боку кола, то затихав там і переходив у гучне гудіння з іншого. Хоча Піпін і не міг уловити чи розібрати жодного слова – співали-бо, напевно, ентівською – гобітові попервах ці звуки здалися дуже приємними, проте поступово його увага послабилася. Минуло чимало часу (а енти не мали наміру припиняти свій спів), і гобіт упіймав себе на тому, що розмірковує, чи вони вже бодай вимовили «доброго ранку» своєю «неквапливою» мовою; і якщо Деровобородий збирався влаштувати переключку, то скільки днів він витратить на те, щоби проспівати всі імена. «Цікаво, як ентівською буде *так і ні*», – подумав Піпін і позіхнув.

Деровобородий одразу ж звернув на нього свій погляд.

– *Гм, га, гей*, мій Піпіне! – сказав він, і решта ентів припинила співати. – Ви-бо квапливий народ, а я й забув; окрім того, слухати мову, якої не розумієш, – це завжди стомливо. Тепер ви можете спуститися. Я назвав ваші імена Ентівському Вічу, вони побачили вас і погодилися, що ви справді не орки та що до стародавніх переписів доведеться додати новий рядок. Оце наразі все, про що ми поговорили, та для Ентівського Віча і це – чимало. Ви з Мері можете погуляти улоговиною, якщо хочете. Онде там, біля північного крутосхилу, є джерело зі смачною водою, якщо вам треба освіжитися. Перш ніж розпочати саме Віче, я маю ще дещо сказати. Пізніше я навідаю вас і розповім, як просуваються справи.

І він опустил гобітів на землю. Ті низько вклонилися, перш ніж піти. Цей жест дуже сподобався ентам, якщо судити за інтонацією їхнього шепоту і за вогниками в очах; але невдовзі вони повернулися до своєї розмови. Мері та Піпін піднялися стежкою, що надбігала зі заходу, і визирнули крізь просвіт у велетенському живоплоті. Довгі, порослі деревами схили вивищувалися понад краєм падолу, а поза ними, над ялинами на найдальшому гребені, здіймався гострий і білий шпиль високої гори. На півдні, ліворуч од гобітів, розкинувся ліс, який поволі губився в сірій даліні. Ген там ледве мріла тьмяно-зелена латка землі, й Мері здогадався, що то – роганські рівнини.

– Цікаво, де Ісенгард? – озвався Піпін.

– Я навіть достеменно не знаю, де перебуваємо ми, – сказав Мері, – проте той шпиль – це, мабуть, Метедрас, а кільце Ісенгарда, наскільки я пригадую, розташоване в розгалуженні чи у глибокій розколинні біля підніжжя гір. Тож він, певно, по той бік цього великого гребеня. Мені здається, що ген там, ліворуч од шпиля, щось куриться чи димиться, – ти бачиш?

– А який він, той Ісенгард? – запитав Піпін. – Я про те, чи зможуть енти взагалі йому щось заподіяти.

– Мене це теж непокоїть, – відказав Мері. – Ісенгард – це, гадаю, щось на кшталт кільця зі скель чи з пагорбів, а всередині рівнина, посеред якої стоїть острів чи камінна колона. Її називають Органк. Там – Саруманова вежа. Довколишня стіна має браму, можливо, й не одну, і, либонь, крізь неї біжить потік; він бере початок у горах і перетинає Роганську Ущелину. Ледве чи ентам поталанить пробратись у таке місце. Та в мене дивне враження від цих ентів: чомусь я не вважаю їх такими невинними і, ну, кумедними чи що, якими вони здаються спершу. А здаються вони повільними, чудними і терплячими, майже сумними; проте, думаю, їх таки можна *розворушити*. І якщо це станеться, то я волю бути на їхньому боці.

– Так! – сказав Піпін. – Я тебе розумію. Вони здатні перемінитися зі старої корови, що спокійнісінько собі стоїть і жує траву, на роздратованого бика, і переміна ця може відбутися зненацька. Цікаво, чи вдасться Деровобородому їх розбудити? Переконаний: він спробує. Та вони не хочуть, аби їх будили. Деровобородий он сам розворушився минулої ночі, але відразу ж угамував свій запал.

Гобіти озирнулися. Таємна нарада ентів тривала: їхні голоси ритмічно то гучнішали, то тихшали. Сонце піднялося вже досить високо для того, щоби зазирнути за живопліт: його світло зблиснуло на верхівках беріз і затопило північний бік падолу холодною жовтою

барвою. Там гобіти помітили маленький сяйливий водограй. Вони пройшли вздовж пруга велетенської чаші біля підніжжя вічнозелених дерев – приємно було знову відчуті під пальцями ніг прохолодну траву і не поспішати, – а потому спустилися до джерела, що било ключем. Зробили кілька ковтків прозорої, холодної, п'яної води й повсідалися на зарослому мохом камені, дивлячись, як виграють на траві сонячні цятки та як біжать дном улоговини тіні від швидкоплинних хмар. Шепіт ентів не вмовкав. Це місце здавалося гобітам дуже дивним і усамітненим, ніби було поза межами їхнього світу, далеким від усього, що з ними відбулося. Їх раптом охопив непоборний сум за обличчями та голосами їхніх побратимів, особливо Фродо, Сема та Бурлаки.

Урешті-решт, шепіт ентів урвався, й, підвівши очі, гобіти побачили, що до них іде ДЕРЕВОБОРОДИЙ разом зі ще одним ентом.

– Гм, грум, ось і я, – озвався ДЕРЕВОБОРОДИЙ. – Ви стомились, і вас починає брати нетерплячка, гмм, еге? Ну, боюся, вам ще рано нетерпелитися. Ми, проте, вже відбули перший етап; однак мені ще потрібно вкотре пояснити становище тим, хто живе далеко звідси, далеко від Ісенгарда, і тим, до кого я не дійшов перед Вічем, – а потому ми вирішимо, що нам робити. Проте ухвалення рішень не забирає в ентів стільки часу, скільки розгляд усіх подій і фактів, щодо яких їм доводиться виносити ухвалу. Втім, не варто заперечувати й того, що тут ми пробудемо ще тривалий час: дуже ймовірно, кілька днів. Тож я привів вам товариша. У нього поблизу є ентівська оселя. Ельфійською його звати Бреґалад. Він каже, що вже все вирішив і не мусить довше бути на Вічі. Гм, гм, він серед нас найбільше схожий на квапливого ента. Ви знайдете спільну мову. Бувайте!

ДЕРЕВОБОРОДИЙ розвернувся й пішов собі.

Бреґалад якусь хвилю стояв і поважно роздивлявся гобітів, а вони дивилися на нього, вичікуючи, коли той почне виявляти бодай якісь ознаки «квапливості». Цей ент був високий і, здається, доволі молодий: шкіра на його руках і ногах була гладенька та блискуча, він мав червоні губи і сиво-зелене волосся, міг згинатись і гоїдатися, як тонке дерево на вітрі. Нарешті він таки озвався, і голос його, хоч і плавний, виявився вищим і дзвінкшим, аніж у ДЕРЕВОБОРОДОГО.

– Га, гм, друзі мої, ходімо на прогулянку, – сказав він. – Я Бреґалад, себто Спритнодрев – вашою мовою. Та це, звісно, лише прізвисько. Так мене називають, відколи я відповів *так* старшому ентові ще до того, як він завершив доказувати своє запитання. Я також швидко п'ю і вгамовую спрагу, тоді як дехто й далі мочить свою бороду. Ходімо зі мною!

Він простягнув дві делікатні руки й подав по долоні з довгими пальцями кожному гобітові. Цілий той день вони гуляли з ним у довколишніх лісах, співали та сміялися – Спритнодрев часто сміявся. Він сміявся, коли сонце виходило з-за хмари, сміявся, коли на шляху їм траплявся потік чи джерело: тоді ент спинявся і змочував собі ноги та голову водою; іноді він сміявся через якийсь звук чи шепіт у деревах. Кожного разу, побачивши горобину, Бреґалад на мить завмирав, простягнувши руки, співав і погойдувався в такт співу.

З настанням ночі він приніс гобітів до своєї ентівської оселі, яка була не більш ніж моховитим каменем, покладеним на дерни попід зеленим крутосхилом. Довкола каменя росла горобина, а ще там (як і в кожній ентівській оселі) була вода: з крутосхилу вибивалося джерельце. Доки в лісі западала темрява, вони трохи побесідували. Неподалік досі відлунювали невгамовні голоси Ентівського Віча: проте зараз вони здавалися глибшими і не такими розміреними, як раніше, хоча подеколи один гучний голос ставав особливо виразним у своїй дзвінкій і пришвидшеній мелодійності, – натомість усі інші стихали. Проте поруч із гобітами був Бреґалад, він лагідно розмовляв знайомою їм мовою, майже шепотів, і вони дізналися, що він належить до народу Шкірокора та що країну, де вони жили, було сплюндровано. Гобітам цього виявилось досить, аби пояснити його «квапливість» – принаймні щодо орків.

– У мене на батьківщині росла горобина, – тихо і сумно сказав Бреґалад, – горобина, яка вкоренилася, коли я був ентином: багато-пребагато років тому в спокійному світі. Найстарші з тих дерев посадили енти в надії зробити приємність ентійкам, однак ентійки

подивилися на них, посміхнулись і мовили, що знають, де цвіте біліший квіт і народжуються багатші плоди. Проте для мене з усього того племені, серед цілого народу Розоцвітих, немає прекрасніших дерев. Отож, та горобина росла й росла, доки тінь кожної з них почала нагадувати зелену залу, а їхні червоні ягоди восени були і тягарем, і красою, і дивом. На них метушилися птахи. Я люблю птахів, навіть якщо вони без утаву щебечуть; а на горобині завжди вистачало ягід. Але згодом птахи стали нахабними та жадібними, шарпали дерева, обривали плоди і не їли їх. Потому прийшли орки зі сокирами і зрубали мої дерева. Я прийшов і кликав їх їхніми довгими іменами, та вони не рухалися, не чули та не відповідали: лежали мертві.

*О Орофарне, Лассеміста, Карніміріє!
О білий цвіт посеред віт – волосся горобин!
Пора була – вона цвіла, – о щастя літніх днів!
Кора м'яка, світлінь листка і свіжий голосок,
Корона та, аж золота, світила між гілок!
І що тепер? Твій цвіт помер, і волос посивів,
Нема корони, спів ворон відхід твій прохрипів.
О Орофарне, Лассеміста, Карніміріє!*

Гобіти заснули під звуки тихого співу Брегаллада, який різними мовами оплакував загибель дерев, що їх він любив.

Наступний день вони також провели в його товаристві, проте не відходили далеко від «дому». Здебільшого мовчки сиділи в затишку під крутосилом, бо вітер дмухав холодніший, а хмари стали щільнішими та сірішими, ніж напередодні; сонячного світла перепало менше, ніж учора, та віддалік голоси ентів на Вічі й далі то голоснішали, то тихшали, іноді були гучні та сильні, а іноді – ледве вловні та сумні, іноді швидкі, іноді повільні й урочисті, наче поминальний спів. Настала друга ніч, а енти продовжували свою таємну раду попід бистролетними хмарами та зорями, які раз у раз вигулькували на небі.

Зайнявся третій день, понурий і вітряний. У пору сходу сонця ентівські голоси злились у єдине потужне гудіння, потому знову стихли. Коли ранок перейшов у день, вітер ущух і в повітрі зависло напружене очікування. Гобіти помітили, що Брегаллад уважно прислухається, хоча вони тут, у видолинку ентівської оселі, звуки Віча ледве чули.

Пополудні сонце, що рушило на захід до гір, прослало довге жовте проміння між тріщин і шпарок у хмарах. Зненацька гобіти усвідомили, що все довкола стало дуже тихе – цілий ліс мовчки слухав. Ентівські голоси, звісно, теж затихли. Що би це означало? Брегаллад стояв прямий і збуджений, озиралось на північ, у бік Заповідної Паді.

Потому до них долинув гучний розкотистий крик: «*Ра-гум-раї*» Дерева здригнулись і схилилися, ніби їх пригнуло шквалом. Тоді знову все стихло, а далі почулася маршова музика – щось схоже на урочисті барабани, а понад рокотом їхніх ударів і відголосків клетотіли голоси, які співали високо та сильно.

У грізний тан під барабан йдемо ми: рунда-рунда-ран!

Надходили енти, і щоразу ближче та голосніше лунала їхня пісня:

Під барабан і під тимпан йдемо ми: руна-руна-ран!

Брегалад підхопив гобітів і вийшов із оселі.

Невдовзі вони побачили, що до них крокує стрій: енти сягнутими кроками спускалися зі схилу. За Деревобородим ішли слідом понад п'ятдесят його послідовників: двома рядами, нога в ногу, відбиваючи ритм руками на власних боках. Коли вони наблизились, у їхніх очах помітні були спалахи та вогники.

– Грум, гум! Ось ми йдемо під барабан, ось ми нарешті йдемо! – загукав Деревобородий, уледівши Брегалада та гобітів.

– Ну-бо, долучайтеся до Віча! Ми вирушаємо. Ми вирушаємо на Ісенгард!

– На Ісенгард! – багатоголосо відгукнулись енти.

– На Ісенгард!

*На Ісенгард! Хоч Ісенгард стоїть між кам'яних воріт;
Хоч Ісенгард – це сильний гарт, це кості й камені століть,
Йдемо, йдемо ми на війну – розбити кам'яну стіну;
Вогнем палким горять гілки, з мечем вогню йдем на війну!
На землю тьми, як чин судьби, ми під барабан ідем у тан;
На Ісенгард ідем у тан!
Фатальний тан, фатальний тан!*

Так вони співали, крокуючи на південь.

Брегалад із полум'яним поглядом став у шеренгу біля Деревобородого. Старий ент узяв гобітів до себе і знову висадив їх собі на плечі. Так вони й ішли: гордо, на чолі співочого загону, з палкими серцями та високо піднятими головами. Хоча гобіти і сподівалися, що з плином часу щось трапиться, та раптова зміна, яка відбулася з ентами, вразила їх. Вона була несподіваною, мовби повинь, що розливається, прорвавши дамбу, яка довго її стримувала.

– Тож енти досить швидко ухвалили рішення, еге ж? – по якомусь часі наважився запитати Піпін, коли спів на мить затих і було чути лише шум рук і ніг.

– Швидко? – перепитав Деревобородий. – Грум! Таки-так. Швидше, ніж я сподівався. Власне, я вже багато віків не бачив їх такими розворохобленими. Нам, ентам, не подобається, коли нас тривожать; ми зриваємося з місця, лише коли впевнені, що нашим деревам чи нашим життям загрожує смертельна небезпека. Такого в цьому Лісі не траплялося, відколи Саурон воював із морськими людьми. Нас найбільше розлютило те, що роблять орки – безпричинно вирубують дерева – *рарум*, – не прикриваючись навіть сякою-такою потребою годувати вогонь; і зрадництво сусіда, котрий повинен був нам допомагати. Чарівники мають знати більше – вони знають більше. Ні в ельфійській, ані в ентівській, ані в людській мовах немає належної лайки для такого зрадника. Геть Сарумана!

– Ви справді розіб'єте двері Ісенгарда? – запитав Мері.

– Гой, гм, ну, ми могли би, ти ж розумієш! Ви, мабуть, не знаєте, які ми дужі. Про тролів вам доводилося чути? Вони страшенно сильні. Але тролі – тільки погана копія, створена Ворогом у час Страхитливої Темряви як насмішка з ентів, подібно як орки були насмішкою з ельфів. Ми сильніші за тролів. Нас створено зі солі землі. Ми можемо троцтити каміння, мов коріння дерев, але швидше, значно швидше, якщо дух наш пробуджено! Якщо нас не зрубають, не знищать вогнем чи чарами, ми розтрощимо Ісенгард на друзки й зітремо його стіни на порох.

– Але Саруман спробує вас зупинити, чи не так?

– Гм, ах, так, це правда. Я про це не забув. Утім, я довго про це думав. Однак, розумієте, чимало цих ентів молодші за мене на багато деревожиттів. Зараз вони всі прокинулись і зосередилися на одному: знищити Ісенгард. Але невдовзі вони знову почнуть думати – щойно трохи охолонуть після того, як ми ковтнемо вечірнього трунку. Нас мучитиме справжня спрага! Та зараз нехай вони крокують і співають! Перед нами далека путь, і часу на роздуми не забракне. Добре, що все вже розпочалося.

Деревобородий ішов уперед і певний час співав разом із іншими. Проте згодом його голос перейшов у шепіт і знову замовк. Піпін бачив, що його старечі брови зморщилися, насупившись. Урешті, ент звів погляд, і Піпін угледів сумний вираз його очей – сумний, але не нещасний. Вони світилися так, мовби їхній звичний зелений вогник поринув глибше, ніж завжди, в темні криниці задуми.

– Звісно, друзі мої, є велика ймовірність, – повільно сказав Деревобородий, – є велика ймовірність, що ми йдемо назустріч згубі – що це останній марш ентів. Але, навіть якби ми залишилися вдома й нічого не робили, судьба все одно рано чи пізно знайшла би нас. Це відчуття довго визрівало в наших серцях, і саме тому ми виступили в цей марш. То не було квапливе рішення. І вже зараз останній марш ентів вартує бодай пісні. Ех, – зітхнув він, – можливо, перш ніж загинути, ми допоможемо іншим народам. Але я однаково хотів би дожити до того часу, коли справдяться пісні про ентійок. Я палко хотів би знову побачити Фімбретіль. Однак, друзі мої, пісні де в чому схожі на дерева: кожна має свій плід і народжує його по-своєму, а іноді вони в'януть передчасно.

Енти крокували, не стишуючи ходи. Вони спустились у довгу балку, що тяглась аж ген на південь, і вже почали підніматись: угору й угору – на її високий західний гребінь. Ліси відступили, довкола спершу траплялися розкидані купки беріз, але перегадом схили стали зовсім голі, на них росло хіба кілька вичахлих сосен. Сонце сховалося за темний пагорб попереду. Запали сірі сутінки.

Піпін озирнувся. Ентів побільшало... Чи... що це? Там, де мали бути тьмяні голі схили, які вони щойно проминули, здіймалися справжні гаї. І вони рухалися! Можливо, це дерева Фангорну прокинулись і повстав ліс, рушивши через пагорби на війну? Піпін протер очі, боячись, що це сон і що п'яма обдурила його, проте велетенські сірі постаті невпинно рухалися уперед. Було чути шум, ніби вітер гуляв серед безлічі віт. Енти наближались до верхівки гребеня, й пісні змовкли. Запала ніч, довкола було тихо: тільки легенько тремтіла земля під ногами ентів і безгучно – як тінь шепоту – шелестіло численне ворущке листя. Нарешті енти спинилися на вершині й поглянули вниз, у темну прірву – розлогу тріщину в кінці гір: Нан-Курунір, Долину Сарумана.

– Ніч оповила Ісенгард, – мовив Деревобородий.

Розділ 5 Білий вершник

Я

промерз до кісток, – сказав Гімлі, потираючи руки й переступаючи з ноги на ногу. Нарешті на став день. На світанку побратими приготували собі ський-такий сніданок, а тепер, коли посвітлішало, вони знову планували оглянути землю в пошуках гобітських слідів. – І не забувайте про того старого! Я був би майже щасливий, якби побачив відбиток чобота.

– Чому би це ошасливило тебе? – запитав Леголас.

– Тому що старець, котрий має ноги, які залишають по собі сліди, є саме тим, ким здається, – відповів гном.

– Можливо, – погодився ельф, – але тут навіть важкий чобіт міг не залишити відбитку: трава густа і жорстка.

– Це не спантеличить блукача, – сказав Гімлі. – Прим'яте стебло Арагорн розтлумачить правильно. Та я не сподіваюся, що він знайде хоч якісь сліди. Минулої ночі нам на очі потрапив лихий фантом Сарумана. Навіть світло ранку не похитнуло моєї впевненості в цьому. Його очі стежать за нами з Фангорну – можливо, навіть зараз.

– Усе може бути, – мовив Арагорн, – але я не певен. Я думаю про коней. Минулої ночі ти, Гімлі, сказав, що їх наполохали. Проте я вважаю інакше. Ти чув їх, Леголасе? Вони здалися тобі тваринами, які зі страху тікають світ за очі?

– Ні, – відповів Леголас. – Я добре чув їх. І якби не темрява та наші страхи, то подумав би, що вони ошаліли від якоїсь несподіваної радості. Наші скакуни перемовлялися так, як це роблять коні, коли зустрічають друга, за котрим давно сумували.

– Я теж так подумав, – сказав Арагорн, – але не розгадаю цієї загадки, якщо вони не повернуться. Ходімо! Надворі швидко світліє. Роздивімося спершу всюди, а вже тоді гадатимемо! Почнемо звідси, поблизу нашого табору, ретельно обшукаємо все й поволі піднімемося схилом до лісу. Хай там що приверзлося нам уночі, знайти гобітів – ось наше завдання. Якщо їм поталанило втекти, то вони, напевно, заховалися серед дерев, – інакше ми би їх помітили. Якщо ж не знайдемо нічого ні тут, ані на межі лісу, то востаннє обшукаємо бойовище та згарище. Проте відшукати там щось утішне – надії мало: рогірими добре знають свою роботу, надто добре!

Певний час троє побратимів буквально повзали по землі, обмацуючи ґрунт. Над ними височіло скорботне дерево: його сухе листя обвисло і мляво шелестіло на східному вітрі. Арагорн поволі віддалявся. Він дійшов до попелу від вартового вогнища поблизу берега ріки, де відбулася битва. Раптом він спинився і нахилився зовсім низько, майже зануривши обличчя у траву. Потому гукнув друзів. Ті хутко підбігли до нього.

– Ось нарешті й новини для нас! – сказав Арагорн.

Він підняв надірваний листок так, аби й вони могли його побачити – великий тьмянний листок золотавого відтінку, що вже засихав і ставав коричневим.

– Це – листок малорна з Лорієну, а на ньому дрібні крихти, і кілька таких само крихт є у траві. А ще дивіться: онде поблизу лежать шматки розрізаної мотузки!

– І ніж, який її розрізав! – додав Гімлі.

Він нахилився і витяг коротке зазубрене лезо з купини, у яку його втоптав чийсь важкий чобіт. Відбите руків'я ножа лежало поруч.

– Це – орківська зброя, – сказав Гном, обережно тримаючи та з огидою розглядаючи

різьблену колодку: вона мала форму страхітливої голови з косими очима та пожадливым ротом.

– Так, це найдивніша загадка з тих, які постали перед нами! – вигукнув Леголас. – Зв'язаний бранець утікає і від орків, і від вершників, котрі їх оточили. Згодом спиняється, причому на відкритому місці, й звільняє себе від пут орківським ножем. Як і навіщо? Якщо в нього були зв'язані ноги, то як він ішов? А якщо руки – як спромігся скористатися ножем? Якщо ні те, ні те не було зв'язано взагалі, то навіщо різати мотузку? На довершення він, утішений своєю вправністю, сідає собі та спокійнісінько їсть якийсь дорожній харч! Цього досить, аби впевнитися, що тут був гобіт, навіть якби ми не натрапили на листок малорна. Утім, здається, руки його перетворилися на крила і він гайнув кудись між дерев, щебечучи. Його легко буде знайти – треба лише, щоб і в нас вирости крила!

– Авжеж, тут не обійшлося без чаклунства, – погодився Гімлі. – Що робив тут отой старий? Що скажеш ти, Арагорне, про Леголасову відгадку. Може, ти запропонуєш кращу?

– Може, й так, – відповів Арагорн, усміхнувшись.

– Тут поблизу є й інші знаки, на які ви не зважили. Я згоден, що бранцем був гобіт, і він, найімовірніше, звільнив руки чи ноги ще до того, як потрапив на це місце. Думаю, саме руки, бо так загадку легше розгадати, а також тому, що, як видно зі слідів, сюди його *приніс* орк. За кілька кроків далі пролито кров – орківську кров. Усюди довкола є глибокі відбитки копит і ознаки того, що звідси поволокли щось важке. Вершник убив орка й потягнув його тіло до вогнища. Та гобіта він не помітив: гобіт не був «на відкритому місці», бо була ніч і на ньому був ельфійський плащ. Він був виснажений і голодний, але це й не дивно, тож, звільнившись од пут із допомогою ножа свого вбитого ворога, гобіт перепочив і трохи підживився, перш ніж поповзти геть. Мене тішить, що в кишені в нього знайшовся *лембас*, навіть якщо бідолаха втік без спорядження та без жодних речей; це, мабуть, схоже на гобітів. Я кажу «*він*», але сподіваюся, що Мері та Піпін були тут удвох. Але наразі ніщо не підтверджує мого здогаду.

– І як, по-твоєму, один із наших друзів звільнив руки? – запитав Гімлі.

– Не знаю, як таке могло статися, – відповів Арагорн. – І не знаю, чому орк ніс їх кудись. Звісно, не для того, щоби допомогти їм утекти. Ні, лише зараз я починаю розуміти, що бентежило мене від початку: чому, вбивши Боромира, орки задовольнилися тим, що захопили в полон Мері та Піпіна? Вони не шукали решту членів нашого загону, не напали на табір, натомість якнайшвидше подалися до Ісенгарда. Невже вони подумали, ніби їм поталанило ввійти Персненосця та його вірного друга? Гадаю, ні. Їхнім господарям не стало би духу віддати оркам такий прямий наказ, навіть якби вони й самі знали чимало; з орками про Перстень ніхто не говоритиме відкрито: це надто ненадійні слуги. Гадаю, їм наказали будь-що полонити *гобітів* живцем. Тож котрась із тих потвор спробувала вшитися звідси перед битвою. Серед них часто трапляються зрадники: якийсь великий і зухвалий орк, либонь, сам намагався втекти з дорогоцінною ношею, щоби досягти власної мети. Ось вам моя відгадка. Можна вигадати й інші. Та достеменно ми знаємо одне: бодай хтось із наших друзів урятувався. Перш ніж повернутися до Рогану, ми мусимо знайти його і допомогти. Нам не слід боятися Фангорну, якщо скрута загнала нашого друга до такої похмурої місцини.

– Не знаю, що лякає мене більше: Фангорн чи думка про те, що доведеться пішки пройти через Роган, – сказав Гімлі.

– Тоді рушаймо до лісу, – мовив Арагорн.

Невдовзі Арагорн натрапив на свіжі сліди. В одному місці, поблизу берега Ентави, він побачив гобітські відбитки, проте вони були надто непримітні, щоби суттєво допомогти шукачам. Потому біля стовбура велетенського дерева на самому краю лісу вигулькнули ще сліди. Земля була гола та суха, тому сліди теж мало про що говорили.

– Тут стояв принаймні один гобіт і озирався, а тоді знову завернув до лісу, – повідомив Арагорн.

– Тоді нам теж слід піти туди, – сказав Гімлі. – Та мені не до вподоби вигляд цього Фангорну, до того ж нас проти нього застерігали. Ліпше би гонитва завела нас деінде!

– А мені цей ліс не здається злим, хай там що розповідають легенди, – озвався Леголас.

Він стояв попід склепінням дерев, нахилившись уперед, ніби прислухався, і пильними очима вдивлявся в пільму.

– Ні, він не лихий, або ж зло ховається десь у глибоких його нетрищах. Я чую лише далекі відлуння понурих місцин, де ростуть дерева з чорними серцями. Поблизу нас злови немає, зате є настороженість і гнів.

– Ну, на мене сердитися він причини не має, – сказав Гімлі. – Я йому не шкодив.

– Це – добре, – відказав Леголас. – Але йому таки завдано шкоди. Щось або відбувається всередині нього, або має відбутися. Хіба ви не відчуваєте напруження? Від нього мені аж перехоплює подих.

– Я відчуваю задуху в повітрі, – сказав гном. – У Фангорні світліше, ніж у Морок-лісі, та він запилюжений і неохайний.

– Він давній, дуже давній, – мовив ельф. – Такий давній, що я майже почувуюся молодим, а таким я не почувався за цілий час мандрів із вами, діти. Він давній і переповнений спогадами. Я міг би бути тут щасливим, якби прийшов сюди в мирні дні.

– Атож, міг би, – пхикнув Гімлі. – Чи круть чи верть, а ти лісовий ельф, однак усі ви, ельфи, народ вельми дивний. Але ти розрадив мене. За тобою я піду куди завгодно. Тільки тримай лук наготові, а я не зніматиму руки зі сокири на поясі. Та дерев нею не рубатиму, – додав квапливо, зиркнувши на дерево, під яким вони стояли. – Я не хочу, щоби той старий захопив мене зненацька і щоби я не мав для нього переконливих аргументів, – ось і все. Ходімо!

Відтак троє шукачів заглибились у ліс Фангорн. Вишукування слідів Леголас і Гімлі поклали на Арагорна. Але він знаходив мало. Підлісок був сухий і встелений кучугурами листя; проте, підозрюючи, що втікачі повинні були триматися якомога ближче до води, Арагорн часто повертався до берегів потоку. Так він і натрапив на місце, де Мері та Піпін пили воду та мили ступні. Там відбитки двох пар гобітських ніг – одна трохи менша за другу – були такі виразні, що їх побачили всі.

– Це – гарні новини, – сказав Арагорн. – Однак цим слідам уже два дні. Здається, в цьому місці гобіти покинули берег.

– І що ж нам тепер робити? – запитав Гімлі. – Не можемо ж ми ганятися за ними по цілому Фангорну. Ми не маємо спорядження для таких мандрів. Якщо не знайдемо гобітів найближчим часом, то користі з нас буде небагато, хіба щоби посидіти поряд і виявити дружні почуття, помираючи разом од голоду.

– Якщо ми не здатні на більше, то мусимо зробити бодай це, – відповів Арагорн. – Ходімо далі.

Незабаром вони дісталися до крутого стрімчастого краю Пагорба Деревобородого і подивились угору на скелясту стіну з грубими східцями, що вели до високого уступу. Крізь швидкоплинні хмари пробивалися блискітки сонця, тож ліс здавався не таким сірим і страхітливим, як раніше.

– Нумо, піднімімося туди й роззирнімося довкола! – запропонував Леголас. – Я геть задихаюся. Мені потрібно вдихнути легкого повітря, хоч би на мить.

Троє побратимів видерлися на скелю. Арагорн ішов останній: він рухався повільно, уважно розглядаючи східці та відкоси.

– Я майже певен, що гобіти були тут, нагорі, – сказав він друзям. – Але я помічаю й

інші сліди, дуже дивні, яких не можу розгадати. Цікаво, чи побачимо ми з цього виступу щось таке, що допоможе нам зрозуміти, куди пішли гобіти далі?

Він випростався і роззирнувся, та не спостеріг нічого корисного. Виступ був звернений на південь і на схід, але обшир відкривався лише зі сходу. Там Арагорн побачив крони дерев, які рядами спускалися на рівнину, звідки щойно прийшли шукачі.

– Ми зробили добряче коло, – сказав Леголас. – Могли би дістатися сюди безпечно, всі разом, якби облишили Велику Ріку на другий чи на третій день і подалися на захід. Мало хто може передбачити, куди заведе його дорога, доки не дійде до її кінця.

– Але ж ми не хотіли йти до Фангорну, – нагадав Гімлі.

– Так, але ми все одно тут і вже неабияк заплутались у його тенетах, – сказав Леголас. – Поглянь!

– Поглянути куди? – перепитав Гімлі.

– Ген там у деревах.

– Де? У мене зір не ельфійський.

– Цить! Говори тихіше! Дивися! – сказав Леголас, указуючи напрямом. – Онде в лісі, на тому шляху, яким щойно йшли ми. Це він. Хіба ти не бачиш, як він переходить від дерева до дерева?

– Бачу, вже бачу! – прошепотів Гімлі. – Глянь, Арагорне! Хіба я не застерігав тебе? Там знову той старець. Увесь у брудному сірому лахмітті – тому я спершу й не розгледів його.

Арагорн подивився туди й побачив згорблену постать, яка повільно рухалася. Вона була вже недалеко і скидалася на старого жебрака, котрий стомлено бреде, спираючись на грубу патерицю. Жебрак похилив голову і не дивився в їхній бік. В інших краях вони би привітали його добрим словом; натомість тепер стояли мовчки, і кожен напружено вичікував: до них наближався хтось, хто володів прихованою силою. Чи злобою.

Гімлі якось мить пильно стежив, як стареча постать крок за кроком підходить до них. Потому раптом, не в змозі довше себе стримувати, закричав:

– Бери лук, Леголасе! Натягуй тятиву! Готуйся! Це – Саруман. Не дозволь йому заговорити чи накласти на нас чари! Стріляй перший!

Леголас узяв лук і натягнув тятиву, проте повільно, ніби йому протистояв чийсь дух. Він тримав стрілу в руці, та не накладав її на тятиву. Арагорн стояв мовчки, обличчя його було сторожке й напружене.

– Чого чекаєш? Що з тобою? – запитав Гімлі хрипким шепотом.

– Леголас правий, – тихо сказав Арагорн. – Ми не можемо так просто вистрелити у старця – знаєцька та без виклику – хоч би який страх чи сумнів долав нас. Стежмо і чекаймо!

Тієї миті старець прискорив крок і з подиву гідною швидкістю дійшов до підніжжя скелястої стіни. Потому враз підняв очі, а троє друзів тим часом стояли непорушно, дивлячись униз. Не було чути жодного звуку.

Обличчя старого побачити було годі: він мав каптура, поверх якого надягнув іще й капелюха зі широкими крисами, тож із-під усього цього стирчали тільки кінчик його носа та сива борода. Проте Арагорнові здалося, ніби він мигцем побачив очі старця – ясні й пронизливі – з-під тіні кошлатих брів.

І ось старий порушив тишу.

– Нарешті ми зустрілися, друзі мої, – проказав лагідним голосом. – Я хочу з вами поговорити. Ви спуститесь, чи мені піднятися до вас?

І, не чекаючи відповіді, почав підніматися.

– Ну ж бо! – крикнув Гімлі. – Зупини його, Леголасе!

– Хіба я не сказав, що хочу з вами поговорити? – запитав старець. – Відклади того лука,

пане ельфе!

Лук і стріла негайно випали з Леголасових рук, а самі руки безвільно звисли вздовж тіла.

– А ти, пане гноме, забери, будь ласкавий, руку з руків'я сокири, доки я піднімуся! Такі засоби переконання вам не знадобляться.

Гімлі здригнувся, а потім укляк, мов камінь, незмигнуто дивлячись, як старий перестрибує через нерівні східці з легкістю кози, струснувши зі себе всю втому. Коли він став на уступ, на мить – надто коротку, щоби мати певність, – щось блиснуло, ніби майнуло, відкрившись, наче біле вбрання, заховане під сірим лахміттям. Вдих Гімлі відлунив у тиші протяжним свистом.

– Нарешті зустрілися, знову кажу вам я! – озвався старець, підступаючи до них.

За кілька п'ядей од побратимів він зупинився і сперся на патерицю, витягнувши голову вперед і дивлячись на них із-під каптура.

– Що привело вас трьох у ці краї? Ельф, людина та гном, і всі одягнуті на ельфійський манір. Безперечно, за всім цим криється історія, яку варто послухати. Таке тут нечасто побачиш.

– Ти говориш так, ніби добре знаєш Фангорн, – мовив Арагорн. – Це правда?

– Не добре, – відказав старий, – бо на його вивчення пішло би чимало життів. Однак я буваю тут час од часу.

– Чи вільно нам дізнатися, як тебе звать, а вже потому вислухати те, що ти маєш нам сказати? – запитав Арагорн. – Ранок минає, а нас чекає завдання, з яким не можна зволікати.

– Те, що я мав сказати, я вже сказав: що привело вас сюди, і яка ваша історія? Що ж до мого ймення!..

Старець зайшовся сміхом і сміявся довго й лагідно. Арагорн відчув, як від того звуку йому по спині побігли мурахи – дивний холодний дріж; але то не був переляк чи жах, а радше щось на кшталт ковтка морозяного повітря чи удару холодного дощу, який пробуджує від тривожного сну.

– Моє ім'я! – повторив старий. – Невже ви досі його не відгадали? Думаю, воно вам знайоме. Так, ви чули його раніше. Проте повернімося до вашої історії.

Троє побратимів стояли мовчки, не сказавши ні слова.

– Є такі, хто би засумнівався, чи варто розповідати комусь про ваше завдання, – мовив старий. – На щастя, мені про нього дещо відомо. Здається, ви шукаєте сліди двох юних гобітів. Так, гобітів. Не витріщайтеся на мене, ніби ніколи не чули цієї дивної назви. Чули, і я чув. Отож, вони піднялися сюди позавчора і зустріли того, кого не сподівалися побачити. Це вас утішило? Ну, чи, може, ви хочете довідатися, куди їх повели? Гаразд, гаразд, мабуть, я зможу дещо повідомити і про це. Та чому ви стоїте? Завдання ваше, бачте-но, вже не таке нагальне, як ви вважали. Присядьмо – так нам усім буде зручніше.

Старець повернувся й пішов до купи каміння та брил, що скотилися до підніжжя кручі позаду них. І відразу, мовби з них зняли закляття, мандрівники теж очуняли і поворухнулися. Рука Гімлі негайно потяглася до сокири. Арагорн вихопив меча. Леголас підібрав лук.

Старий не зважав на це, нахилився й уместився на низькому плескатому камені. Тоді сіре рам'я розкрилося й усі троє побачили, що зісподу він одягнутий у біле.

– Саруман! – скрикнув Гімлі, метнувшись до старого зі сокирою в руці. – Говори! Скажи нам, де ти заховав наших друзів! Що ти з ними зробив? Говори – інакше я зроблю в твоєму капелюсі таку діру, що навіть чарівникові буде важко її залатати!

Проте старець виявився надто прудким для гнома. Незнайомець зірвався на рівні й вистрибнув на верхівку чималої брили. Там він і стояв, зненацька вирішив та нависаючи над побратимами. Сіре рам'я впало з його плечей. Зблиснули білі шати. Старець здійняв патерицю – й сокира Гімлі вислизнула зі затиснутих пальців і, дзенькнувши, упала долі. Арагорнів меч, якого міцно стискала його незворушна долоня, раптом зайнявся вогнем. Леголас пронизливо скрикнув і випустив стрілу високо в повітря, де вона вмить спопеліла.

– Мітрандір! – закричав ельф. – Мітрандір!

– Нарешті ми зустрілися, знову кажу я тобі, Леголасе! – відповів старий.

Троє шукачів утупились у нього. Волосся його біліло, мов сніг на сонці; мерехтливо-білі були його шати; очі під густими бровами виблискували пронизливо, як промені сонця; в руці його відчувалася міць. Їх охопили водночас і подив, і радість, і страх, – їм відібрало мову.

Нарешті Арагорн поворухнувся.

– Гандальфе! – подав він голос. – Попри будь-яку надію, ти таки повернувся до нас, коли ми того потребували! Яка полуда заслала мої очі? Гандальфе!

Гімлі не спромігся на жодне слово, тільки впав навколішки й затулив очі.

– Гандальф, – повторив старець, наче викликав із давніх спогадів слово, якого давно не вживав. – Так, це було моє ім'я. Я був Гандальфом.

Він спустився з брили, підібрав сірий плащ і загорнувся в нього: так буває, коли сонце світить погожої днини, а потім зненацька ховається за хмари.

– Так, ви можете й далі називати мене Гандальфом, – сказав старець, і голос його був голосом їхнього колишнього друга та провідника. – Підведися, мій добрий Гімлі! Ти не завинив, бо не завдав мені шкоди. Утім, друзі мої, жоден із вас не має такої зброї, яка могла би мене вразити. Радійте! Нарешті ми зустрілися знову. На зламі часоплину. Гряде страштлива буря, та хода часу таки змінила свій біг.

Він поклав руку на голову Гімлі, й гном звів погляд і несподівано засміявся.

– Гандальфе! – сказав він. – Але ж ти тепер у білому!

– Так, тепер я білий, – відказав Гандальф. – Власне, я і є Саруман, єдиномогутній, сказати би, Саруман – такий, яким йому належало бути. Ходімо лише, розкажіть мені про себе! Я пройшов крізь вогонь і глибоку воду, відколи ми бачилися востаннє. Забув більшість того, про що думав, ніби знаю, і дізнався більше, ніж забув. Я бачу безліч речей оддалік і не бачу чимало того, що під рукою. Розкажіть-но мені про себе!

– Що ти хочеш знати? – запитав Арагорн. – Оповідь про все, що трапилося з нами, відколи ми розлучилися там, на мості, буде надто довгою. Може, спершу ти розкажеш про гобітів? Ти знайшов їх? Вони у безпеці?

– Ні, я їх не знаходив, – відповів Гандальф. – Над долинами Емин-Муїлу висіла темрява, я не знав, що їх полонили, доки мене про це повідомив орел.

– Орел! – озвався Леголас. – Я бачив орла високо й далеко: востаннє то було чотири дні тому, понад Емин-Муїлом.

– Так, – сказав Гандальф, – то був Гвайгір, Володар Вітрів, який урятував мене з Ортанка. Я послав його вперед, аби стежити за Рікою та здобувати новини. Він має гострий зір, але не бачить усього, що відбувається під пагорбами та деревами. Дещо спостеріг він, дещо побачив я сам. Перстень уже там, де його носієві не допоможе ні я, ні будь-хто інший зі Загону, що вирушив із Рівендолу. Ворог майже викрив його, та йому вдалось утекти. Я трохи посприяв цьому: бо то я сидів на височині й боровся з Темною Вежею, і Тінь відступила. Потому я стомився – дуже стомився – і довго блукав у темних думках.

– Отже, ти знаєш про Фродо! – скрикнув Гімлі. – Як йому ведеться?
– Не можу сказати. Він уникнув великої небезпеки, та на нього чигає ще не одна. Фродо вирішив одинцем піти до Мордору і подався туди – це все, що я знаю.
– Та вирушив він не сам, – сказав Леголас. – Ми думаємо, що з ним пішов Сем.
– Справді! – мовив Гандальф, і в очах його заграли іскорки, а на обличчі посмішка. – Він справді пішов? Цього я ще не знав, але це мене й не дивує. Добре! Дуже добре! Мені відлягло від серця. Ви мусите розповісти мені якомога більше. Ну-бо, сідайте поруч і розкажіть про свої мандри.

Побратими посідали на землі біля його ніг, і Арагорн узявся оповідати. Гандальф довго мовчав, нічого не запитував, руки його звільна лежали на колінах, очі були заплющені. Урешті, Арагорн розповів про смерть Боромира та про його останню подорож Великою Рікою, і лише тоді старий зітхнув.

– Ти не висловив усього, що знаєш чи про що здогадуєшся, друже Арагорне, – тихо сказав Гандальф. – Бідолашний Боромир! Я не міг передбачити, що з ним станеться. То було суворе випробування для такого мужа: для воїна та володаря людей. Галадріель розповіла мені, що він був у небезпеці. Та, врешті-решт, Боромир таки врятувався. Я втішений. Юні гобіти не дарма пішли з нами: вони пішли задля Боромирового добра. Та це – не єдина роль, яку їм судилося зіграти. Вони потрапили до Фангорну, і їхній прихід сюди нагадував падіння дрібних камінців, яке передує гірській лавині. Доки ми тут розмовляємо, я чую перші її відгомони. Найліпше, якби Саруман був удома, коли зірвуть загату!

– Одне в тобі не змінилося, любий друже, – сказав Арагорн, – ти й далі говориш загадками.

– Що? Загадками? – перепитав Гандальф. – Ні! Я говорив уголос сам зі собою. Стареча звичка: старці обирають для розмови наймудрішого серед присутніх: довгі пояснення, яких потребує молодь, їх утомлюють.

Він знову засміявся, та цього разу лагідно й тепло, мовби сонце блиснуло з-за хмар.

– Я вже давно не молодий, навіть за мірками людей зі Стародавніх Домів, – мовив Арагорн. – Чому ж ти не відкриєш мені своїх задумів так, аби я їх збагнув?

– І що ж я тобі скажу? – запитав Гандальф і на мить замовк, замислившись. – Якщо говорити стисло та якомога зрозуміліше для тебе, то ось що мені відомо про те, що відбувається нині. Ворог, звісно, давно знає, що Перстень уже не в Ширі та що його несе гобіт. Він знає кількість членів Загону, який вирушив із Рівендолу, і те, ким є кожен із нас. Однак наразі він не до кінця уявляє нашу мету. Темний Володар припускає, що всі ми йдемо до Мінас-Тіріта, – це те, що зробив би він на нашому місці. За його логікою, це був би важкий удар для його влади. Власне, він дуже боїться, бо не знає, звідки чекати того могутнього, котрий несподівано запанує над Перснем і нагряне на нього з війною, прагнучи скинути з престолу та посісти його місце. Ворогові навіть на гадку не спадає, що ми хочемо скинути його, проте *не мати* нікого натомість. Те, що ми спробуємо знищити сам Перстень, він не уявляє собі навіть у найстрашнішому сні. У цьому ви, без сумніву, побачите добрий знак і нашу надію. Бо, думаючи про війну, він її розпочне першим, адже Саурон переконаний, що має мало часу, а тому, хто б'є перший, – якщо тільки він ударить із належною міццю, – може й не знадобитися бити вдруге. Тож він удасться до тих сил, які вже давно готував, але робить це раніше, ніж планував. Мудрий дурень. Якби Ворог використав усю свою міць для охорони Мордору, щоби туди ніхто не пробрався, а все своє віроломство спрямував на пошуки Персня, то і справді надія для нас згасла би: ні Перстень, ані його носій не змогли би тривалий час переховуватися від Темного Володаря. Та зараз очі його пильніше стежать за сусідніми землями, ніж за своїм домом, і найчастіше вони прикуті до Мінас-Тіріта. Дуже швидко військова міць Ворога впаде на нього, мов ураган... Саурон уже

знає, що посланців, котрих він вирядив у гонитву за Загоном, знову спіткала невдача. Вони не знайшли Персня. І не привели зі собою жодного бранця-гобіта. Якби їм пощастило зробити бодай це, ми зазнали би тяжкого удару – може, навіть смертельного. Та не гнітімо своїх сердець, уявляючи, яке випробування чекало би на смиренну вірність гобітів у Темній Вежі. Ворог програв – поки що. Завдяки Саруманові.

– Хіба Саруман – не зрадник? – запитав Гімлі.

– Авжеж, зрадник, – відповів Гандальф. – Подвійний. Хіба не дивно? Нічого з нещодавно пережитих страждань не здається нам таким прикрим, як відступництво Ісенгарда. Навіть як володар і як капітан Саруман вельми зміцнів. Він загрожує роганцям і відволікає їх од допомоги Мінас-Тіріту саме в той час, коли зі Сходу наближається основний удар. Однак підступна зброя ненастанно загрожує руці, що її тримає. Саурон також задумав знайти Перстень – для себе – чи принаймні вистежити для своєї лихої мети кількох гобітів. Так, не змовляючись, наші вороги спромоглися тільки на те, щоби з подиву гідною швидкістю і саме вчасно допровадити Мері та Піпіна до Фангорну, куди інакше ті нізащо би не потрапили!.. А ще ворогів долають нові сумніви, які порушують їхні плани. Завдяки роганським Вершникам до Мордору не дійдуть жодні вісті, але Темний Володар знає, що на Емин-Муїлі було взято в полон двох гобітів і що їх повели до Ісенгарда всупереч волі його прислужників. Тепер Ворогові доведеться боятися Ісенгарда так само, як і Мінас-Тіріта. І якщо Мінас-Тіріт упаде, то Саруманові буде непереливки.

– Шкода, що наші друзі потрапили під перехресний вогонь, – сказав Гімлі. – Якби ніщо не розділяло Ісенгард і Мордор, вони могли би зійтись у бою, а ми тим часом спостерігали би та вичікували.

– Проте переможець постав би сильнішим за кожную зі сторін і не мав би вже сумнівів, – мовив Гандальф.

– Однак Ісенгард не воюватиме з Мордором, хіба якщо Саруман першим здобуде Перстень. Але цьому не судилося трапитися. Він іще не знає, що йому загрожує. Він багато чого не знає. Саруман так жадав заволодіти своєю жертвою, що не всидів удома й пішов їй назустріч: шпигувати за власними посланцями. Та прибув сюди надто пізно й нічим не зміг зарадити, бо битва завершилася, перш ніж він дістався до цих теренів. І довго тут не затримався. Я зазирнув у його думки і прочитав там невпевненість. Саруман – не знавець лісу. Він гадає, що Вершники вбили та спалили всіх, хто був на полі бою, проте не знає, чи вели орки зі собою бранців. І не знає ні про сварку між його прислужниками та мордорськими орками, ні про Крилатого Посланця.

– Крилатого Посланця! – скрикнув Леголас. – Я поцілів у нього понад Сарн-Гєбіром із лука Галадріель і збив із неба. Він сповнив нас жахом. Що це за нове страхіття?

– Таке, що стріли його не беруть, – відповів Гандальф. – Ти вбив лишень істоту, на якій він їхав. Це – мужній учинок, але невдовзі Вершник знову буде на коні. Бо то – назгул, один із Дев'ятьох, котрий їхав верхи на крилатому жеребці. Незабаром тінь жаху перед Дев'ятьма нависне над останніми арміями наших друзів, заступивши їм сонце. Та назгулам іще не дозволено перетинати Ріку, і Саруманові не відомо про цю нову подобу, яку прибрали Примари Персня. Саруман думає тільки про Перстень. Чи був він у тій битві? Чи його знайшли? А що, коли Теоден, Володар Марки, натрапить на нього й дізнається про його владу? Ось небезпека, що не дає йому спокою, тож Саруман помчав назад до Ісенгарда, щоби подвоїти чи й потроїти військову силу, яка наступатиме на Роган. А тим часом йому загрожує інша небезпека – зовсім близько, поруч, – і він її не добачає. Саруман забув про Дєревобородого.

– Ну ось, ти знову говориш сам зі собою, – озвався Арагорн, усміхнувшись. – Мені не відомо, хто такий Дєревобородий. Я почасти здогадався, в чому полягає подвійне Саруманове зрадництво, проте, яку вигоду ми матимемо з того, що двоє гобітів прийшли до Фангорну, крім довгої безплідної гонитви, я не розумію.

– Зажди трохи! – скрикнув Гімлі. – Спершу я хочу дізнатися про інше. Той старий, котрого ми бачили минулої ночі, – то був ти, Гандальфе, чи Саруман?

– Мене ви точно не бачили, – відповів Гандальф, – отож, припускаю, то був Саруман. Вочевидь, ми з ним тепер такі подібні зовні, що вам легко можна пробачити бажання зробити вічну діру в моєму капелюсі.

– Добре, добре! – сказав Гімлі. – Я радий, що то був не ти.

Гандальф знову засміявся.

– Так, мій любий гноме, це така втіха – не помилятися, навіть попри все. Мені це відомо аж надто добре! Та я, звісно, зовсім не звинувачую вас за те, як ви мене привітали. Чинити так тому, хто часто сам дораджував друзям не довіряти навіть власним рукам, коли мають до діла з Ворогом, не годиться. У добрий час, Гімлі, сину Глоїна! Можливо, одного дня ти побачиш разом і мене, і Сарумана й тоді розрізниш нас!

– А як же гобіти? – втрутився Леголас. – Ми зайшли так далеко, шукаючи їх, а ти, здається, знаєш, де вони? Де вони зараз?

– З ДЕРЕВОБОРОДИМ І З ЕНТАМИ, – відповів Гандальф.

– З ентами! – вигукнув Арагорн. – Отже, стародавні перекази про мешканців пуц і велетенських пастирів дерев таки правдиві? На світі досі є енти? Я думав, що вони – це лише спогад із правічного минулого, якщо взагалі були колись чимось більшим, аніж просто роганською легендою.

– Роганською легендою! – скрикнув Леголас. – Е, ні, кожен ельф у Дикому Краї співав пісню про древніх онодримів і про їхній правічний жаль. Однак і серед нас вони тепер теж лише спомин. Якби мені поталанило зустріти ента, котрий досі мандрує світом, тоді я знову помолодів би! Та ДЕРЕВОБОРОДИЙ – це ж лише переклад назви Фангорн спільною мовою, а ти, гадаю, говорив про живу істоту. Хто такий цей ДЕРЕВОБОРОДИЙ?

– Ет, ви ставите надто багато запитань, – сказав Гандальф. – Навіть аби переказати ту дещицю, що мені відомо з його довгої повільної розповіді, нам зараз забракне часу. ДЕРЕВОБОРОДИЙ – це Фангорн, охоронець лісу: він найстарший серед ентів, найстарший серед живих істот, котрі ходять під Сонцем Середзем'я. Утім, Леголасе, я сподіваюся, що тобі ще випаде нагода з ним побачитися. Мері та Піпінові пощастило: вони зустрілися з ним отут, де ми зараз сидимо. Він прийшов сюди два дні тому й поніс їх до своєї оселі, далеко біля підніжжя гір. ДЕРЕВОБОРОДИЙ часто навідується сюди, особливо тоді, коли щось тривожить його дух і чутки зі зовнішнього світу не дають йому спокою. Я бачив його чотири дні тому, коли він крокував між дерев, і, по-моєму, він теж мене помітив, адже на мить зупинився; проте я не озвався, бо мене обтяжували думки і я був виснажений після боротьби з Оком Мордору; він теж не озвався і не погукав мене.

– Можливо, він також подумав, що ти Саруман, – сказав Гімлі. – Проте ти говориш про ДЕРЕВОБОРОДОГО так, ніби він наш друг. Я гадав, що Фангорн небезпечний.

– Небезпечний! – скрикнув Гандальф. – І я – я теж небезпечний, дуже: найбільш небезпечний із-поміж усіх, кого ви зустрінете за життя, – хіба би вас живцем поставили перед тронем Темного Володаря. Арагорн небезпечний, і Леголас небезпечний. Тебе оточують небезпеки, Гімлі, сину Глоїна, бо й ти небезпечний по-своєму. Звісно, ліс Фангорн приховує загрозу – найчастіше для тих, у кого сокири завжди напохваті; та й сам Фангорн теж небезпечний, але, крім того, він мудрий і добрий. Однак тепер його тривала повільна лють переповнила чашу і розтеклася лісом. І цьому посприяв прихід гобітів та новини, які вони принесли, – невдовзі лють ДЕРЕВОБОРОДОГО покотиться потоком, і течію його буде спрямовано проти Сарумана та проти ісенгардських сокир. Ось-ось відбудеться те, чого світ не знав од Прадавніх Часів: енти прокинуться і збагнуть свою силу.

– Що ж вони зроблять? – запитав приголомшений Леголас.

– Не знаю, – відповів Гандальф. – Напевно, вони й самі ще не знають. Цікаво...

Він замовкнув, і голова його схилилась у задумі.

Троє друзів дивилися на чарівника. Сонячний відблиск, пробившись крізь перелітні хмари, впав йому на руки, які лежали долонями вгору на його колінах, – здавалося, наче вони повняться світлом, як чаша повниться водою. Нарешті Гандальф підвів голову й поглянув просто на сонце.

– Ранок добігає кінця, – промовив він. – Незабаром нам доведеться піти.

– Ми йдемо, щоби знайти друзів і щоби побачити Деревобородого? – запитав Арагорн.

– Ні, – відповів Гандальф. – Це не та дорога, якою вам слід іти. Я ословив надію. Лише надію. А надія – ще не перемога. На нас і на наших друзів насувається війна – війна, впевнено перемогти в якій ми зможемо, тільки скориставшись Перснем. Тому мене сповнюють глибокий жаль і глибокий страх: багато що буде знищено, можна втратити геть усе. Я Гандальф, Гандальф Білий, але Чорний Володар досі могутніший за мене.

Він підвівся і поглянув на схід, прикриваючи очі рукою, і ніби побачив оддалік щось таке, чого не бачив ніхто інший. Тоді похитав головою.

– Ні, – тихо сказав Гандальф, – до нього нам уже не дістатись. І принаймні це тішить. Адже тепер ми не піддамося спокусі скористатися Перснем. Ми зійдемо назустріч небезпеці, що межує з відчаєм, але смертельна небезпека Персня нам уже не загрожує.

І він повернувся.

– Ходімо, Арагорне, сину Араторна! – озвався знову. – Не шкодуй про свій вибір у долині Емин-Муїлу і не називай його марною гонитвою. Сумніваючись, ти обрав стежку, яка здалася правильною. Той вибір був вірний, і за нього ти маєш віддяку: ми зустрілися вчасно, хоч могли би зустрітися надто пізно. Проте виправу твоїх побратимів завершено. Наступну подорож визначило слово, яке ти дав: мусиш іти до Едораса і побачитися з Теоденом у його залі. Ти потрібен там. Світло Андуріла повинно нарешті явити себе у битві, на яку він так довго чекав. У Рогані триває війна і навіть гірше: Теоденові геть погано.

– Невже ми ніколи не зустрінемося з юними гобітами? – запитав Леголас.

– Такого я не казав, – відповів Гандальф. – Хтозна? Майте терпіння. Ідіть туди, куди мусите, і сподівайтесь! До Едораса! Я теж прямую в той бік.

– Дорога туди не близька для пішого мужа, чи молодого, чи старого, – сказав Арагорн.

– Боюся, битва завершиться задовго до того, як я доберуся до Едораса.

– Побачимо, побачимо, – відказав Гандальф. – Ти підеш зі мною?

– Так, ми вирушимо разом, – відповів Арагорн. – Однак я не сумніваюся, що ти потрапив би туди швидше за мене, якби захотів.

Він підвівся й поглянув на Гандальфа. Ельф і гном мовчки витріщалися на них, доки ті стояли один навпроти одного. Сіра постать людини – Арагорна, Араторнового сина, – була висока, непохитна, мов камінь; його рука лежала на руків'ї меча, й сам він виглядав так, наче якийсь король, котрий постав із туманних морів і ступив на береги звичайних людей. Перед ним схилилася постать старця, біла, осяйна – ніби її освітлював внутрішній племін, – згорблена, обтяжена роками, проте сповнена такої могутності, яка переважала силу королів.

– Хіба не моя правда, Гандальфе, – нарешті запитав Арагорн, – ти, за бажанням, можеш потрапити будь-куди швидше за мене? І ще я кажу: ти наш капітан і наше знамено. У Темного Володаря є Дев'ятеро. Зате в нас є Один, могутніший за них, – Білий Вершник. Він пройшов крізь вогонь і безодню, його боятимуться. І ми підемо туди, куди він нас поведе.

– Так, ми разом підемо за тобою, – озвався Леголас. – Але спершу розрадь моє серце, Гандальфе, й розкажи, що трапилося з тобою в Морії. Невже ти не розповіси нам? Хіба не можеш затриматися бодай на короткий час, аби повідати друзям, як урятувався?

– Я вже й так надто довго гаявся, – відповів Гандальф. – Час спливає. Однак, навіть якби ми мали в запасі рік, я не розповів би вам усього.

– Розкажи бодай те, що бажаєш і на що є час! – сказав Гімлі. – Ну ж бо, Гандальфе,

розкажи, як ти подолав Бальрога!

– Не згадуй про нього! – відказав Гандальф, і на мить здалося, що його обличчям промайнула тінь болю.

Він сидів мовчки – старий, як смерть, – аж нарешті знову заговорив, повільно, ніби важко пригадуючи минуле:

– Довго я падав. Довго я падав, і він зі мною. Його вогонь оповив мене. Я горів. Потому ми поринули у глибоку воду, й усе затьмарилося. Вода була холодна, мовби струмені смерті: вона мало не заморозила моє серце.

– Глибока безодня, над якою розкинувся Дарінів Міст, і ніхто не зміряв її, – озвався Гімлі.

– Проте вона таки має дно по той бік світла та знання, – сказав Гандальф. – Туди я і потрапив нарешті, до найдальших камінних основ. Він усе ще був поруч, але перетворився на слизьку почвару, сильнішу за змію-душогуба... Ми боролися під живою землею, де нема ліку часу. Він раз у раз стискав мене, а я рубав його, доки нарешті він утік у зловісні тунелі. Їх викопав не Дарінів народ, Гімлі, сину Глоїна. Далеко-далеко вниз по під найглибшими копальнями гномів світ гризуть безіменні істоти. Навіть Саурунові про них не відомо. Вони давніші за нього. Тож я побував там, але не розповідатиму про ті мандри, щоби не затьмарити денного світла. У тому розпачі мій ворог був для мене єдиною надією, відтак я погнався за ним і вчепився йому за ногу. І, врешті-решт, він привів мене назад до потаємних ходів Кгазад-думу, бо досконало знав їх усі. Та почвара неухильно рухалась угору, поки дісталася до Нескінченних Сходів.

– Вони зникли вже дуже давно, – сказав Гімлі. – Багато хто стверджував, що їх споруджували хіба в легендах, а інші подекували, що їх зруйновано.

– Ті Сходи спорудили насправді, і їх не зруйнували, – відповів Гандальф. – З найглибшої підземної в'язниці піднімалися вони до найвищого шпиля, тяглися неперервною спіраллю з багатьма тисячами сходинок, доки аж виходили на Дарінову Вежу, висічену в суцільній скелі Зіракзігілу – вершини Срібнозубу... Там, на Келебдилі, було єдине вікно у снігу, а перед ним – вузький клапоть землі, запаморочливий прихисток понад імлюю світу. Там люто палило сонце, хоч унизу все огортали хмари. Щойно Бальрог вискочив назовні – і я слідом за ним, – він знову спалахнув огнем. Шкода, що ніхто того не бачив, інакше у прийдешні століття, напевно, склали би не одну пісню про Битву на Шпилі, – Гандальф раптом засміявся. – Та про що би в ній співали? Якби хтось поглянув угору здалеку, то подумав би, що на вершечку гори шаленіє буря. Усе довкола здригалось од грому, а блискавка, подекують, ударила в Келебдил і відскочила, розлетівшись вогненними язиками. Хіба цього не досить? Над нами здійнялися густий дим, чад і пара. Крига стікала дощем. Я скинув свого ворога, й він упав із височини і розстроїв схил гори, вдарившись об який і знайшов свою смерть. Мене поглинула темрява, я вийшов за межі думок і часу та блукав далекими дорогами, про які не говоритиму... Назад мене вирядили оголеним – на короткий час, доки я здійсно своє завдання. І оголений лежав я на вершині гори. Вежа позаду мене розкришилася на порошок. Вікно зникло; понищені сходи завалило обгоріле роздроблене каміння. Самотній і забутий, я не мав змоги втекти з того стрімкого рогу світу. Лежав там, дивлячись угору, доки обертались у небі зірки, й кожен день тривав стільки, скільки віковичне життя землі. До моїх вух долинали примарні шепоти з усіх країв: появи й умирання, пісні та голосіння, кволий невтишний стогін каменю, що несе непомірний тягар. Аж нарешті мене знову знайшов Гвайгір, Володар Вітрів, і підхопив мене, і полетів геть. «Видно, мені судилося бути вічною твоєю ношею, друже у скруті», – сказав я. «Ти був ношею, – відповів орел, – але не цього разу. Зараз ти легкий, мов лебедине перо в моїх пазурах. Сонце просвічує крізь тебе. Утім, думаю, ти вже не потребуєш мене: якби я впустив тебе, ти ширяв би на вітрі». «Не впускай мене! – зойкнув я, бо знову почувся живим. – Неси мене до Лотлорієну!» «Саме так наказала мені Володарка Галадріель, яка й послала мене на твої пошуки», – відказав він... Таким робом я потрапив до Карас-Галадона, щойно ви звідти пішли. Я трохи затримався у безвіку тієї землі, де дні дарують зцілення, а не занепад. І я

зцілюся, й одягнувся у біле. Дав пораду й пораду отримав. Звідти пішов я незвіданими стежками і приніс декому з вас послання. Тобі, Арагорне, мені наказали передати оце:

*Де сьогодні дунедайни, Елессаре, скажи?
Чом твій народ десь блука, мов чужий?
Близька та година, коли Зниклий гряде,
З Півночі Сірій Загін надійде.
Та темні на тебе ждуть манівці –
Дорогу до Моря пильнують Мерці.*

Леголасові вона переказала таке:

*Ти, Леголасе, довго колись
Жив між дерев. Але Моря страшиш!
Як почувеш чайний на березі крик –
То серця у лісі не стихнеш повік.*

Гандальф замовкнув і заплющив очі.

– А для мене, отже, послання немає? – промовив Гімлі й понурих голову.

– Слова її таємничі, – сказав Леголас, – і мало пояснюють тим, до кого їх звернено.

– Це мене не втішає, – відказав Гімлі.

– А що тебе втішило би? – запитав ельф. – Ти хотів, щоби вона розповіла тобі про твою смерть?

– Хоч би й так, якби вона не мала для мене іншого слова.

– Що-що? – озвався Гандальф, розплющивши очі. – Так, думаю, я зможу відгадати, що означають її слова. Перепрошую, Гімлі! Я ще раз обмірковував послання. Вона справді переказала тобі дещо, не загадкове і не сумне. «І Гімлі, сина Глоїна, – сказала вона, – вітає його Пані. Пасмоносцю, денно й нічно мої думки з тобою. Тільки з деревом знарошно не ставай до бою!»

– У щасливу годину ти повернувся до нас, Гандальфе! – скрикнув гном, підстрибуючи та виспівуючи щось своєю дивною гномівською мовою. – Гайда, гайда! – кричав він, розмахуючи сокирою. – Гандальфова голова для нас священна, тому треба знайти іншу, яку не шкода буде розтрошити!

– Довго шукати не доведеться, – сказав Гандальф, підводячись зі свого місця. – Ходімо! Ми вже згаяли запас часу, відведений на розмову друзям, котрі зустрілися після розлуки. Тепер нам слід поквипитися.

Він знову загорнувся у свій старий потріпаний плащ і повів їх у путь. Троє друзів хутко спустилися за ним із високого уступу й подалися назад через ліс, а потім уздовж берега Ентави. Ішли мовчки, доки ступили на трави поза рубежами Фангорну. Їхніх коней ніде не було видно.

– Вони не повернулись, – озвався Леголас. – Дорога буде виснажлива!

– Я не піду пішки. У нас обмаль часу, – сказав Гандальф.

Потому підняв голову і протяжно засвистів. Свист його був такий дзвінкий і пронизливий, що супутники чарівника стали мов громом прибиті, – почути такий звук зі

старечих прихованих бородою вуст! Гандальф свистів отак тричі; після того їм причулося, ніби звіддалік долинає приглушене іржання, що його несе з рівнини східний вітер. Вони чекали, здивовані. Невдовзі до них долинуло гупання копит. Спершу то було тільки тремтіння землі, відчутне хіба для Арагорна, який ліг на траву, та звук невпинно наростав, поки перетворився на виразний і швидкий тупіт.

– Сюди скаче не один кінь, – сказав Арагорн.

– Авжеж, – кивнув Гандальф. – Для одного ми всі були би надмірним тягарем.

– Коней троє, – сказав Леголас, дивлячись далеко за край рівнини. – Погляньте, онде вони біжать! Ось Газуфел, а поруч із ним мій друг Арод! Але попереду мчить ще один – дуже великий кінь, – такого я ніколи раніше не бачив!

– І не побачиш, – відказав Гандальф. – Це – Тіньогрив. Він ватажок *меарасів*, володарів коней, тому навіть Теоден, Король Рогану, ніколи не бачив ліпшого за цього. Хіба ж він не блищить, як срібло, і не біжить, як бистрий потік? Він примчав до мене – це кінь Білого Вершника. Ми битимемося разом.

Не встиг старий чарівник договорити, як дужий кінь наблизився до них, піднявшись схилом; шерсть його переливалася, грива розметалася на вітрі від чвалу. Далеко позаду нього мчали ще двоє коней. Щойно Тіньогрив побачив Гандальфа, він стишив крок і голосно заіржав; потому, легко ступаючи вперед, похилив свою горду голову і доторкнувся великим носом старцеві до шиї.

Гандальф погладив його.

– Довга дорога з Рівендолу, мій друже, – сказав чарівник, – але ти мудрий, прудкий і приходиш до мене у скруті. Тепер ми поїдемо разом у далеку далеч і вже не розлучимося на цьому світі!

Незабаром надбігли інші коні й тихо спинилися поблизу, ніби чекаючи наказів.

– Ми негайно вирушаємо до Медусельду – до зали вашого господаря Теодена, – серйозно проказав Гандальф, звернувшись до тварин.

Вони кивнули головами.

– Часу обмаль, тож із вашого дозволу, друзі, ми поїдемо. Просимо вас мчати щодуху. Газуфел понесе Арагорна, Арод – Леголаса. Гімлі я посаджу зі собою, і, з його дозволу, Тіньогрив понесе нас обох. Заждіть лише мить – ми вгамуємо спрагу.

– Тепер я розумію частину вчорашньої нічної загадки, – сказав Леголас і легко вискочив на спину Арода. – Чи страх погнав наших коней геть, чи ні – та вони зустріли Тіньогрива, свого ватажка, і радісно привітали його. Ти знав, що він десь поблизу, Гандальфе?

– Так, знав, – відповів чарівник. – Я звернувся до нього подумки і попрохав не баритися, бо вчора він був іще далеко на півдні цієї землі. Зате може в змиг ока домчати мене назад!

Гандальф поговорив із Тіньогривом, і кінь рушив уперед швидким кроком, однак не надто випереджаючи інших. А тоді раптом звернув і, обравши зручне місце з пологими берегами, перейшов убрід річку й повів усіх просто на південь до рівнинної землі, розлогої та без дерев. Вітер сірими хвилями котився в нескінченних верстах трави. Там не було ні сліду дороги чи бодай стежки, проте Тіньогрив не спинявся і не вагався.

– Він рухається прямим шляхом до хоромів Теодена попід схилами Білих Гір, – сказав Гандальф. – Так буде найшвидше. У Східному Лузі, де пролягає головний північний тракт, по той бік ріки, ґрунт певніший, аніж тут, але Тіньогрив знає шлях через усі твані та яри.

Багато годин їхали вони луками і прирічними землями. Часто-густо трава там була така висока, що сягала вершикам понад коліна, і здавалося, ніби їхні коні пливуть у сіро-зеленому морі. Вони натрапили на безліч прихованих озерець, здолали безмежні поля

осокових заростів, які шуміли понад вогкими та підступними мочарами; проте Тіньогрив щоразу знаходив собі дорогу, і двоє інших коней ішли за ним у ряд. Сонце поволі скотилося з неба на захід. Озираючи безкраю рівнину, вершники на мить побачили його вдалині – ярий вогонь, що тонув у травах. Обабіч низько над горизонтом червоно виблискували гірські хребти. Раптом на овиді здійнявся дим, який затьмарив сонячний диск, забарвивши його в колір крові, – так ніби, зникаючи за краєм землі, небесне світило підпалило траву.

– Там пролягає Роганська Ущелина, – сказав Гандальф. – Зараз вона просто на захід од нас. У тому напрямку стоїть Ісенгард.

– Я бачу густий дим, – озвався Леголас. – Що би то могло бути?

– Битва та війна! – відказав Гандальф. – Уперед!

Розділ 6 Король зі золотих хоромів

Вони їхали далі, сонце сіло, поволі западали сутінки – споночіло. Коли нарешті подорожні спинились і злізли з коней, навіть Арагорнове тіло залякло, так він стомився. Гандальф, одначе, дозволив лише кілька годин перепочинку. Леголас і Гімлі спали, Арагорн горілиць випростався на землі; натомість Гандальф стояв, спершись на патерицю, і вдивлявся в темряву на сході й на заході. Довкола панувала тиша, не було видно чи чути жодної живої істоти. Коли мандрівники знову підвелися, нічне небо посмугувало довгі хмари, які лінули на крилах морозного вітру. При світлі холодного місяця чарівник і троє його побратимів знову помчали вдалину так само прудко, як і вдень.

Минали години, а вони все їхали та їхали. Гімлі задрімав і був би впав із коня, якби Гандальф не підхопив його та не струсонув. Газуфел і Арод, утомлені, зате горді, бігли слідом за невтомним проводирем – сірою, ледве помітною тінню попереду. Верста змінювала версту. Тоненький місяць зникнув на захмареному заході.

Повітря стало нестерпно холодним. На сході пільма поволі перетворилася на зимну сіризну. Далеко-далеко, ліворуч од вершників, над чорними стінами Емін-Муїлу зринули червоні стріли світла. Настав чистий і ясний світанок; вітер метався стежкою, шурхочучи в похилених травах. Раптом Тіньогрив завмер як укопаний і заіржав. А Гандальф показав перед собою.

– Погляньте! – гукнув він, і троє його супутників підняли стомлені очі.

Перед ними стояли гори Півдня: з білими вершинами та чорними рисками на боках. Трав'янисті луки напочувалися на пагорби, які громадилися біля їхніх підніж і розтікалися безліччю долин, досі понурих і темних, не зачеплених уранішнім світлом, – долини ті зміїлися до серця могутніх гір. Одразу перед мандрівниками найширша з тих вузьких долин відкривалася поміж пагорбів, наче довга лагуна. Ген далеко посередині видніла нерівна гірська гряда з одним гінким шпилем, а при вході в долину стояла, немов на варті, одинока гора. Довкола неї срібною ниткою вився потік, який брав початок десь у долині; понад його краєм, але однаково дуже далеко, в сонячних променях вони вгледіли блищики – мерехтіння золота.

– Кажі, Леголасе! – попрохав Гандальф. – Розповідай нам, що ти бачиш попереду!

Леголас подивився вперед, прикриваючи очі від влучних стріл сонця, яке щойно зійшло.

– Я бачу білий потік, що утворюється зі снігу, – сказав він. – Там, де він витікає з

пільми долини, на сході здіймається зелений пагорб. Дамба, могутня стіна та колюча огорожа оточують його. За ними видно дахи будинків, а посередині на підвищенні зеленої тераси стоять людські хороми. Моїм очам здається, ніби вони покриті золотом. Близьк їхній видно в тій землі здалеку. Стовпи при дверях також золоті. Там стоять чоловіки в начищених обладунках, але все інше у тих дворах іще в полоні сну.

– Ті двори називаються Едорас, – мовив Гандальф, – а хороми – то Медусельд. Там живе Теоден, Тенгелів син, Король Марки Рогану. Ми прибули з настанням дня. Тепер перед нами стелиться добре видна дорога. Та їхати нам слід якомога обережніше: поза межами цього краю точиться війна, і рогірами, володарі коней, не сплять, навіть якщо цього не помітно здала. Не хапайтеся за зброю та не вимовляйте зверхніх слів – раджу це всім вам, – доки прибудемо перед Теоденів трон.

Ранок був погожий і ясний, співали пташки, а подорожні тим часом приїхали до потоку. Він швидко збігав на рівнину й огинав підніжжя пагорбів, роблячи широкий закрут і перетинаючи стежку мандрівникам, а тоді тік на схід, аби жити Ентаву ген далеко в її зарослому очеретами ложі. Земля довкола була зелена: на вологих луках і вздовж трав'янистих меж потоку росло чимало верб. Тут, на півдні, кінчики їхніх пальців уже почервоніли в передчутті близької весни. Між пологими берегами потоку був брід, добре втоптаний кінцями. Мандрівники переправилися на протилежний бік і натрапили на широкий, поритий коліями тракт, який вів до узгір'їв.

Дорога бігла уздовж підніжжя оточеного стіною пагорба, затінена багатьма курганами, високими й зеленими. На їхніх західних схилах трава біліла, мовби занесена снігом: там поміж дерну росли дрібні білі квіти, які нагадували незліченні зорі.

– Погляньте! – сказав Гандальф. – Які гарні оченята має ця трава! Ця рослина на цій землі людей зветься «вікоспомином», *сімбельмине*, бо цвіте в усі пори року і виростає на тому місці, де спочивають мертві. Узрите же! Ми наближаємося до величних курганів, де покояться Теоденові предки.

– Сім могильників ліворуч і дев'ять – праворуч, – озвався Арагорн. – Багато людських життів добігло кінця, відколи було збудовано ці золоті хороми.

– Відтоді червоне листя в моєму рідному Морок-лісі облітало п'ятсот разів, – сказав Леголас, – але для нас це – не довго.

– А для Вершників Марки це події такої давнини, – продовжив Арагорн, – що спорудження цих хоромів залишилося тільки пісенним спогадом, тоді як попередні віки згубилися в імлі часу. Нині вони називають цю землю своїм домом, своєю власністю, і мова їхня відрізняється від мови їхніх північних родичів.

Потому він почав тихо наспівувати неквапливою мовою, невідомою ні ельфіві, ні гному; та вони прислухалися, бо в ній була чарівлива мелодійність.

– Це, гадаю, і є мова рогіримів, – здогадався Леголас, – бо вона схожа на саму цю землю: почасти родюча і простора, почасти непоступлива та сувора, як гори. Проте я не можу зрозуміти, про що ця пісня, – знаю тільки, що її переповнює смуток смертних людей.

– Спільною мовою це звучатиме так, – відповів Арагорн, – якщо мені вдасться точно її відтворити.

*Де зараз кінць, і де вершник? Де зараз ріг, що сурмив тут?
Де зараз шолом, кольчуга, волос, вітром умитий?
Руки на арфових струнах, і багаття червоні?
Де та весна, урожаї, де пшеничні гони?
Проминуло все, наче злива, ніби вітер у лузі;*

*На Захід за пагорби дні, мов тінь, відчалили в тузі.
Хто збере димовій тих лісів згорілих,
Чи угледить ті роки, що при Морі стрілись?*

Так у давні часи висловлювався в Рогані один забутий поет, пригадуючи, яким високим і вродливим був Еорл Юний, який приїхав сюди з Півночі; а на ногах його скакуна Феларофа, пращура коней, були крила. Про це тутешні люди досі співають вечорами.

Отак розмовляючи, мандрівники проминули принишклі могильники. Їдучи звивистою стежкою вгору по зелених схилах пагорбів, вони нарешті дісталися до широких, овіяних вітром стін при брамі Едораса.

Там сиділо багато воїнів у блискучих обладунках, і вони нараз скочили на рівні, перегородивши подорожнім шлях своїми списами.

– Стійте, чужинці, нам не відомі! – гукнули вартові мовою Вершницької Марки, випитуючи імена та мету відвідин новоприбулих.

Їхні очі видавали подив, але приязні в поглядах було мало: вони похмуро дивилися на Гандальфа.

– Добре я розумію мову вашу, – відповів той їхньою говіркою, – і мало хто з чужинців може цим похвалитися. Чому-бо ви не говорите спільною мовою, як те заведено на Заході, якщо хочете, щоби вам відповідали?

– Так велить Король Теоден: у цю браму ввійде лише той, хто знає нашу мову та є нашим другом, – відказав один із охоронців. – У дні війни ми не запрошуємо до нас нікого, крім власного народу і тих, хто приходить із Мундбурга, що в землі Гондор. Хто ви, що так необачно проїхали рівниною і так дивно вдягнуті, проте маєте коней, схожих на наших? Довго ми стоїмо тут на чатах і стежимо за вами здалеку. Ніколи раніше не траплялися нам ані такі дивні вершники, ні такі горді коні, як той, що несе тебе. Він один із *меарасів*, або ж наші очі хиблять, уведені в оману чарами. Скажи нам, чи ти, бува, не чарівник, не Саруманів шпигун чи не примара, створена його вмінням? Відповідай негайно!

– Ми не примари, – сказав Арагорн, – і твої очі тебе не обдурюють. Адже це справді ваші коні – ті, на яких ми приїхали, і ти, гадаю, добре це знав од початку. Та злодій ледве чи повернув би їх назад до стайні. Ось Газуфел і Арод, яких Еомер, Третій Маршал Марки, позичив нам якихось два дні тому. Тепер ми їх віддаємо, як і обіцяли йому. Невже Еомер не повернувся і не попередив вас про наш приїзд?

В очах у вартового промайнула тривога.

– Про Еомера мені нічого вам сказати, – відповів він. – Якщо те, що ви розповідаєте, – правда, тоді Теоден, безперечно, чув про це. Можливо, ваш приїзд і не геть несподіваний. Лише дві ночі тому до нас прибув Змієязикий і оголосив, що, за Теоденовим наказом, жоден чужинець не сміє ввійти в цю браму.

– Змієязикий? – перепитав Гандальф, пронизливо зиркнувши на вартового. – Тоді можеш не продовжувати! Я маю справу не до Змієязикого, а до самого Володаря Марки. І поспішаю. Може, ти доповіси йому чи пошлеш кого-небудь доповісти про наш приїзд?

Чарівникові очі аж виблискували попід густими бровами, коли він звернув свій погляд на вартового.

– Так, я піду, – відказав той. – Але які ймення повинен я назвати? Що я розповім про тебе? Ти виглядаєш старим і стомленим, але всередині, ручуся, приховуєш підступ і нещадність.

– Ти правильно бачиш і говориш, – сказав чарівник. – Я-бо Гандальф. Я повернувся. І – глянь! – привів назад коня. Ось Тіньогрив Могутній, якого не змогла впокорити нічия рука. І ось поруч зі мною Арагорн, Араторнів син, спадкоємець Королів, і шлях його стелиться до Мундбурга. Ось також ельф Леголас і гном Гімлі – наші побратими. Іди ж до свого господаря і скажи, що ми біля його брами і хотіли би поговорити з ним, якщо він дозволить нам увійти до його хоромів.

– Дивні ймення ви назвали! Та я оголошу їх Володареві, а вам перекажу його волю, – відказав вартовий. – Зачекайте тут, і я принесу вам таку відповідь, яку він зволить дати. Проте не сподівайтесь на велику ласку! Дні нині похмурі.

Роганець хутко пішов геть, залишивши чужинців під пильною охороною своїх товаришів.

За якусь часину він повернувся.

– Ідть за мною! Теоден дозволив вам увійти, проте будь-яку зброю, хоч би то була і проста патериця, вам доведеться залишити біля порога. Воротарі наглянуть за нею.

Темна брама розчахнулася. Подорожні ввійшли, крокуючи вервечкою слідом за своїм провідником. Перед ними була широка стежка, вимощена обтесаним камінням, яка то вилась угору, то піднімалася короткими прольотами добре викладених східців. Вони проминули численні дерев'яні будинки і темні двері. Уздовж стежки в кам'яному жолобі тік струмок чистої води, що іскрилась і дзюрчала. Незабаром гості були вже на маківці пагорба. Там понад зеленою терасою височів поміст, біля основи якого бриніло іскристе джерело, що било з каменя, вирізьбленого в подібні кінської голови; нижче була широка купіль, звідки витікала вода, що живила струмок. З зеленої тераси вгору вели камінні сходи, високі та широкі, а обабіч верхньої сходинки було вирізьблено кам'яні сидіння. Там теж сиділи вартові, а на колінах у них лежали оголені мечі. Їхнє золотаве волосся на рівні плечей було зібрано в коси; на зелених щитах – зображено сонце, а довгі лати були начищені до блиску; коли вартові підвелися, то здалися вищими, ніж звичайні смертні люди.

– Ось, двері перед вами, – сказав мандрівникам їхніх провідник. – Я мушу повертатися до обов'язків вартового при брамі. Прощайте! Нехай Володар Марки буде до вас прихильним!

Він повернувся і хутко пішов назад. Решта піднялася довгими сходами під пильними поглядами вартових, котрі мовчки стояли вгорі й не зронили жодного слова, доки Гандальф ступив на мощену терасу над сходами. Тоді раптом вони дзвінкими голосами поважно привітали гостей власною мовою.

– Вітання прибулим іздалеку! – сказали вартові, повернувши мечі руків'ями до подорожніх на знак мирних намірів.

Зелені самоцвіти засяяли на сонці. Потому один із охоронців виступив уперед і заговорив спільною мовою.

– Я воротар Теодена, – мовив він. – Звати мене Гама. Прошу вас скласти тут усю зброю, перш ніж ви увійдете.

Тоді Леголас віддав йому в руки свій ніж зі срібним руків'ям, свої сагайдак і лук.

– Добре дбай про них, – сказав ельф, – бо вони зі Золотого Лісу, їх дала мені сама Володарка Лотлорієну.

В очах у роганця з'явився подив, і він квапливо відклав ельфійську зброю попід стіну, наче боявся тримати її.

– До неї не торкнеться жоден чоловік – обіцяю тобі, – сказав воротар.

Арагорн якусь мить вагався.

– Я не волію відкладати свого меча, – сказав він, – чи передавати Андуріл у будь-чий руки.

– Але так воліє Теоден, – відповів Гама.

– Я не певен, чи повинна воля Теодена, Тенгелового сина, хоч він і володар Марки, домінувати над волею Арагорна, Араторнового сина, гондорського спадкоємця Елендила.

– Це дім Теоденів, а не Арагорнів, навіть якби він був Королем Гондору і сидів на троні Денетора, – відказав Гама, швидко підходячи до дверей і заступаючи шлях.

Рука його вже стискала меч, обернутий до подорожніх вістрям.

– Це – марна розмова, – озвався Гандальф. – Теоденова вимога безпідставна, та суперечити йому не варто. Королівській волі в його хоробах буде дотримано – байдуже, нерозважна вона чи мудра.

– Правильно, – погодився Арагорн. – І я зробив би так, як наказує мені господар дому, навіть якби це була тільки дроворубова хижа, якби мав іншого меча, а не Андуріла.

– Хоч би як ти його називав, – сказав Гама, – ти покладеш його тут, якщо не хочеш битись одинцем супроти всіх мужів Едораса.

– Не одинцем! – подав голос Гімлі, торкаючи пальцями лезо своєї сокири та похмуро дивлячись на вартового, ніби той був молодим деревом, яке гном збирався зрубати. – Не одинцем!

– Гаразд, гаразд, – мовив Гандальф. – Усі ми тут друзі. Чи мали б ними бути: адже якщо ми розсваримося, сміх Мордору стане для нас єдиною винагородою. У мене нагальна справа до Теодена. Ось тобі принаймні *мій* меч, добродію Гамо. Бережи його. Він називається Гламдрінг, бо давно-предавно його викували ельфи. Тепер дозволь мені пройти. Ходім, Арагорне!

Арагорн повільно відчепив пояс і власноруч приставив меча до стіни.

– Я поставив його тут, – сказав Арагорн, – і наказую тобі не торкатися до нього й не дозволяти робити це нікому іншому. У цих ельфійських піхвах живе Лезо, яке було Зламаним й Викуваним знову. Тельхар перший виготовив його в надрах часу. Смерть спіткає будь-кого з людей, хто витягне з піхов Елендилового меча, крім самого спадкоємця Елендила.

Вартовий відступив і приголомшено глянув на Арагорна.

– Здається, ви прибули сюди на крилах пісні зі забутих часів, – сказав роганець. – Буде так, володарю, як ти наказуєш.

– Ну, – озвався Гімлі, – якщо товариство їй складе Андуріл, то й моя сокира може постояти тут, і це не буде для неї ганьбою, – він поклав свою зброю на землю. – Тож тепер, коли ми зробили все так, як ви хотіли, пропустіть нас поговорити з вашим паном.

Вартовий усе одно вагався.

– Твоя патериця, – звернувся він до Гандальфа. – Пробач мені, проте і її потрібно залишити біля дверей.

– Дурниці! – сказав чарівник. – Гордість – це одне, а непошана – цілком інше. Я старий. Якщо мені не дозволять, ідучи, спиратися на мою палицю, то ліпше я посиджу тут, якщо Теоденові заманулося самому пришкандибати сюди, щоби побесідувати зі мною.

Арагорн засміявся.

– У кожної людини є дуже дорога їй річ, яку вкрай не хочеться передоручати іншим. Однак невже ви позбавите старця опори? Ну ж бо, хіба ви не пропустите нас?

– Патериця в руках у чарівника може бути не просто старечою підпіркою, – відповів Гама.

І він прискіпливо оглянув ясену патерицю, на яку спирався Гандальф.

– Але, – продовжив він, – у мить сумніву достойний муж покладається на власну мудрість. Я вірю, що ви наші друзі, варті поваги, і не маєте лихих намірів. Можете пройти.

Вартові підняли важкі засуви на дверях і повільно відчинили досередини їхні стулки, що заскрипіли на могутніх завісах. Мандрівники ввійшли. Після прохолодного повітря на пагорбі в оселі було темно і тепло. Хороми були довгі та просторі, всюди лежали тіні чи

напівтіні; могутні колони підтримували високий дах. Але подекуди крізь вікна зі східного боку – вгорі, під самісінькими широкими карнизами, – вривалися, ніби мерехтливі стріли, промені сонця. У вентиляційній башті на даху, понад тонкими пасмами диму, визирало блідо-блакитне небо. Тільки-но очі прибулих призвичаїлися до темряви, вони побачили, що підлогу в хорах викладено з каміння найрізноманітніших відтінків, і під їхніми ногами кучерявилися руни та дивовижні символи. Колони теж було пишно оздоблено різьбою, що тьмяно поблискувала золотом і ледь помітними барвами. На стінах висіло чимало тканих килимів, на розлогих полотнах яких крокували герої зі стародавніх легенд, – декотрі з них потемніли від часу, а інші ховались у п'яті. Проте на одного падало світло: то був юнак на білому коні. Він сурмив у велетенський ріг, а його золотаве волосся тріпотіло на вітрі. Кінь його підняв голову з роздутими та червоними ніздрями, наче іржав, відчуваючи далеку битву. Пінява зелено-біла вода прибувала і вирувала довкола його колін.

– Ось Еорл Юний! – сказав Арагорн. – Так він приїхав із Півночі на Битву на Луці Келебранту.

І от четверо побратимів рушили вперед, повз ясний вогонь, який пожирав хмиз у довгому каміні посередині хоромів. Потому спинились. У протилежному кінці оселі, за каміном і навпроти дверей, які виходили на північ, був поміст із трьома сходинками: в центрі того помосту стояло велике позолочене крісло. На ньому сидів чоловік, котрого так придушив тягар літ, що він здавався гномом, а не людиною, проте його біле волосся було густе і спадало товстими пасмами з-під витонченої золотої діадеми, що вінчала поважну голову. Чоло старця прикрашав єдиний білий і блискучий діамант. Борода, мовби сніг, стелилася йому по колінах; але в очах його ще не згасло ясне світло: вони спалахнули, коли чоловік, звівши погляд, зиркнув на чужинців. Позаду крісла стояла вдягнута у біле жінка. У ногах у старого на східцях сидів худий чоловік із розумним блідим обличчям і з важкими повіками.

Було тихо. Старець у кріслі не рухався. За мить озвався Гандальф.

– Вітаю, Теодене, Тенгелів сину! Я повернувся. Поглянь-бо, насувається буря, і нині всім друзям годиться збиратися разом, аби не загинути поодиночі.

Старий поволі звівся на ноги, спираючись на коротку чорну патерицю з держаконем і білої кістки; і чужинці зауважили, що хоча він і згорблений, однак усе одно здається високим, і замолоду, напевно, був дуже рославим і поставним.

– Здоровлю і вас, – відповів він, – і ви, мабуть, сподіваєтеся сердечного прийняття. Проте, мовлячи правду, тобі, пане Гандальфе, тут не раді. Ти завжди був провісником горя. За тобою, мов згряя ворон, летять біди, і часто – непоправні. Не обманюватиму тебе: коли я довідався, що Тіньогрив примчав без вершника, то зрадів поверненню коня, та ще більше – відсутності вершника; а коли Еомер повідав, що ти нарешті подався до вічної оселі, я не оплакував тебе. Та новини здалеку рідко бувають утішними. Ось ти знову тут! І за тобою, гадаю, примчали лиха, гірших од яких ми ще не зазнавали. Чому я повинен радіти тобі, Гандальфе, Провіснику Нещастя? Скажи-бо!

Він повільно опустився назад у крісло.

– Ти справедливо мовиш, володарю, – озвався блідий чоловік, котрий сидів на східцях помосту. – Не минуло ще і п'яти днів, відколи ти отримав гіркі вісті, що сина твого, Теодреда, твою правицю, Другого Маршала Марки, вбито на Західних Узграниччях. На Еомера поклатися не можна. Якби він тут командував, то мало хто залишився б, аби охороняти твої стіни. Нас уже повідомили з Гондору, що Темний Володар ожив на Сході. Ось яку годину вибрали ці мандрівники, щоби повернутися. Справді, чому ми повинні радіти тобі, пане Провіснику Нещастя? *Ластпелом* нарікаю я тебе, Лиховісником; а погані новини приносять, як мовиться, тільки погані гості.

Він похмуρο засміявся, на мить розплющивши важкі повіки та глянувши на чужинців темними очима.

– Тебе вважають мудрим, друже Змієязикий, і, безперечно, могутньою опорою для твого господаря, – відповів Гандальф тихим голосом. – Однак погані вісті можна принести двома способами. Можна бути творцем зла, а можна покинути зроблене добро і прийти туди, де в годину скрути потрібна твоя допомога.

– І це правда, – сказав Змієязикий, – але є ще і третій різновид: збирачі кісток, ті, хто наживається на чужому горі, трупоїди, котрі набивають пузо під час війни. Яку допомогу ти надавав нам, Провіснику Нещасть? І яку можеш надати зараз? Минулого разу ти прагнув нашої допомоги. Тоді мій володар попрохав тебе обрати собі будь-якого коня і забиратися геть; і, здивувавши всіх, ти, гордію, взяв собі Тіньогрива. Мій володар вельми побивався, проте дехто думав, що це – не надто велика плата за те, що він надто поспішно прогнав тебе з країни. Гадаю, сьогодні знову все повториться: ти прохатимеш нашої допомоги замість пропонувати свою. Чи ти привів людей? А може, даси коней, мечі, списи? Це я назвав би допомогою; цього ми потребуємо нині. Та хто це йде за тобою слідом? Лише троє обірванців у сірому, а ти найбільше схожий на жебрака з усіх чотирьох!

– У твоїх хоромах віднедавна поменшало приязності, Теодене, Тенгелів сину, – мовив Гандальф. – Невже посланець, котрий зустрів нас при брамі, не назвав тобі ймення моїх супутників? Нечасто роганським вельможам щастило приймати трьох таких гостей. Вони склали біля твоїх дверей зброю, яка вартує багатьох смертних людей, навіть наймогутніших. Вони вдягнуті в сіре, бо такий одяг дали їм ельфи, і завдяки цьому присутні тут пройшли крізь морок безлічі небезпек, діставшись до твоїх хоромів.

– Отже, правдою є те, про що доповідав Еомер, – ви у спілці з Чаклункою зі Золотого Лісу? – сказав Змієязикий. – Однак з чого тут дивуватися: павутиння зради завжди снували у Двімордене.

Гімлі ступив крок уперед, але раптом відчув, як Гандальфова рука стиснула його плече, і завмер як укопаний.

*У Двімордене, у Лорієн,
Рідко заходив люд здавен,
Не для людських очей горить
Тамтешнє світло кожну мить.
Галадріель! Галадріель!
Чиста вода твоїх джерел;
Біла зоря в руці твоїй;
Нема псуття в країні тій,
Що Двімордене, що Лорієн
Зоветься й вабить люд здавен!*

Так тихо проспівав Гандальф, а потому зненацька перемінився. Відкинувши геть пошарпаний плащ, випростався й, уже не спираючись на свою патерицю, заговорив дзвінким холодним голосом:

– Мудрі судять лише про те, що їм відомо, Грімо, сину Гальмода. Ти став бездумним хробаком. Тому мовчи і тримай свій роздвоєний язик за зубами. Я пройшов крізь вогонь і смерть не для того, щоби з прислужником кресати один одного кривими словами, доки спалахне блискавка.

І він здійняв патерицю. Ударив грім. У східних вікнах затьмарилося сонячне світло; в хоромах нараз стало темно, як уночі. Вогонь пригас, лише вуглинки тліли. Видно було тільки Гандальфа, який стояв, білий і високий, перед почорнілим каміном.

У пільмі почулося сичання Змієязикового:

– Хіба я не радив тобі, володарю, заборонити йому приносити сюди патерицю? Той бовдур, Гама, зрадив нас!

Враз спалахнуло світло, наче блискавиця пронизала дах оселі. Потім усе стихло. А Змієязикий незграбно впав долілиць.

– Ну ж бо, Теодене, Тенгелів сину, чи вислухаєш ти мене? – запитав Гандальф. – Ти просиш про допомогу?

Чарівник підняв патерицю і вказав нею на високе вікно. Там уже розійшлася темрява, і крізь отвір угорі заглядало осяйне небо.

– Не все ще почорніло. Наберися мужності, Володарю Марки, бо ліпшої допомоги за цю тобі годі чекати. Я не маю порад для тих, хто в розпачі. Проте тобі можу порадити добре і знаю, які слова сказати. Чи ти прислухаєшся до них? Вони призначені не для всіх вух. Прощу тебе: вийди за свої двері й роззирнися довкола. Ти надто довго сидів у мороці, покладаючись на облудні байки та нечесні обіцянки.

Теоден спроквола піднявся з крісла. У хоромях зажеврило примарне світло. Якась жінка підбігла до короля й підхопила його попід руку. Старець нетвердою ногою спустився з помосту і тихо покрокував залом. Змієязикий і далі лежав на землі. Вони підійшли до дверей, і Гандальф постукав.

– Відчиняйте! – гукнув він. – Іде Володар Марки!

Двері розчахнулись, і свіже повітря зі свистом залетіло до оселі. На пагорбі дмухав вітер.

– Відішли своїх вартових до підніжжя сходів, – сказав Гандальф. – А ти, панно, залиш його на мене. Я подбаю про нього.

– Іди, Еовин, донько моєї сестри, – мовив старий король. – Пора страху минула.

Жінка повернулася і повільно пішла до хоромів. Проходячи повз двері, озирнулася. Погляд її був суворий і задумливий, коли вона з холодним жалем дивилася на короля. Жінка була дуже вродлива, її довге волосся нагадувало золоту ріку. Тендітною та високою була вона у своїй білій сукні зі срібною вишивкою, проте здавалася сильною і незламною, ніби сталь, королівною. Так Арагорн уперше побачив Еовин, Володарку Рогану, – при ясному світлі – й подумав, що вона прекрасна, прекрасна та холодна, ніби ранок блідої весни, яка не досягла ще розквіту своєї жіночності. А Еовин ураз помітила Арагорна – рославого спадкоємця королів, котрому численні зими подарували мудрість, – чоловіка в сірому плащі, під яким заховано було його силу, що її вона таки відчула. На мить жінка немовби скам'яніла, а тоді швидко пішла геть.

– Отож, володарю, – сказав Гандальф, – подивися на свою землю! Вдихни знову вільне повітря!

З ганку на вершині високої тераси видно було, як по той бік потоку зелені поля Рогану зникають у сірій даліні. З пелени нагнаних вітром хмар косо падали струмені дощу. Небо вгорі та на заході досі було темним од бурі, вдалині між верхів'ями невидимих пагорбів блимали блискавиці. Вітер змінився і дмухав уже з півночі, а буря, що налетіла зі сходу, стихала, відкочуючись на південь, до моря. Раптом крізь пройму в хмарах позаду них стрілою вдарив сонячний промінь. Дощові потоки заяскрили сріблом, а віддалік замерехтіла, мовби сяйливе скло, ріка.

– Тут не темно, – сказав Теоден.

– Ні, – відказав Гандальф. – І вік не так важко гнітить твої плечі, як дехто уявляє. Відкинь свою ковінку!

Чорна патериця випала з рук короля і брязнула об каміння. Він випростався – повільно, як людина, котра залякла від довгого перебування в незручній позі за якоюсь марудною роботою. І от Теоден став, високий і рівний, а очі його поголубіли, дивлячись у чисте небо.

– Темні мені віднедавна снилися сни, – мовив він, – але я почуваюся так, ніби щойно прокинувся. Шкода, що ти не прийшов раніше, Гандальфе. Боюся, тепер уже пізно: ти прибув хіба для того, щоби побачити, як доживає свої дні мій рід. Недовго залишилося стояти пишним хоромам, які збудував Брего, Еорлів син. Вогонь поглине високий трон. Чим тут зарадиш?

– Багато чим, – відповів Гандальф. – Але спершу пошли по Еомера. Адже я, мабуть, не помилюся, сказавши, що, за порадою Гріми, – якого всі, крім тебе, називають Змієязиким, – ти тримаєш його у в'язниці?

– Це – правда. Еомер не скорився моїм наказам і погрожував Грімі смертю в моїх хоромам.

– Воїн може любити тебе і водночас не любити Змієязикового та його порад, – відказав Гандальф.

– Можливо. Я вчиню так, як ти кажеш. Покличте до мене Гама. За те, що він виявився ненадійним воротарем, нехай тепер побуде на побігеньках. Винуватий приведе винуватого на суд, – мовив Теоден, і голос його звучав суворо, проте коли король поглянув на Гандальфа й усміхнувся, багато зморшок, які накреслили на його обличчі турботи, розгладилися й уже не з'являлися.

Коли Гама прибув до короля і його вирядили по Еомера, Гандальф повів Теодена до камінного сидіння й сам сів біля нього на найвищій сходинці. Арагорн і його супутники стояли поблизу.

– Щоби розповісти тобі все, що ти маєш знати, нам забракне часу, – сказав Гандальф. – Однак, якщо надія моя не даремна, невдовзі настане пора, коли я зможу висловлюватися вільніше, ніж зараз. Стережися! Тобі загрожує небезпека, жахливіша навіть за ту, яку Змієязикий спроможний своєю підступністю впелести у твої сновидіння. Поглянь-но! Ти вже не спиш. Ти живий. Гондор і Роган не самотні. Ворог наш сильніший, аніж ми собі уявляємо, та в нас є надія, про яку він не знає.

Гандальф говорив швидко. Голос його плинув тихо та загадково, тож ніхто, крім короля, не чув його слів. Чарівник говорив і говорив, а очі Теодена при цьому сяяли дедалі яскравіше, – нарешті він випростався на повен зріст, і Гандальф став біля нього, і обоє вони подивилися з цієї височини на Схід.

– Воістину, – сказав Гандальф, тепер уже гучно, дзвінким і виразним голосом, – у тому краю лежить наша надія, де панує найбільший наш страх. Судьба наша й досі висить на волосині. Та і надія не зникне, якщо ми зможемо протриматися ще бодай трохи, щоби нас не завоювали.

Усі решта теж звернули очі на Схід. Погляди їхні здолали сотні розлогих миль і торкнулись обр'ю, та надія і страх понесли їхні думки далі, потойбіч темних гір, до Землі Тіні. Де тепер Персненосець? Якою неймовірно тонкою була волосина, що на ній висіла їхня судьба! Леголасові, який напружив свої далекозорі очі, здалося, ніби вдалині мерехтить щось біле: то сонце саме тієї миті зблиснуло на шпилі Вартової Вежі. А ще далі видно було крихітні язички полум'я – нескінченно віддалену, та однаково невідступну загрозу.

Теоден поволі сів, ніби втома знову намагалася збороти його всупереч Гандальфовій волі. Король обернувся і поглянув на свій великий дім.

– Шкода мені, – сказав, – що на мій старечий вік припали ці лихі дні, а не спокій, який я заслужив. Шкода мені хороброго Боромира! Молоді відходять, а старі залишаються і повільно всихають.

Він стиснув коліна зморщеними руками.

– Твої пальці швидко згадають про давню силу, якщо візьмуться за руків'я меча, – мовив Гандальф.

Теоден підвівся й ухопився за бік, – але на поясі в нього меч не висів.

– Куди Гріма запроторив його? – ледве чутно прошепотів він.

– Візьми цього, поважний володарю! – почувся дзвінкий голос. – Він завжди був до твоїх послуг.

Двоє чоловіків тихо надійшли сходами і зупинилися за кілька кроків од вершини. Одним із них був Еомер. Він не мав ані шолома на голові, ні кольчуги на грудях, але в руці тримав оголений меч і, ставши навколішки, подав його своєму панові.

– Звідки це в тебе? – суворо запитав Теоден.

Він повернувся до Еомера, й чоловіки з подивом побачили короля, котрий стояв гордий і рівний. Куди й подівся старець, скорчений у кріслі чи спертий на палицю!

– То я йому дав, володарю, – озвався тремтячи Гама. – Я збагнув, що ви хочете звільнити Еомера. І серце моє зраділо так, що я, може, і припустився помилки. Але тому що його звільнили, а він таки Маршал Марки, я приніс Еомерові його меча, як він і просив.

– Щоби покласти його до твоїх ніг, володарю, – сказав Еомер.

Теоден якусь мить мовчки стояв і дивився на Еомера, який не підводився з колін. Жоден із двох не ворушився.

– Чому би тобі не взяти меча? – запитав Гандальф.

І Теоден повільно простягнув руку. Коли його пальці стиснули руків'я, присутнім здалося, що тонкі руки короля знову наповнилися силою та міццю. Раптом він здійняв меча і змахнув ним – меч зблиснув і зі свистом розітнув повітря. Тоді король по-богатирськи гукнув. І голос його лунко задзвенів, коли він заспівав роганською мовою заклик до зброї:

До зброї, вперед, вершники Теодена!

Темні часи – морок на сході.

Коней сідлайте, в роги дміте!

Вперед, еорлінги!

Охоронці подумали, що то кличуть їх, і миттю вибігли на сходи. Тоді здивовано подивилися на володаря й усі як один витягли мечі та поклали їх йому до ніг.

– Наказуй нам! – сказали вони.

– *Весту Теоден гал!* – гукнув Еомер. – Ми радіємо, що ти знову став сам собою. Уже ніколи ніхто не скаже, що ти, Гандальфе, приносиш тільки горе!

– Забери свого меча, Еомере, сину моєї сестри! – мовив король. – Иди, Гамо, і знайди мого власного! Зброю мою стеріг Гріма. Тож і його приведи до мене. Ну, Гандальфе, ти казав, що маєш для мене пораду, якщо я захочу її вислухати. Що ж то за порада?

– Ти й сам уже зробив усе, як треба, – відповів Гандальф. – Ти повірив Еомерові, а не мужеві з підступними думками. Ти відкинув скорботу і страх. Берися за нагальне. Кожен, хто вміє їздити верхи, повинен негайно рушати на захід, як і радив тобі Еомер: спершу, доки ще є час, ми повинні знищити Сарумана. Якщо програємо тут – то загинемо. Якщо переможемо – візьмемося за наступне завдання. Тим часом решта твого народу: жінки, діти і старці – повинні тікати до сховків у горах. Чи не для того, щоби пережити такий лихий час, як оцей, готували ті криївки? Нехай візьмуть зі собою харчів, але хай не баряться та не обтяжують себе скарбом, великим чи дрібним. Ідеться-бо про їхні життя.

– Ця порада видається мені доречною, – сказав Теоден. – Хай народ мій готується! Та ви зараз мої гості, й правду мовив ти, Гандальфе, що манери при моїм дворі погіршали. Ви їхали цілу ніч, уже закінчується ранок, а ви ще нічого не їли й ані хвилини не спали. Для вас підготують гостьову оселю, і там ви й відпочинете, щойно поїсте.

– Ні, володарю, – озвався Арагорн. – Нема нині відпочинку для стомлених. Роганцям слід виїздити сьогодні ж, і ми поїдемо з ними – сокира, меч і лук. Ми привезли їх не для того, щоби вони підпирали твою стіну, Володарю Марки. До того ж, я обіцяв Еомерові, що мій

меч воюватиме поруч із його мечем.

– Тепер і справді маємо ми надію на перемогу! – сказав Еомер.

– Надія є, – відказав Гандальф. – Але Ісенгард сильний. Інші небезпеки теж не за горами. Не зволікай, Теодене, коли ми поїдемо. Якнайхутчіше веди свій народ до Схову у Смурному Капищі серед пагорбів!

– Е, Гандальфе, – озвався король. – Ти, видно, сам не відаєш, наскільки ти велелеможний цілитель. Так не буде. Я теж піду на війну, щоби загинути на вістрі битви, якщо так судилося. Так мені спатиметься ліпше.

– Тоді навіть поразку Рогану оспівають пісні! – сказав Арагорн.

І озброєні воїни, котрі стояли поблизу, брязнули металом війни, гукнувши:

– Володар Марки їде в похід! Уперед, еорлінги!

– Але ж не годиться, щоби твій народ залишився водночас і без зброї, й без проводиря, – сказав Гандальф. – Хто провадитиме людей і правитиме замість тебе?

– Я подумаю про це, перш ніж піти, – відповів Теоден. – А ось і мій радник.

Тієї миті з хоромів надійшов Гама. За ним, скоцюрбившись між двох інших чоловіків, дріботів Гріма Змієязикий. Обличчя його було геть біле. Очі раз у раз кліпали від світла. Гама опустився на коліна і подав Теоденові довгий меч у піхвах зі золотою пряжкою, оздоблених зеленими самоцвітами.

– Ось, володарю, твій давній меч – Геругрім, – сказав Гама. – Його знайшли у скрині. Оцей не хотів оддавати ключів. У тій скрині ще безліч інших речей, яких люди ніде не могли дошукатися.

– Брешеш! – відказав Змієязикий. – А цього меча твій володар сам віддав мені на збереження.

– І зараз він просить його повернути, – мовив Теоден. – Хіба це тебе не тішить?

– Авжеж, володарю, авжеж, – відповів Змієязикий. – Я щонайпильніше дбаю про тебе та про твої інтереси. Але ж не втомлюй себе та не випробовуй надміру своєї сили. Нехай інші потурбуються про цих набридливих гостей. М'ясо для тебе вже ось-ось піднесуть на стіл. Невже ти не їстимеш?

– Їстиму, – сказав Теоден. – І нехай їжу для моїх гостей теж поставлять на стіл. Військо рушає сьогодні. Розішлить герольдів! Нехай скликають усіх, хто живе поблизу! Кожен чоловік і кожен дужий парубок, здатний утримати зброю, всі, хто має коней, нехай чекають у сідлах біля брами о другій годині пополудні!

– Ласкавий володарю! – скрикнув Змієязикий. – Усе так, як я і боявся. Цей чарівник зачаклував тебе. Невже ніхто не залишиться захищати Золоті Хорони твоїх праотців і всі твої скарби? Ніхто не охоронятиме Володаря Марки?

– Якщо це чаклунство, – відповів Теоден, – то воно зцілює мене краще, ніж твої нашіптування. Кровопивце, ти змусив би мене незабаром ходити на чотирьох, ніби якогось звіра. Ні, ніхто не залишиться, навіть Гріма. Гріма теж поїде. Іди! Маєш удосталь часу, щоби відчистити свій меч од іржі.

– Помилуй, володарю! – завив Змієязикий, плазуючи по землі. – Пошкодуй того, кого виснажила вірна служба тобі. Не відсилай мене від себе! Бо лише я зостануся біля тебе, коли всі інші відступляться. Не відсилай від себе вірного Гріму!

– Я тебе пошкодував, – сказав Теоден. – І нікуди не відсилаю. Я їду на війну разом зі своїми людьми. Наказую тобі їхати зі мною та виявляти свою вірність.

Змієязикий водив очима від одного обличчя до другого. І в його очах промайнув погляд загнаного звіра, який шукає найменшу шпарину в колі ворогів. Він обливав губи довгим білястим язиком.

– Такого рішення і слід було чекати від володаря Еорлового Дому, хоча він і старець, –

сказав нарешті. – Але ті, хто по-справжньому любить його, мусили би пощадити його змарнілі літа. Проте, бачу, я прибув надто пізно. Інші, кого смерть мого володаря гнітитиме менше, ніж мене, вже його переконали. Якщо я не можу виправити те, що вони вчинили, то послухайся мене бодай ось у чому, володарю! В Едорасі слід залишити когось, хто знає твою душу та шанує твої накази. Признач відданого намісника. Дозволь твоєму радникові Ґрїмі подбати про все до твого повернення – і я молитимуся, щоби ми до нього дожили, хоча жоден мудрець не покладатиметься на цю примарну надію.

Еомер засміявся.

– Якщо це прохання не врятує тебе від війни, вельмишановний Ґрїмо, – сказав він, – то на яку нешляхетну службу ти пристанеш? Нести в гори торбу з їжею, коли хтось із наших людей довірить тобі хоча би її?

– Ні, Еомере, ти не до кінця збагнув наміри пана Змієязикового, – озвався Ґандальф, звертаючи на Ґрїму пронизливий погляд. – Він достатньо сміливий і хитрий. Навіть зараз він ризикує і виграє партію. Ґрїма вже змарнував кілька годин мого безцінного часу. На землю, зміюко! – чарівник раптом заговорив страхітливим голосом. – Плазуй на пузі! Чи давно Саруман купив тебе? Скільки він тобі пообіцяв? Якби всі роганські чоловіки загинули, ти мав отримати їхні скарби та жінку, котру жадаєш, так? Занадто довго ти стежив за нею з-під повік і не давав їй спокійно ступити бодай крок.

Еомер схопився за меч.

– Це я знав і раніше, – пробурмотів, – тому мало не зарубав його, порушивши закон зали. Та є ще й інші причини.

Він ступив уперед, але Ґандальф порухом руки зупинив його.

– Еовин тепер у безпеці, – сказав чарівник. – Але ти, Змієязикий, ти зробив усе, що міг, для свого справжнього господаря. І заслужив сяку-таку винагороду. Проте Саруман схильний забувати про свої борги. Раджу тобі якнайхутчіше йти до нього й нагадати про обіцяне, щоби він ненароком не забув про твою вірну службу.

– Брешеш, – відказав Змієязикий.

– Це слово надто часто й легко злітає з твоїх уст, – сказав Ґандальф. – Я не брешу. Бачиш, Теодене, тут змія! Задля безпеки ти не можеш ані взяти її зі собою, ні залишити тут. Убити її – це було би справедливо. Але так, як нині, було не завжди. Колись цей плазун був людиною і служив тобі, як умів. Дай же йому коня, і нехай він негайно їде звідси, куди йому заманеться. Ти судитимеш про нього за його вибором.

– Ти чуєш це, Змієязикий? – запитав Теоден. – Ось тобі вибір: поїхати зі мною на війну, щоби довести у битві, чи ти справді нам вірний, або ж негайно їхати, куди хочеш. Але тоді, якщо ми коли-небудь зустрінемося знову, я не буду такий милосердний, як зараз.

Змієязикий поволі підвівся. Обвів присутніх поглядом примружених очей. Насамкінець подивився на Теоденове обличчя і розтулив рота, ніби хотів щось сказати. Натомість раптом помчав угору. Замахав руками. Очі його палали. У ньому було стільки злоби, що люди відсахнулися. Він зціпив зуби, а тоді зі сичанням виблював біля самих ніг короля, метнувся вбік і побіг сходами вниз.

– За ним! – наказав Теоден. – Простежте, щоби він нікому не нашкодів, але його самого не зачіпайте і не затримуйте. Дайте йому коня, якщо він захоче.

– І якщо котрийсь із коней погодиться нести його на собі, – сказав Еомер.

– Ну, гості мої, ходімо! – мовив Теоден. – Ходімо наберімося сили, наскільки нам дозволить бистролетний час.

Усі повернулися до величної оселі. Долі, в місті, вже лунали заклики герольдів і звуки військових рїжків. Адже король мав виступити на війну, щойно буде зібрано й озброєно людей з міста, і з найближчих околиць.

За королівським столом сиділи Еомер і четверо гостей, а біля короля чекала панна Еовин. Їли й пили поквапцем. Доки Теоден розпитував Гандальфа про Сарумана, решта мовчали.

– Як давно він удався до зрадництва? Хтозна, – сказав Гандальф. – Саруман не завжди був лихий. Раніше, без сумніву, він справді був приятелем Рогану; та навіть коли дружні почуття в його серці трохи схололи, ти однаково був для нього корисний. Тривалий час Саруман, ховаючись під маскою дружби, виношував задум знищити тебе, доки підготувався. У ті роки роль Змієязикого була мізерна: про все, що ти робив, одразу дізнавалися в Ісенгарді, бо земля твоя була відкрита, чужинці приходили і йшли собі геть. Але Змієязикий постійно щось нашіптував тобі на вухо, труїв твої думки, холодив твоє серце, послаблював твої руки-ноги, а інші дивилися на це і не могли нічим зарадити, бо він керував твоєю волею... Коли я втік і застеріг тебе, маска зі Сарумана злетіла – для тих, хто хотів це побачити. Після цього Змієязикий почав ризиковану гру, без упину намагаючись тебе затримати, не дати повністю зібратися на силі. Він діяв майстерно: притуплював людську обережність або загострював страхи – залежно від обставин. Хіба ти не пригадуєш, як палко він наполягав, аби нікого не щадили під час гонитви за примарами на півночі, а справжня небезпека тим часом насувалася зі заходу? Він умовив тебе заборонити Еомерові переслідувати орків, котрі порушили межі твоїх володінь. Якби Еомер не ослухався голосу Змієязикого, який говорив твоїми вустами, ті орки давно вже були би в Ісенгарді разом із коштовною здобиччю. Утім, не з тією, якою Саруман прагнув заволодіти понад усе, та однаково в його руках опинилися би двоє побратимів із мого Загону, котрим відомо про ту потаємну надію, про яку я навіть із тобою, володарю, не можу говорити відверто. Спробуй уявити, як би їх зараз катували, чи що Саруман, на нашу згубу, міг би в них вивідати?

– Я дуже завдячую Еомерові, – сказав Теоден. – Вірне серце може мати похмурий голос.

– Додай іще, – мовив Гандальф, – що для обдурених очей правда може мати огидне обличчя.

– Атож, очі мої майже осліпнули, – погодився Теоден. – Найбільше я завдячую тобі, дорогий гостю. Ти знову з'явився вчасно. Я хотів би подарувати тобі щось, перш ніж ми поїдемо, – на твій вибір. Назви будь-яку річ, яка є в моїй власності. Лише меч мій залиш мені!

– Вчасно я прибув чи ні – це ми побачимо згодом, – сказав Гандальф. – А щодо подарунка, володарю, я обираю того, хто придасться мені у скруті: швидкого та надійного. Віддай мені Тіньогрива! Раніше ти лише позичив мені його, якщо це можна так назвати. Проте нині я поїду назустріч страшній загрозі – протиставлю чорному срібне, – тож я не наважився б узяти зі собою те, що мені не належить. А поміж нами вже виникла взаємна прихильність.

– Гарний вибір, – відказав Теоден, – і я радо дарую його тобі. Проте це – дорогоцінний подарунок. Немає коня, який міг би зрівнятися з Тіньогривом. Він – нове втілення одного з могутніх скакунів давнини. Таких, як він, уже не буде ніколи. А вам, троє моїх гостей, я пропоную вибрати собі щось у моїй зброярні. Мечі вам не потрібні, зате там є майстерно виготовлені шоломи та кольчуги – подарунок моїм отцям із Гондору. Вибирайте серед них, перш ніж ми підемо, і нехай вони добре вам служать!

І ось увійшли роганці, принісши обладунки та зброю з королівської скарбниці, й убрали Арагорна та Леголаса у блискучі лати. Друзі самі вибрали собі шоломи та круглі щити, спереду покриті золотом і оздоблені самоцвітами, зеленими, червоними й білими. Гандальф зброї не брав, а Гімлі не потребував кольчуги, навіть якби і знайшлася така, що пасувала би до його зросту: в скарбницях Едораса не було лат, кращих за його короткий панцир,

викуваний під Горою на Півночі. Натомість гном узяв шолом зі сталі та шкіри, що добре прилягав до його округлої голови, а також невеликий щит. На ньому було зображено білого коня, що біжить, на зеленому тлі – символ Еорлового Дому.

– Нехай він добре тебе захищає! – сказав Теоден. – Його зробили для мене ще в Тенгелові дні, коли я був хлопчаком.

Гімлі вклонився.

– Я пишаюся, Володарю Марки, що носитиму твій щит, – відказав він. – Утім, я б краще сам ніс коня, ніж дозволив би йому нести себе. На своїх двох я почувуюся найпевніше. І, можливо, я ще дістануся туди, де битимуся навстоячки.

– Таке і справді можливо, – погодився Теоден.

Король підвівся, й одразу до нього підійшла Еовин, подаючи вино.

– *Ферту Теоден гал!* – сказала вона. – Візьми цей кубок і випий у добрий час. Будь при здоров'ї і від'їжджаючи, і приїжджаючи!

Теоден випив із кубка, і вона передала його гостям. Спинившись перед Арагорном, панна раптом завмерла й поглянула на нього, і очі її засяяли. Він теж поглянув на її вродливе обличчя і посміхнувся; а коли брав кубок, то руки його торкнулися її рук і він відчув, як вона стрепенулася.

– Вітаю, Арагорне, Араторнів сину! – мовила Еовин.

– Вітаю, Володарко Рогану! – відповів той, але тепер його обличчя було схвильоване, а не усміхнене.

Коли всі скуштували вина, король рушив завою до дверей. Там на нього чекали охоронці, там стояли герольди й зібрались усі вельможі та ватажки, котрі перебували в Едорасі чи мешкали поблизу.

– Узрїть! Я іду на війну, і, напевно, то буде мій останній похід, – сказав Теоден. – У мене немає дітей. Син мій, Теодред, загинув. Тому я оголошую Еомера, сина моєї сестри, своїм спадкоємцем. Якщо ж не повернеться жоден із нас, то обирайте собі нового володаря. Проте нині я мушу довірити комусь свій народ, який залишаю в тилу, і владу над ним. Хто з вас зостанеться?

Ніхто з роганців не озвався.

– Невже ви нікого не назвете? Кому довіряє мій народ?

– Еорловому Дому, – відповів Гама.

– Але я не можу залишити тут Еомера. Та й він цього не захоче, – сказав король, – а він останній із цього Дому.

– Я казав не про Еомера, – озвався Гама, – та він і не останній. Є ще Еовин, Еомундова донька, Еомерова сестра. Вона безстрашна, і в неї шляхетне серце. Усі її люблять. Нехай вона править еорлінгами, доки ми повернемося.

– Нехай буде так, – мовив Теоден. – І нехай герольди оголосять народу, що його поведе володарка Еовин!

Потому король опустився на сидіння біля дверей, а Еовин стала перед ним навколїшки, після чого отримала меч і чудовий обладунок.

– Прощавай, донько моєї сестри! – сказав король. – Темна година настала, проте, можливо, колись ми ще повернемося до Золотих Хоромів. У Смурному Капищі мій народ зможе довго тримати захист, і, якщо битва закінчиться не на нашу користь, туди прийдуть усі, кому поталанить урятуватися.

– Не кажи так! – відказала Еовин. – Кожен день буде мені роком, доки ти повернешся.

Мовлячи це, вона звернула погляд на Арагорна, який стояв поруч.

– Король повернеться, – сказав той. – Не бійся! Не на Заході, але на Сході чекає нас наша судьба.

І от король спустився сходами разом із Гандальфом. Решта йшла за ними. Майже при самій брамі Арагорн озирнувся. На вершині сходів біля дверей оселі самотньо стояла Еовин: перед нею стримів меч, а вона склала руки на його руків'ї. Панна вже одягнула кольчугу і срібно сяjala на сонці.

Гімлі йшов поруч із Леголасом, тримаючи сокиру на плечі.

– Ну, нарешті ми вирушаємо! – сказав гном. – Люди довго розмовляють, перш ніж узятися до справи. Моя сокира вже нетерпеливиться. Я не сумніваюся, що ці рогірими мають сталеві руки, коли доходить до діла. Проте таке ведення війни мені не до душі. Як же я битимуся? Ліпше би я ішов, а не теліпався, як мішок, біля луки Гандальфогого сідла.

– Гадаю, це місце безпечніше за багато інших, – відповів Леголас. – Одначе, коли дійде до бою, Гандальф радо спустить тебе на землю. Чи це зробить і сам Тіньогрив. Сокира – не зброя для вершника.

– А гном – не вершник. Я рубатиму орківські шиї, а не голитиму людям маківки, – сказав Гімлі, погладжуючи держак сокири.

Біля брами їх уже чекало чимале військо роганців, старих і малих, верхи й у бойовому спорядженні. Там зібралася понад тисяча воїнів. Їхні списи нагадували најжачений ліс. Голосно та радо вітали вони Теоденів прихід. Один воїн тримав напоготові королівського коня Снігогрива, а інші підвели коней Арагорнові та Леголасу. Гімлі стояв напружений і супився, проте до нього підійшов Еомер, ведучи свого коня.

– Вітаю, Гімлі, Глоїнів сину! – гукнув. – Не мав я часу навчитися ніжної мови під замахами твоєї сокири, як ти обіцяв. Але, може, забудьмо про нашу сварку? Принаймні я вже ніколи не говоритиму поганого про Лісову Володарку.

– Гаразд, я вгамую свій гнів на деякий час, Еомере, сину Еомунда, – відповів Гімлі. – Проте, якщо тобі колись випаде побачити Володарку Галадріель на власні очі, ти визнаєш її найпрекраснішою у світі, бо інакше наша дружба закінчиться.

– Нехай буде так! – сказав Еомер. – Але доки той час настане – вибач мені, й на знак того, що ти мене таки простив, благаю: їдь зі мною. Гандальф стане на чолі нашого загону разом із Володарем Марки; та Вогненіг, мій кінь, понесе нас обох, якщо ти погодишся.

– Щиро вдячний, – відповів Гімлі, сердечно радіючи. – Я залюбки поїду з тобою, якщо Леголас, мій побратим, їхатиме поруч із нами.

– Хай буде так, – погодився Еомер. – Леголас їхатиме ліворуч, а Арагорн – праворуч од мене, й ніхто не посміє стати на нашому шляху!

– Де Тіньогрив? – запитав Гандальф.

– Бігає десь у травах, – відповіли йому. – Він не дозволяє нікому підступатися близько до себе. Онде він, ген біля броду, мчить, наче тінь поміж верб.

Гандальф свиснув і голосно покликав коня на ім'я, і той віддалік стріпнув головою, заіржав і стрілою помчав у напрямку війська.

– Якби подих Західного Вітру обрав для себе видиме тіло, він був би схожий на цього коня, – сказав Еомер, коли могутня тварина підбігла до них і стала перед чарівником.

– Ось ти й отримав свій подарунок, – мовив Теоден. – Слухайте всі! Нині я називаю свого гостя, Гандальфа Сіроплащого, наймудрішого з порадників, найбажанішого з подорожан, вельможею Марки, ватажком еорлінгів, і він ватагуватиме, доки житиме наш рід; я дарую йому Тіньогрива, повелителя коней.

– Дякую тобі, Королю Теодене, – озвався Гандальф.

А тоді зненацька відкинув свого сірого плаща та капелюха і скочив верхи на коня. На чарівнику не було ні шолома, ні кольчуги. Його білосніжне волосся вільно тріпотіло на вітрі, його шати сліпучо сяjali на сонці.

– Узрїть Білого Вершника! – закричав Арагорн, і всі підхопили його клич.

– Наш Король і Білий Вершник! – вигукували вони. – Вперед, еорлінги!

Заграли сурми. Коні стали дибки й заіржали. Списи вдарили об щити. Потому король підняв руку – й різко, ніби раптовий порив вітру, останнє воїнство Рогану грізно рушило на Захід.

А самотня Еовин, яка все ще стояла перед дверима затихлого дому, дивилася, як ген далеко на рівнині мерехтять їхні списи.

Розділ 7 Гельмів Яр

Коли військо вирушило з Едораса, сонце вже котилося на захід і його промені відблискували в очах воїнів, перетворюючи горбисті роганські поля на суцільний золотий серпанок. Повз підніжжя Білих Гір у північно-західному напрямку проліг битий шлях, яким вони і поїхали, то спускаючись, то підіймаючись і, через численні броди, перетинаючи невеликі прудкі струмки. Далекі попереду, праворуч од них, бовваніли Імлисті Гори, які з бігом верст дедалі вищали й темнішали. Сонце поволі сіло. Позаду скрадався вечір.

Військо просувалося уперед. Усіх підганяв подих небезпеки. Боячись прибути занадто пізно, воїни їхали якомога швидше й рідко спинялися. Роганські скакуни були бистрі та витривалі, проте їм належало здолати дуже багато миль. Від Едораса до Бродів на Ісені було понад двадцять п'ять миль за пташиним летом, а саме там воїни сподівалися зустріти королівських людей, котрі стримували наступ Саруманових армій.

Довкола роганського війська зімкнулася ніч. Урешті, спинилися на короткій привал. Воїни були в дорозі вже п'ять годин і заїхали далеко на західну рівнину, проте більша частина подорожі ще була попереду. Табір розбили великим колом попід зоряним небом і постарілим місяцем. Вогнищ не розкладали, бо ніхто не знав, що та звідки чекати; натомість виставили по периметру кільце вартових вершників і вислали далеко вперед кінних розвідників, котрі рухалися між нерівностями тієї землі, наче справжні тіні. Млява ніч минула без вістей і без тривоги. На світанку засурмили ріжки, і за годину військо знову рушило вперед.

У небі над головами вершників хмар іще не було, проте в повітрі вже відчувалася важкість: як для цієї пори року було занадто спекотно. Сонце здійнялось, огорнуте імлою, а за ним спроквола виповзала на небо густа темрява, ніби зі Сходу насувалася грізна буря. Ген далеко на північному заході біля підніжжя Імлистих Гір теж, здавалося, розросталася темрява: з Долини Чарівника повільно виповзала п'тьма.

Гандальф під'їхав туди, де скакали пліч-о-пліч Леголас і Еомер.

– У тебе гострий зір твого світлого народу, Леголасе, – сказав Гандальф, – ти здатен відрізнити горобця від зяблика навіть за мило. Скажи мені, що ти бачиш отам, де Ісенгард?

– Нас розділяє не одна верста, – відповів Леголас, дивлячись у той бік і прикриваючи очі довгою долонею. – Я бачу темряву. А в ній рухаються якісь постаті – страхітливі постаті на далекому березі ріки, – та що воно таке, я сказати не можу. Очам моїм заважає не туман і не хмара, а завіса абощо, якою хтось мовби навмисно затулив ту землю. Вона потроху рухається за течією. Ніби сутінки з-під нескінченних дерев стікають із пагорбів.

– А за нами суне справжня мордорська буря, – сказав Гандальф. – Ніч буде чорна.

Тривав другий день мандрів, важкість у повітрі ставала дедалі відчутніша. Пополудні військо почали наздоганяти темні хмари – грізний балдахін із розлогими відгорнутими

краями, поцяткованими сліпучим світлом. Сонце скотилося долі, криваво-червоне в димчастій імлі. Кінчики вершницьких списів відблискували вогнем, коли останні промені світла лягали на поверхню шпилів Тригірне, – вони були зовсім поряд, на найпівнічнішій гряді Білих Гір, ті три зубчасті роги, які дивилися на захід сонця. В останніх його променях люди з авангарду побачили чорну примару – вершника, котрий їхав до них, – і спинилися, чекаючи на нього.

І от до них наблизився вкрай стомлений воїн у продірявленому шоломі та з розтрощеним щитом. Він повільно зліз із коня і трохи постояв, переводячи подих. За мить озвався.

– Еомер тут? – запитав. – Нарешті ви прийшли, проте надто пізно і з малою потугою. Відколи загинув Теодред, нам тут велося дедалі гірше. Учора нас із великими втратами відтіснили за Ісен; багато людей загинуло під час тієї переправи. Потім уночі ворог кинув на наш табір нові сили з протилежного боку річки. Ісенгард, напевно, вже геть спорожнів; а Саруман озброїв диких горян і скотарів зі Смурних Земель поза річками і теж нацькував їх на нас. Ми програли. Захисну стіну пробито. Еркенбранд зі Західної Сторони відкликав тих людей, котрих зміг зібрати, до своєї твердині в Гельмовому Ярі. Решта розкидана деінде... Де Еомер? Скажіть йому, що попереду лише безнадія. Він повинен повернутися до Едораса, перш ніж туди дістануться вовки Ісенгарда.

Теоден сидів мовчки, закритий від погляду того воїна своїми охоронцями, а тепер спрямував коня вперед.

– Ну ж бо, стань переді мною, Кеорле! – мовив король. – Я тут. Останнє воїнство еорлінгів виступило в похід. Воно не повернеться без бою.

Обличчя воїна просвітліло від радості й подиву. Він виструнчився. Потім опустився навколішки, простягнувши свій надщерблений меч королю.

– Наказуй мені, володарю! – скрикнув. – І пробач! Я думав...

– Ти думав, що я залишився в Медусельді, скоцюрблений, мов те старе дерево під зимовим снігом. Таким я був, коли ти поїхав на війну. Проте західний вітер струснув мої гілки, – сказав Теоден. – Дайте цьому чоловікові свіжого коня! Їдьмо на допомогу Еркенбрандові!

Доки Теоден наказував, Гандальф трохи проїхав уперед і став одинцем, пильно дивлячись на північ, у бік Ісенгарда, і на захід, на сонце, що сідало. Тепер він повернувся.

– Мчи, Теодене! – сказав чарівник. – Мчи до Гельмового Яру! Не їдь до Ісенських Бродів і не затримуйся на рівнині! Я мушу покинути вас на коротку часину. Тіньогрив понесе мене геть у нагальній справі.

А тоді, звертаючись до Арагорна, до Еомера та до королівської челяді, гукнув:

– Сумлінно охороняйте Володаря Марки, доки я повернуся. Чекайте мене біля Гельмової Брами! До зустрічі!

Чарівник сказав щось Тіньогриву, і могутній кінь, мовби випущена з лука стріла, полетів світ за очі. Не встигли король і його супутники спам'ятатися, як коня та вершника вже не стало – тільки срібний спалах промайнув на тлі заходу сонця, тільки вітер гайнув по травах, тільки перелітна тінь зникла з очей. Снігогрив форкнув і здивився, готовий бігти слідом, але хіба що бистролетний птах міг би тепер наздогнати їх.

– Що це означає? – запитав один із охоронців у Гама.

– Що Гандальфові Сірому слід було поспішати, – відповів Гама. – Він завжди відходить несподівано – як і приходить.

– Змієязикий, якби він був тут, легко пояснив би це, – сказали інші.

– Авжеж, – погодився Гама, – та я ліпше дочекаюся наступної зустрічі з Гандальфом.

– Тобі, либонь, доведеться чекати довго, – сказали йому.

Військо звернуло зі шляху до Ісенських Бродів і попрямувало на південь. Запала ніч, але ніхто не спинявся. Пагорби дедалі ближчали, а високі шпилі Тригірне вже сіріли на тлі потемнілого неба. Ще за кілька верст, на далекому краї долини Західної Сторони, врізаючись глибоко в гори, тяглася зелена яруга, що закінчувалася серед пагорбів ущелиною. Тамешні країни називали її Гельмовим Яром – за іменем героя давніх воєн, котрий улаштував там собі криївку. Звиваючись із півночі вглиб гряди попід тінню Тригірне, Яр дедалі стрімкішав і вужчав, доки обжиті воронами кручі перетворилися зусібіч на могутні вежі, закривши собою світло.

Біля Гельмової Брами при вході до Яру північна круча виставила вперед п'яту свого схилу. Там, на відрозі, стояли високі стіни з віковичного каменю, а ген за ними здіймалася гінка вежа. Подейкували, що в далекі дні слави Гондору морські королі спорудили цю твердиню руками велетів. Її називали Горнбург, адже сурма на цій вежі звучала, відлунюючи в Яру, так, ніби давно забуті армії піднімалися на війну з печер попід пагорбами. А ще давні люди звели стіну від Горнбурга до південної кручі, яка перегороджувала вхід до ущелини. З-під стіни широкою штольнею витікав Яровий Потік. Майже біля підніжжя Рігкамєня він завертав і далі біг ровом посередині розлогого зеленого клина, що полого тягнувся вниз від Гельмової Брами до Гельмової Греблі. Звідти Потік спадав у Яровий Паділ, випливаючи аж ген у Долині Західної Сторони. Там, у Горнбурзі біля Гельмової Брами, і мешкав нині Еркенбранд, правитель Західної Сторони на кордонах із Маркою. Еркенбранд був мудрий володар, а тому, коли дні його народу затьмарила небезпека війни, він відновив стіну та зміцнив свою твердиню.

Ще коли Вершники були в неглибокому видолинку перед початком Падолу, залунали крики та сигнали ріжків їхніх розвідників, котрі їхали попереду. З темряви полетіли стріли. Один із розвідників повернувся і доповів, що у видолинок виїхали вовковершники та що військо орків і диких людей поспішає на південь од Ісенських Бродів, прямуючи, вочевидь, до Гельмового Яру.

– Ми знайшли багато трупів наших земляків, котрі загинули, тікаючи туди, – сказав розвідник. – І зустріли кілька розрізнених загонів, які брели хто куди, бо не мали очільників. Що з Еркенбрандом – достеменно не знає ніхто. Якщо він досі живий, то, цілком імовірно, вороги наздоженуть його, перш ніж він дістанеться до Гельмової Брами.

– Хто-небудь бачив Гандальфа? – запитав Теоден.

– Так, володарю. Багато хто бачив одягнутого у біле старця на коні, який метався туди-сюди рівниною, мовби вітер у травах. Дехто сприйняв його за Сарумана. Кажуть, перед настанням ночі він помчав у напрямку до Ісенгарда. Подейкують також, що трохи раніше тут бачили Змієязикового, який подався на північ разом зі загонем орків.

– Змієязиковому буде непереливки, якщо Гандальф натрапить на нього, – сказав Теоден. – Але мені бракує тепер обох моїх радників: і колишнього, і нового. Та в цьому скрутному становищі ми не маємо іншого вибору, крім як рухатися далі – як і казав Гандальф, до

Гельмової Брами, – є там Еркенбранд чи ні. Відомо, наскільки численне військо надходить із Півночі?

– Воно велетенське, – відповів розвідник. – Утікачі, як мовлять, рахують одного ворога за двох, але я розмовляв із хоробрими людьми і не сумніваюся, що головна сила ворога стократ більша за все, що ми маємо тут.

– Тоді поквапмося, – озвався Еомер. – Мусимо пробитися крізь тих ворогів, котрі вже розділяють нас і твердиню. У Гельмовому Ярі є печери, де може залягти в засідці не одна сотня воїнів, а потаємні стежки ведуть звідти до пагорбів.

– Не довіряй потаємним шляхам, – відказав король. – Саруман довго вивчав цю землю. Та, попри все, в тій фортеці ми зможемо тримати оборону тривалий час. Гайда!

Арагорн і Леголас їхали разом із Еомером попереду всіх. Скакали крізь темну ніч дедалі повільніше, бо пільма щораз густішала, а шлях їхній слався на південь – вище і вище – до похмурих балок довкола підніжжя гір. Ворогів їм стрілося небагато. Подекуди траплялися зграї заблудлих орків, але вони хутко втікали, тож Вершники не могли їх упіймати чи вбити.

– Боюся, дуже швидко, – озвався Еомер, – про прибуття королівського війська стане відомо очільникові наших ворогів: Саруманові чи тому капітану, котрого він вирядив сюди.

А позаду наростав рокіт війни. Уже чутно було огидний спів, що пронизував пільму. Вершники вибралися високо вгору Яровим Падолом і аж тоді озирнулись. І побачили смолоскипи – безліч яскравих вогняних цяток на чорному полі, розкиданих, немов червоні квіти, чи вишикуваних на підйомі з низини довгими мерехтливими рядами. То тут, то там спалахували пожежі.

– Військо і справді численне, й воно наступає нам на п'яти, – сказав Арагорн.

– Вони несуть вогонь, – озвався Теоден, – і палять усе на своєму шляху: скирти, хижки, дерева. То була щедра долина, де стояла безліч садиб... Нещасний мій народ!

– Де ти, о вчорашній дню, коли ми могли впасти на них, як буревій із гір! – мовив Арагорн. – Прикро мені, що ми від них утікаємо.

– Далі тікати не потрібно, – озвався Еомер. – Тут поблизу є Гельмова Гребля – стародавній шанець і бастион, розташовані довкола Падолу на третину версти нижче від Гельмової Брами. Ми зможемо розвернутись і дати бій.

– Ні, нас надто мало, щоби захищати Греблю, – заперечив Теоден. – Вона завдовжки приблизно півтори версти, а може, й довша, і пролам в ній широкий.

– Біля проламу повинен залишитися наш ар'єргард, якщо ми поїдемо далі, – сказав Еомер.

На небі не було ні зір, ані місяця, коли Вершники проїхали крізь пролам в Греблі, звідки витікав горішний потік, і подалися до Горнбурга дорогою, що стелилася біля води. Перед ними раптом вигулькнув бастион – висока тинь по той бік темної ями. Вершники рушили вгору, і їх гукнув вартовий.

– Володар Марки прямує до Гельмової Брами, – відповів йому Еомер. – А говорить Еомер, Еомундів син.

– Це – добрі вісті, на які ми вже й не сподівалися, – сказав вартовий. – Покваптеся! Ворог вас наздоганяє.

Військо в'їхало у пролам і зупинилося на вкритому дерном схилі над ним. Роганці зраділи, коли довідалися, що Еркенбранд залишив для охорони Гельмової Брами багато

людей і що до них долучилося чимало втікачів.

– Ми маємо, напевно, з тисячу піших бійців, – сказав Гамлінг – літній чоловік, командир тих, хто обороняв Греблю. – Проте більшість із них бачила або надто багато зим, або надто мало, як-от мій онук, котрий тут зі мною. Що чути про Еркенбранда? Учора мені переказували, ніби він відступає сюди з усім, що залишилося від найкращих Вершників Західної Сторони. Та він не приїхав.

– І, боюсь, уже не приїде, – сказав Еомер. – Наші розвідники нічого не дізналися про нього, а долину за нами заповнив ворог.

– Хоч би Еркенбранд урятувався! – промовив Теоден. – То був могутній муж. У ньому ожила звитяга Гельма Молоторукого. Проте ми не можемо чекати на нього тут. Мусимо провести своїх воїнів за стіни фортеці. Вам нічого не бракує? Ми привезли мало харчів, бо збиралися на відкриту битву і не готувалися до облоги.

– Ген там, у печерах Яру, перебуває третина народу Західної Сторони: старці, молодь, діти та жінки, – сказав Гамлінг. – Але там також є чималий запас харчів, багато худоби та фуражу.

– Це добре, – зрадів Еомер. – Вороги палять і знищують усе, що залишилось у долині.

– Але якщо вони прийдуть гендлювати нашим крамом до Гельмової Брами, то дорого за те заплатять, – сказав Гамлінг.

Король і його Вершники поїхали далі. Перед насипом вони перетнули потік і позсідали з коней. Довгою вервицею повели скакунів похилим в'їздом угору й увійшли у ворота Горнбурга. Там їх знову вітали з радістю і з воскреслою надією, бо тепер воїнів вистачало для того, щоби тримати оборону й у самому місті, й на захисній стіні.

Еомер і його люди були наготові. Король та його дружина залишились у Горнбурзі разом із численними мешканцями Західної Сторони. Еомер розташував більшу частину своїх вояків на Яровій Стіні та під нею, а також на її вежі, бо покладатися тільки на тамтешню охорону було годі, особливо якщо напад буде цілеспрямований і його здійснюватиме велика потуга. Коней відвели вглиб Яру, приставивши при них сяких-таких наглядачів.

Ярова Стіна мала трохи менше двох сажнів у висоту і була така широка, що по ній водночас могли вільно пройти четверо чоловіків, захищених парпетом, визирнути за який під силу було тільки комусь дуже високому. Подекуди поміж каменями були отвори, пристосовані для стрільби. До цієї стінки з бійницями від дверей у зовнішньому дворі Горнбурга вели сходи; ще три сходові марші вели на стіну з боку Яру, проте спереду вона була гладенька, а брили, з яких її спорудили, – допасовані одна до одної так майстерно, що між ними годі було знайти бодай приступку для ніг, і згори вони нависали, наче вибита морем скеля.

Гімлі стояв, спершись на бруствер на стіні. Леголас сидів на парпеті, тарабанячи пальцями по луку та видивляючись у морок.

– Це мені вже до душі, – сказав гном, тупнувши по камінню. – Що ближче ми до гір, то легше мені на серці. Гарна тут гірська порода. У цього краю міцні кістки. Я відчув їх своїми ногами, щойно ми спустилися з греблі. Дайте мені рік часу та сотню моїх одноплемінців – і ворожі армії розбиватимуться об це місце, як хвилі.

– Не маю сумнівів, – відказав ельф, – але ти гном, а гноми – народ дивний. Мені це місце не до вподоби, і вдень воно ледве чи здобуде більшу мою прихильність, аніж зараз.

Але ти втішив мене, Гімлі: я радий, що ти стоїш поруч і маєш такі міцні ноги та замашну сокиру. Хай би серед нас було якнайбільше гномів! А ще ліпше – якби тут опинилася сотня вправних лучників із Морок-лісу. Вони стали би нам у пригоді. Серед рогіримів є хороші лучники – хороші по-своєму, – та їх занадто мало, занадто мало...

– Для поцілання з луків зараз надто темно, – сказав Гімлі. – Власне, саме час поспати. Спати! Я відчуваю таку потребу виспатися, що ніколи не уявляв собі, що гном може так хотіти спати. Їздити верхи – марудна робота. Проте сокира в моїй руці втоми не знає. Дайте мені ряд орківських ший і простір для розмаху – і всю змору як рукою зніме!

Час плинув повільно. Далеко в долині все ще палахкотіли розкидані вогні. Війська Ісенгарда просувалися, зберігаючи тишу. Видно було, як їхні смолоскипи багатьма рядами тягнуться вгору Падолом.

Раптом на Греблі пролунали крики та вереск, розляглися несамовиті бойові кличі людей. На самому її краю з'явилися смолоскипи, які зібрались у миготливе гроно біля пробоїни. За мить розפורшились знов і зникли. Люди чвалом погнали коней назад через поле, вгору похилим в'їздом до брами Горнбурга. Ар'єргард воїнів Західної Сторони відступав.

– Ворог уже зовсім близько! – кричали вони. – Ми випустили всі стріли, які в нас були, й завалили Греблю трупами орків. Але це не спинить їх надовго. У багатьох місцях вони піднімаються на кручу, мов чорна окалина, і метушаться там густо, як мурахи. Проте ми навчили їх не запалювати смолоскипів.

Минула північ. Небо було страхітливо темне, а непорушність важкого повітря віщувала бурю. Раптом хмари обпік сліпучий спалах. Розгалужена блискавка вдарила у східні пагорби. На частку секунди вартіві на стінах побачили осяяний білим світлом простір між ними та Греблею, де кишіли і роїлися чорні постаті: одні кремезні та приземкуваті, інші рославі та грізні, у високих шоломах і з чорними щитами. Вони невпинно, сотня за сотнею, перебиралися через Греблю, лізучи у пробоїну. Темна хвиля підкочувалася до стін, накриваючи одна по одній усі скелі. У долині гуркотів грім. Дощ лив потоками.

У повітрі засвітили стріли, полетівши крізь бійниці так само густо, як дощ, але вони вдарялись об каміння і ковзали по ньому. Проте деякі влучали в ціль. Розпочався наступ на Гельмів Яр, хоча зсередини не долинуло ні звуку, ні виклику і в бік орків не випустили жодної стріли.

Ворожі війська спинилися, збентежені зловісною тишею скелі та стіни. Час од часу темряву розтинали блискавиці. Тоді орки заверещали, змахнули списами та мечами і випустили по хмарі стріл у кожного, хто відкрито стояв на бастіоні; люди Марки приголомшено дивилися на те, що здалося їм розлогим полем темного колосся, яким шарпав вітер війни, і кожен колос виблискував рязучим світлом.

Гримнули мідні сурми. Ворог кинувся вперед: почасти на Ярову Стіну, почасти на насип і на похилий в'їзд, які вели до брам Горнбурга. Там зосередилися найкремезніші орки та люди зі смурноземної гряди. На мить вони завмерли, а потому знову побігли в наступ. Блискавиці спалахували й відблискували на кожному шоломі та щиті – на всіх було видно підступну руку Ісенгарда. Ворог видерся на вершину скелі; ворог наближався до брам.

Тоді нарешті фортеця відповіла: орків зустріли злива стріл і ураган падаючого каміння. Стрій недруга похитнувся, порушився, і солдати кинулися тікати, проте невдовзі пішли в

наступ удруге. Відступали і наступали, знову і знову; і кожного разу, ніби морський прибіг, зупинялись у найвищій точці. Удруге заграли сурми – і юрмище людей із ревом кинулося на штурм. Вони тримали над головами великі щити, наче покрівлю, а ті, котрі йшли посередині, несли два стовбури могутніх дерев. Позаду них з'юрмилися орки-стрільці, раз у раз засипали градом дротиків лучників на стінах. Брама було здобуто. Стовбури, розгойдувані дужими руками, розбивали деревину замашними ударами. Якщо котрийсь із ворожих солдатів падав, збитий пожбуреним зі стіни каменем, на його місце відразу ставало двоє інших. Знову і знову вони розгойдували могутні дерева і трошили браму.

Еомер і Арагорн стояли поряд на Яровій Стіні. Вони чули ревіння голосів і здригання твердині від потужних ударів, а потім ураз спалахнула блискавиця, і в її світлі вони побачили, що брама ось-ось упаде.

– Ходімо! – сказав Арагорн. – Настала година, коли ми разом станемо до бою, оголивши мечі!

Вони помчали, наче вітер, уздовж стіни вгору східцями і вибігли в зовнішній двір на Скелі. Біжачи, зібрали біля себе жменю відважних воїнів із мечами. У західному куті фортечної стіни були невеликі бічні двері, які виходили прямісінько на сусідню кручу. Звідти між стіною та стрімким схилом Скелі до великої брами зміїлася вузька стежка. Еомер і Арагорн проскочили крізь ті двері, їхні люди не відставали. І два мечі, вихоплені з піхов, зблиснули як один.

– Гутвайн! – скрикнув Еомер. – Гутвайн за Марку!

– Андуріл! – скрикнув Арагорн. – Андуріл за дунедайнів!

Наскочивши збоку, вони кинулися на диких людей. Андуріл піднімався й опускався, спалахуючи білим світлом. На стіні та на вежі зчинився крик:

– Андуріл! Андуріл іде на війну. Лезо, що зламане було, знову сяє!

Ті, хто таранив браму, перелякалися, впустили дерева і спробували втекти, та стіну їхніх щитів розтросив удар блискавиці, а самі вони розбилися об кручі, загинули від мечів чи попадали зі Скелі у кам'янистий потік. Орки-стрільці навмання дружно вистрелили ще раз і теж утекли.

Еомер і Арагорн на мить затрималися біля брами. Грім уже гуркотів десь далеко. Блискавиці продовжували миготіти, проте аж ген понад горами на Півдні. Пронизливий вітер знову дмухав із Півночі. Він відносив кудись пошматовані хмари, з-за яких визирали зорі; а над пагорбами з боку Падолу котився до заходу місяць, мерехтливо-жовтий на тлі буретрощі.

– Ми не прийшли зарано, – сказав Арагорн, дивлячись на брами. Їхні могутні завіси та залізне окуття були покручені й зігнуті, деревина у багатьох місцях потріскала. – Ці двері не витримують іще одного такого штурму.

– Проте ми не можемо залишитися тут, поза стінами, щоби захищати їх, – відказав Еомер. – Поглянь!

Він показав на насипну дорогу. По той бік потоку вже з'юрмилося чимало орків і людей. Довкола жмені захисників, відбиваючись від каміння, зойкали стріли.

– Ходімо! Мусимо повернутись і поглянути, чи зможемо назбирати вдосталь каміння та брусів, аби підперти двері зісередини. Нумо, гайда!

Вони розвернулись і побігли. Тієї ж миті майже дюжина орків, котрі нерухомо лежали серед убитих, зірвалася на ноги й тихо та швидко рушила навздогін. Двоє з них кинулися під ноги Еомерові, підбили його й умлівіч опинилися згори. Проте з мороку вискочила невисока темна постать, котрої ніхто спершу не помітив, і хрипло скрикнула:

– Барук Кгазад! Кгазад ай-мену!

Сокира злетіла вгору й опустилася. І двоє орків упали, обезголовлені. Решта втекла.

Еомер натужно звівся на ноги, щойно Арагорн прибіг йому на допомогу.

Бічний вхід знову було зачинено, залізні двері перегородили та завалили зсередини камінням. Коли всі були у безпеці, Еомер звернувся до гнома:

– Я вдячний тобі, Гімлі, сину Глоїна! Не знав, що ти пішов із нами в цю вилазку. Та нежданий гість часто виявляється найліпшим соратником. Як ти потрапив туди?

– Подався за вами, щоби відігнати від себе сон, – відповів Гімлі, – проте побачив тих горян і вирішив, що вони для мене завеликі, тож присів біля каменя, аби подивитися на вашу забаву з мечами.

– Мені нелегко буде віддячитися, – мовив Еомер.

– Доки скінчиться ця ніч, тобі, мабуть, випадє для цього не одна нагода, – засміявся гном. – Але я радий. Відколи ми покинули Морію, я не рубав нічого, крім дров.

– Двоє! – додав Гімлі, глядячи сокиру.

А потім повернувся на своє місце на стіні.

– Двоє? – перепитав Леголас. – У мене більше, хоча тепер я мушу шукати загублені стріли – вистріляв усі свої. Знай, гноме: я вбив щонайменше дванадцятьох. Але це лише кілька листочків у лісі.

Небо швидко прояснювалося, й от над горизонтом засяяв місяць. Але світло не додало особливої надії Вершникам Марки. Ворогів їхніх не поменшало – навпаки, стало ще більше, й нові вояки все прибували і прибували крізь пролам із долини. Вилазка на Сkelю забезпечила оборонцям Горнбурга лише короткий перепочинок. Наступ на браму розпочався з подвійною силою. Війська Ісенгарда хвилювалися під Яровою Стіною, немовби ревуче море. Орки та горяни роїлися біля її основи від краю до краю. Мотузки з чіпкими гаками злітали на парапет швидше, ніж люди встигали обтинати чи скидати їх. До Стіни притулилися сотні довгих драбин. Багато з них упало додолу й розлетілося на друзки, та їх замінили сотні нових, якими орки видиралися нагору, наче мавпи в таємничих південних лісах. При основі стіни мертвих і покалічених звалювали в купу, наче гонт під час бурі; жахливий курган дедалі вищав, а вороги все прибували і прибували.

Роганці втомились. У них закінчилися стріли, вони вистріляли всі свої дротики; мечі їхні понадщерблювалися, щити потріскали. Тричі Арагорн і Еомер гуртували їх, і тричі Андуріл пломенів під час розпачливої відсічі, коли ворог відступав од стіни.

Раптом у Яру позаду оборонців зчинилася метушня. То орки, як ті щурі, прокралися через штольню, крізь яку витікав струмок, а відтак зачайлись у мороці попід кручами, вичікуючи, доки вгорі розпочнеться найзапекліший бій і всі захисники поспішать на стіну. Тоді вони і з'явилися. Декотрі вже пробралися до самого Гельмового Яру і полізли до коней, б'ючись із вартовими.

Люто волаючи, зі стіни зіскочив Гімлі, і крик його відлунив поміж круч: «*Кгазadı!*» Й невдовзі він мав уже вдосталь роботи.

– Гей-гой! – гукав він. – Орки за стіною. Гей-гой! Нумо, Леголасе! Тут їх вистачить для нас обох. *Кгазadı ай-мену!*

Гамлінг Старий, почувши могутній гномів голос крізь страшенний гармидер, глянув униз із Горнбурга.

– Орки в Яру! – скрикнув. – Гельм! Гельм! Уперед, гельмінги!

Так кричав він, збігаючи сходами зі Скелі та ведучи за собою чимало людей зі Західної Сторони.

Атака їхня була люта і несподівана, й орки відступили перед ними. Незабаром оборонці загнали ворогів у вузькі місцини ущелини, де одну частину повбивали, а друга з вереском помчала до безодні Яру, впавши до ніг вартових прихованих печер.

– Двадцять один! – скрикнув Гімлі.

Тримаючи сокиру обіруч, він навідліг ударив нею останнього орка, і той упав йому до ніг.

– Ну, тепер трупів на моєму рахунку більше, ніж у пана Леголаса. Знову.

– Треба заткнути цю щурячу діру, – сказав Гамлінг. – Подейкують, гноми майстерно вправляються з камінням. Допоможеш нам, пане гноме?

– Ми не обтесуємо каміння своїми бойовими сокирами чи нігтями пальців, – відповів Гімлі. – Та чим зможу, тим допоможу.

Назбиравши поблизу стільки дрібних кругляків і роздробленого каміння, скільки вдалося знайти, люди зі Західної Сторони під керівництвом Гімлі завалили внутрішній вхід до штольні так, що вільним залишився тільки вузький каналець для струмка. Тоді напоений дощем Яровий Потік спінився, розмив своє замулене русло і поволі розлився холодними калюжами серед круч.

– Нагорі буде сухіше, – сказав Гімлі. – Ходімо, Гамлінгу, подивімося, як справи на стіні!

Гном піднявся нагору і застав Леголаса біля Арагорна й Еомера. Ельф гострив свого довгого ножа. Після того, як спроба орків прорватися до фортеці через штольню зазнала невдачі, наступ майже припинився.

– Двадцять один! – гукнув Гімлі.

– Добре! – відказав Леголас. – А я поклав уже дві дюжини. Довелося трохи попрацювати тут ножем.

Еомер і Арагорн стомлено сперлися на мечі. Ліворуч знову гучно розляглися брязкіт і гамір битви на Скелі. Проте Горнбург досі затято тримався, наче острів у морі. Брами його впали, та жоден ворог іще не пробрався досередини через барикаду з балок і каміння.

Арагорн поглянув на бліді зорі, на місяць, що вже заходив за західні пагорби, які обступили долину.

– Здається, ніби ця ніч розтягнулася на роки, – озвався він. – Чи довго ще баритиметься день?

– Світання вже не далеко, – сказав Гамлінг, піднявшись до нього. – Проте, боюся, світання нам не допоможе.

– Зате воно завжди дає людям надію, – заперечив Арагорн.

– Але ці ісенгардські потвори, ці напіворки та люди-гобліни, котрих виплодив підступний Саруманів розум, не злякаються сонця, – сказав Гамлінг. – Не злякаються його і дикі люди з пагорбів. Хіба ти не чуєш їхніх голосів?

– Чую, – відказав Еомер, – але мені вони нагадують лише крики птахів і ревіння

худоби.

– А проте, чимало з них кричить мовою Смурних Земель, – зауважив Гамлінг. – Я знаю ту мову. Це – давня людська говірка, і колись нею розмовляли у багатьох західних долинах Марки. Послухайте! Вони ненавидять нас і радіють, бо впевнені, що ми приречені. «Короля, короля! – кричать вони. – Ми полонимо їхнього короля! Смерть форгойлам! Смерть соломоголовим! Смерть грабіжникам із Півночі!» Так вони називають нас. Пів-тисячі років не змусили їх забути гірку образу через те, що володарі Гондору подарували Марку Еорлові Юному й уклали з ним спілку. Саруман розпалив давню неприязнь. Цей народ стає лютий, якщо його розтривожити. Вони не відступлять ані вдень, ані вночі, доки не захоплять Теодена чи самі накладуть головами.

– Хай там як, день подарує надію мені, – озвався Арагорн. – Адже мовлять, що Горнбурга не здобуде жоден ворог, поки його захищають люди, чи не так?

– Так співають менестрелі, – відповів Еомер.

– Тоді захищаймо Горнбург і сподіваймося! – сказав Арагорн.

Не встигли приятелі домовити, як заграли сурми. Потому щось гримнуло, спалахнуло та задиміло. Води Ярового Поточу розлилися, сичачи й пінячись, – їх уже нічого не стримувало: у стіні зяяла велика діра. Натовп темних постатей посунув усередину.

– Саруманові витівки! – скрикнув Арагорн. – Доки ми тут базікали, недруги знову залізли у штольню і запалили в нас під ногами вогонь Ортанка. *Елендил, Елендил!*

Так він гукав, стрибаючи у пробоїну, та, щойно втрапив туди, до бійниць потяглися сотні драбин. На стіні й під стіною останній наступ вирував, наче темна хвиля, що змітає піщану дюну. Захисників було розбито. Деякі Вершники під тиском нападників, б'ючись і гинучи, крок за кроком відступали до печер. Інші подалися просто до Цитаделі.

Від Яру до Скелі та до задньої брами Горнбурга вели широкі сходи. Біля їхнього підніжжя стояв Арагорн. У його руці виблискував Андуріл, і страх перед цим мечем на мить змусив ворога спинитись, а тим часом усі, хто ще міг піднятися сходами, один по одному рухалися до брами. Позаду Арагорна на верхніх східцях стояв навколішки Леголас. Лук він тримав наготові, та в нього залишалася єдина підібрана стріла, й ельф прицілювався, готовий влучити в першого-ліпшого орка, котрий наважиться підійти до сходів.

– Усі, хто міг сюди дістатись, уже в безпеці, Арагорне! – гукнув він другові. – Піднімайся!

Арагорн розвернувся і помчав угору східцями, проте від втоми спіткнувся. Недруги відразу кинулись уперед. Орки бігли нагору, волаючи і простягаючи довгі руки, щоби схопити його. Найперший із них упав: остання Леголасова стріла пронизала йому горлянку, – проте решта навалилася на Арагорна. Тоді могутній валун, скинутий зі зовнішньої стіни вгору, розбився об сходи й відкинув їх назад у Яр. Арагорн добувся до брами, і двері, зачинившись, клацнули за його спиною.

– Кепські справи, друзі мої, – сказав Арагорн, витираючи рукою піт із чола.

– Авжеж, кепські, – погодився Леголас, – але не безнадійні, доки ти з нами. Де ж це Гімлі?

– Не знаю, – відповів Арагорн. – Востаннє я бачив, як він бився на землі за стіною, та згодом вороги розділили нас.

– О горе! Це погана новина, – сказав Леголас.

– Він відважний і дужий, – відказав на те Арагорн. – Сподіваймося, що йому поталанить утекти до печер. Там він бодай на деякий час опиниться у безпеці. Такий сховок припаде гномові до душі.

– На це і я покладаю надію, – погодився ельф. – Але краще би він пішов у цей бік. Я хотів повідомити пана Гімлі, що на моєму рахунку вже тридцять дев'ять убитих.

– Якщо він прорветься до печер, то на його рахунку буде більше трупів, – засміявся Арагорн. – Я ще ніколи не бачив, аби хтось так орудував сокирою.

– Піду-но я пошукаю стріли, – сказав Леголас. – Аби, коли вже нарешті закінчиться ця ніч, я міг якнайвлучніше стріляти за доброго освітлення!

Арагорн пішов до Цитаделі. Там на нього чекала прикра несподіванка: він довідався, що Еомер не потрапив до Горнбурга.

– Ні, він не прийшов до Скелі, – сказав один із людей зі Західної Сторони. – Коли я його бачив востаннє, Еомер збирав біля себе воїнів і бився при вході до Яру. З ним були Гамлінг і гном, а я не зміг до них дістатись.

Арагорн проминув внутрішній двір і піднявся до покою у вежі. Там стояв король – темна постать на тлі вузького вікна – і дивився на долину.

– Які новини, Арагорне? – запитав він.

– Гельмів Яр узято, володарю, а його захисників розбито; проте багато хто втік до Скелі.

– Еомер тут?

– Ні, володарю. Та чимало твоїх людей відступило до Яру, і, як стверджує дехто, Еомер був серед них. У тамтешніх тіснинах вони можуть затримати ворога й дістатися до печер. На що їм доведеться сподіватись опісля, я не знаю.

– А все-таки їхня надія певніша, ніж наша. Там, кажуть, є вдосталь харчів. І живильне повітря пробивається туди крізь тріщини в горішній скелі. Затяті оборонці не дозволять нікому прорватися до печер. Вони можуть протриматися довго.

– Але орки принесли з Ортанка чорну магію, – сказав Арагорн. – Вони мають розривний вогонь, завдяки якому і здобули Стіну. Не потрапивши до печер, ця нечисть може замурувати там тих, хто всередині. Проте зараз нам слід подбати про власний захист.

– Я нидію в цій в'язниці, – відповів Теоден. – Якби я міг скористатися списом, їдучи на чолі своїх людей полем, то, можливо, знову відчув би смак битви і з тим загинув би. Одначе тут із мене користі мало.

– Тут принаймні тебе охороняє найміцніша фортеця Марки, – відказав на те Арагорн. – Хтозна, може, нам поталанить захистити тебе саме в Горнбурзі, а не в Едорасі чи навіть у Смурному Капищі серед гір.

– Подейкують, що Горнбург ніколи не брали приступом, – сказав Теоден. – Але нині в серце моє закрався сумнів. Світ змінюється, й усе, що колись здавалося міцним, тепер стає непевним. Як може вежа, нехай і найміцніша, вистояти супроти такої численної та безоглядної навали ненависників? Якби я знав, що Ісенгард так зріс на силі, то, може, й не квапився би виїхати назустріч їй, попри всю красномовність Гандальфа. Його поради не видаються мені тепер такими доречними, якими здалися при світлі сонця.

– Не суди про Гандальфові поради, доки нічого ще не закінчено, володарю, – зазначив Арагорн.

– Кінець уже близько, – відказав король. – Але я не чекатиму його тут, наче який старий борсук у пастці. Снігогрив і Газуфел, а також коні моєї охорони – у внутрішньому дворі. Коли настане світанок, я накажу своїм людям сурмити в Гельмів Ріг і виїду на бій. Чи поїдеш і ти зі мною, Араторнів сину? Можливо, ми розчистимо собі дорогу, а ні – то зустрінемо таку смерть, яка заслуговуватиме на згадку в пісні, – якщо залишиться бодай хтось, хто оспіває нас згодом.

– Я поїду з тобою, – мовив Арагорн.

Поклонившись, він повернувся на стіни і пройшов по цілому їхньому периметру, підбадьорюючи вояків і допомагаючи їм там, де ворожий наступ був найзапекліший. Леголас ішов поруч. Вогонь бухав ізнизу, й від нього тремтіло каміння. Чіпкі гаки злітали в повітря,

піднімалися драбини. Раз у раз орки видиралися на верхівку зовнішньої стіни, та захисники не втомлювалися скидати їх донизу.

Урешті Арагорн спинився понад великою брамою, не зважаючи на ворожі дротики. Він глянув уперед і побачив зблідле східне небо. А тоді здійняв беззбройну руку долонею назовні на знак перемовин.

Орки волали та глузували.

– Спускайся! Спускайся! – кричали вони. – Якщо хочеш із нами поговорити, спускайся! Бери зі собою короля! Ми бойові урук-гаї. Ми витягнемо його з нори, якщо він не вийде сам. Виводь свого присоромленого короля!

– Король залишається чи виходить лише з власної волі, – відповів Арагорн.

– А що ти тоді тут робиш? – запитали його знову.

– Чому виткнув носа? Хочеш побачити, яка потужна в нас армія? Ми бойові урук-гаї.

– Я виглянув, аби побачити світання, – сказав Арагорн.

– Навіщо тобі світання? – гикнули орки у відповідь. – Ми урук-гаї, ми не припиняємо бою ні вдень, ні вночі, ні в погоду, ні в негоду. Ми йдемо, щоб убивати при світлі сонця чи місяця. Навіщо тобі світання?

– Ніхто не відає, що принесе йому новий день, – мовив Арагорн. – Забирайтеся, доки ще маєте змогу.

– Спускайся, або ми зістрелимо тебе зі стіни, – крикнули йому. – Це не перемовини. Тобі нічого сказати.

– Ось що я маю вам сказати, – відповів Арагорн.

– Жодному ворогові ще не поталанило здобути Горнбург. Відступайте, бо ні до кого з вас не виявлять милосердя. Жодного не залишать живим, аби він бодай передав вісті на Північ. Ви не знаєте, що вам загрожує.

Арагорн стояв одинцем над зруйнованою брамою перед юрмищем ворогів, і з нього променіли такі сила та поважність, що багато диких людей завмерло й озирнулося через плече на долину, а тоді підозріливо подивилося на небо. Та орки лише голосно розсміялися; хмара дротиків засвистіла в повітрі, перелітаючи через стіну, й Арагорн зіскочив униз.

Щось заревіло, і бухнуло полум'я. Арка брами, де він стояв іще мить тому, тріснула й запалася, здійнявши клуби диму та пилу. Барикаду розмело врізнобіч, ніби в неї поцілила громовиця. Арагорн кинувся до королівської вежі.

Та щойно впала брама і довкола неї, готуючись до атаки, заволали орки, позаду них покотився шепіт – мовби десь далеко прошумів вітер, – який переріс у багатоголосий гомін, що проголошував дивні новини: вони надійшли разом зі світанням. Орки на Скелі, почувши тривожний гомін, похитнулися й озирнулись. І тоді з вежі вгорі несподівано та жахливо озався величний Гельмів Ріг.

Усі, хто почув той звук, здригнулися. Багато орків упало долілиць і затулило руками вуха. Голос рога відбився в Ярі й сурмив раз у раз, неначе на кожній кручі та на кожному пагорбі стояв могутній герольд. Але люди на стінах теж звели очі, вражено прислухаючись: відлуння не стихало. Натомість перегук ріжків лунав дедалі ближче та голосніше, виривав над пагорбами несамовито й вільно.

– Гельм! Гельм! – закричали Вершники. – Гельм повстав і повернувся на війну. Гельм за Короля Теодена!

Доки вони так кричали, виїхав король. Кінь його був білосніжний, щит – золотий, а спис – довгий. Праворуч од короля їхав Арагорн, Елендилів спадкоємець, позаду – вельможі з Дому Еорла Юного. У небі зайнялося світло. Ніч сконала.

– Уперед, еорлінгі!

І захисники Марки рушили в наступ із криком і гамором. Ринули вниз од брами, промчали насипною дорогою і проклали собі шлях крізь війська ісенгардців, як вітер поміж трав. Позаду, з боку Яру, долинали грізні вигуки людей, котрі вийшли з печер і відтіснили ворога. Зі Скелі зійшли всі, хто там був. І серед пагорбів невпинно відлунювали голоси численних ріжків.

Король і його соратники просувались уперед. Ворожі капітани та звиязці або гинули від їхніх рук, або тікали. Ні орк, ані людина не могли протистояти такій силі. Недруги повернулися спинами до мечів і до списів Вершників, а обличчям – до долини. Вони кричали та вили, бо зі сходом дня на них упали страх і великий подив.

Отож, Король Теоден виїхав із Гельмової Брами і проклав собі шлях до могутньої Греблі. Там загін зупинився. Довкола було вже зовсім світло. Сонячні промені, спалахнувши понад східними пагорбами, мерехтіли тепер на списах роґіримів. Але Вершники мовчки сиділи на конях і пильно дивились униз на Яровий Паділ.

Земля ця перемінилася. На місці зеленого долу, трав'янисті хвилі якого накочувалися на щоразу вищі пагорби, тепер виріс ліс. Величні дерева, голі й тихі, стояли ряд за рядом, переплітаючись гіллям і сивими маківками, їхнє криве коріння поринуло глибоко в зелену траву. Попід кронами панував морок. Між Греблею і тим безіменним лісом було трохи більш як третина версти відкритого простору. Там тепер тулилися горді Саруманові вояки, жахаючись короля і дерев. Напасники нескінченним шерогом утікали крізь Гельмову Брану, доки понад Греблею не залишилося жодного орка, й роїлися на тому маленькому просторі, наче мухи. Марно силкувалися вилізти чи видертися на стіни падолу, шукаючи порятунку. Зі сходу схили долини були надто стрімкі та кам'янисті; праворуч, зі заходу, на ворожі війська насувалась остаточна загибель.

Аж ось на гребені гряди раптом з'явився вершник, одягнутий у біле, котрий сяяв у променях східного сонця. Поза невисокими пагорками бриніли сурми. За тим вершником, квапливо спускаючись довгими схилами, йшла тисяча піших воїнів; у руках вони тримали мечі. Серед них крокував рославий і сильний муж. Він мав червоного щита. Діставшись до краю долини, приклав до вуст великий чорний ріг і дзвінко засурмив.

– Еркенбранд! – загукали Вершники. – Еркенбранд!

– Узріть Білого Вершника! – скрикнув Арагорн. – Гандальф повертається!

– Мітрандір, Мітрандір! – загукав Леголас. – Ось вам і справжні чари! Гайда! Я хочу подивитися на цей ліс, доки не змінилося закляття.

Війська Ісенгарда ревли, коливаючись із боку в бік і метаючись між двома страхами. На вежі знов озвався ріг. Загін короля помчав крізь пролам в Греблі. Еркенбранд, володар Західної Сторони, кинувся в атаку з пагорбів. Тіньюгрив, наче олень, що знає напам'ять усі гірські стежки, теж помчав униз. Білий Вершник налетів на недругів, і жах перед ним змусив їх ошаліти. Дикі люди падали перед ним долілиць. Орки вертілися, верещали й кидали якнайдалі свої мечі та списи. Утікали, мов чорний дим, що його розганяє гірський вітер. Завиваючи, поринали вони у завмерлий в очікуванні морок під деревами, і з того мороку

ніхто з них уже не вийшов.

Розділ 8 Дорога на Ісенґард

Т

ож у світлі погожого ранку Король Теоден і Гандальф Білий Вершник знову зустрілися на зеленій мураві біля Ярового Поток. З ними був також Арагорн, Араторнів син, ельф Леголас, Еркенбранд зі Західної Сторони та вельможі зі Золотих Хоромів. Довкола згуртувалися рогірими – Вершники Марки: подив перемиг їхню радість од перемоги і погляди їхні звернулись у бік лісу.

Зненацька зчинився загальний галас, і від Греблі спустилися до них ті, хто залишався в Ярі. То надходив Гамлінг Старий і Еомер, Еомундів син, а поруч із ними крокував Гном. Він був без шолома, голову його було перев'язано клаптем закритавленого полотна, зате гномів голос лунав гучно та сильно.

– Сорок два, пане Леголасе! – гукнув Гімлі. – Шкода тільки, що в мене надшербилася сокира: сорок другий мав на шиї залізний комір. А в тебе як?

– У мене на одного менше, – відповів Леголас. – Але я такий радий бачити тебе живим-живісіньким, що не заздрю твоєму виграшу в нашій забаві!

– Вітаю, Еомере, сину моєї сестри! – сказав Теоден. – Тепер, коли я знаю, що ти у безпеці, то можу і порадіти.

– Слава Володареві Марки! – озвався Еомер. – Темна ніч минула, і знову настав день. Однак день той приніс дивні новини.

Він обернувся і вражено глянув спершу на ліс, а потому на Гандальфа.

– Ти вкотре з'являєшся в годину скрути, нежданий, – сказав Еомер.

– Нежданий? – перепитав Гандальф. – Я ж казав, що повернусь і зустрінуся з вами тут.

– Але ти ні не вказав часу, ні не описав, як саме прибудеш. Дивовижну допомогу ти надав нам, о могутній чарівниче, Гандальфе Білий!

– Може, й так. Однак наразі я ще не показав свого могуття. Я лише дав добру пораду в небезпечній ситуації та скористався Тіньогривовою прудкістю. Більшого досягли ваша звитяга та міцні ноги людей зі Західної Сторони, котрі крокували цілу ніч.

Тоді всі присутні поглянули на Гандальфа зі ще більшим подивом. Дехто підозріливо зиркав на ліс, проводячи руками по чолах, ніби очі їхні бачили зовсім не те, що очі чарівника.

Гандальф, помітивши цей подив, довго та весело сміявся.

– Дерева? – сказав він. – Ні, я бачу цей ліс точнісінько, як і ви. Та сам я тут ні до чого. Ця з'ява сталася без втручання мудрих. Вона перевершила і мої плани, і мої сподівання.

– Якщо це не твої чари, то чий? – запитав Теоден.

– Не Саруманові – це зрозуміло. Невже є ще могутніший мудрець, про котрого ми наразі не знаємо?

– Це не чари, а сила, значно давніша за них, – відказав Гандальф, – сила, яка мандрувала землею, перш ніж на землі заспівали ельфи чи задзвенів молот.

*Коли ще дерев не тяла сталь ,
Росла земля увись і вдаль;
Ні персня не було, ні бід ,
Ходив тут лісу давній рід.*

– І яка ж відповідь до твоєї загадки? – запитав Теоден.

– Якщо хочеш дізнатися, то поїдь зі мною до Ісенгарда, – відповів Гандальф.
– До Ісенгарда? – скрикнули присутні.
– Так, – підтвердив чарівник. – Я повертаюся до Ісенгарда, й усі, хто хоче, можуть поїхати зі мною. Там ми побачимо багато дивного.
– Але ж у цілій Марці не зібрати стільки воїнів – навіть якби всі вони зійшлися разом і зцілилися від ран і від втоми, – щоби напасти на Саруманову твердиню, – заперечив Теоден.
– А проте, я все одно їду до Ісенгарда, – сказав Гандальф. – Тут я не затримаюся надовго. Шлях мій нині стелиться на схід. Чекайте мене в Едорасі, перш ніж постаріє місяць!
– Е, ні! – відказав Теоден. – У темну досвітню годину мене здолали сумніви, та зараз ми не роз'їдемося. Я поїду з тобою, якщо ти так дораджуєш.
– Я хочу якомога швидше побалакати зі Саруманом, – сказав Гандальф, – а тому що він заподіяв тобі чимало зла, ти теж мав би бути при цьому присутній. Але коли та як швидко зможеш ти їхати?
– Людей моїх виснажила битва, – відповів король, – і я теж утомлений. Я здолав велику відстань і мало спав. На жаль! Мій старечий вік – не вдаваний, і не самі лише нашіптування Змієязикового спричинили його. Прикро, що немає жодних ліків, які могли би цьому зарадити, – навіть у Гандальфа.
– Тоді нехай усі, хто має намір їхати зі мною, зараз відпочивають, – сказав Гандальф. – Ми рушимо в путь у вечірніх сутінках. І це добре, бо я також радив би, щоби віднині всі наші приїзди та від'їзди були потаємними, наскільки це вдаватиметься. Проте не клич зі собою багато воїнів, Теодене. Ми-бо їдемо на перемовини – не на бій.
Потому король обрав кількох людей, котрі не зазнали поранень і мали прудких коней, вирядивши їх із вістями про перемогу до кожної долини Марки, а ще вони повинні були передати наказ усім чоловікам: і старим, і юним – поспішати до Едораса. Там Володар Марки оголосив військовий збір усіх, здатних тримати зброю, на третій день після повні. Для поїздки до Ісенгарда король обрав собі до почту Еомера та двадцятьох воїнів із його дому. З Гандальфом мали їхати Арагорн, Леголас і Гімлі. Гном, незважаючи на поранення, не хотів розлучатися з друзями.
– То був млявий удар, шолом захистив мене, – сказав він. – Ця орківська подряпина не змусить мене залишитися тут.
– Я оброблю її, доки ти відпочиватимеш, – мовив Арагорн.

І от король повернувся до Горнбурга, й ліг спати, і спав так спокійно, як не спав уже багато років, і решта супутників, котрих він обрав, також відпочивала. Проте інші: всі нескалічені та непоранені – розпочали скорботну працю, бо під час битви багато їхніх земляків загинуло і трупом лежало на полі чи в Ярі.

Жоден орк не вижив, усюди було безліч їхніх тіл. Натомість чимало горян здалось у полон: вони боялись і благами милосердя.

Люди з Марки забрали в них зброю та змусили працювати.

– Допмагайте відновлювати те, що зло, до якого і ви долучилися, заподіяло нам, – сказав Еркенбранд, – а потому присягнете, що ніколи не перейдете Ісенських Бродів зі зброєю в руках і не станете до лав ворогів людей – тоді ви вільно повернетесь до вашої землі. Бо то Саруман увів вас в оману. Багато з вас як винагороду за довіру до нього отримало смерть; але навіть якби ви перемогли, віддяка ледве чи була би краща.

Смурноземці були приголомшені: бо Саруман переконав їх, що роганці жорстокі й живцем закопують їхніх капітанів.

Просто перед головною брамою Горнбурга спорудили два кургани, під якими вклали на вічний спочинок усіх Вершників Марки, котрі загинули під час оборони фортеці: мешканців Східних Долів – із одного боку, а Західної Сторони – з другого. Смурноземців поховали в

окремому кургані нижче від Греблі. У могилі під тінню Горнбурга самотньо лежав Гама, капітан королівської варти. Він загинув при Брамі.

Трупи орків поскидали на величезні купи, якнайдалі від курганів із людьми, поблизу лісових склепінь. Народ подумки тривожився, бо купи мертвеччини були надто великі, щоби їх можна було засипати землею чи спалити. Хмизу в цьому краю було мало, проте ніхто з роганців не наважився б здійняти сокиру на ці дивні дерева, навіть якби Гандальф під страхом смерті не заборонив їм торкатися хоч би й найменшої гілки чи галузки.

– Залиште орків у спокої, – сказав Гандальф. – Ранок підкаже, що з ними робити.

Пополудні король і його почет приготувалися до від'їзду. Поховальні роботи тоді щойно розпочались, і Теоден оплакав смерть Гама, свого капітана, і перший кинув жменю землі на його могилу.

– Воістину великої шкоди завдав Саруман мені й усій цій землі, – мовив він, – я не забуду цього, коли ми з ним зустрінемося.

Сонце наближалося до пагорбів на захід од Падолу, коли нарешті Теоден, Гандальф і їхні супутники спустилися з Греблі. Позаду них зібралось численне військо Вершників і народу Західної Сторони: старі й молоді, жінки та діти, котрі вибралися з печер. Дзвінкими голосами співали вони пісню перемоги, потому замовкли, вичікуючи, що станеться, бо погляди їхні впали на дерева, і люди злякалися тих дерев.

Вершники наблизилися до лісу і спинилися: ні коні, ні люди не хотіли заходити в нього. Дерев стояли сірі та зловісні, оповиті мороком чи туманом. Кінчики їхніх довгих гнучких віт звисали, мов пальці-щупи; коріння здибалося над ґрунтом, неначе кінцівки якихось невідомих монстрів, а під ним зяяли темні нори. Та Гандальф рушив уперед, ведучи загін за собою, і там, де дорога з Горнбурга заходила між дерева, тепер видно було прогалину, схожу на аркаду попід могутнім гіллям; Гандальф поїхав туди, решта – слідом за ним. На свій подив, мандрівники з'ясували, що дорога стелиться далі, а біля неї біжить Яровий Потік; угорі відкрилося небо, осяяне золотим світлом. Обабіч краї лісу вже огортала сутінь, що перетікала в непроглядну темряву; і там лунав тріск і стогін гілок, далекі крики та шепіт безсловесних голосів – розлючений шепіт. Не видно було ні орків, ані жодних інших живих істот.

Леголас і Гімлі їхали разом на одному коні, тримаючись біля Гандальфа, бо гном боявся цього лісу.

– Гаряче тут, – сказав Леголас Гандальфові. – Я відчуваю справжнісіньку спеку довкола себе. А ти відчуваєш, як повітря пульсує у вухах?

– Так, – відповів Гандальф.

– Що ж трапилося з нещасними орками? – запитав Леголас.

– Цього, гадаю, ніхто ніколи не дізнається, – сказав Гандальф.

Певний час вони їхали мовчки, проте Леголас раз у раз озирався по боках, часто зупинявся і прислухався до лісових звуків, якщо Гімлі дозволяв йому.

– Це – найдивніші дерева з тих, які мені доводилося бачити, – сказав ельф, – а я бачив, як не один дуб розвивався з жолудя до старечого віку. Якби ж то мати вдосталь вільного часу, щоби погуляти серед них: вони мають голоси, і згодом я зумів би навчитися розуміти їхні думки.

– Ні, ні! – озвався Гімлі. – Нумо, їдьмо геть од них! Я і так знаю, про що вони думають:

про ненависть до всього, що рухається на двох ногах; і говорять вони про розгром і задушення.

– Ні, не до всього, що ходить на двох ногах, – відказав Леголас. – Щодо цього, гадаю, ти помиляєшся. Вони ненавидять орків. Вони не місцеві й мало знають про ельфів і про людей. Долини, де вони вирости, далеко-далеко звідси. З глибоких улоговин Фангорну, Гімлі, – ось звідки вони родом, напевно.

– Тоді це найнебезпечніший ліс у Середзем'ї, – мовив Гімлі. – Я вдячний їм за ту роль, яку вони відіграли, проте не люблю їх. Можеш уважати їх чудовими, та я бачив на цій землі більшу дивовижу, прекраснішу за будь-який гай чи галявину, – моє серце досі повниться нею... Дивні очі в людей, Леголасе! У них тут є одне з чудес Північного Світу, а як вони його називають? Печери, кажуть вони! Печери! Нори, куди тікають у часи війни, де зберігають корм! Добрий мій Леголасе, чи знаєш ти, що печери Гельмового Яру розлогі та чудові? Якби ми відали, що на світі існує щось таке, то сюди потяглися би нескінченні вервечки гномів-пілігримів, аби просто поглянути на цю красу. Гай-гай, вони платили би чистим золотом за один лише побіжний погляд на неї!

– А я, перепрошую, заплатив би золотом, – сказав Леголас, – і навіть подвійну ціну, щоби мене випустили звідтіля, якби я ненароком туди забрів!

– Ти їх не бачив, тому я пробачаю тобі цей жарт, – відповів гном. – Але ти мовиш, як бовдур. Чи вважаєш ти гарними світлиці свого короля під пагорбом у Морок-лісі, які колись давно-предавно допомагали спорудити гноми? А вони-бо звичайнісінькі стайні порівняно з печерами, які я бачив тут: нескінченні зали, що бринять од вічної музики вод, які тоненькими цівками збігають в озера, прекрасні, як Кгелед-з'арам при світлі місяця... І, Леголасе, коли люди запалюють там смолоскипи і ступають піщаною підлогою попід лункими зводами, – ах! – тоді, Леголасе, у гладеньких стінах вилискують самоцвіти, кристали та прожилки дорогоцінної руди; світло мерехтить крізь схожі на мушлі складки мармуру, напівпрозорі, наче животрепетні руки Королеви Галадріель. Там є колони: білі, жовто-оранжеві й тьмяно-рожеві, Леголасе, з борозенками та зі звивинами неймовірних форм; вони піднімаються з різнобарвних підлог назустріч блискучим канделябрам на стелі: крилам, мотузкам, завісам, тонким, як тисяча хмар; списам, стягам, вершинам невидимих височин! Їх відбивають нерухомі води озера: з темних плес, покритих прозорим склом, визирає переливчастий світ; міста, які навіть Даріновій уяві годі було намалювати йому вві сні, просторяться вулицями і колонними дворами, аж доки зникають у таємничому безмежжі, куди не дістається жоден промінчик світла. Дзень! Падає срібна крапля – й від круглих зморщок на склі всі вежі згинаються та коливаються, ніби водорості й корали в морському гроті. Потому надходить вечір – вони тьмяніють і вицвітають; смолоскипи переносять до інших покоїв, в інший сон. А покоїв там пребагато, Леголасе; зала переходить у залу, зводи переходять у зводи, сходи – у сходи, а звивисті стежки ведуть іще далі, до серця гір. Печери! Печери Гельмового Яру! Випадок привів мене сюди! Я плачу, коли думаю, що довелося їх залишити.

– Тож, аби втішити тебе, я бажаю тобі ось якого щастя, Гімлі, – сказав ельф, – я бажаю, щоби ти вцілів у війні, повернувся сюди і побачив їх знову. Та не розповідай про них своїм родичам! Судячи з твоєї розповіді, там вони, здається, матимуть небагато роботи. Можливо, люди цього краю чинили мудро, рідко згадуючи про ці печери: сімейка працюючих гномів із молотами та зубилами здатна зруйнувати тут куди більше всього, ніж створити.

– Ні, ти не розумієш, – відказав Гімлі. – Жоден гном не залишиться байдужим до такої краси. Ніхто з Дарінової раси не візьметься розкопувати ці печери задля видобутку каміння чи руди, хоч би там були золото й діаманти. Хіба ви рубаєте весняні квітучі гаї задля хмизу? Ми доглядатимемо ці камінні розкоші, а не псуватимемо їх. Обережно й уміло, зарубка за зарубкою, тільки тонкий пласт скелі за цілий робочий день – отак ми могли би працювати і з плином років віднайшли би нові шляхи, відкрили би нові далекі покої, досі темні, що здаються лише порожнечою, якщо зазирнути в них крізь щілини гірської породи. І світло, Леголасе! Ми придумали б освітлення для цих печер, виготовили би такі світильники, які

колись були у Кгазад-дѹмі; якби ми захотіли, то змусили би відступити ніч, що лежить там од часу створення пагорбів, а коли зажадали би відпочити, то дозволили би їй повернутися.

– Ти зворушив мене, Гімлі, – мовив Леголас. – Я ніколи раніше не чув, аби ти так говорив. Ти майже змусив мене пожалкувати, що я не бачив тих печер. Гаразд! Домовмося так: якщо нам обом поталанить вернутися неушкодженими з цієї мандрівки назустріч смерті, то ми певний час проведемо разом. Ти відвідаєш зі мною Фангорн, а потім я поїду з тобою, щоби побачити Гельмів Яр.

– Не таке повернення обирав би я собі, якби моя воля, – сказав Гімлі. – Та я витримаю подорож до Фангорну, якщо ти пообіцяєш приїхати зі мною до цих печер, аби спільно насолодитися їхніми дивовижами.

– Обіцяю, – відповів ельф. – Але, на жаль, зараз нам на певний час доведеться облишити і печери, й ліс. Дивися! Дерева закінчуються! Чи далеко ще до Ісенгарда, Гандальфе?

– Приблизно десять миль за летом Саруманових воронів, – відказав чарівник, – три – від входу в Яровий Паділ до Бродів і ще сім – звідти до брам Ісенгарда. За одну ніч ми не здолаємо таку відстань.

– А приїхавши туди, що ми побачимо? – запитав Гімлі. – Ти, напевно, знаєш, а я навіть уявити не здатен.

– Я теж нічого не знаю достеменно, – відповів Гандальф. – Я був там учора, коли западала ніч, однак відтоді могло відбутися багато різного. Проте тобі ледве чи повернеться язик назвати цю подорож марною – адже ти побачив Осяїні Печери Агларонд.

Нарешті загін вибрався з-під дерев і опинився наприкінці Падолу, де дорога з Гельмового Яру розгалужувалась: одна її гілка вела на схід до Едораса, а друга – на північ до Ісенських Бродів. Виїхавши з-під лісового покрову, Леголас зупинився й озирнувся з жалем. Тоді зненацька скрикнув.

– Там очі! – гукнув він. – Очі в мороці серед гілля! Я ніколи не бачив таких очей.

Решта, здивовані його вигуком, спинилися й озирнулись; а Леголас повернув було назад.

– Ні, ні! – закричав Гімлі. – Ти, шаленцю, чини так, як тобі заманеться, проте спершу дай мені зіскочити з цього коня! Не хочу бачити жодних очей!

– Зупинися, Леголасе Зеленлисте! – наказав Гандальф. – Не повертайся до лісу – не зараз! Нині не твій час.

Не встиг він договорити, коли з-поміж дерев виступили три дивовижні створіння. Вони були заввишки, як тролі, мали мало не два сажні зросту: їхні сильні тіла нагадували міцні молоді дерева та були вкриті чи то сіро-брунатним одягом, що дуже тісно їх облягав, чи то шкурою. Кінцівки мали довгі, руки – багатопалі; волосся в них було сухе, а бороди – сіро-зелені, неначе мох. Створіння ці урочими поглядами дивилися кудись повз вершників: очі їхні було звернено на північ. Раптом вони піднесли довгі руки до вуст і голосно загуділи, ніби озвалися дзвінкі сурми, хоча цей звук був мелодійніший і багатший. На їхній поклик відповіли, і, знов озирнувшись, вершники побачили, що інші схожі на цих істоти наближаються, ступаючи по траві. Ці інші хутко надходили з Півночі, хода їхня нагадувала ходу чаплі, та йшли вони прудко: їхні довгі ноги карбували крок швидше, ніж чапля махала крилами. Вершники аж зойкнули від несподіванки, а декотрі навіть поклали долоні на руків'я мечів.

– Зброя вам не знадобиться, – озвався Гандальф. – Це – лише пастухи. Вони нам не вороги, ми, власне, нікого з них не обходимо.

Так, здається, і було, бо, ще доки чарівник говорив, рославі істоти, навіть не поглянувши на вершників, увійшли в ліс і зникли там.

– Пастухи! – скрикнув Теоден. – А де ж їхні отари? Хто це, Гандальфе? Ти, ясна річ, зустрічаєш їх не вперше.

– Це – пастирі дерев, – відповів Гандальф. – Невже минуло так багато часу, відколи ти слухав казки біля вогнища? У твоєму краї є діти, котрі серед заплутаних ниточок оповідей легко знайшли би відповідь на твоє запитання. Ти бачив ентів, о королю, – ентів із Лісу Фангорн, який ви своєю мовою називаєте Ентівським Лісом. Чи ти гадав, що свою назву він отримав із чистісінької примхи? Е, ні, Теодене, все інакше: це ти для них тільки швидкоплинна історія; віки між правлінням Еорла Юного і Теодена Старого для них – наче мить, а всі подвиги твого дому – суцільні дрібниці.

Король мовчав.

– Енти, – промовив за мить. – З п'ятьма легенд я, здається, починаю потрохи осягати диво дерев. Я дожив до незвичайних днів. Довго поралися ми коло своєї худоби та полів, споруджували оселі, виготовляли знаряддя, надавали допомогу Мінас-Тіріту в його війнах. І це ми називали людським життям, способом існування світу. І при тому мало дбали про те, що відбувається за кордонами наших земель. У нас є пісні, які розповідають про ці речі, та ми забуваємо їх, співаємо їх дітям, уважаємо дитячим звичаєм. І ось вони прийшли до нас із незбагнених місцин, і гуляють, ожилі, попід Сонцем.

– Радій же, Королю Теодене, – сказав Гандальф. – Бо нині під загрозою не лише коротке життя людей, але й життя істот, оспіваних у легендах, як ти сказав. Ти маєш союзників, навіть якщо не здогадуєшся про їхнє існування.

– Та і для смутку є підстави, – відказав Теоден. – Адже хоч би на чий бік стала воєнна фортуна, все одно зі Середзем'я врешті-решт зникне багато гарного та дивовижного, хіба ні?

– Можливо, – погодився Гандальф. – Зла, що його заподіяв Саурон, ми не зможемо ні цілком виправити, ні поводитися так, наче його й не було. У такий час нам роковано жити. Нумо, продовжуймо подорож, яку вже розпочато!

Тоді загін залишив позаду Паділ та ліс і поїхав у напрямку Бродів. Леголас неохоче подався слідом за своїми супутниками. Сонце сіло, зникнувши за краєм світу; проте, коли вони виїхали з тіні пагорбів і подивилися на захід у бік Роганської Ущелини, ціле небо зачервонилось і під пливкими хмарами палахкотило світло. На його тлі кружляла та літала безліч темнокрилих птахів. Деякі, жалібно покрикуючи, ширяли над головами мандрівників: вони поверталися до своїх домівок на кручах.

– Пожирачі трупів мали вдосталь роботи на полі битви! – сказав Еомер.

Вершники їхали розміреним кроком, а на рівнини довкола них уже наповзала темрява. На небо поволі викотився місяць, майже повний, і в холодному сріблі його проміння трави, коливаючись, піднімалися і знову лягали долі, мовби розлоге сіре море. Минувши роздоріжжя, мандрівники їхали вже чотири години і тепер наближалися до Бродів. Пологі схили прудко збігалися до того місця, де ріка розливалася кам'янистими мілководдями між високих трав'янистих терас. Вітер приніс іздалеку вовче виття. На серці в короля й у його почту було важко: всі пригадали, скільки людей загинуло тут під час битви.

Дорога пірнала поміж стрімкі, порослі дерном береги, шукаючи шляху через тераси до самого краю води, і знову піднімалася з протилежного боку. Броди склалися з трьох рядів плаского каміння, між якими був іще й перехід для коней, що тягнувся з обох країв до голого острівця посередині. Вершники поглянули вниз на переправу, і їм здалося, наче щось змінилося: при Бродах, біжучи камінням, завжди голосно дзюрчала прудка вода, а зараз там було тихо. Ложе потоку майже висохло, воно перетворилося на пустку з гальки та сірого піску.

– Страхітливим стало це місце, – сказав Еомер. – Чим занедужала ріка? Саруман знищив чимало прегарних речей, – невже він випив і джерела Ісену?

– Мабуть, так, – відказав Гандальф.

– О горе! – мовив Теоден. – Ми мусимо переходити цим шляхом, де птахи-труподі зжерли стількох достойних Вершників Марки?

– Це – наш шлях, – відповів чарівник. – Скорботною є загибель твоїх людей, але ти побачиш, що принаймні гірські вовки їх не зачепили. Вони бенкетують на тілах своїх друзів, орків, бо ці істоти здатні лише на таку дружбу. Вперед!

Вони спустилися до ріки, і, коли приїхали туди, вовки припинили вити й утекли. Видіння Гандальфа в місячному світлі нагнало на них страху, бо кінь його, Тіньогрив, виблискував, наче срібло. Вершники спокійно дісталися до острівця, й палаючі очі лише стежили за ними з мороку між кручами.

– Погляньте! – сказав Гандальф. – Тут потрудилися наші друзі!

Мандрівники побачили, що посеред острівця нагромаджено курган, обкладений камінням і обгороджений списами.

– Ось де лежать усі люди з Марки, котрі загинули поблизу цього місця, – продовжив чарівник.

– Тут нехай і спочинуть із миром! – озвався Еомер.

– Навіть коли списи їхні зітліють і перегниють, курган цей іще довго стоятиме на варті Ісенських Бродів!

– Це також твоїх рук справа, Гандальфе, друже мій? – запитав Теоден. – Ти багато зробив за один вечір і за одну ніч!

– З допомогою Тіньогрива... й інших, – відповів Гандальф. – Я їздив швидко і їздив далеко. Проте тут, поблизу кургану, ось що я скажу вам для втіхи: чимало люду загинуло під час битв біля Бродів, але менше, ніж доносять чутки. Більшість просто розбрелась околицями: а я зібрав усіх, кого знайшов. Одних відіслав разом із Грімбольдом зі Західної Сторони до Еркенбранда. Інших приставив до роботи над цим похованням. Зараз вони подалися за твоїм маршалом, Ельфгельмом, якого я вирядив із численними Вершниками до Едораса. Мені було відомо, що Саруман кинув усі свої сили супроти тебе, тож його прислужники облишили всі інші завдання і подалися до Гельмового Яру, – в цьому краю, здавалося, годі застати бодай одного недруга. Утім, я боявся, що вовковершники та мародери можуть припхатися до Медусельду, доки він стоїть без нагляду. Тепер, гадаю, ти можеш бути спокійний: дім твій гостинно чекатиме на твоє повернення.

– Я буду щасливий, коли знову його побачу, – відказав Теоден, – хоч – і тепер я в цьому не сумніваюся – жити мені там не довго.

Потому загін попрощався з островом і з курганом, переїхав на протилежний бік річки й вибрався на тамтешній крутосхил. Мандрівники рушили далі, радіючи, що скорботні Броди залишилися позаду. Щойно вони від'їхали, вовки завили знову.

Від Ісенгарда до переправи вів стародавній путівець. Якусь частину шляху він тягся вздовж річки, огинаючи її зі сходу, а потому з півночі, проте згодом стрімко завертав і біг уже прямісінько до брам Ісенгарда, які тулилися попід схилом гір на західному боці долини більш як за двадцять чотири версти від її початку. Загін поїхав уздовж цієї дороги, та не нею: ґрунт біля путівця був твердий і рівний, порослий на багато верст коротким пружним дерном. Тепер вони їхали швидко, і близько півночі Броди віддалилися від них майже на три милі. Тоді мандрівники спинилися, завершивши свою нічну подорож, адже король утомився. Вони дісталися до підніжжя Імлистих Гір, і довгі рукави Нан-Куруніру простяглися їм назустріч. Попереду лежала темна долина, бо місяць уже перейшов на Захід і світло його заступили пагорби. Та з густої тіняви долу здіймався широкий стовп диму і пари, який, линуци вгору, спіймав проміння спадного місяця і посилав чорні та срібні мерехтливі хвилі в зоряне небо.

– Що ти про це скажеш, Гандальфе? – запитав Арагорн. – Можна подумати, що горить ціла Долина Чарівника.

– Понад тією долиною останнім часом постійно клубочиться дим, – відказав Еомер, – але такого, як цей, я ще ніколи не бачив. Це радше якісь струмені, а не дим. Саруман чарує

над чимось, щоби належно нас привітати. Можливо, він кип'ятить усі води Ісену, тому ріка й пересохла?

– Може, й так, – погодився Гандальф. – Завтра ми дізнаємося, що він робить. А тепер бодай трохи відпочиньмо, якщо зуміємо.

Вони зупинилися на постій біля ложа ріки Ісен: там було тихо й порожньо. Дехто потроху куняв. Але пізно вночі загукали вартові, і всі прокинулися. Місяць зайшов. Угорі сяяли зорі, проте при землі скрадалася темрява, що була чорніша за ніч. Вона напливала на табір із обох боків річки, рухаючись на північ.

– Замріть на місці! – сказав Гандальф. – Не хапайтеся за зброю! Чекайте! Вона промине вас!

Туман оточив мандрівників. Над їхніми головами ще ледь мерехтіло кілька зірок, але обабіч піднялися стіни непроглядної п'їтми: подорожні опинилися у вузькому проході між рухливими вежами мороку. Лунали голоси, шепіт і зітхання, нескінченний рипучий зойк, двигтіла земля. Усім здавалося, що страх полонив їх уже невимовно давно, та врешті темрява й незбагнений шум відступили і розчинилися між вигинами гір.

Ген на півдні, в Горнбурзі, люди опівночі почули гучний шум, ніби в долині зірвався вітер, і земля здригнулась: усі перелякались і не наважувалися вийти за межі твердині. А вранці вийшли й були приголомшені, бо вбитих орків не стало, і дерев – також. Далеко в долині Яру трава була прим'ята і потоптана, ніби велетенські пастухи випасали там незліченні стада худоби; а за півтори версти вниз од Греблі в землі було викопано велику яму, засипану зверху камінням так, що воно нагадувало пагорб. Люди переповідають, що там поховано орків, котрих вони вбили; та чи були серед них і ті, котрі втекли до лісу, ніхто сказати не може, бо нічия нога не ступала на той курган. Схилом Смерті назвали його згодом: але там ніколи не росла трава. Дивних дерев у Яровому Падолі потому ніколи не бачили: вночі вони повернулися до свого далекого дому, до темних улоговин Фангорну. Такою була їхня помста оркам.

Тієї ночі король і члени його загону вже не склепили повік, але ніхто не почув і не побачив нічого незвичайного, крім оцього: десь поблизу раптом озвалася ріка. Долинув гомін води, що мчала камінням, а коли цей звук стих, Ісен знову, як і завжди, хлюпотів і клетотів у своєму руслі.

Удосвіта вони готові були вирушати далі. Світанок був сірий і понурий, мандрівники не побачили сходу сонця. Повітря вгорі було налите туманом, а при землі довкола ніг стелилися смердючі випари. Загін рухався повільно, виїхавши на путівець. Тракт був широкий і жорсткий, добре доглянутий. Крізь туман тьмяно проступала довга гірська гряда, що здіймалася ліворуч. Мандрівники в'їхали в Нан-Курунір, Долину Чарівника. То була захищена долина, відкрита лише з півдня. Колись вона була гарна та зелена, через неї, перш ніж досягнути рівнини, пропливав Ісен, глибокий і повноводий, адже його напувала безліч джерел і малих потічків, які збігали зі зрошених дощами пагорбів: тож, довкола розкинулася багата, родюча земля.

Тепер усе було інакше. Поза стінами Ісенгарда досі просторилися морги землі, яку обробляли Саруманові раби, проте більша частина долини перетворилася на пустку, зарослу бур'янами та колючками. Нетрища ожини стелилися при самій землі, наповзали на кущі та кручі, утворюючи хисткі печери, в яких оселялися невеликі звірята. Дерев там не росло,

натомість між шерегами трав де-не-де виступали обпалені й порубані сокирами стовбури – все, що залишилося від стародавніх дібров. То був сумний край, зовсім тихий, якби не шум прудкої води, що збігала по каменях. Дим і пара пропливали в повітрі, ніби клапті хмар, і забивалися в улоговини. Вершники не розмовляли. Багато кому в серце закралися сумніви, і вони міркували, до якого страхітливого кінця провадить їх оцей шлях.

Проїхавши так кілька верст, подорожні побачили, що путівець перетворився на широку вулицю, вимощену великими пласкими каменями, квадратними та майстерно викладеними: у швах між ними не пробивалося жодного паростка трави. Обабіч тракту було вирито глибокі канали, в яких дзюрчала вода. Зненацька попереду виникла гінка колона. Грізна, встановлена на постаменті з брили, вирізьблена та розфарбована у вигляді довгої Білої Руки. Палець її вказував на північ. Отож, збагнули вершники, брами Ісенгарда вже не далеко, і на серцях їм геть поважчало, хоч очі не могли нічого розгледіти в туманах.

Попід гірською грядою в Долині Чарівника з давніх-давен було місце, яке люди називали Ісенгард. Почасти воно виникло ще тоді, коли формувалися самі гори, та не обійшлося і без великих трудів Людей із Вестернесу; зрештою, і Саруман мешкав там уже довго і часу при тому не гаяв.

Ось яким був Ісенгард, коли Саруман перебував на піку влади і багато хто вважав його очільником чарівників. Могутня камінна стіна у вигляді кільця, ніби високі кручі, виступала понад навісом гірських схилів, із яких вона збігала і на які поверталася знову. Вона мала тільки один вхід – розлогу аркаду, вирубану в південній частині стіни. У чорній скелі тягнувся довгий тунель, який із обох кінців замикали потужні залізні двері. Їх виготовили та прикріпили на могутніх завісах, увігнаних у сталеві стовпці, які злилися з монолітом скелі, так що незамкнені двері безшелесно відчинялися легким порухом руки. Увійшовши в них і здолавши лункий тунель, прибулець через короткий час бачив рівнину – велетенське коло, трохи заглиблене досередини, ніби широка, але мілка чаша: від краю до краю вона простягалася на півтори версти. Колись рівнина була зелена, нею збігали вулички та ряди фруктових дерев, які жилилися потічками, що текли з гір до озера. Проте в Саруманові дні тут не залишилося жодної зелені. Дороги було викладено плитами, темними і твердими, а вздовж узбіч замість дерев тяглися довгі ряди колон – мармурових, мідних і залізних, – з'єднаних між собою важкими ланцюгами.

Там було багато домівок, хоромів, залів і переходів, вирізаних у стінах і поєднаних тунелями з внутрішнього боку, тож на відкрите коло рівнини виходила безліч вікон і темних дверей. У різних будівлях могли оселитися тисячі мешканців: робітників, слуг, рабів, воїнів – і поміститися величезні склади зброї; у глибоких підземних темницях годували й утримували вовків. Та й рівнина теж була розкопана та перерита. До самих надр землі тягнулися копальні; їхні верхні отвори було закрито невисокими насипами чи камінними куполами, тому при місячному світлі Кільце Ісенгарда нагадувало цвинтар неупокоєних мерців. Грунт тремтів. Копальні та спіральні сходи збігали вниз до печер, де Саруман мав скарбниці, склади, зброярні, кузні та великі плавильні печі. Там безперервно оберталися залізні колеса і гупали молоти. Уночі з вентиляційних шахт вихоплювалися жмутки пари, освітленої знизу червоним, блакитним чи отруйно-зеленим вогнем.

Усі окуті ланцюгами дороги сходилися до центру, де стояла дивовижної форми вежа. Її спорудили будівельники давнини, котрі вирівняли Кільце Ісенгарда, проте вона здавалася не рукотворною, а посталою на світ із кісток землі у прадавні часи, коли тут у муках народжувалися пагорби. Вежа та була схожа на шпиль на камінному острові, чорний і грізний, із ледве помітним полиском: чотири могутні багатогранні стовпи було спаяно воєдино, та біля вершини вони відкривалися розверзтими конусами, а їхні навершя були гострі, наче вістря списів, і мали заточені, мов у лез, краї. Між стовпами був вузький

проміжок, і там, на полірованій камінній підлозі, оздобленій незвичайними знаками, на висоті понад сімдесят сажнів над рівниною, могла стояти людина. Цією вежею був Ортанк – Саруманова цитадель, назва якої (зумисне чи ненароком) виявилася двозначною, адже ельфійською слово *ортанк* означало Гора-Ікло, а давньою мовою Марки – Підступний Дух.

Дивовижний і неприступний був Ісенгард, а тривалий час – навіть прекрасний: там колись мешкали величні володарі – охоронці Гондору на Заході, а також мудреці, котрі спостерігали за зорями. Проте Саруман поволі прилаштував цю місцину до своїх потреб і, на його власну думку, вдосконалив, хоча й помилявся щодо цього: всі пристосування та майстерно виготовлені знаряддя, задля яких Саруман відступив од колишньої своєї мудрості та які, захопившись, уважав своїми винаходами, насправді походили з Мордору; сам Саруман не створив нічого – лише мізерну подобу, дитячу копію чи рабські лестощі порівняно з розлогою фортецею, зброярнею, в'язницею, потужною плавильною піччю Барад-дұра, Темної Вежі, що не мала собі рівних і сміялася з його підлабузництва, вичікуючи слушної миті, безпечна у своїй гордості й незмірній силі.

Такою була Саруманова твердиня, як її описувала давня слава, бо, скільки сягала жива пам'ять роганців, ніхто з них не заходив у її брами, за винятком кількох істот на кшталт Змієязикового, а той приходив туди потайки й нікому не розповідав, що він там бачив.

І от Гандальф наблизився до могутньої колони у вигляді Руки і проминув її; і щойно він проїхав, Вершники, котрі їхали слідом, побачили, що Рука вже не біла, а ніби заплямована присохлою кров'ю. Та придивившись уважніше, вони збагнули, що в неї червоні нігті. Але, не звернувши на це уваги, Гандальф рушив далі в туман, і решта неохоче попрямувала за ним. Скрізь, мовби тут несподівано розлилася повінь, край дороги стояли широкі калюжі з водою, що зайняла всі порожнини, а цівки дзюркотливої вологи стікали камінням.

Урешті, Гандальф подав знак. Його супутники підїхали і побачили, що перед ним імла розступилась і засяло бліде сонце. Минув полудень. Мандрівники дісталися до дверей Ісенгарда.

Але двері ті було зірвано з петель, зігнуто й пожбурено долі. Й усюди, скільки сягало око, валялося потрощене каміння, потріскане, розколоте на зазубрені друзки чи поскидане на їжакуваті купи. Велетенська арка стояла на своєму місці, проте відкривалася тепер у прірву без накриття: тунель було зруйновано, у стрімких скелях обабіч видерто величезні діри й отвори; прибрамні вежі – стерто на порошок. Навіть якби збунтувалось у бурі Величне Море і накинuloся на ці пагорби, воно не спричинило би страшнішого румовища.

Кільце по той бік дверей зайняла вода, над якою здіймалася пара – ніби кипів казанок, у якому вивергалися з дна і плавали на поверхні уламки брусів та балок, скринь та бочок, розбитого знаряддя. Покручені й нахилені колони стриміли над водою догори дригом, аж було видно їхні розщеплені основи, а всі дороги були затоплені. Удалині, напівзакрита кудлатою хмарою, бовваніла самотня скеля. Вежа Ортанка все ще стояла – темна та висока, вціліла в час бурі. Каламутні води горнулися їй до ніг.

Король і його загін мовчки сиділи на конях, дивуючись і поступово розуміючи, що Саруманову владу скинуто: проте як – ніхто навіть і гадки не мав. І ось вони звернули погляди на аркаду та на зруйновані брами. Майже відразу за ними громадилася велика купа кругляків, і прибулі раптом побачили на ній дві невеликі постаті, котрі вільно розляглися там, одягнуті в сіре й ледве помітні на тлі каміння. Довкола них валялися пляшки, чаші й тарілки, ніби вони щойно смачно попоїли і зараз відпочивали після праведних трудів. Одна істота, здавалося, спала, а друга, схрестивши ноги, закинувши руки за голову та спершись на відколотий валун, пускала з уст довгі пасемця і крихітні кільця тонкого блакитного диму.

Якусь мить Теоден, Еомер і решта присутніх вражено витріщалися на них. Посеред румовища Ісенгарда це видовище здалося їм найдивнішим із усіх. Однак перш ніж король спромігся на слово, істота, котра випускала з рота дим, раптом спохопилася, відчувши їхню присутність – воїнів, які мовчки завмерли на краю імлі, – й зірвалася на ноги. На позір то був молодий хлопець, хоча заввишки сягав лише половини людського зросту; голова з кучерявим каштановим волоссям була непокрита, зате битий негодою дорожній плащ мав такі самі барву та крій, як і одяг Гандальфових супутників, коли ті прибули до Едораса. Хлопець низько вклонився, схиливши голову на груди. Тоді, ніби не помітивши чарівника та його друзів, повернувся до Еомера і короля.

– Ласкаво просимо до Ісенгарда, панове володарі! – мовив він. – Ми тут за прибрамну сторожу. Мене звать Меріадок, син Сарадок, а онде мій напарник, котрого, на жаль, здолала втома, – з цими словами він добряче штурхнув того іншого ногою, – Перегрін, син Паладіна з Дому Туків. Батьківщина наша далеко звідсіля, на Півночі. Володар Саруман удома; проте зараз він провадить таємну нараду з таким собі Змієязиким, інакше досі, певна річ, уже би вийшов сюди, щоби привітати таких високоповажних гостей.

– Певна річ, еге ж! – засміявся Гандальф. – Невже Саруман наказав вам охороняти його зруйновані двері та чекати прибуття гостей, якщо, звісно, вам стане снаги відірватися від тарілки й від пляшки?

– Ні, добрий пане, йому про нас нічого не відомо, – суворо відповів Мері. – Він надто заклопотаний. Ми маємо такий наказ од ДЕРЕВБОРОДОГО, а він нині керує Ісенгардом. Це він наказав мені привітати Володаря Рогану достойними словами. І я доклав усіх сил.

– А як щодо твоїх побратимів? Як же Леголас і я? – скрикнув Гімлі, вже не в змозі себе стримувати. – Ох, шибеники, ох, вайлоногі та млявомозі лінивці! Добряче ж ви змусили нас побігати! Сто тридцять миль через болота й ліси, через битви та смерть, аби вас урятувати! А ви ось де – бенкетуете і б'єте байдики, навіть курите! Курите! Де ви надибали це зілля, пройдисвіти? Молот і щипці! Без жартів, мене роздирають лють і радість, тож якщо я не вибухну, це буде справжнісіньке диво!

– І я міг би сказати те саме, Гімлі, – засміявся Леголас. – Хоча насамперед я хотів би дізнатися, де вони відкопали вино.

– Одного ви точно не набули під час тієї гонитви – кмітливих мізків, – озвався Піпін, розплющивши очі.

– Ви застали нас на полі нашої перемоги, серед пограбованих армій, і дивуетесь, де ми надибали кілька заслужених приємностей!

– Заслужених? – повторив Гімлі. – Не може в це повірити!

Вершники засміялися.

– Без сумніву, ми стали свідками зустрічі щирих друзів, – сказав Теоден. – То це ті, кого бракувало у вашому товаристві, Гандальфе? Ці дні просто приречені дарувати нам дива. Я їх набачився вже чимало, відколи покинув свій дім, і от перед моїми очима постав іще один народ із легенд. Адже це – півмірки, котрих дехто з нас досі називає гольбитлами?

– Гобіти до твоїх послуг, володарю, – відказав Піпін.

– Гобіти? – перепитав Теоден. – Ваша мова дивовижно змінилася; та назва ця вам таки пасує. Гобіти! Жодні вісті, що їх я чув, не відповідають дійсності.

Мері вклонився, Піпін підвівся і теж низько вклонився.

– Ти привітний, володарю, бо, сподіваюся, саме так слід тлумачити твої слова, – сказав він. – І ось вам іще одне диво! Покинувши свій дім, я мандрував у різних землях і зараз уперше зустрів народ, якому відомо бодай щось про гобітів.

– Колись давно мій народ прийшов сюди з Півночі, – мовив Теоден. – Але я не обманюватиму тебе: ми не знаємо історій про гобітів. Нам відомо тільки, що далеко-далеко звідси, за багатьма пагорбами та річками, живе в норах серед піщаних схилів народ

півмірків. Легенди про їхні вчинки до нас не дійшли, бо подекують, що гобіти працюють мало й не люблять потрапляти на очі людям, тому здатні умлівіч зникати з-перед їхніх очей, а ще вони вміють змінювати свої голоси так, аби вони нагадували пташиний щебет. Але, гадаю, це не все, що можна про вас розповісти.

– Таки не все, володарю, – озвався Мері.

– І ще одне, – продовжив Теоден. – Я не знав, що гобіти вміють пускати ротом дим.

– А що тут дивного, – відповів Мері, – ми вправляємось у цьому мистецтві лише якихось п'ять поколінь. Саме Тобольд Сурмач із Довгодолу, що в Південній Чверті, вперше виростив у своєму саду справжнє люлькове зілля – десь у 1070 році за нашим літочисленням. Як старий Тобі натрапив на ту рослину...

– Ти не уявляєш, що тобі загрожує, Теодене, – втрутився Гандальф. – Ці гобіти сидітимуть на краю руїни, обговорюючи застільні насолоди чи незначні вчинки своїх батьків, дідів-прадів і двоюрідних братів аж до дев'ятого коліна, якщо ти необачно захолиши їх своїм терпінням. Найліпше дочекатися слушного часу, щоби дізнатися про цю історію куріння. Де ДЕРЕВОБОРОДИЙ, Мері?

– Десь на північній околиці Ісенгарда, по-моєму. Він пішов кудись, аби напиться чистої води. Більшість ентів зараз із ним, і вони досі заклопотані своєю роботою... онде там, – Мері махнув рукою в напрямку озера, що парувало: глянувши туди, присутні почули віддалені гудіння і тріск, мовби з гірського схилу скочувалася лавина. Здалеку долиналило «*труруру*» – ніби тріумфальний звук ріжків.

– Виходить, Ортанк залишено без нагляду? – запитав Гандальф.

– Але ж тут довкола вода, – пояснив Мері. – Та Спритнодрев і ще кілька ентів стоять на чатах. Не всі ті стовпи й колони, що на рівнині, насадив Саруман. За скелею, гадаю, Спритнодрев – онде біля підніжжя сходів.

– Так, там і справді є високий сірий ент, – підтвердив Леголас, – але він узявся за боки і стоїть непорушно, мов дерево-двері.

– Уже минув полудень, – сказав Гандальф, – а ми й ріски в роті не мали від раннього ранку. Проте я хочу якнайшвидше зустрітися з ДЕРЕВОБОРОДИМ. Він нічого мені не переказував, чи їжа й питво затуманили вам голову?

– Переказував, – відповів Мері, – я саме збирався перейти до його послання, проте мені завадили інші ваші запитання. Я саме збирався сказати, що коли Володар Марки та Гандальф поїдуть до північної стіни, то застануть там ДЕРЕВОБОРОДОГО, який радо їх привітає. Додам також, що там вони знайдуть щонайліпші найдки та напої, які відшукали й відібрали для вас ваші покірні слуги.

Мері вклонився. Гандальф розсміявся...

– Так уже краще, – сказав він. – Ну що, Теодене, поїдеш зі мною до ДЕРЕВОБОРОДОГО? Мусимо зробити коло, проте це не дуже далеко. ДЕРЕВОБОРОДИЙ – це Фангорн, найстарший серед ентів і їхній очільник, і коли ти розмовлятимеш із ним, то почувеш мову найдавніших істот на землі.

– Я поїду з тобою, – відповів Теоден. – Бувайте, любі гобіти! Нехай нам поталанить зустрітися ще раз у моїм домі! Там ви сядете поруч зі мною і розповісте про все, що забажають ваші серця: про вчинки ваших великих праотців, доки сягає ваша пам'ять, а також ми поговоримо про Тобольда Старого та про його травознавство. Бувайте!

Гобіти низенько вклонилися.

– Отже, це Король Рогану! – сказав, стихивши голос, Піпін. – Нічогенький старий. Дуже поштивий.

Розділ 9 Тріски і друзки

Т андальф і королівський загін поїхали геть, повернувши на схід, аби обігнути зруйновані стіни Ісенгарда. Проте Арагорн, Гімлі та Леголас залишилися. Відпустивши Арода і Газуфела на пошуки трави, вони підійшли й сіли біля гобітів.

– Оце так! Пошуки закінчено: ми нарешті зустрілися там, де ніхто і припустити не міг, – сказав Арагорн.

– І тепер, коли владні мужі подались обговорювати поважні справи, – озвався Леголас, – можливо, шукачам поталанить почути відповіді на свої дрібні загадки. Ми йшли за вашим слідом до самого лісу, та є ще чимало речей, про які я волів би дізнатися правду.

– І ще безліч усячини, яку ми також хотіли би довідатися про вас, – сказав Мері. – Дещо нам розповів ДЕРЕВОБОРОДИЙ, Старий Ент, але цього надто мало.

– Про все за порядком, – відповів Леголас. – Це ми вас шукали, тож ви маєте перші розповіді нам про себе.

– Або другі, – втрутився Гімлі. – Після їжі бесіда потече рікою. У мене страхотливо болить голова, й уже пополудні. Ви, лайдаки, зможете трохи загладити свою провину, доставши нам бодай дешицю тієї здобичі, про яку ви згадували. Їжа та питво добряче притлумлять мою злість на вас.

– Тоді ти їх матимеш, – озвався Піпін. – Хочете поїсти тут чи в тому, що залишилося від Саруманової вартівні? Онде, під аркою, – там зручніше. Ми мусили трапезувати тут, аби водночас наглядати за дорогою.

– Наглядати – це гучно сказано! – зауважив Гімлі. – Проте я не піду ні до якого орківського дому і не торкнуся орківського м'яса чи будь-чого з того, що вони загидили.

– А ми тебе про це й не просимо, – відказав Мері. – З нас самих орків досить аж по саме нікуди до кінця наших днів. Одначе в Ісенгарді було безліч іншого народу. Саруманові вистачило розуму не довіряти оркам. Він мав людей, котрі охороняли брами, – одних із найвірніших прислужників, по-моєму. Хай там як, а вони здобули його милість і їх добре харчували.

– А люлькове зілля? – запитав Гімлі.

– Його ми взяли не в них, – засміявся Мері. – Та це вже інша історія, і вона зачекає, доки ми заморимо черв'ячка.

– Тоді ходімо й заморімо того черв'ячка! – сказав гном.

Провадячи друзів, гобіти пройшли попід аркою, звідки дісталися до широких дверей ліворуч на вершечку сходів. Двері ті вели просто до великого покою, на протилежному кінці якого було кілька менших дверей, а також камін і димохід при одній зі стін. Покій був висічений у камені й колись, напевно, був темним, бо вікна його виходили в тунель. Але тепер крізь розтрощений дах сюди потрапляло світло. У каміні горів хмиз.

– Я вирішив розпалити сякий-такий вогонь, – сказав Піпін. – Він звеселяв нас серед цих туманів. Хмизу було мало, та й той, що його нам поталанило знайти, набрав вологи. На щастя, в димоході є потужний перетяг, ніби вітер долітає сюди крізь скелю, і сам димохід не захарашений. Вогонь – корисний. Я підсмажу вам хліб, адже йому вже, боюся, три-чотири дні.

Арагорн і його друзі вместилися по один край довгого столу, а гобіти шаснули в одні з

внутрішніх дверей.

– У них тут комора, і це дуже добре, бо до неї не дісталася повінь, – повідомив Піпін, коли вони повернулися, тягнучи на собі тарелі, чаші, кубки, ножі та різноманітні наїдки.

– І нічого вернути носа від цих харчів, пане Гімлі, – сказав Мері. – Це не орківський непотріб, а людська їжа, як називає її ДЕРЕВОБОРОДИЙ. Хочете вина чи пива? Тут усередині маємо бочечку цілком стерпного трунку. А це ось першокласна свиняча солонина. Чи, може, накряти вам кілька скибочок бекону й підсмажити їх, га? Шкода, що немає зелені: постачальники останнім часом геть од рук відбилися! На закуску можу запропонувати лише масло та мед до хліба. Вас влаштує?

– Певно, що так, – відказав Гімлі. – Злість моя помітно стихла.

Троє новоприбулих узялися за наїдки, а двоє гобітів, не соромлячись, їли вже вдруге.

– Мусимо ж ми скласти компанію нашим гостям, – сказали вони.

– Цього ранку ви просто втілення світськості, – засміявся Леголас. – Але, мабуть, якби ми не приїхали, ви досі вже би любенько ласували цими стравами в товаристві один одного.

– Можливо... Власне, чому б і ні? – сказав Піпін. – Нам погано велося в орків, та й раніше ми не розкошували. Здається, вже дуже давно не наїдалися від пуза.

– А проте, це вам не вельми зашкодило, – озвався Арагорн. – На вигляд ви кров з молоком.

– Еге, справді так, – погодився гном, окинувши їх згори донизу поглядом із-під шолома.

– Атож, волосся ваше ще густіше та кучерявіше, ніж тоді, коли ми бачилися востаннє; і я би заприсягся, що ви трішки підросли, якщо таке можливе з гобітами вашого віку. Принаймні цей ДЕРЕВОБОРОДИЙ не морив вас голодом.

– Не морив, – відказав Мері. – Та енти лише п'ють, а самим питвом ситий не будеш. Напій ДЕРЕВОБОРОДОГО, може, й поживний, але гобіти потребують чогось істотнішого. Навіть *лембас* підійде для зміни.

– Ви пили ентівську воду, еге ж? – запитав Леголас. – Ох, тоді, гадаю, очі не зраджують Гімлі. Про Фангорнів напій співають дивні пісні.

– Про той край узагалі розповідають безліч чудернацьких легенд, – сказав Арагорн. – Я сам ніколи не бував там. Ну-бо, розкажіть мені про Фангорн і про ентів!

– Енти, – мовив Піпін, – енти... ну, енти, вони всі різні. Це – по-перше. Проте очі в них дуже і дуже древні, – він пролепетав іще кілька незрозумілих слів, які зависли в тиші, а тоді продовжив: – Ох, ну, ви вже бачили декого з них іздалеку – чи то пак вони точно вас побачили і повідомили нас, що ви їдете, – і, сподіваюся, побачите ще багатьох, перш ніж поїдете звідсіля. Ви повинні скласти власне уявлення про них.

– Стривайте, стривайте! – озвався Гімлі. – Ми починаємо історію зі середини. А я хотів би послухати її у правильній послідовності, починаючи з того похмурого дня, коли розпалося наше братство.

– Ти обов'язково її почувеш, якщо є час, – сказав Мері. – Та спершу, коли ви вже поїли, набийте свої люльки й закуріть. І тоді ми бодай на хвилинку уявимо, що все наше товариство безпечно повернулося до Брі чи до Рівендолу.

І він витягнув невелику шкіряну торбинку, повну тютюну.

– У нас його ціла купа, – сказав гобіт, – можете набивати, скільки вам заманеться, коли ми підемо. Сьогодні вранці ми трохи попрацювали, рятуючи тутешнє майно, Піпін і я. Тут плаває стільки всього. Саме Піпін знайшов два барильця, які, гадаю, вимило десь із пивниці чи з комори. Коли ми їх відкрили, то побачили оце – найліпше люлькове зілля, яке тільки можна бажати, причому геть не зіпсує.

Гімлі взяв дрібку, потер між долонями й понюхав.

– На дотик нічогеньке і пахне добре, – сказав він.

– Воно і є добре! – відказав Мері. – Любий мій Гімлі, це ж бо Довгодільський лист! На барильцях були фірмові знаки Сурмача, – я бачив їх так само виразно, як бачу тебе. Хтозна, як воно сюди потрапило. Напевне, листя привезли для особистого вжитку Сарумана. Мені й на гадку не спадало, що наш тютюн завозять аж так далеко. Та зараз він буде нам дуже до

речі!

– Був би до речі, – похнюпився гном, – якби я мав люльку, щоби ним скористатися. На жаль, свою я загубив десь у Морії чи ще й раніше. Серед вашої здобичі не знайдеться, бува, люльки?

– Ні, боюся, що ні, – відповів Мері. – Ми не знайшли жодної, навіть тут, у вартівнях. Саруман, здається, приборігав цю розкіш винятково для себе. Та, по-моєму, йти і стукати у двері Ортанка, випрошуючи в нього люльку, – марна річ! Доведеться нам ділитися люльками, як роблять у скрутну годину щирі друзі.

– Секунду! – озвався Піпін.

Устромивши руку за горловину камізельки, він витяг звідти невеликий м'який гаманець на шворці:

– Я беріг коло серця цей скарб чи навіть два, такі самі безцінні для мене, як Перстень. Ось перший – моя стара дерев'яна люлька. А ось і другий – ніким не вживана. Довгенько я носив їх, хоч і не знаю навіщо. Насправді, відколи закінчився мій власний тютюн, я вже й не вірив, що нам пощастить надібати його під час цієї мандрівки. А тепер-от мої люльки нарешті знадобилися.

Він узяв маленьку люльку зі сплюснутим чубуком і вручив її Гімлі.

– Ти вже не гніваєшся на мене? – запитав.

– Не гніваюся! – радісно скрикнув Гімлі. – О, найшляхетніший із гобітів, тепер я твій довічний боржник.

– Ну, а я вийду знову на свіже повітря, щоби поглянути, як поведуться вітер і небо! – мовив Леголас.

– Ми підемо з тобою, – додав Арагорн.

Вони вийшли назовні й умостилися на купі каміння біля проходу. Їм видно було майже цілу долину внизу, бо тумани піднялись і легенький вітер відносив їхні пасма геть.

– А зараз бодай на часинку розвіймося! – знову подав голос Арагорн. – Посідаймо на краю руїни і побесідуймо, як каже Гандальф, – доки він сам залагоджує свої справи деінде. Я так утомився, як нечасто втомлювався досі.

Він загорнувся в сірий плащ, заховавши під ним кольчугу, і випростав ноги. Потому відкинувся на спину і випустив тоненьку цівку диму.

– Гляньте! – сказав Піпін. – Блукач Бурлака повернувся!

– А він і не зникав ніколи, – відповів Арагорн. – Я і Бурлака, і Дунадан, я належу водночас і Гондору, й Півночі.

Якусь часину вони курили мовчки, вгорі світило сонце, посилаючи в долину скісні промені з-поза високих білих хмарин на заході. Леголас лежав непорушно і незмигтно дивився на сонце та небо, тихенько наспівуючи. Нарешті він сів.

– Ну ж бо! – сказав ельф. – Час збігає, тумани відступають чи й узагалі відступили би, якби ви, дивний народі, не огортали себе хмарами диму. Що там із вашою історією?

– Ну, моя історія розпочалася, коли я прокинувся в темряві й з'ясував, що лежу, зв'язаний по руках і ногах, в орківському таборі, – відказав Піпін. – Цікаво, який сьогодні день?

– П'яте березня. За ширським літочисленням, – уточнив Арагорн.

Піпін щось порахував на пальцях.

– Відтоді проминуло тільки дев'ять днів!² – здивувався вголос гобіт. – А здається, ніби нас упіймали рік тому. Зрештою, хоча половина того часу скидалася на поганий сон, ми

---

² У ширському календарі кожен місяць мав 30 днів.

пережили три особливо жахливі дні. Мері виправить мене, якщо забуду щось важливе, – в деталі я, проте, не вдаватимуся. Розумієте: батоги, бруд, сморід і все таке – цього навіть згадувати не варто.

Далі Піпін занурився в розповідь про останній Боромирів бій і про орківський марш від Емин-Муїлу до Лісу. А слухачі кивали, коли його слова у певних місцях збігалися з їхніми власними здогадами.

– Ось кілька ваших загублених скарбів, – сказав Арагорн. – Ви зрадієте, що вони повернулися.

Він розстебнув пояс попід плащем і витяг із-за нього два ножі в піхвах.

– Ти ба! – радо вигукнув Мері. – Я вже й не сподівався їх побачити! Своїм я позначив кількох орків, але Углук забрав ножі. Він так люто дивився! Я було подумав, що той орк мене заріже, та він пожбурих ножі геть, наче вони обпекли його.

– А ось і твоя брошка, Піпіне, – сказав Арагорн. – Я тримав її у безпечному місці, бо це – дуже коштовна річ.

– Знаю, – відказав Піпін. – Мені було дуже прикро розлучатися з нею, та що ще я міг удіяти?

– Нічого, – відповів Арагорн. – Скарб, якого ти не можеш позбутись у скрутну хвилину, сковує гірше за кайдани. Ти вчинив правильно.

– Розрізати пута на зап'ястках – оце було хвацько! – похвалив Гімлі. – Звісно, без фортуни не обійшлося, але ти, сказати б, ухопився за свій шанс обома руками.

– І загадав нам нічогеньку загадку, – докинув Леголас. – Я подумав, що в тебе вирости крила!

– На жаль, ні, – відповів Піпін. – Адже ви ще не знаєте про Грішнаха.

Гобіта пересмикнуло, й він замовк, передавши Мері розповідь про останні жахливі миті: про огидні лапи, про гарячий подих і про страхітливу силу волохатих Грішнахових рук.

– Ця історія з барад-дурськими, або, як їх іще називають, лугбурцькими орками, вкрай мене тривожить, – сказав Арагорн. – Темному Володареві відомо вже надто багато, і його прислужникам – також; а Грішнах, вочевидь, після тієї сутички послав за Ріку вістового. Червоне Око стежитиме за Ісенгардом. Але Саруман так чи так опинився між двох вогнів, що їх сам і розпалив.

– Атож, хоч би хто тепер виграв, його долі таки не позаздриш, – погодився Мері. – Усі Саруманові задуми пішли шкереберть, коли його орки ступили на землю Рогану.

– Ми мимохідь бачили старого негідника, чи принаймні на це натякає Гандальф, – сказав Гімлі. – На краю Лісу.

– Коли то було? – запитав Піпін.

– П'ять ночей тому, – відповів Арагорн.

– Цікаво-цікаво, – сказав Мері, – п'ять ночей тому... Ось ми й дісталися до тієї частини історії, про яку ви геть нічого не знаєте. Ми зустріли ДЕРЕВОБОРОДОГО вранці після тієї битви, а вночі були вже у Джерельній Залі – в одній із його ентівських осель. Наступного ранку подалися на Ентівське Віче – зібрання ентів себто, а також найдивніше видовище з усіх, які мені доводилося бачити на своєму віку. Воно тривало цілий день і ще наступний, а ми ночували з ентом на ім'я Спритнодрев. Пізно пополудні на третій день віча енти зненацька засурмили збір. То було щось надзвичайне. Ліс завмер у такому напруженні, мовби всередині нього визривала буря, а потому вибухнув – цілий і відразу. От би ви почули похідну пісню ентів!

– Якби Саруман почув її, то вже був би за сотні миль звідсіля, навіть якщо для цього йому довелося би бігти на своїх двох, – сказав Піпін. –

*Хоч Ісенгард – це сильний гарт, це кості й камені століть,
Йдемо, йдемо ми на війну – розбити кам'яну стіну!*

Пісня ця значно довша. У ній мало слів, зате багато звуків, які нагадують музику ріжків і барабанів. Було чудово. Та доки я дістався сюди, то думав, що це – лише похідна мелодія і крапка, звичайна собі пісня... Тепер я все розумію набагато краще.

– З настанням ночі ми спустилися з останнього хребта до Нан-Куруніру, – провадив далі Мері. – Тоді в мене вперше виникло враження, ніби сам Ліс крокує за нами. Я подумав, що бачу ентівський сон, але Піпін теж помітив щось таке. Ми обоє злякалися, бо все з'ясувалося тільки згодом... То були гуорни – так принаймні енти називають їх «короткою мовою». Деревобородий мало розповів про них, але, якщо я правильно зрозумів, це – теж енти, котрі майже перетворилися на дерева, щонайменше на вигляд. Вони мовчки стоять у різних закутках лісу чи на узліссях і безперервно стежать за деревами: глибоко в найтемніших улоговинах їх, думаю, є не одна сотня... Гуорни надзвичайно сильні й, здається, вміють загортатись у пільму: побачити, як вони рухаються, дуже важко. Проте вони таки рухаються. І то вельми швидко, якщо розлючені. Стоїш собі, видивляєшся погоду, можливо, прислухаєшся до шелестіння вітру, а потому раптом опиняєшся серед лісу, оточений великими деревами, які обмацують усе довкола. Гуорни досі не позбулися своїх голосів і можуть розмовляти з ентами, – тому, власне, їх і називають гуорнами, каже Деревобородий, – але вони стали дивні та дикі. Небезпечні. Я би вмер од жаху, якби довелося зустрітись з ними сам на сам, без справжніх ентів, котрі за ними наглядають... Отож, на початку ночі ми тихцем спустилися довгою ущелиною до верхнього краю Долини Чарівника: спершу енти, а за ними всі їхні шурхітливі гуорни. Ми, звісно, їх не бачили, проте повітря аж рипіло. Ніч була темозна і хмарна. Зійшовши з пагорбів, енти й гуорни почали рухатися дуже швидко, а шуміли – неначе буремний вітер. Місяць не показувався, і незабаром, десь після півночі, вздовж північного боку Ісенгарда постав високий ліс. Не видно було ні сліду ворогів, ніхто не кинув нам виклику. Лише у високому вікні на вежі мерехтіло світло... Деревобородий і ще кілька ентів пробрались усередину так, аби їх не помітили з могутніх брам. Піпін і я були з ними. Ми сиділи на плечах у Деревобородого й відчували, як він тремтить од напруження. Та навіть збентежені енти можуть бути дуже обережні й терплячі. Вони стоять спокійно, мов статуї, дихають і прислухаються... Потім умлівіч усе зрушило з місця. Гримнули сурми – і стіни Ісенгарда здригнулися від того звуку. Ми подумали, що нас викрито і що от-от розпочнеться бій. Але де там! Усі Саруманові війська вирушили в похід. Я мало знаю про цю війну та про Верхівців Рогану, проте Саруман, здається, збирався покінчити з королем і з його людьми одним вирішальним ударом. Ісенгард спорожнів. Я дивився, як ідуть вороги: нескінченні лави піших орків, загони орків, котрі їхали верхи на здоровенних вовках. І ще – батальйони людей. Багато хто ніс у руках смолоскипи, тож я зміг роздивитися їхні обличчя. Переважно то були звичайні люди, доволі високі й темноволосі, похмурі, та не зловісні на вигляд. Одначе були й інші створіння, справді жахливі: заввишки з людину, проте з гоблінськими мордами землистого кольору, хижі та розкосі. Знаєте, вони чомусь нагадали мені того південця з Брі, тільки він був не такий відверто схожий на орка, як більшість цих солдатів.

– Я теж згадав про нього, – сказав Арагорн. – У Гельмовому Ярі ми мали справу з багатьма такими напіворками. Тепер цілком очевидно, що той південець був Сарумановим шпигуном, але чи він був співником Чорних Вершників, а чи працював лише на Сарумана – я не знаю. З цими нечестивцями завжди важко вгадати, коли вони у спілці, а коли обдурюють одне одного.

– Ну, якщо зібрати їх усіх до купи, то з Ісенгарда вийшло, напевно, тисяч із десять воїнів, – правив своєї Мері. – Цілу годину вони все йшли та йшли через браму. Дехто подався пугівцем униз, до Бродів, а дехто звернув і рушив на схід. Приблизно за півтори версти звідсіля – там, де ріка біжить у дуже глибокому руслі, – було споруджено міст. Якщо підведетеся, то побачите його. Усі ті полчища співали хрипкими голосами, сміялись і зчиняли жахливий гармидер. Я подумав, що Рогану буде дуже кепсько. Та Деревобородий навіть не поворухнувся. Він сказав: «Сьогодні мене обходить лишень Ісенгард, скеля й

камінь»... Хоча темрява і заважала мені детально роздивитися, що відбувається, та я відчув, як гуорни почали рухатися на південь, щойно брами твердині знову зачинилися. Саме гуорни, гадаю, взялися згодом за орків. Уранці гуорни були вже далеко в долині, чи то пак там стояла непроглядна тінь... Коли Саруман випровадив цілу свою армію, настав наш час. Деревобородий зсадив нас на землю, пішов до брам і почав гамселити у двері, викликаючи Сарумана. Відповіді не було, тільки зі стін у нього полетіли стріли та каміння. Проте стріли безсилі супроти ентів. Звісно, вони завдають їм болю, та водночас іще більше гнівлять – наче кусючі мухи. Ент може бути пообштрикуваний орківськими стрілами, як та подушечка для голок, однак вони ледве чи докучатимуть йому. По-перше, ентів годі отруїти, а по-друге, шкіра їхня напрочуд міцна, значно товстіша за кору. Енти не люблять сокир. Але, щоби здолати одного ента, потрібно чимало воїнів зі сокирами, – одинак, котрий рубоне ента один раз, ледве чи дочекається нагоди завдати другого удару. Замашні кулаки ентів трощать залізо, ніби тоненьку фольгу... Після того, як у Деревобородого поцілило кілька стріл, він почав розігріватись і став «квапливим» у гарному значенні цього слова, як би він сам висловився. Деревобородий могутнім голосом погукав: *Труру-ру!* – і до нього сягистими кроками підійшла ще дюжина ентів. Сердиті енти – жахливі. Пальці їхніх рук і ніг просто вrostали у скелю і роздирали її, немовби скоринку хліба. Ми ніби були свідками столітньої праці могутнього коріння, що тривала лише кілька секунд... Енти тиснули, тягнули, дерли, струшували та гамселили; аж ось – *хрясь-брязь* і *бах-барабах* – за п'ять хвилин вони рознесли браму на пил і на друзки; дехто з них уже почав упиватись у стіни – знаєте, як ото кролики, які риють нори в піску. Не уявляю, про що тоді думав Саруман, але, чим зарадити тому, що відбувалося, він точно не відав. Мабуть, віднедавна його чари почали втрачати силу, та все одно йому забракло стійкості, простої сміливості, там – у тісній вежі, без натовпу рабів, машинерії та купи всього, якщо ви розумієте, про що я. Наш старий Гандальф геть інакший. Цікаво: може, Саруман прославився тільки тому, що йому не забракло розуму оселитися в Ісенгарді?

– Ні, – озвався Арагорн. – Колись його могутність дорівнювала його славі. Цей чарівник мав глибокі знання, проникливу думку та навдивовижу вправні руки: він панував над умами інших. Саруман умів переконати мудрих і залякати нижчих од себе. Останнього вміння він не позбувся й досі. Мало хто в Середземні, скажу я вам, зможе почуватися безпечно, коли надумає поговорити з ним віч-на-віч навіть зараз, коли Саруман зазнав поразки. Гандальф, Ельронд і, ймовірно, Галадріель – тепер, коли викрито його підступність, – і, може, ще дехто.

– Енти почуватимуться безпечно, – зауважив Піпін.

– Одного разу він, може, й ошукав їх, але вдруге йому так не поталанить. Адже, попри все, Саруман зовсім не розумів ентів, тож припустився жахливої помилки, не зваживши на них у своїх планах. Він не знав, що з ними робити, а часу на вигадки теж не було, бо енти відразу взялися до діла. Щойно розпочалася наша атака, тих кілька щурів, котрі залишилися в Ісенгарді, кинулись урозтіч крізь усі діри, що їх зробили енти. Допитавши людей, енти відпустили їх: дві чи три дюжини лише в цьому кінці. Та не думаю, щоби комусь із орків будь-якого розміру вдалось утекти. Не від гуорнів – це точно: на той час у лісі довкола Ісенгарда їх було вже пребагато, як і в долині, куди вони пішли раніше... Потому енти перетворили значну частину південних стін на завали, рештки Саруманових прислужників чкурнули хто куди, покинувши його, а сам він у паніці втік. Мабуть, коли ми прибули, він заचाївся біля брам: вийшов подивитися на марш своєї чудової армії. Щойно енти прорвалися досередини, чарівник хутко забрався геть, і вони спершу не помітили його. Ніч стала прозорішою, яскраво сяяли зорі, а їхнього світла ентам цілком досить, аби добре бачити, й от Спритнодрев зненацька закричав: «Убивця дерев! Убивця дерев!» Спритнодрев – створіння лагідне, тому особливо сильно ненавидить Сарумана: його народ вельми постраждав од орківських сокир. Спритнодрев зіскочив із внутрішньої брами на стежку – а коли він збурений, то здатен рухатися швидше, ніж вітер. У мороці то з'являлася, то зникала між колон примарна постать і, діставшись поспіхом до сходів, уже майже зійшла на вежу.

Майже. Спритнодрев так завзято переслідував Сарумана, що лише крок чи два відділяли його від того, щоб упіймати і задушити його, й саме тоді стариган прослизнув у двері... Опинившись у безпеці Ортанка, Саруман часу не гаяв і відразу запустив свою дорогоцінну машинерію. Доти чимало ентів уже потрапило всередину Ісенгарда: хтось побіг слідом за Спритнодревом, інші вдерлися з півночі та зі сходу – вони ходили всюди-всюди, руйнували та нищили. Зненацька в повітря шугнули стовпи вогню та смердючі випари: вентиляційні шахти і штольні по усій долині немовби скрутив напад нудоти і блювання. Кілька ентів обпеклося, їх охопило полум'я. Один із них – здається, його звали Шкірокор: дуже високий і вродливий ент – потрапив у струмінь якогось рідкого вогню і спопелів, наче галузка. Жахливе видовище!.. Після цього енти оскаженіли. Я гадав, що вони й раніше були неабияк розлючені, та помилявся. Тепер вони ревли, гупали і сурмили, доки каміння почало тріщати, обсипаючись від самого лише їхнього галасу. Я і Мері припали до землі й заткали вуха плащами. Енти невпинно кружляли довкола Ортанка, тупали і вирували, мов нестримний буревій, ламаючи колони, скидаючи лавини кругляків у штольні, підкидаючи вгору здоровенні уламки скелі, ніби то було листя. Вежа стояла в самому серці бурхливої веремії. Я бачив, як залізні стовпці та будівельні блоки підлітають у повітря на десятки сажнів і з усієї сили вдаряються у вікна Ортанка. Проте Деревобородий не втратив глузду. На щастя, його нічим не обпекло. Він не хотів, аби його народ постраждав од власної люті, й не хотів, аби Саруман утік крізь якусь шпарину під час цієї колотнечі. Чимало ентів кидалося на скелю Ортанка, проте марно. Вона надто гладенька і тверда. Мабуть, її підтримує чаклунство, давніше й сильніше, ніж Саруманове. Хай там як, а вони не могли вхопитися за неї чи зробити бодай тріщину, натомість калічили та виснажували себе... Тож Деревобородий увійшов у кільце і закричав. Його невимовно гучний голос розлігся над довколишнім гармидером. Раптом запала мертва тиша. У цій тиші з високого вікна на вежі несподівано пролунав різкий сміх. Це дуже дивно вплинуло на ентів. Спершу вони метушилися, мов навіжені, а потому стали холодні та похмурі, мов крига, а ще – спокійні. Пішли з рівнини й зібралися довкола Деревобородого, стоячи майже нерухомо. Він трохи поговорив із ними їхньою мовою, – гадаю, розповідав їм свій план, що виник у його старій голові заздалегідь. Енти просто мовчки розчинились у сірому світлі. Тоді саме займався день... Здається, вони виставили варту на вежі, проте вартові були так добре заховані й поводитися так тихо, що я їх не помітив. Решта подалася кудись на північ. Цілий наступний день вони були чимось заклопотані, їх не було видно. Переважно ми сиділи самі. День був виснажливий: ми трохи поблукали околицями, з усіх сил намагаючись бути непомітними для вікон Ортанка, які витріщалися на нас вельми загрозово. Багато часу витратили на пошуки їжі. А ще сиділи й розмірковували вголос, що ж діється там, на півдні, в Рогані, й що спіткало решту побратимів із нашого Загону. Інколи ми чули, як десь далеко з гуркотом падає каміння, а між пагорбів відлунює грім... Пополудні ми обійшли кільце по периметру і вирішили глянути, що відбувається за ним. На початку долини виріс розлогий тінистий ліс гуорнів, ще один такий самий оточував північну стіну. Увійти в нього ми не наважилися. Зате чули дражливий пронизливий звук, який звістував: там, усередині, щось коїться. Енти і гуорни копали велетенські ями та канали, робили чималі ставки й гаті, збираючи воєдино води Ісену й усіх інших потоків і джерел, які могли знайти. З тим ми їх і залишили... Надвечір Деревобородий повернувся до брами. Він мугикав і наспівував щось собі під носа, здавався вдоволеним. Спинився, розпростав могутні руки та ноги і глибоко вдихнув. Я запитав, чи він утомився... «Утомився? – перепитав ент. – Утомився? Авжеж, ні, не втомився, лише задерев'янів. Мені потрібен добрячий ковток води з Ентави. Важка була праця: сьогодні ми натрощили більше каміння та вигризли більше землі, ніж за безліч довгих років. Але все вже майже завершено. Коли западе ніч, не затримуйтеся біля цієї брами чи у старому тунелі! Крізь них може хлинути вода, – попервах вона буде брудна, проте лише доти, доки змиє всі Саруманові нечистоти. Потім Ісен знову бринітиме від чистоти». Ент узявся спроквола розкидати стіни, ніби це заняття його розважало... Щойно ми задумалися, де би то знайти безпечне місце, щоби трохи подрімати, як сталося найдивовижніше. Ми почули, що

дорогою поспіхом надїжджає вершник. Мері та я лежали тихесенько, а Деровобородий заховався в мороці попід аркою. Зненацька до нас наблизився величезний кінь – мовби в повітрі свінула срібна блискавиця. Було вже темно, та я виразно бачив обличчя вершника: воно світилось, а все його вбрання було цілком біле. Я аж сів, роззявивши рота від подиву. Спробував гукнути його, та не зміг... Але й не було потреби. Він спинився зовсім поряд і зиркнув униз, на нас. «Гандальф!» – нарешті витиснув я зі себе, хоча спромігся тільки на шепіт. Думаєте, він сказав: «Привіт, Піпіне! Яка приємна несподіванка!»? Ні, де там! Він сказав: «Уставай, лайдацюгу Туку! Де, диво його забирай, серед цілої цієї колотнечі можна знайти Деровобородого? Він мені потрібен. Хутко!..» Деровобородий почув його голос і відразу вийшов із тіні, й то була дивна зустріч. Власне, здивований був я, бо ніхто з тих двох, здавалося, не здивувався взагалі. Гандальф, очевидно, знав, що застане Деровобородого тут, а Деровобородий, либонь, на те й вештався біля брами, щоби зустріти нашого чарівника. Але ж ми розповідали старому ентові про Морію! І раптом я пригадав дивний погляд, який він кинув на нас тоді. Припускаю, він до того вже бачив Гандальфа чи мав якісь вісті про нього, проте квапився й нічого нам не сказав. «Не квапся!» – ось його гасло; проте ніхто, навіть ельфи, не в змозі детально розповісти про пересування Гандальфа, якщо він не поруч із ними. «Хрум, Гандальфе! – озвався Деровобородий. – Радий, що ти прийшов. З деревом, із водою і з цими нечулими почварами я можу впоратися, та є ще Чарівник, і йому теж потрібно дати раду». «Деровобородий, – відказав Гандальф. – Мені потрібна твоя допомога. Ти багато зробив, але цього наразі замало. Я маю здолати десять тисяч орків». І тоді ці двоє пішли, щоби пошепотітися собі в якомусь закапелку. Для Деровобородого все, мабуть, відбувалося надзвичайно швидко, бо Гандальф страшенно квапився і почав торохтати про справи, щойно ступив кілька кроків од нас, і ми ще могли їх чути. Вони радилися лише кілька хвилин, щонайбільше – чверть години. Потому Гандальф повернувся до нас, і йому наче трохи відлягло від серця: він був майже веселий. І таки зізнався, що радий нас бачити. «Але, Гандальфе! – скрикнув я. – Де ти був? І чи бачив ти інших?» «Хоч би де я був дотепер, я вже повернувся, – відповів він у тій своїй гандальфівській манері. – Так, декого я вже бачив. Однак новини почекають. Ця ніч – небезпечна, я мушу їхати дуже швидко. Проте світанок буде яснішим; і якщо я не помиляюся, то ми ще зустрінемося. Бережіть себе і тримайтеся якнайдалі від Ортанка! Прощайте!..» Після Гандальфового відїзду Деровобородий поринув у задуму. Він, очевидно, дізнався надто багато вістей за надто короткий час і тепер перетравлював їх. Ент поглянув на нас і сказав: «Гм, ну, виявилось, що ви не такий уже і квапливий народ, як я спершу про вас подумав. Ви говорите значно менше, ніж могли би, й не більше, ніж потрібно. От вам і злива новин, атож! Ну й ну, тепер Деровобородий мусить знову братися до роботи...» Перш ніж він пішов, нам пощастило витягнути з нього бодай крапельку тих новин, і вони нас не підбадьорили – навпаки. Якусь мить ми більше потерпали за вас трьох, аніж за Фродо та Сема чи за бідолашного Боромира. Ми докумекали, що десь далеко триває або невдовзі розпочнеться страхітлива битва і що ви – там, і що можете ніколи звідти не виплутатися... «Гуорни допоможуть», – сказав Деровобородий. А потім подався хтозна-куди, і ми не бачили його до сьогоднішнього ранку...

– Була глибока ніч. Ми лежали на вершечку купи наваленого каміння, нічого не було видно. Усе довкола заховали під собою імла та морок, які нагадували велетенську ковдру. Повітря здавалося важким і гарячим, у ньому постійно відлунювали шерехи, скрипи та шепоти різних голосів, які проминали нас. Напевно, то нові сотні гуорнів ішли, щоби допомогти вам під час битви. Згодом десь на півдні гримнув грім, і над Роганом засяяли блискавиці. Ми бачили, як раз у раз виринає з п'ятьми чорно-білий гірський пік за багато верст звідси, а потому знову зникає. Позаду нас на пагорбах шуміло щось схоже на грім, однак інакше. Часом відлуння котилися цілою долиною... Десь близько опівночі енти

зруйнували гаті й пустили всі зібрані води через пробоїну в північній стіні просто на Ісенгард. Гуорнівська темрява відступила, грім стих. Понад західними горами висів Місяць... Ісенгард заповнили чорні скрадливі струмки та водойми. Вони мерехтіли в останніх променях Місяця, розливаючись рівниною. Подеколи вода знаходила собі шлях униз крізь шахту чи крізь яму. Шумувала пухнаста біла піна. Клубами пахкав дим. Де-не-де гримали вибухи та займався вогонь. Один велетенський закрут пари, звиваючись довкола Ортанка, все піднімався й піднімався, доки став схожий на гінкий шпиль, вогненний унизу та освітлений місяцем угорі. Вода дедалі прибувала, аж Ісенгард урешті перетворився на здоровецьку плитку каструлю, в якій клекотало й парувало вариво.

– Минулої ночі ми з півдня бачили хмару диму та пари, коли наблизилися до входу в Нан-Курунір, – сказав Арагорн. – Ми боялися, чи то, бува, не Саруман готує для нас якусь нову магію.

– Не він! – відказав Піпін. – Саруман, мабуть, аж захлинувся й уже не сміятиметься. До ранку – до вчорашнього ранку – вода зайняла всі отвори, й піднявся густий туман. Ми заховалися там, у вартівні, й дуже перелякалися. Озеро почало виходити з берегів і підтоплювати старий тунель, вода швидко піднялася до сходинок. Ми подумали, що спіймалися у пастку, як орки в норі, та натрапили на гвинтові сходи на далекому кінці складу, і сходи ті привели нас на верхівку арки. Протискуватися назовні було важкувато, бо коридор був розтросшений і перекритий каменем, який упав поблизу виходу. Ми сиділи високо понад бурхливим паводком і спостерігали за потопленням Ісенгарда. Енти не припиняли наганяти сюди воду, допоки вичахли всі вогні, а всі печери було залито. Тумани поволі зібралися до купи й піднялись угору, ніби велетенська парасоля хмари – на висоту, либонь, із півтори версти. Увечері понад східними пагорбами з'явилася дивовижна веселка, потому захід сонця заступила густа мжичка на схилах пагорбів. Стало дуже тихо. Десь далеко тужливо завило кілька вовків. Уночі енти зупинили приплив води і спрямували Ісен назад у його русло. Так усе і скінчилося.

– Відтоді вода спадає. Гадаю, десь унизу під шахтами є печерні виходи для неї. Якщо Саруман визирає з котрогось із цих вікон, то бачить лише незграбний, жахливий безлад. Ми почувались украй самотньо. Ніде на цілому цьому румовищі не було бодай одного ента для розмови, не було жодних новин. Ми заночували вгорі понад аркою: там було холодно, волого, і ми не спали. Нас не покидало передчуття, що будь-якої миті може щось трапитись. Адже Саруман досі у своїй вежі. Уночі розлігся такий шум, ніби з долини до нас летів вітер. Думаю, саме тоді повернулись енти й гуорни, проте, де вони перебували до того, я не знаю. Ранок був імлистий і вологий, ми спустились униз і роззирнулися, та нікого не побачили. Оце майже все, що я мав розповісти. Зараз тут після всіх катавасій панує спокій. А ще – стало чомусь безпечніше, відколи повернувся Гандальф. Мені вдалося поспати!

На мить запанувала тиша. Гімлі ще раз набив люльку.

– Мене цікавить лишень одне, – сказав він, запаливши трут, – Змієязикий. Ти розповів Теоденові, що він зараз зі Саруманом. І як він потрапив до вежі?

– Ой, так, я геть забув про нього, – відповів Піпін. – До сьогоднішнього ранку Змієязикого тут не було. Щойно ми розклали багаття і приготували сякий-такий сніданок, як знову з'явився Деревобородий. Ми почули, як він щось мугикає і гукає нас іззовні... «Я прийшов сюди, тільки щоби глянути, як вам тут ведеться, любі приятелі, – сказав ент, – і

щоби повідомити новини. Гуорни повернулись. Усе добре; гай-гай, усе дуже добре! – засміявся він і ляснув себе по боках. – В Ісенгарді вже немає жодного орка, немає жодної сокири! А до кінця дня сюди з півдня надійдуть гості, й декотрих ви будете дуже раді бачити...» Щойно він це договорив, ми почули цокіт копит на дорозі. Кинулися до брами, і я став, пильно вдивляючись удалину, бо майже сподівався побачити Бурлаку та Гандальфа на чолі армії. Натомість із імлі виїхав чоловік на старій змореній шкапі, та й сам він здавався якимось дивним покручем. Нікого іншого не було видно. Коли чоловік нарешті виїхав із імлі й несподівано побачив перед собою всі довколишні уламки та румовища, то роззявив рота від подиву, а обличчя його мало не позеленіло. Прибулець був такий збентежений, що спершу навіть не помітив нас. А коли помітив, то скрикнув і спробував завернути коня, щоб утекти. Проте Деревобородий зробив три кроки, випростав довгу руку і вихопив його зі сідла. Шкапа сахнулася від жаху, а покруч гепнувся на землю. Він сказав, що його звать Гріма, що він друг і радник короля і що Теоден прислав його до Сарумана з важливим повідомленням... «Ніхто, крім мене, не наважився бодай спробувати проїхати відкритою місцевістю, де аж кишить від гидких орків, – сказав той чоловік, – отож, послали мене. Я відбув небезпечну подорож, я голодний і втомлений. Мені довелося звернути зі шляху далеко на північ, аби втекти від вовків...» Перехопивши кілька косих поглядів, які він кинув на Деревобородого, я сказав сам до себе: «Брехун». Деревобородий хвилина по хвилині дивився на Гріму своїм довгим повільним поглядом, доки той нещасний почав звиватися на землі. Потому нарешті ент сказав: «Ха, гм, я чекав на тебе, пане Змієязикий». Чоловік витріщився на нього від несподіванки. «Гандальф дістався сюди перший. Тож я знаю про тебе стільки, скільки мені потрібно, і знаю, що з тобою робити. Гандальф наказав зганяти всіх шурів в одну пастку; так я і вчиню. Тепер я господар Ісенгарда, а Саруман замкнений у своїй вежі, тому ти можеш іти до нього й переказувати йому всі повідомлення, які тобі заманеться...» «Пусти мене, пусти мене! – кричав Змієязикий. – Я сам знаю шлях туди...» «Ти знав шлях – у цьому я не сумніваюся, – відповів Деревобородий. – Але віднедавна тут усе трішки змінилось. Іди і поглянь!..» Ент відпустив Змієязикового, і той пошкунтильгав крізь арку, а ми – за ним назирці, допоки він дістався до кільця і побачив потоки, які відділяли його від Ортанка. Тоді він повернувся до нас... «Відпустіть мене! – скавулів Гріма. – Відпустіть мене! Від моїх повідомлень тепер не буде жодної користі...» «Таки не буде, – відказав Деревобородий. – Але ти маєш тільки ось який вибір: залишитися зі мною, доки приїде Гандальф і твій господар, або перепливти через воду. Що ти обираєш?..» Від згадки про господаря Гріму пересмикнуло, він ступив у воду, проте відразу ж відсмикнув ногу. «Я не вмю плавати», – сказав... «Тут не глибоко, – відказав Деревобородий. – Тільки от брудно, та це не зашкодить тобі, пане Змієязикий. Ану, пливи!..» Після цього нещасний шубовснув у воду. Вона доходила йому майже до шиї, коли я ще міг його бачити. Востаннє ж я бачив, як Гріма чіплявся за якесь старе барило чи за шматок деревини. А Деревобородий брів за ним, не даючи спинитися... «Ну от, Гріма всередині, – сказав ент, коли повернувся. – Я бачив, як він повзе східцями вгору, наче намоклий щур. У вежі досі є ще один: я помітив руку, що простяглась і втягнула туди Гріму. Тож тепер вони разом, і, сподіваюся, Гріму зустріли так, як він того заслуговує. А тепер я мушу піти й відмитися від слизу. Якщо я комусь знадоблюся, то буду аж ген на північному боці Ісенгарда. Тут немає вдосталь чистої води, щоб ент міг напитися чи скупатися у ній. Тож я попрошу вас, малята, стежити за брамою та чекати гостей. Приїде Володар Роганських Полів – зважте на це! Ви мусите привітати короля якомога краще: його люди вистояли у страшній битві з орками. Мабуть, ви зможете краще підібрати людські слова для такої нагоди – краще, ніж енти. У мої часи на зелених полях була безліч володарів, але я так і не ви вчив їхніх мов чи їхніх імен. Гостям потрібна буде людська їжа, а ви на цьому знаєтеся, гадаю. Тож спробуйте знайти те, що пасувало би їсти королю...» Оце й кінець нашої історії. Та я хотів би знати, хто такий цей Змієязикий. Він і справді радник короля?

– Був радником, – відповів Арагорн, – а ще – Сарумановим прислужником і шпигуном у Рогані. Доля віддячила йому заслужено. Побачити знищення всього того, що він уважав

таким міцним і величним, – то було жорстоке покарання для нього. Але, боюся, навіть це ще не кінець...

– Так, не думаю, що Деревобородий спровадив його до Ортанка, бо такий добрий, – озвався Мері. – Ент, по-моєму, зловтішався і сміявся сам до себе, коли йшов купатись і пити. Потім у нас був клопіткий день: ми обшукували весь мотлох, всюди нишпорили. Знайшли два чи три склади в різних кутках тут поблизу, вище від рівня води. Проте Деревобородий прислав до нас кількох ентів, і вони забрали зі собою більшість запасів... «Нам потрібна людська їжа на двадцять п'ять осіб», – сказали енти, тож, як бачите, хтось уважно порахував чисельність вашого загону, перш ніж ви прибули сюди. Ви троє, вочевидь, мали бути серед поважних гостей. Але вас би там не нагодували ліпше, ніж тут. Даю вам слово, що найсмачніші харчі ми залишили в себе. І не віддали їм напоїв... «Як щодо питва?» – запитав я в ентів... «Там є вода Ісену, – відповіли вони, – і її вистачить для ентів та для людей...» Однак, сподіваюсь, енти знайшли час, аби приготувати котрийсь зі своїх трунків із гірських джерел, – відтак, коли повернеться Гандальф, ми побачимо, що в нього кучерява борода. Потім енти пішли, а ми втомились і зголодніли. Проте не нарікали – і наша праця винагородилася сторицею. Шукаючи людську їжу, Піпін виявив найцінніше серед усього цього мотлоху – ті Сурмачеві барильця. «Люлькове зілля завжди найліпше смакує після їжі», – сказав Піпін. Ось такі у нас справи наразі.

– Тепер усе цілком зрозуміло, – мовив Гімлі.

– Усе, крім одного, – зазначив Арагорн, – що робить лист із Південної Чверті в Ісенгарді? Що більше я про це думаю, то дивнішим мені це здається. Я ніколи не бував в Ісенгарді, проте мандрував у цих краях і добре знаю пустельні землі, які пролягли між Роганом і Широм. Ні речі, ні істоти не потрапляли сюди тією дорогою вже багато-багато років, принаймні не відкрито. Гадаю, Саруман таємно підтримував стосунки з кимось у Ширі. Різних змієязиких можна виявити не лише в оселі Короля Теодена. На барильці була дата?

– Так, – відказав Піпін. – Там було написано: «Урожай 1417», себто минулого року; ой ні, вже позаминулого, звісно, – гарний був рік.

– Ну, гаразд, хай яке би лихо там коїлося, сподіваюся, дотепер усе вже завершилося; бо принаймні наразі ми не можемо дістатися туди, – сказав Арагорн. – І все-таки, думаю, треба буде сказати про це Гандальфові, хоч яким незначним здається цей випадок супроти інших величних подій.

– Цікаво, що зараз робить Гандальф? – озвався Мері. – День не стоїть на місці. Ходімо й розгляньмося довкола! Зараз ти, Бурлако, можеш увійти в Ісенгард, якщо хочеш. Але видовище там аж ніяк не приємне.

Розділ 10 Саруманів голос

Вони пройшли зруйнованим тунелем і стали на купі каміння, дивляючись у темну скелю Ортанка й у безліч його вікон – досі загрозливих серед усього цього спустошення. Вода майже цілком відступила. Подекуди ще було видно сірі, затягнуті піною калюжі з безліччю уламків, однаке більша частина широкого кільця зяяла голим смітниськом зі слизу та потрощеного каміння, зритим чорнодонними ямами і поцяткованим стовпцями та колонами, які, наче пияки, повалились урізнобіч. Біля пруга розколотої чаші утворилися чималі кучугури та завали, які нагадували гальку, збиту в купи страхітливою бурею; за ними покручена зелена долина тяглась аж ген до довгого провалля між темними рукавами гір. По той бік пустки вершники намагалися проторувати собі шлях; вони їхали з північного боку й уже наближались до Ортанка.

– Там Гандальф і Теоден зі своїми людьми! – сказав Леголас. – Ходімо їм назустріч!

– Ідіть обережно! – застеріг Мері. – Тут повно хистких плит, які можуть ковзнути вгору, а ви тим часом зірветесь у яму, якщо будете необачні.

Вони повільно крокували рештками дороги від брам до Ортанка, бо плити під їхніми ногами були потріскані та обліплені слизом. Вершники, помітивши, що надходять друзі, спинились у тіні скелі й зачекали на них. Гандальф виїхав назустріч.

– Ну, ми з Деревобородим прецікаво побесідували і склали кілька планів, – сказав чарівник, – усі ми трохи перепочили, що було нам украй потрібно. Тепер знову час рушати в путь. Сподіваюся, ви, друзі, також усі відпочили і набралися сил?

– Таки-так, – відповів Мері. – Та наша бесіда розпочалась і завершилася димом. Одначе зараз ми не такі лихі на Сарумана, як раніше.

– Невже? – здивувався Гандальф. – А я лихий. Перед від'їздом мушу виконати останнє своє завдання тут: відвідати Сарумана на прощання. Це – небезпечно, й користі з того не буде жодної, та все-таки я повинен це зробити. Хто хоче, той може піти зі мною. Але стережіться! І не жартуйте. Зараз не час для жартів.

– Я піду, – сказав Гімлі. – Хочу побачити його й дізнатися, чи справді він такий схожий на тебе.

– І як же ти це дізнаєшся, пане гноме? – запитав Гандальф. – У твоїх очах Саруман може виглядати точнісінько таким самим, як я, якщо це йому знадобиться для здійснення його задумів щодо тебе. Чи не забракне тобі мудрості визначити всі його вдавані подоби? Ну, це ми ще побачимо. Імовірно, він посоромиться з'явитися перед стількома різними очима нараз. Однак я наказав усім ентам відійти туди, де їх не буде видно, тож, можливо, нам поталанить і ми переконаємо Сарумана вийти з вежі.

– А в чому небезпека? – запитав Піпін. – Він стрілятиме в нас чи вивергатиме вогонь із вікон, а може, він схоче заклясти нас на відстані?

– Останнє дуже навіть можливо, якщо ти наблизитися до його дверей із легким серцем, – сказав Гандальф. – Хтозна, що він може чи принаймні намагатиметься утнути. До загнаного в кут дикого звіра підступати дуже небезпечно. А Саруман володіє такими силами, про які ти й не здогадуєшся. Стережіться його голосу!

З цими словами вони й під'їхали до підніжжя Ортанка. Воно було чорне та лискуче, ніби скелю вкривала волога. Кути багатогранних каменів були такі гострі, наче їх щойно висікли. Кілька опіків та дрібні, схожі на сніжинки тріщини при основі – ось і всі ознаки ентівського гніву, які залишилися на тілі Ортанка.

Зі східного боку в куті між двох опор високо понад землею були могутні двері, а понад ними – розбите вікно, що виходило на загратований залізом балкон. До порогу біля дверей вели двадцять сім широких сходинок, що їх невідомий умілець вирубав із того самого чорного каменю. Це був єдиний вхід до вежі; зате у високій стіні було вирізано багато високих вікон із глибокими амбразурами: вони зяли далеко вгорі, мовби крихітні очиці, на стрімких поверхнях рогів.

Біля підніжжя сходів Гандальф і король зійшли з коней.

– Я піднімуся нагору, – сказав чарівник. – Я бував в Ортанку і знаю всі його пастки.

– Я теж піднімуся, – мовив король. – Я старий, і жодна небезпека мене вже не лякає. Я хочу поговорити з ворогом, котрий завдав мені стільки кривд. Еомер піде зі мною і побачить, що моя стареча нога не спіткнеться.

– Як хочеш, – відказав Гандальф. – Зі мною піде Арагорн. Решта нехай чекає нас біля підніжжя сходів. Ви почуєте і побачите вдосталь усього, якщо взагалі буде що слухати і на що дивитися.

– Е, ні! – втрутився Гімлі. – Леголас і я – ми хочемо бачити все зблизька. Ми тут єдині представники наших родів. Ми також підемо з вами.

– Ну, тоді гайда! – сказав Гандальф і почав підніматися сходами, а Теоден ішов поруч із ним.

Вершники Рогану круtilись у сідлах, стоячи обабіч сходів, і похмуро зиркали на височенну вежу, намагаючись відгадати, що може спіткати там їхнього пана. Мері та Піпін усілися на нижню сходинку, почувуючись маловажливими, і невпевненими.

– Більш як половина липкої версти звідси до брами! – бурмотів Піпін. – От було би добре, якби я непомітно прошмигнув назад до вартівні! Навіщо ми сюди прийшли? Ми тут не потрібні.

Гандальф став перед дверима Ортанка і постукав у них своєю патерицею. Двері порожнисто загули.

– Сарумане, Сарумане! – голосно покликав чарівник, ніби наказуючи. – Сарумане, виходь!

Кілька секунд відповіді не було. Нарешті ґрати на вікні вгорі відчинились, але в його темному отворі ніхто не з'явився.

– Хто тут? – запитав голос. – Чого тобі треба?

Теоден здригнувся.

– Я знаю цей голос, – сказав він, – і проклинаю той день, коли вперше прислухався до нього.

– Іди і поклич Сарумана, раз ти вже став його хлопчиком на побігеньках, Грімо Змієязикий! – мовив Гандальф. – І не марнуй нашого часу!

Вікно зачинилося. Прибулі чекали внизу. Раптом озвався інший голос, низький і мелодійний, що заворожував своїм звучанням. Ті, хто необачно прислухався до нього, рідко могли переповісти слова, які вони чули, а якщо й могли, то дуже дивувались: у тих словах не було й дешици сили. Натомість більшість пригадувала тільки те, що з насолодою слухала голос, а все, що він говорив, здавалося мудрим і розважним, і в них прокидалося бажання відразу з усім погодитися, щоб і собі здатися мудрими. Коли ж раптом брався говорити хтось інший, то його мова здавалася різкою та немилозвучною, порівняно зі Сарумановою; а якщо він суперечив Сарумановому голосу, то в серцях зачарованих слухачів розпалювалася лютя. Дехто перебував під впливом цих чарів, лише поки голос говорив, а коли він звертався до інших, то тільки посміхався, як те роблять люди, котрі розгадали витівку шахрая, спостерігаючи, як він обдурює роззяв. Для багатьох самого лише Саруманового голосу було досить, аби перетворитися на його рабів, а тих, кого йому вдалося полонити, голос утримував у покорі навіть на відстані: той голос постійно нашіптував і підбурював їх. Але ніхто не залишався незворушним, ніхто не відкидав його прохань і наказів, не доклавши надзвичайних зусиль духу та волі, доки ще міг ними керувати.

– Ну? – цього разу лагідно запитав він. – Навіщо ви прийшли і схвилювали мій спокій? Невже ви не облишите мене ні вдень, ані вночі?

Голос говорив так, ніби належав доброму сердцю, яке смутили незаслужені образи.

Прибулі глянули вгору, приголомшені, бо не чули, як надійшов Саруман, і побачили, що біля поручнів стоїть і дивиться на них старець у широкому плащі, колір якого годі було визначити відразу, адже він змінювався з кожним порухом їхніх очей чи з рухом його власника. Старець мав овальне обличчя, високе чоло та глибокі темні очі, які важко було збагнути, хоча тепер їхній погляд виражав суворість, доброзичливість і легку втому. Борода його та волосся були білі, проте довкола вуст і вух досі видніли чорні пасма.

– Схожий і не схожий, – прошепотів Гімлі.

– Ну ж бо, підходьте, – знову м'яко озвався голос. – Принаймні двох із вас я знаю на ім'я. Гандальфа я знаю занадто добре, щоби сподіватися, що він шукає в мене допомоги чи

поради. Але тебе, Теодене, Володарю Марки Рогану, уславили твої шляхетні вчинки, а понад усе – вишукані манери Еорлового Дому. О, достойний сину Тенгела, Тричі уславлений! Чому ти не прийшов сюди раніше як друг? Я палко прагнув зустрічі з тобою, могутній королю західних земель, особливо останніми роками, щоби порятувати від нерозумних і лихих порад, якими тебе оточено! Може, ще не запізно? Незважаючи на завдані мені кривди, до яких, на жаль, були причетні і роганці, я все ще можу врятувати тебе, запобігти знищенню, яке неминуче очікує тебе, якщо ти й далі рухатимешся шляхом, що його ти обрав. Власне, зараз я єдиний можу тобі допомогти.

Теоден розкрив рота, ніби збирався щось сказати, проте не вимовив ані слова. Він подивився на Саруманове обличчя з його темними урочими очима, зі зверненням до нього поглядом, а потому – на Гандальфа, який стояв поряд: король, здавалося, вагався. Гандальф не ворухився; він залякнув, мов камінь чи як той, хто терпляче чекає сподіваного поклику. Вершники спершу заметушилися, пошепки схвалюючи Саруманові слова. Та потім і вони замовкли, ніби на них подіяли чари. Їм здалося, що Гандальф ніколи так гарно і з належною шаную, як Саруман, не розмовляв із їхнім володарем. Гандальф завжди поведився гордо та зверхньо, коли мав справу з Теоденом, подумали вони. І на серця їхні лягла тінь страху перед надзвичайною небезпекою – загибеллю Марки в темряві, до якої їх провадив Гандальф, тоді як Саруман стояв біля виходу, біля дверей до порятунку, ледь прочинивши їх і впустивши промінь світла. Запала важка тиша.

Її зненацька порушив гном Гімлі.

– Слова цього чарівника ходять на головах! – гарикнув він, хапаючись за руків'я сокири. – Мовою Ортанка допомога означає знищення, а врятувати – значить убити, це ж зрозуміло. Та ми не прийшли сюди, щоби жебрати.

– Цить! – сказав Саруман, і на бистролетну мить голос його став менш люб'язний, а в очах спалахнуло та згасло світло. – Поки що я розмовляю не з тобою, Гімлі, Глоїнів сину. Дім твій далеко, й турботи цієї землі тебе обходять мало. Не ти задумав так, аби тебе втягнули в наші міжусобиці, тож я не звинувачуватиму тебе за ту роль, яку ти відіграв у них, – роль відважну, в цьому я не сумніваюся. Прошу тебе, дозволь мені спершу поговорити з Королем Рогану, з моїм сусідом і колишнім другом... Що скажеш ти, Королю Теодене? Чи будеш ти зі мною миритись і чи приймеш од мене допомогу, яку знання, накопичені за довгі роки, можуть тобі дати? Чи укладемо ми спілку, щоби протистояти лихим дням і загладити образи та щоби наші маєтності процвітали так, як ніколи раніше?

Теоден мовчав. Боровся він із гнівом чи зі сумнівом – того ніхто сказати не міг. Натомість озвався Еомер.

– Володарю, послухай мене! – сказав він. – Отепер ми відчуваємо небезпеку, про яку нас застерігали. Невже ми їхали вперед до перемоги тільки для того, щоб урешті стояти тут приголомшено перед старим брехуном із медом слів на роздвоєному язиці? Так говорив би з гончаками загнаний вовк, якби вмів. Певно ж: яку допомогу може він тобі надати? Саруман прагне тільки уникнути свого жеребу. Невже ти вестимеш перемовини з цим знавцем зрад і вбивств? Пригадай Теодреда біля Бродів і могилу Гами в Гельмовому Ярі!

– Якщо вже мова про отруйні язика, то що сказати про твій, юний змію? – мовив Саруман, і лють, що спалахнула в ньому, тепер помітили всі. – Ну-бо, Еомере, Еомундів сину! – продовжив він знову лагідним голосом. – Кожному – своє. Твоє діло – звитяга зі зброєю в руках, і ти здобудеш цим високу честь. Убивай тих, кого твій володар назве ворогами, і тим задовольняйся. Не втручайся в політику, якої не розумієш. Мабуть, якби ти був королем, то збагнув би, що королі повинні обережно вибирати собі друзів. Саруманову дружбу й Ортанкову владу не можна знехтувати просто так, хай би які приводи для нарікань, справжні чи вигадані, для цього знаходилися. Ти виграв не війну, а тільки бій, – але навіть і його ти виграв із допомогою, на яку годі сподіватись удруге. Може виявиться, що Лісова Тінь уже лягла на ваш поріг: вона вперта, жорстока і не любить людей... Але, любий володарю Рогану, хіба мене можна назвати вбивцею за те, що звитяжні мужі загинули у битві? Якщо ти без потреби виходиш на війну – а я її не бажав, – то люди гинутьимуть. Але

якщо я вбивця тільки через це, то цілий Еорлів Дім заплямований кров'ю: еорлінги бились у багатьох війнах і вбили багатьох із тих, хто кидав їм виклик. А проте, де з ким вони згодом уклали мир, бо були ще й розважними політиками. І я запитую: Королю Теодене, чи будуть поміж нами дружба та мир: між тобою та мною? Вирішувати – нам.

– Між нами буде мир, – урешті хрипко вимовив Теоден, і ці слова далися йому важко.

Кілька Вершників радісно скрикнуло. Але Теоден здійняв руку.

– Так, між нами буде мир, – сказав він уже дзвінким голосом, – коли ти й усі твої творіння зникнуть, як і породження твого грізного повелителя, котрому ти віддав би нас. Ти брехун, Сарумане, і зводиш серця людей на манівці. Ти простягаєш мені руку, а я бачу лише палець із клешні Мордору. Жорстокий і холодний! Навіть якщо твоя війна супроти мене була справедлива – а це не так, бо хай би ти був і вдесятеро мудріший, то все одно не мав би права керувати мною та моїми рішеннями для своєї вигоди, як ти того прагнув, – а навіть коли так, то що ти скажеш про свої смолоскипи в Західній Стороні та про дітей, котрі лежать там мертві? Твої прислужники перед брамами Горнбурга порубали на шматки тіло Гами, хоча він був уже неживий. Коли ти повиснеш трупом на своєму вікні на втіху своїм воронам, отоді між мною і тобою та Ортанком буде мир. І це – на благо Еорлового Дому. Можливо, я і не вельми видатний син своїх могутніх праотців, але лизати твої пальці я не збираюся. Шукай іншого дурня. Гадаю, твій голос утратив чарівну силу.

Вершники вирячилися на Теодена так, ніби їх щойно вирвали зі сну. Різко, мов каркання старого крука, звучала в їхніх вухах мова їхнього пана після мелодійного Саруманового голосу. А тим часом Саруман якусь мить не тямив себе від гніву. Він перехилився через поручні, мовби збираючись ударити Короля своєю патерицею. Декотрим присутнім здалося, ніби вони побачили змію, що звивається, готуючись укусити.

– Шибениці та ворони! – зашипів Саруман, і воїни здригнулися від такої раптової зміни його голосу. – Старий бовдур! Що таке Еорлів Дім, як не крита соломою ферма, де розбійники до нестями напиваються у смороді, а їхні брудні невиховані байстрюки валяються на підлозі поміж собаками? Ви самі надто довго уникали шибениці. Проте петля жде вас: вона опускається на шию повільно, та затягується, врешті-решт, туго і боляче. Вішайтеся, коли хочете! – голос його знову змінився, бо чарівник поволі опанував себе. – Не знаю, як мені вистачило терплячості так довго з вами говорити. Ти мені не потрібен, і твоя жменька вояків на конях, однаково ладних утікати і йти в атаку, – теж, Теодене, Повелителю Коней. Колись давно я запропонував тобі ранг, який перевершував усі твої сподівання та розум. І я повторив свою пропозицію ще раз, аби ті, кого ти ведеш до загибелі, виразно побачили обидві дороги. Ти відповів мені зухвальством і лайкою. Нехай так і буде. Повертайтеся до своїх халуп!.. А ти, Гандальфе! Ти щонайменше засмутив мене, і мені соромно за тебе. Як дійшло до того, що ти задовольняєшся таким товариством? Ти ж бо гордий, Гандальфе, і не безпідставно, бо в тебе шляхетний дух і ти маєш очі, які бачать глибоко й далеко. Невже навіть зараз ти не прислухаєшся до моєї поради?

Гандальф поворухнувся й підвів погляд.

– Що ти скажеш мені такого, чого не сказав під час останньої нашої зустрічі? – запитав він. – Чи, може, ти хочеш відмовитися від якихось своїх слів?

Саруман затнувся.

– Відмовитися від якихось слів? – пробелькотів він, мовби ця фраза збила його з пантелику. – Відмовитися від якихось слів? Я доброзичливо дораджував тобі задля твого блага, проте ти ледве чи слухав. Ти гордий і не любиш порад, покладаючись лише на власну мудрість. Але в цій ситуації ти, гадаю, схибив, зумисно перекрутивши мої наміри. Боюся, від палкого прагнення переконати тебе мені урвався терпець. І я щиро шкодую про це. Адже я не хотів тобі зашкодити, та й зараз не хочу – попри те, що ти повернувся до мене в супроводі шалених невігласів. І навіщо це мені? Хіба ми обидва не є членами високого і стародавнього ордену, найбільш шанованого в усьому Середземні? Дружба вигідна нам обом. Разом ми ще зможемо досягти багато, викинувши з голови ці нікчемні народи! Нехай вони очікують наших рішень! Задля спільного добра я ладен забути минуле і прийняти тебе. Невже ти мене

не розрадиш? Невже не піднімешся сюди?

Сила переконання, що її Саруман уклав у свою останню промову, була такою, що ніхто зі слухачів не залишився байдужим. Але тепер чари діяли інакше. Тепер присутні чули лагідні докори доброго короля на адресу улюбленого міністра, котрий чимось завинив. Однак їх не допустили до ласки: вони, як неслухняні діти чи дурні слуги, підслухали біля дверей не для них призначені слова незбагненої їм бесіди їхніх вельмож і тепер розмірковували, яким робом вона вплине на їхню долю. З інакшої глини було виліплено цих двох – шляхетних і мудрих, і Союз між ними був неунікненним. Зараз Гандальф підніметься на вежу, щоб обговорити зі Саруманом у високих світлицях Ортанка високі матерії, що їх годі осягнути решті слухачів. Двері зачиняться, і вони – ота решта слухачів – залишаться зовні приречено чекати рокованих їм робіт чи покарань. Навіть у Теоденовій голові промайнула думка, що нагадувала тїнь сумніву: «Він зрадить нас, він піде – і ми всі загинемо».

Тоді Гандальф засміявся. І видиво розвіялося, мов дим.

– Сарумане, Сарумане! – сказав крізь сміх Гандальф. – Ти вибрав не той шлях у житті. Тобі треба було стати королівським блазнем і заробляти собі на хліб, мавпуючи його радників, – іще і славу здобув би. Оце ти вмієш! – він на мить замовк, зайшовшись сміхом. – Розуміємо один одного? Боюся, тобі годі мене зрозуміти. Одначе тебе, Сарумане, я розумію тепер аж надто добре. Я значно краще пам'ятаю твої аргументи і вчинки, ніж ти собі уявляєш. Коли я навідував тебе востаннє, ти був тюремником Мордору і мав мене туди відіслати. Е, ні, гість, котрий утік із даху, двічі подумає, перш ніж знову зайти у двері. Ні, я ледве чи піднімусь. Але, послухай, Сарумане, востаннє! Може, ти спустишся до нас? Ісенгард виявився не таким міцним, як ти сподівався чи думав, ніби зробив його сам. Так само може трапитись і з іншими речами, на які ти покладався. Хіба не ліпше облишити все це – бодай на трохи? Можливо, узятися за щось нове? Подумай добре, Сарумане! Невже ти не спустишся?

На Сарумановому обличчі промайнула тїнь, а потому воно смертельно поблідло. Перш ніж він зумів опанувати себе, присутні зауважили за маскою муки духа, охопленого сумнівом, – духа, який не хотів залишатись і водночас боявся покидати свій прихисток. Якусь секунду він вагався, й ніхто не дихав. Потому Саруман озвався, і голос його був різкий та холодний. У ньому боролися гордість і ненависть.

– Чи спущуся я? – передражнив він Гандальфа. – Невже беззбройний спускається, щоби поговорити з розбійниками, котрі приперлися до його дверей? Я і тут добре вас чую. Я не дурень і не довіряю тобі, Гандальфе. Вони не стоять відкрито на моїх сходах, але я певен, що ті дикі лісові демони вештаються поблизу, чекаючи твого наказу.

– Зрадники завжди недовірливі, – стомлено відповів Гандальф. – Однак не варто боятися за свою шкуру. Я не хочу тебе вбивати чи завдавати тобі шкоди, про що ти знав би, якби справді розумів мене. Натомість я маю владу, щоби тебе захистити. Даю тобі останній шанс. Можеш покинути Ортанк – вільним, якщо захочеш.

– Звучить чудово, – вишкірився Саруман. – Цілком у дусі Гандальфа Сірого: так милосердно, так щиро і приязно. Не сумніваюся, що в Ортанку тобі буде зручно, а мій відхід не дасть нічого, крім вигоди. Та чому би то я мав іти звідсиля? І що ти маєш на увазі, кажучи «вільним»? Гадаю, для цього ти висунеш певні умови?

– Причини, щоби піти звідси, ти бачиш із вікна, – відказав Гандальф. – Інші теж, либонь, спадуть тобі на гадку. Слуги твої розбиті й розкидані деінде; сусідів ти перетворив на своїх ворогів, а свого нового пана обдурив чи принаймні спробував обдурити. Коли він зверне сюди свій погляд, то Червоне Око сповниться люття. А кажучи «вільним», я і маю на увазі «вільного»: не зв'язаного ланцюгами чи наказом, вільного йти, куди заманеться, навіть... навіть до Мордору, Сарумане, якщо ти цього захочеш. Але спершу ти віддаси мені Ключі від Ортанка і твою патерицю. Вони стануть запорукою твоєї гідної поведінки, а згодом я, можливо, поверну їх тобі, якщо ти ще матимеш із них якийсь зиск.

Саруманове обличчя побуряковіло й перекошилося від гніву, а в його очах запалав

червоний вогонь. Він дико зареготав.

– Згодом! – крикнув чарівник, і його голос зірвався на вереск. – Згодом! О, так, напевно, коли ти отримаєш і Ключі від Барад-дўра, і корони сімох королів, і жезли П'ятьох Чарівників, і придбаєш собі чоботи, на багато розмірів більші за ті, що їх ти носиш зараз. Скромний план. Моєї допомоги тут і справді не потрібно! Я перейматимуся зовсім іншим. Не будь дурнем. Якщо хочеш мати діло зі мною, то забирайся, поки в тебе є нагода, геть і повертайся, коли протверезієш! І позбудься цього наброду, що теліпається в тебе на хвості! Гарного дня!

Він розвернувся й пішов геть із балкону.

– Повернися, Сарумане! – наказав Гандальф.

На подив присутніх, Саруман повернувся й, ніби його тягнули всупереч його волі, повільно підійшов до залізних поручнів, а тоді, важко дихаючи, перехилився через них. Обличчя його стало зморщувате і стомлене. Руки, мов кліщами, стискали важку чорну патерицю.

– Я не дозволяв тобі йти, – суворо сказав Гандальф. – Я ще не закінчив. Ти пошився в дурні, Сарумане, і тепер гідний жалю. Ти ще міг би відвернутися від глупоти й від зла і прислужитися нам. Але обрав залишитися тут і пожинати плоди своїх давніх змов. Що ж, залишайся! Та застерігаю: тобі не поталанить вибратися звідси без зусиль. Хіба би темна рука Сходу випросталась і витягла тебе. Сарумане! – скрикнув Гандальф, і голос його зріс на силі й на впливі. – Узри-бо, я не Гандальф Сірій, якого ти зрадив. Я Гандальф Білий, який постав із мертвих! Тепер ти позбувся кольору, і я викидаю тебе з нашого ордену і з Ради!

Він здійняв руку і повільно показав спокійним холодним тоном:

– Сарумане, твою патерицю зламано.

Пролунав тріск, і патериця розкололася надвоє в Сарумановій руці, а наверх її впало просто під ноги Гандальфові.

– Забирайся! – сказав Гандальф.

Саруман із криком відсахнувся і поповз геть. І тієї самої миті, обертаючись у повітрі, згори впало щось важке та блискуче. Воно ковзнуло повз залізне окуття, щойно Саруман відступив звідти і, мало не влучивши в голову Гандальфові, гепнуло на сходи, де він стояв. Окуття дзенькнуло й задрижало. Сходи дали тріщину, з якої посипалися сотні мерехтливих іскорок. Але куля була неушкоджена: сфера з темного кришталю, всередині якої пломеніло вогняне серце, скотилася східцями вниз і пострибала до калюжі. Піпін кинувся за нею і спіймав.

– Убивця, шахрай! – закричав Еомер.

Однак Гандальф був незворушний.

– Ні, цю річ кинув не Саруман, – сказав чарівник, – і, гадаю, він навіть не наказував цього. Вона впала з горішнього вікна. Мабуть, це – вельми невлучний прощальний кидок од пана Змієязикового.

– Він погано поцілів, напевне, тому, що не міг вирішити, кого ненавидить дужче: тебе чи Сарумана, – озвався Арагорн.

– Може, й так, – відказав Гандальф. – Мало втіхи матимуть ті двоє в товаристві один одного: колотимуться навзаєм словами. Та це – справедливе покарання. Якщо Змієязиковому пощастить коли-небудь вийти з Ортанка, то й цього для нього буде забагато, значно більше, ніж він заслужив. Егей, хлопчику мій, я візьму це! І я не просив тебе чіпати її, – скрикнув чарівник, швидко повернувшись і побачивши Піпіна, який піднімався східцями так повільно, мовби ніс важенний тягар. – Я сам подбаю про цю кулю. Гадаю, це не та річ, яку Саруман хотів би викинути.

– Проте в нього можуть знайтися й інші речі для жбурляння, – сказав Гімлі. – Тож, якщо перемовини завершено, заберімося звідси щонайменше на відстань кинутого каменя!

– Так, перемовини завершено, – відповів Гандальф. – Ходімо звідсіля.

Вони повернулися спинами до дверей Ортанка й пішли вниз. Вершники радісно привітали короля і салютували Гандальфові. Саруманові чари розвіялися: роганці збагнули, що він прийшов на поклик і поповз геть, коли його прогнали.

– Ну, що ж, із цим покінчено, – сказав Гандальф.

– Тепер я мушу знайти ДЕРЕВОБОРОДОГО і розповісти йому, як усе минулося.

– Думаю, він це чудово знає, – озвався Мері. – Хіба могли ці перемовини закінчитись інакше?

– Напевно, ні, – погодився Гандальф, – хоч ішлося про дуже тонкі межі. Та я повинен був спробувати – з міркувань милосердя і не тільки. Це вперше Саруман побачив, що голос його втрачає на силі. Він не може бути водночас і порадником, і тираном. Коли змова визріває, вона перестає бути таємною. Проте Саруман потрапив у пастку, тож намагався розділити своїх жертв і володарювати, допоки інші слухали. Тоді я дав йому вибір, причому гарний вибір: зречтись Мордору й особистих інтересів і відшкодувати заподіяне зло, допомігши нам у скруті. А те, що ми у скруті, він знає, як ніхто інший. Саруман міг би дуже нам посприяти. Проте він не захотів, а вирішив натомість залишити собі міць Ортанка. Він не прислуговуватиме – лише наказуватиме. Саруман живе у страху перед тінню Мордору, проте досі мріє здобути перемогу. Нещасний дурень! Якщо сила Сходу простягне свої руки до Ісенгарда, з ним буде покінчено. Ми не можемо зруйнувати Ортанк іззовні, а от Саурон – хтозна, на що він здатен?..

– А якщо Саурон не переможе? Що ти зробиш із Ортанком? – запитав Піпін.

– Я? Нічого! – відповів Гандальф. – Я нічого йому не заподію. Я не прагну панувати. Що з ним станеться? Не можу сказати. Мені страшенно шкода, що стільки всього доброго тепер скніє в цій вежі. Проте з нами все гаразд. Доля робить дивні повороти! Ненависть часто шкодить сама собі! Гадаю, навіть якби нам поталанило ввійти, ми знайшли би в Ортанку мало скарбів, цінність яких перевершила би коштовність того, чим пожбурих у нас Змієязикий.

Пронизливий вереск долинув із вікна вгорі й несподівано стих.

– Здається, Саруман теж так гадає, – мовив Гандальф. – Залишмо їх!

І от вони повернулися до зруйнованих брам. І щойно вийшли з-під арки, як із мороку між куп каміння, де вони доти стояли, сягистими кроками виступили ДЕРЕВОБОРОДИЙ і ще дюжина ентів. Арагорн, Гімлі та Леголас здивовано витріщилися на них.

– Ось троє моїх побратимів, ДЕРЕВОБОРОДИЙ, – сказав Гандальф. – Я розповідав тобі про них, але ти їх іще не бачив.

І чарівник відрекомендував ентові усіх трьох.

ДЕРЕВОБОРОДИЙ довго і прискіпливо вивчав їх поглядом, а потому звернувся до кожного зокрема. Останнім він заговорив до Леголаса.

– Тож ти здолав такий довгий шлях сюди з Морок-лісу, мій добрий ельфє? Колись то був могутній ліс!

– Він і досі такий, – відповів Леголас. – Але не настільки розлогий, аби ми – ті, хто в ньому живе, – стомлювалися, бачачи кожного разу нове дерево. Я палко прагну прогулятися Лісом Фангорн. Якось мені пощастило пройтися його узліссями, і тоді я дуже не хотів його покидати.

Очі ДЕРЕВОБОРОДОГО засяяли від утіхи.

– Сподіваюся, твоє бажання здійсниться, перш ніж пагорби постаріють іще дужче, – відказав ент.

– Я прийду, якщо доля буде до мене прихильною, – сказав Леголас. – Я домовився з

одним своїм другом, і, коли все буде гаразд, ми обоє навідаємо Фангорн... з твого дозволу.

– Я привітно зустріну будь-якого ельфа, котрий прийде з тобою, – мовив ДЕРЕВОБОРОДИЙ.

– Той друг, про котрого я мовив, – не ельф, – сказав ЛЕГОЛАС, – ішлося про Гімлі, сина Глоїна, присутнього тут.

Гімлі низько вклонився, при цьому в нього з-за пояса випала сокира, брязнувши об землю.

– Хрум, гм! Оце так, – сказав ДЕРЕВОБОРОДИЙ, дивлячись на нього понурим поглядом. – Гном, до того ж, власник сокири! Хрум! Я люблю ельфів, але ти просиш забагато. Це – дивна дружба!

– Вона здається дивною, – відказав ЛЕГОЛАС, – одначе, поки Гімлі живий, я не ввійду до Фангорну без нього. Сокира його – не для дерев, а для орківських ший, о Фангорне, Господарю Лісу Фангорн. Під час битви він стяв голови сорока двом!

– Го-го! Невже! – здивувався ДЕРЕВОБОРОДИЙ. – Оце вже цікавіше! Гай-гай, усе буде так, як має бути; не варто квапити майбутнє. Та зараз ми повинні розлучитися на певний час. День добігає кінця, і Гандальф казав, що ви маєте поїхати, доки западе ніч, а Володар Марки прагне повернутися додому.

– Так, ми мусимо вирушати, до того ж негайно, – озвався Гандальф. – Боюся, я повинен забрати у тебе прибрамних сторожів, але ти добре впораєшся і без них.

– Може, й так, – відповів ДЕРЕВОБОРОДИЙ. – Але я за ними сумуватиму. Ми заприятелювали за такий короткий час, що, боюся, я стаю квапливим – мабуть, починаю рости у зворотному напрямку, назад до молодості. І ще – вони перші нові істоти, котрих я побачив під Сонцем і Місяцем за довгі-довгі роки. Я не забуду їх. Я вніс їхні ймення до Довгого Перепису. Енти про них пам'ятатимуть.

*Землеанти древньогорі,
Важкоступи водопійні;
І вічно голодні гобітів діти,
Народ смішливий, дрібнотілий.*

Ми будемо друзями, доки на деревах виростатиме нове листя. Бувайте здорові! Та, якщо у своїй прекрасній землі, в Ширі, ви почувете якісь вісті, дайте мені знати! Ви тямите, про що я: коли побачите чи почувете щось про ентійок. Приходьте й самі, якщо матимете змогу!

– Прийдемо! – в один голос відказали Мері та Піпін і хутенько відвернулися.

ДЕРЕВОБОРОДИЙ подивився на них, трохи помовчав і задумливо похитав головою. Потому звернувся до Гандальфа.

– Тож Саруман не захотів піти? – запитав він. – Я й не думав, що він захоче. Серце в нього гниле, як у чорного гуорна. Проте, якби я був переможений і всі мої дерева загинули, я би теж не вийшов, якби мав бодай одну темну нору, де можна було би сховатися.

– Так, не вийшов би, – підтвердив Гандальф. – Але ти не мав наміру засадити цілий світ своїми деревами і придушити всі інші живі створіння. Зрештою, є так, як є: Саруман залишився тут плекати свою ненависть і знову плести такі сіті, на які лише здатен тепер. У нього Ключ від Ортанка. І Сарумана не можна випускати звідси.

– Звичайно, ні! Енти про це подбають, – сказав ДЕРЕВОБОРОДИЙ. – Саруманова нога не ступить далі за цю скелю без мого дозволу. Енти за ним наглядатимуть.

– Гаразд! – одказав чарівник. – На це я і сподівався. Тепер я можу поїхати звідси, щоби залагодити інші справи, маючи на душі на одну турботу менше. Але ти повинен бути обережний. Вода відступила. Боюся, самої лише сторожі, виставленої довкола вежі, замало. Не сумніваюся, що під Ортанком прорито глибокі ходи, й Саруман тішить себе надією, що

невдовзі зможе непомітно виходити і повертатися до своєї твердині. Якщо ти згоден узятися за таку роботу, то я прошу тебе знову пустити сюди воду і не спиняти її доти, доки Ісенгард перетвориться на справжнє озеро чи доки ти не знайдеш виходи підземних тунелів. Коли всі підземні ходи буде затоплено, а всі інші виходи – перекрито, Саруман змушений буде довіку лишатися нагорі й лише визирати через вікна.

– Покладися на ентів! – сказав ДЕРЕВОБОРОДИЙ. – Ми обнишпоримо усю долину від початку і до кінця, зазирнемо під кожен камінчик. ДЕРЕВА повертаються сюди, щоби тут оселитися, – старі дерева, дикі дерева. Цей Ліс назвуть СТОРОЖКИМ. Тут і білка не прошмигне так, аби я про це не дізнався. Покладися на ентів! Доки не мине сім разів по стільки літ, скільки Саруман мучив нас, ми не втомимося стежити за ним.

Розділ 11 Палантир

Сонце сідало за довгим західним ланцюгом гір, коли Гандальф і його побратими, а також король і Вершники поїхали геть із Ісенгарда. Гандальф посадив Мері на коня позад себе, Арагорн узяв Піпіна. Двоє королівських людей помчали вперед і невдовзі зникли з очей аж ген у долині. Решта їхала поволі.

При брамі врочистим строем вишикувались енти, схожі на статуї, безшелесні, з довгими піднятими руками. Трохи відїхавши звивистим шляхом, Мері та Піпін озирнулись. У небі все ще вигравали сонячні промені, та понад Ісенгардом уже простягнулися довгі тіні: сіре румовище западало в морок. ДЕРЕВОБОРОДИЙ стояв сам-самісінький, наче далекий стовбур старого дерева, – гобіти чомусь пригадали їхню першу зустріч на осонні виступу, далеко-далеко звідси на кордонах Фангорну.

Подорожні дісталися до колони Білої Руки. Колона ще стояла, зате різьблену руку збили й потрошили на дрібні шматочки. Просто посеред дороги лежав указівний палець, білий у вечірній пільмі, а його червоний ніготь здавався майже чорним.

– Енти уважні до кожної дрібниці! – озвався Гандальф.

Вони поїхали вперед, а в долині запали глибокі сутінки.

– Ми маємо далеко заїхати цієї ночі, та, Гандальфе? – по якомусь часі запитав Мері. – Не знаю, як почувашся ти, волочачи за собою невеликого хвоста, проте хвіст утомився, він радо перестав би волочитись і приліг.

– Отже, ти чув це? – й собі запитав Гандальф. – Не зважай! Будь удячний, що решта слів не поцілила в тебе. Він тримає вас на оці. Якщо це потішить твою гордість, то мушу сказати, що саме зараз ви з Піпіном займаєте більше місця в його думках, аніж усі ми разом узяті. Хто ви; як ви дісталися туди і навіщо; що вам відомо; чи то ви були бранцями, а якщо так, то як вам поталанило втекти, коли всі орки загинули, – цими маленькими загадками нині заклопотаний величний розум Сарумана. Його кпини, любий Меріадоку, слід сприймати як компліменти, якщо його увага править тобі за честь.

– Дякую! – відказав Мері. – Та для мене більшою честю є волочитися хвостом за тобою, Гандальфе. Принаймні в такій ролі я маю нагоду вдруге поставити те саме запитання. То ми далеко ідемо цієї ночі?

Гандальф засміявся.

– О невгамовний гобіте! Усім чарівникам варто мати при собі гобіта чи двох – аби ті навчали їх правильного значення слів і виправляли. Дуже перепрошую. Я подбав навіть про

такі прості речі. Ми їхатимемо ще кілька годин, поволі, доки дістанемося до краю долини. Завтра ми змушені будемо їхати швидше... Коли ми прибули, то спершу мали намір податися рівниною з Ісенгарда просто до королівського дому в Едорасі – це кілька днів шляху. Та, поміркувавши, змінили план. Посланці вже поскакали до Гельмового Яру, щоби попередити людей, що завтра туди приїде король. А звідти він із могутнім військом вирушить гірськими стежками до Смурного Капиша. Віднині й надалі відкрито їздити вдень чи вночі можна лише по двоє-троє водночас, якщо лише такими силами можна обмежитися.

– Ну, Гандальфе, ти або голодом мориш, або годуєш під зав'язку! – відказав Мері. – Мене, власне, не цікавило нічого іншого, крім того, де ми сьогодні ночуватимемо. Де та що таке той Гельмів Яр і решта всього? Я нічого про цю країну не знаю.

– Тоді найліпше тобі почати дізнаватися, якщо хочеш зрозуміти, що відбувається. Та не зараз і не від мене: я мушу обдумати безліч нагальних речей.

– Гаразд, я добряче візьмуся за Бурлаку біля таборового багаття: він не такий дратівливий. Але навіщо вся ця таємничість? Я думав, що ми виграли битву?

– Так, ми виграли, та це лише перша перемога, яка, власне, й робить загрозу, що над нами нависла, ще страхітливою. Між Мордором та Ісенгардом існував певний зв'язок, якого я поки що не розгадав. Як вони обмінювалися новинами, мені не відомо, але те, що таки обмінювалися, – це точно. Гадаю, Око Барад-д'ура нетерпляче позиркуватиме і в бік Долини Чарівника, і в бік Рогану. Й що менше воно побачить, то ліпше.

Час подорожі спливав повільно, і дорога все звивалася долиною. То ближче, то далі плинув у своєму камінному ложі Ісен. З гір спустилася ніч. Усі тумани розвіялися. Дмухав холодний вітер. Майже круглий місяць освітлював східне небо тьмяним саявом. Схили гори праворуч од подорожніх збігали вниз до голих пагорбів. Попереду сіріли розлогі рівнини.

Нарешті мандрівники зупинилися. Звернули вбік, з'їхавши з путівця, і знову подалися духмяним верховинним дерном. Здолавши у східному напрямку приблизно півтори версти, вони натрапили на видолинок, що починався з півдня і повертав назад повз стрімкий схил Дол-Барану – останнього пагорба північної гряди, який мав зелене підніжжя та порослу вересом маківку. Схили цієї вузької гірської долини кошлатилися від минулорічного орляка, перші весняні паростки якого тільки-но почали пробиватися крізь пахучу землю. Зарості колючок густо обліпили низькі кручі, під якими подорожні й вирішили розбити свій табір десь за дві години до півночі. Вони розклали багаття в заглибині, серед коріння розрослого глоду, високого, наче дерево, покривленого від віку, проте з міцним здоровим віттям. На кінчику кожної галузки набубнявіли бруньки.

На чатах стояли, змінюючись, по двоє вартових. Решта, повечерявши, загорнулась у плащі та ковдри і поснула. Гобіти лежали в окремому куточку на купі старого орляка. Мері вже хилило на сон, але Піпін був навдивовижу неспокійний. Він вовтузився, крутився, й від того під ним хрустів і ламався орляк.

– Що з тобою? – запитав Мері. – Ти що, на мурашнику лежиш?

– Ні, – відказав Піпін, – але мені незручно. Цікаво, скільки часу я вже не спав у ліжку?

Мері позіхнув.

– Полічи на пальцях! – порадив він другові. – Але ти маєш знати, скільки часу минуло, відколи ми залишили Лорієн.

– А, ти про це! – сказав Піпін. – Я мав на увазі справжнє ліжко у спальні.

– Ну, тоді Рівенділ, – відказав Мері. – А я сьогодні міг би спати будь-де.

– Пощастило тобі, Мері, – лагідно сказав Піпін, трохи помовчавши. – Ти їхав із Гандальфом.

– Ну, і що з того?

– Ти витяг із нього якісь новини, якусь інформацію?

– Так, і багато. Більше, ніж зазвичай. Однак ти все те чув. Чи майже все, бо ви їхали зовсім поряд, а ми голосів не стишували. Завтра можеш їхати з ним ти, якщо вважаєш, що тобі пощастить випитати в нього більше, ніж мені, – та якщо він захоче тебе взяти.

– Можна? Це добре! Та він замкнутий, правда? Геть не змінився.

– О, ще й як змінився! – сказав Мері, який уже почав потроху прокидатися, бо його зацікавило, що саме турбує друга. – Він виріс, чи щось таке. Гадаю, тепер наш чарівник здатний бути добрішим, тривожнішим, веселішим і суворішим, аніж раніше. Гандальф змінився, та нам іще не випало нагоди перевірити, наскільки. Проте згадай лишень останні хвилини перемовин зі Саруманом! Пам'ятаєш, колись Саруман був головним: очільником Ради, хай би що це означало. Він був Саруманом Білим. А тепер Білий – Гандальф. Саруман повернувся, коли його покликали, в нього забрали жезл, а потому наказали піти – і він просто собі пішов!

– Ну, якщо Гандальф і змінився, то він просто став більш потайним, аніж будь-коли, – заперечив Піпін. – Але та... скляна куля... Він, здається, дуже з неї радіє. Він знає чи здогадується щось про неї. А нам Гандальф хіба сказав щось? Дзуськи! Та це ж я підібрав її, я не дав їй закотитися в озеро. *Егей, хлопчику мій, я візьму це!* – і край. Цікаво, що воно таке? Куля була важелезна.

Піпін стишив голос так, ніби розмовляв сам зі собою.

– Гей! – сказав Мері. – Що тебе непокоїть? Ну ж бо, Піпіне, хлопчику мій, не забувай Гільдорової приповідки, яку часто повторював Сем: *«Не втручайся у справи чарівників, бо вони підступні та скорі на гнів»*.

– Але наше життя вже багато місяців є нічим іншим, як одним суцільним втручанням у справи чарівників, – відповів йому Піпін. – Я хотів би отримати якісь пояснення, а не тільки постійно наражатися на небезпеку. Я хотів би зазирнути в ту кулю.

– Спи! – сказав Мері. – Рано чи пізно ти матимеш удосталь пояснень. Любий Піпіне, ще жоден Тук не дорівнявся допитливістю до Брендіцапа; одначе хіба зараз належний час для цього, дозволь запитати?

– Гаразд! Яка кому шкода з того, що я розповів тобі, чого хочу: бодай разочок зазирнути в той камінь? Знаю, що мені нічого не світить, адже старий Гандальф сидить на ньому, наче курка на яйці. Але твоє *тобі-нічого-не-світить-тож-засинай* мені допомагає мало!

– Ну, а що я ще міг сказати? – запитав Мері. – Вибач, Піпіне, але тобі й справді доведеться зачекати до ранку. Після сніданку мене розбере така сама цікавість, як оце тебе нині, тому я всіма можливими способами допомагатиму своєму другові у чарівниковипитуванні. Мені вже несила не спати. Якщо я ще раз позіхну, то розірву собі рота від вуха до вуха. Добраніч!

Піпін нічого не відповів. Він лежав спокійно, проте сон усе одно не приходив до нього; його не заколисувало навіть спокійне дихання Мері, який заснув уже через кілька хвилин після того, як сказав «добраніч». Що тихіше ставало довкола, то сильніше Піпіна муляла думка про темну кулю. Він знову відчував у руках її вагу та бачив таємничі червоні глибини, які було углядів на мить. Гобіт вовтузився, перевертався з боку на бік і намагався думати про щось інше.

Урешті-решт, він не витерпів. Підвівся і роззирнувся. Було холодно, тож Піпін закутався у плащ. У видолинок сипав світло холодний білий місяць, і тіні від чагарників були чорними. Гобіта оточували сонні постаті. Двох вартових не було видно: либонь, вони піднялися на пагорб чи заховалися в орляку. Спонуканий незбагненим поривом, Піпін тихцем пішов туди, де лежав Гандальф. Глянув на чарівника. Той наче і спав, але повіки його були напівзаплющені: попід довгими віями блищали очі. Піпін квапливо відступив. Однак

Гандальф не ворушився: й, ніби всупереч власній волі, гобіт наблизився до нього ще раз, підкравшись із-за голови. Чарівник був загорнутий у ковдру, поверх якої накинув плащ, а близько біля його тіла – між правим боком і зігнутою рукою – був горбочок, щось кругле, замотане в темну тканину; чарівникова рука, здавалося, щойно зіслизнула з того предмета на землю.

Ледве дихаючи, Піпін крок за кроком підбрався ще ближче. Нарешті став навколішки, скрадливо простягнув руки й поволі підняв той горбик: він виявився не таким важким, як гобіт очікував. «Мабуть, це лише якийсь паунок із дріб'язком», – подумав він із дивним почуттям полегші, та не поклав той паунок на місце. Якусь мить постояв, стискаючи його руками. Потім у голові йому війнула думка. Піпін навшпиньки відійшов, знайшов чималий камінь і повернувся.

Швиденько розгорнув темну тканину, загорнув у неї камінь і, знову ставши навколішки, вклав його Гандальфові під руку. Тоді нарешті подивився на річ, яку здобув. Ось вона – гладенька кришталева куля, наразі темна та нежива – лежить біля його колін. Піпін підняв її та вже повернувся, щоб іти до своєї постелі, коли це Гандальф поворушився вві сні й пробурмотів кілька слів – здається, якоюсь чужинською мовою; його рука піднеслась і обхопила загорнутий камінь, після чого він зітхнув і знову завмер.

«Ти несусвітній бовдур! – прошепотів сам до себе Піпін. – Ти заженеш себе в якусь жахливу халепу. Поверни кулю назад, хутко!» Та виявилось, що йому підгинаються коліна, тож гобіт не наважився підійти до чарівника так близько, щоби дістати згорток. «Я не зможу повернути кулю, не розбудивши Гандальфа, – подумав він, – принаймні треба заспокоїтися, бодай трохи. Тож спершу разок зазирну в неї. Але не тут!» Піпін крадькома відійшов і вмоствився на зеленому пагорбку неподалік од своєї постелі. Місяць уже зазирнув за прут видолинка.

Піпін сидів, підібгавши коліна й затиснувши ними кулю. Нахилився над нею низенько, мов жадібна дитина над мискою з їжею десь у кутику, якнайдалі від інших. Відкинув свого плаща і зазирнув у сферу. Повітря довкола нього бриніло від нерухомого напруження. Спершу куля була темна, чорна, як гагат, а на її поверхні мерехтіло місячне світло. Потому в її осерді щось ніби ворухнулось і почало тліти – очі гобіта прикипіли до того місця, й він не міг відвести погляду. Невдовзі все нутро кулі охопило полум'я: куля оберталася, чи то кружляли вогні всередині неї. Раптом усі вони згасли. Піпін хапнув ротом повітря і спробував розігнутись, але марно: він далі сидів, згорблений, і обома руками стискав кулю. Нахилився дедалі нижче, доки цілком заляк, а його губи певний час безгучно рухалися. Потому він приглушено скрикнув, упав навznak і вже не підводився.

Крик був пронизливий. Вартові скочили вниз зі схилів. Незабаром уже весь табір був на ногах.

– То ось він, злодій! – сказав Гандальф і накинув свій плащ на кулю там, де вона лежала. – Ой, Піпіне, Піпіне! Недобре якось вийшло! – він став навколішки біля тіла гобіта: той лежав горілиць, нерухомий, і невидючими очима дивився в небо. – Хай йому грець! Якої шкоди заподіяно: і тобі, й усім нам!

Чарівникове обличчя було скривлене та змучене.

Він узяв Піпінову руку й поклав її, зігнувши, йому на лице, а сам прислухався до його дихання; потому притулив свої руки гобітові до чола. Той здригнувся. Очі його заплющилися. Потім Піпін зойкнув і сів, приголомшено витріщившись на білі в місячному світлі обличчя, які оточили його.

– Це не для тебе, Сарумане! – скрикнув він різким невиразним голосом, відсуваючись од Гандальфа. – Я негайно пошлю по нього! Розумієш? Скажи тільки це!

Відтак гобіт спробував підвестися й утекти, проте Гандальф лагідно, але впевнено

зупинив його.

– Перегріне Туку! – сказав чарівник. – Повернися!

І гобіт враз обм'як і впав назад, чіпляючись за чарівникову руку.

– Гандальфе! – волав він. – Гандальфе! Пробач мені!

– Пробачити тобі? – повторив Гандальф. – Спершу розкажи мені, що ти накоїв!

– Я, я взяв кулю і подивився в неї, – белькотів Піпін, – і побачив те, що мене нажахало.

І я хотів піти, проте не міг. А потім прийшов він і допитував мене, і... і це все, що я пам'ятаю.

– Так не годиться, – суворо сказав Гандальф. – Що ти бачив, і що ти казав?

Піпін заплющив очі й тремтів, але не промовив і слова. Усі мовчки втупились у нього, і лише Мері відвернувся. Проте Гандальфове обличчя не полагіднішало.

– Кажи! – наказав він.

Піпін удруге почав оповідати, пошепки та затинаючись, проте потроху голос його набирав упевненості та сили.

– Я побачив темне небо та високі бастіони, – сказав гобіт. – І крихітні зорі. Ніби щось далеке й давно минуле, проте міцне та виразне. Потому зорі почали згасати і виринати знову: їх заступали якісь крилаті створіння. Думаю, насправді вони дуже великі, та крізь скло здавалися схожими на кажанів, які кружляли довкола вежі. По-моєму, їх було дев'ятеро. Один чогось полетів просто на мене, ставав дедалі більший і більший. У нього був жахливий... ні, ні! Я не можу цього вимовити... Я спробував утекти, бо мені здалося, що він вилетить назовні, та коли він зайняв цілу кулю, то зникнув. Тоді прийшов *він*. Він не розмовляв так, аби було чути слова. Він просто дивився, і я розумів його... «Тож ти повернувся? Чому ти так довго не звітував мені?..» Я не відповів. Він сказав: «Хто ти?..» Я й далі мовчав, але це завдавало мені болю; він наполягав, і я сказав: «Гобіт»... Тоді, здається, він раптом побачив мене і засміявся з мене. То було жорстоко. Так, ніби мене кололи ножами. Я впирався. Про те він сказав: «Зачекай трохи! Невдовзі ми зустрінемося знову. Скажи Саруманові, що ці ласощі – не для нього. Я негайно пошлю по нього. Ти розумієш? Скажи тільки це!..» Потому він зареготав. Я почувався так, мовби розпадаюся на шматки. Ні, ні! Далі я нічого не розповідатиму. Далі я нічого не запам'ятав!

– Подивися на мене! – сказав Гандальф.

Піпін подивився йому просто в очі. Чарівник на якусь мить мовчки скував його поглядом. Опісля лице його полагіднішало, на ньому майнула тінь усмішки. Він ласкаво поклав руку на Піпінову голову.

– Гарзд! – сказав чарівник. – Не кажи нічого! Ти не постраждав. У твоїх очах немає брехні, як я боявся. Просто він не надто довго розмовляв із тобою. Ти досі дурень, Перегріне Туку, проте дурень чесний. У такій халепі мудріші за тебе могли накоїти більшої біди. Проте запам'ятай! Ти й усі твої друзі врятувалися насамперед завдяки щасливому випадку, як це зазвичай називають. Удруге на нього покладатися не можна. Якби той, кого ти побачив у кулі, взявся тебе допитувати тут і негайно, ти вибовкав би все, що тобі відомо, і спричинив би нашу загибель – цього я майже певен. Але він не дуже наполягав. Йому потрібні не лише відомості – йому потрібен *ти*, водномить, аби згодом побесідувати з тобою в Темній Вежі, повільно. Не тремти! Коли втручаєшся у справи чарівників, то повинен заздалегідь подумати про такі речі. Ну-ну! Я прощаю тобі. Не сумуй! Усе обійшлося, і все не так погано, як могло би бути.

Він лагідно підняв Піпіна й переніс його на постіль. Мері пішов слідом і сів поруч із другом.

– Полежи тут і відпочинь, якщо зможеш, Піпіне, – сказав Гандальф. – Вір мені. Якщо в тебе знову засверблять руки, розкажи про це мені! Я все вилікую. Проте, мій любий гобіте, ніколи не підкладай мені під лікоть каменюки! Ну, тепер я ненадовго залишу вас удвох.

Потому Гандальф повернувся до інших, котрі досі стояли біля каменя з Ортанка, поглинуті тривожними думками.

– Небезпека чигає на нас уночі, коли ми найменш готові її зустріти, – мовив він. – Наші життя висіли на волоссині!

– Як гобіт, як Піпін? – запитав Арагорн.

– Думаю, що тепер усе буде гаразд, – відповів Гандальф. – Утримували його не вельми довго, а гобітам притаманна дивовижна здатність відновлюватися. Той спогад чи страх перед ним, либонь, швидко потьмяніє. Можливо, навіть занадто швидко. Арагорне, може, ти візьмеш камінь Ортанка й охоронятимеш його? Проте служба ця небезпечна.

– Авжеж, небезпечна, та не для всіх, – відказав Арагорн. – Є той, кому ця річ належить за законом. Адже це ніщо інше, як *палантир* Ортанка з Елендилової скарбниці, куди його поклали Королі Гондору. Наближається мій час. Я візьму його.

Гандальф поглянув на Арагорна і, вразивши присутніх своїм жестом, підняв накритий Камінь і вручив його з поклоном.

– Прийми цей Камінь, володарю, – сказав чарівник, – як запоруку повернення інших речей. Але якщо дозволиш дати тобі пораду щодо твоєї власності, то я скажу: не користуйся ним наразі! Будь уважний!

– Коли це я був квапливим чи необережним, я, котрий вичікував і готувався стільки довгих літ? – відповів Арагорн.

– Поки що – ніколи. Відтак гляди: не спіткнися наприкінці дороги, – відказав Гандальф. – Принаймні тримай цю річ у таємниці. Ти й усі присутні тут! Той гобіт, Перегрін, – він точно не повинен дізнатися, де її зберігають. Зло може знову заповзти йому в душу. На жаль, він тримав палантир у руках і зазірав у нього, а це – неприпустимо. Гобіт не повинен був торкатися його навіть в Ісенгарді – я мав би випередити його. Та думки мої займав Саруман, і я не відразу розгадав сутність Каменя. Я був зморений, і, коли лежав та розмірковував про це, мене здолав сон. Тепер я знаю!

– Так, сумнівів бути не може, – сказав Арагорн. – Нарешті нам відомо, що зв'язувало Ісенгард і Мордор та як усе працювало. Це багато що пояснює.

– Дивні сили у наших ворогів і дивні слабкості! – озвався Теоден. – Однак здавна відомо, що *зла воля завжди шкодить злу*.

– І це підтвердив уже не один приклад, – погодився Гандальф. – Але цього разу нам напрочуд пощастило. Можливо, цей гобіт урятував мене від великої помилки. Я подумував про те, щоби самому випробувати цей Камінь і дізнатися його призначення. І якби я вчинив так, то викрив би себе перед Ворогом. А я ще не готовий до такого випробування, та й не відомо, чи колись до нього підготуюся. Проте, навіть якби я зумів захиститися, те, що Ворог побачив би мене до настання часу відкритих дій, – це була би катастрофа.

– Гадаю, цей час уже настав, – відказав Арагорн.

– Ще ні, – заперечив Гандальф. – Ще залишається короткий період сумнівів, який ми повинні використати. Ворог, очевидно, подумав, що Камінь – в Ортанку: авжеж, де йому бути? А відтак, що гобіт там – бранець, котрого Саруман задля муки присилував подивитись у кулю. Той грізний дух тепер цілком заповнений голосом і обличчям гобіта, а ще – очікуванням. Імовірно, мине певний час, доки він збагне свою помилку. Ми мусимо встигнути багато зробити за той час. Ми поводитися надто розслаблено. Треба рухатися. Не варто надовго затримуватися поруч із Ісенгардом. Я поїду вперед разом із Перегріном Туком. Це для нього буде ліпше, ніж лежати в темряві, доки інші сплять.

– При мені залишаться Еомер і десятеро Вершників, – мовив король. – Вони поїдуть зі мною вдосвіта. Решта може залишитися з Арагорном і, щойно надумає, рушати в дорогу.

– Як хочеш, – відказав Гандальф. – Але ви маєте якомога швидше їхати до сховку між пагорбами, до Гельмового Яру!

Тієї миті на них упала тінь, мовби хтось одітнув їх від ясного місячного світла. Кілька Вершників скрикнуло й припало до землі, затуливши голови руками, ніби захищаючись від удару згори: їх охопили сліпий страх і смертельний холод. Скоцюрбившись, роганці звели

очі: ширококрила примара промайнула повз місяць, наче чорна хмара. Тоді розвернулася і помчала на північ, летячи набагато швидше за всі вітри Середзем'я. Зорі тьмяніли перед нею. Вона зникла.

Люди підвелись і скам'яніли. Гандальф вдивлявся в небо, руки його були напружені, опущені вниз і розведені, кулаки – стиснуті.

– Назгул! – крикнув він. – Посланець Мордору. Буря вже близько. Назгул перелетів через Ріку! Їдьте! У путь! Не чекайте світанку! Нехай бистрий не жде повільного! Їдьте!

Чарівник зірвався з місця й, біжучи, покликав Тіньогрива. Арагорн помчав слідом. Підбігши до Піпіна, Гандальф узяв його на руки.

– Цього разу зі мною поїдеш ти, – сказав він. – Тіньогрив покаже тобі свою швидкість.

Потому Гандальф побіг туди, де спершу спав сам. Тіньогрив уже стояв там. Перекинувши через плече невелику торбу, що була його єдиним майном, чарівник вискочив на спину коневі. Арагорн підняв Піпіна і поклав його на руки Гандальфові, загорнувши у плащ і в коцик.

– Прощайте! Не баріться, їдьте швидко! – гукнув Гандальф. – Уперед, Тіньогриве!

Могутній кінь хитнув головою. Хвіст його тріпотів і мерехтів у місячному світлі. Потому тварина рвонула з місця, аж земля полетіла їй із-під копит, і помчала вдаль, наче північний вітер із гір.

– Прекрасна, спокійна ніч! – сказав Мері Арагорнові. – Декому просто-таки дивовижно щастить. Він не хотів спати, зате хотів проїхатися з Гандальфом – і ось вам, прошу! І це замість того, щоби самому перетворитися на камінь і стояти тут довіку як німа пересторога.

– Якби першим підняв Камінь Ортанка ти, а не він, чим би, гадаєш, це обернулося? – запитав Арагорн. – Хтозна, може, ти накоїв би чогось гіршого, ніж Тук. Але тепер, боюся, тобі доведеться їхати зі мною. Негайно. Іди і приготуйся. І візьми все, що залишив Піпін. Поквапся!

Тіньогрив мчав рівниною, не потребуючи ні спонуки, ні керівництва. Менш як за годину він дістався до Ісенських Бродів і перетнув їх. Позаду залишилися Курган Вершників і його холодні списи.

Піпін потроху оклигував. Йому було тепло, в обличчя дмухав духмяний і свіжий вітер. Поруч був Гандальф. Жах од пригоди з Каменем і від моторошної тіні при місяці поволі танув, залишаючись десь позаду: в гірській імлі чи у скоробіжному сні. Гобіт глибоко вдихнув.

– Я не знав, що ти їдиш без зброї, Гандальфе, – подав він голос. – Твій кінь не має ні сідла, ні вузди!

– Зазвичай я не їджу на ельфійський манір, лише на Тіньогриві, – відказав чарівник. – Але Тіньогрив зброї не потребує: він або з власного бажання візьме тебе на спину, або не візьме взагалі. Якщо він захоче тебе везти – цього вистачить. Тоді кінь сам допильнує, щоби вершник залишався на ньому – хіба ти надумаєш стрибнути в повітря.

– А як швидко він біжить? – запитав Піпін. – Зі швидкістю вітру, проте дуже рівно. І яка легка в нього хода!

– Зараз Тіньогрив біжить зі швидкістю найпрудкішого коня, – відповів Гандальф, – однак для нього це – ще не швидко. Тут земля трохи вивисується, на ній більше різних перешкод, аніж було по той бік річки. Проте поглянь, як хутко наближаються до нас Білі

Гори під зорями! Онде піки Трігірне здіймаються, намов чорні списи. Уже невдовзі ми дістанемося до роздоріжжя і прибудемо до Ярового Падолу, де дві ночі тому відшуміла битва.

Піпін якусь часину знову їхав мовчки. Слухав, як Гандальф тихенько наспівує щось собі під ніс, бурмочучи короткі римовані фрази різними мовами, а під ними тим часом верста за верстою пролітав шлях. Нарешті чарівник затягнув пісню, в якій гобіт зумів розібрати слова: кризь шелест вітру він виразно почує кілька рядків:

*Гінкі королі
Тричі по три,
Що привезли ви з-за морів?
З краю із-під води?
Сім зірок, каменів сім,
І білодрево.*

– Що ти співаєш, Гандальфе? – запитав Піпін.

– Я лише перебрав подумки такі собі Відунські Вірші, – відказав чарівник. – Гобіти, либонь, забули їх – навіть ті, які колись знали.

– Ні, не всі, – сказав Піпін. – І ми, до того ж, маємо безліч власних, які тебе, мабуть, не зацікавлять. Але такого я ніколи не чув. Про що він? Що то за сім зірок і сім каменів?

– Про *палантири* Стародавніх Королів, – відповів Гандальф.

– А що воно таке?

– Їхня назва означає *ті, що далеко бачать*. Камінь Ортанка – один із них.

– Отже, його створив не... створив не... – Піпін вагався, – не Ворог?

– Ні, – мовив Гандальф. – І не Саруман. Його магія на таке не здатна, і Сауронова – теж.

Палантири потрапили сюди аж із-за Вестернесу – з Ельдамару. Їх створили нольдори. Можливо, до них доклав рук сам Феанор у дні, які минули так давно, що час, який збіг відтоді, годі виміряти роками. Проте немає такої речі, яку Саурон не міг би використати на лихе. На жаль для Сарумана! Це його і згубило, як я оце щойно збагнув. Для всіх нас творіння могутнішої магії, ніж підвладна нам самим, приховують небезпеку. Та Саруман таки винен. Він, дурень, вирішив тримати Камінь у таємниці, щоби самому мати з нього зиск. Він не обмовився про нього ні словом перед Радою. А ми ще не замислювалися над долею *палантирів* Гондору в епоху цих нищівних воєн. Люди майже забули про них. Навіть у Гондорі таємниця *палантирів* була відома небагатьом; а в Арнорі їх згадували тільки у Відунських Віршах серед дунедайнів.

– А що з ними робили стародавні люди? – запитав Піпін, задоволений і приголомшений тим, що одержав відповіді на стільки запитань, і надумав випробувати, доки це триватиме.

– Дивились у далеч і подумки спілкувались одні з одними, – відповів Гандальф. – Отак ці камені тривалий час охороняли та об'єднували володіння Гондору. Їх установили в Мінас-Анорі, в Мінас-Ітілі та в Ортанку, в кільці Ісенгарда. Центральний і панівний *палантир* був попід Зоряним Куполом в Осгіліаті до його знищення, ще три – десь далеко на Півночі. В Ельрондовім домі розповідають, що вони були в Анумінасі та на Амон-Сулі, а Елендилів Камінь примістили на Вежах-Пагорбах, які виходять на Мітлонд у Затоці Дюну, де стоять сірі кораблі... Кожен *палантир* відповідав іншим, але всі ті, які були в Гондорі, завжди можна було побачити з того, що був в Осгіліаті. А тепер виявилось: якщо скеля Ортанка вистояла у бурях часу, то в ній уцілів і палантир із тієї вежі. Та сам-один він показував лишень окремі картинки далеких речей і далеких днів. Для Сарумана, звісно, це було вельми корисно, проте він, здається, не задовольнився тільки цим. Він вдивлявся все далі й далі за обшири свого краю, допоки погляд його впав на Барад-дур. Отоді Саруман і впіймався!.. Хтозна, де нині покояться втрачені Камені Арнору та Гондору, поглинули їх

надра землі чи водні глибини? Проте принаймні одного з них Саурон запопав і поставив собі на службу. Гадаю, то був Ітіл-камінь, адже Ворог уже давно захопив Мінас Ітіл, перетворивши його на лихе місце, яке відтоді називають Мінас-Моргул... Не важко здогадатися, що блукаюче око Сарумана дуже швидко потрапило в пастку без надії на визволення; і відтоді він слухався далеких намов чи погроз – коли намови не мали на нього впливу. Вкушений кусач, яструб у пазурах орла, павук у сталевій павутині! Цікаво, чи довго Сарумана примушували підходити до кулі для допитів і для нових настанов, аби Камінь Ортанка так сильно поєднався з Барад-дўром, що, коли до нього зазирає той, чия воля слабша за адамант, його розум і погляд умлівіч переносяться туди? А як він притягує! Хіба я цього не відчув? Навіть зараз у душі я палко прагну випробувати свою волю цією кулею, переконатися, чи зможу я вирвати її у Ворога і звернути погляд туди, куди мені забагнеться: побачити крізь розлогі простори води та часу Тіріон Прекрасний, поспостерігати, як творять неймовірні рука та дух Феанора, допоки Біле Дерево і Золоте пишаються у цвіті!

Гандальф зітхнув і замовк.

– Якби ж то я знав усе це раніше, – озвався Піпін. – Я навіть не уявляв, що чиню.

– Е, ні, таки уявляв, – одказав чарівник. – Ти знав, що поводишся нерозважно та неправильно; ти сам собі казав про це і себе самого не слухав. Я не розповів тобі цього раніше, бо, лише розмірковуючи про все, що відбулося, я врешті й сам це збагнув, якраз доки ми оце зараз їдемо разом із тобою. Та навіть якби я поговорив із тобою раніше, твого бажання це не послабило би, чинити йому опір не стало би легше. Навпаки! Ні, обпечена рука вчить найкраще. Після такого порада стеретися вогню влучає прямісінько в серце.

– І справді, – сказав Піпін. – Навіть якби тепер переді мною розклали всі сім каменів, я би заплющив очі й заховав руки до кишень.

– Добре! – повеселів Гандальф. – На це я і сподівався.

– Але я хотів би знати... – почав знову Піпін.

– Змилуйся! – скрикнув чарівник. – Якби отримування відомостей було єдиним ліком на твою допитливість, то мені довелося би витратити решту свого життя, відповідаючи на твої запитання. Що ти ще хочеш знати?

– Назви всіх зірок, і всіх живих істот, і цілу історію Середзем'я, Наднеба та Розлучних Морів, – засміявся Піпін. – Атож! Ні більше й ні менше! Та сьогодні я не поспішаю. Оце щойно я думав про ту чорну тінь. Я чув, як ти крикнув: «Посланець Мордору». Що то було? І що воно могло робити в Ісенгарді?

– То був Чорний Вершник із крилами – назгул, – відповів Гандальф. – Він міг би забрати тебе до Темної Вежі.

– Але ж він не по мене прилетів, еге ж? – пробелькотів Піпін. – Тобто я не знав, що я...

– Ні, звісно, – відказав Гандальф. – Од Барад-дўра до Ортанка сто тридцять миль лету навпростець, і навіть назгул мусив би летіти кілька годин, аби здолати цю відстань. Однак, відколи орки виступили на війну, Саруман, певна річ, зазірав у кулю, і Ворог по той бік – у цьому я не сумніваюся – прочитав більше його потаємних думок, аніж Саруман хотів би відкрити Сауранові. Посланця вирядили дізнатися, що тут діється. А після того, що трапилося цієї ночі, сюди, мабуть, прилетить ще один, причому хутко. Так Саруман доп'є до останньої краплі те зло, в яке він устроїв свої руки. Він не має бранця, щоби відіслати його Сауранові. Він не має Каменя, щоби бачити й відповісти на поклик. А Саурон радше вважатиме, що той заховав од нього бранця й відмовляється користуватися Каменем. Розказати посланцеві правду – теж не вихід для Сарумана. Ісенгард, може, і зруйновано, та в Ортанку він досі у безпеці. Тож чи хоче Саруман, чи ні, а Саурон усе одно вважатиме його бунтівником. А Саруман відкинув нашу пропозицію, яка допомогла би йому уникнути саме цього! Що він робитиме в такому скрутному становищі, я не можу передбачити. Думаю, допоки Саруман буде в Ортанку, йому не забракне сили чинити опір Дев'ятьом Вершникам. Принаймні може це спробувати. Він може полонити назгула чи бодай убити істоту, на якій той ширяє тепер у повітрі. У такому разі нехай Роган пильнує своїх коней!.. Але я не можу сказати, як це відіб'ється на нас: добре чи погано. Можливо, це похитне наміри Ворога, а

можливо, гнів на Сарумана затримає його. Може, Темний Володар дізнається, що там був я і що то я стояв на сходах Органка – з гобітами на хвості. Чи що Ісільдурів спадкоємець досі живий і стояв поруч зі мною. Якщо Змієязикового не ввів в оману роганський обладунок, то він запам'ятав і Арагорна, і титул, на який той заявляє своє право. Цього я боюсь. І тому ми тікаємо – не від небезпеки, а до ще більшої небезпеки. Кожен крок Тіньогрива наближає тебе, Перегріне Туку, до Землі Тіні.

Піпін не відповів, тільки якомога щільніше загорнувся у плащ, ніби його раптом пройняв мороз. А під ними мигтіла сіра земля.

– Поглянь-но! – сказав Гандальф. – Попереду відкриваються доли Західної Сторони. Тут ми повернемо на дорогу, що веде на схід. Темна тінь ген там – це вхід до Ярового Падолу. У тій стороні лежать Агларонд і Сяйливі Печери. Не розпитуй мене про них. Запитаєш у Гімлі, коли зустрінешся з ним, і тоді вперше ризикуєш отримати відповідь довшу, ніж була би тобі до душі. Сам ти цих печер не побачиш – принаймні не під час цієї мандрівки. Невдовзі вони залишаться далеко позаду.

– Я гадав, ти їдеш, аби спинитись у Гельмовому Ярі! – сказав Піпін. – А якщо ні, то куди ж ти тоді прямуєш?

– До Мінас-Тіріта, доки його не оточило море війни.

– Ох! А це далеко?

– Багато-пребагато миль звідси, – відповів Гандальф. – Утричі далі, ніж оселя Короля Теодена, до якої понад півтори сотні верст на схід звідси, – якщо рахувати за летом посланця Мордору. Тіньогривові треба пробігти ще більше. Хто з них виявиться прудкішим?.. Ми їхатимемо аж до світанку, себто ще кілька годин. Згодом навіть Тіньогрив муситиме відпочити в якійсь западині між пагорбів – сподіваюся, в Едорасі. Спи, якщо можеш! Перші проблиски світання ти, либонь, побачиш уже на золотому даху Еорлового дому. А за три дні після того тебе зустрінуть багряна тінь Гори Міндоллуїн і стіни Денеторового міста, які біліють уранці... Вперед, Тіньогриве! Мчи, величне серце, мчи так, як іще не мчав ніколи! Ось ми й дісталися до тих земель, де ти бігав, коли був лошам, – ти знаєш тут кожен камінь. Мчи уперед! Надія наша – у швидкості!

Тіньогрив у відповідь стріпнув головою і голосно заіржав, ніби звук сурми покликав його до бою. А тоді понісся у далечінь. Вогонь іскрив із-під його копит, ніч бігла за ним навздогін.

Коли Піпін уже почав поволі засинати, у нього виникло дивне враження: ніби він і Гандальф були непорушними, наче камені, й сиділи на статуї коня, – а тим часом світ пролітав у них під ногами на шаленій швидкості, супроводжуваний шумом вітру.

Книга четверта

КНИГА ЧЕТВЕРТА

Розділ 1

Приборкання Смеаґола

Ну, пане, хоч круть хоч верть, а ми з тобою вскочили в халепу, – сказав Сем Грунич, який понуро і згорблено стояв біля Фродо, мружачи очі та вдивляючись у морок.

Минав уже, либонь, третій вечір, відколи гобіти покинули Загін – друзі втратили лік часу, видряпуючись на схили та шукаючи шляху між голого каміння Емин-Муїлу. Не знайшовши іншої стежки, вони поверталися назад власними слідами чи раптом з'ясовували, що ходять колами й уже були на цьому місці багато годин тому. Проте їм таки ставало снаги неухильно просуватися на схід, тримаючись – поки дозволяла стежка – якомога ближче до

зовнішнього краю цього дивного та заплутаного лабіринту пагорбів. Але схили грізних скель, які нависали над рівниною, завжди були круті, високі й неприступні; а ген у пониззі за наваленим звідусіль камінням тяглися синювато-багрянні гнилі болота, де нічого не ворушилось, ба навіть пташок не було видно.

Тож гобіти стояли на краю високої кручі, голої та відкритої всім вітрам, підніжжя якої повив туман, а позаду них в'юнилися високі й низькі гори, увінчані перелітними хмарами. Зі Сходу дмухав холодний вітер. Ніч густішала понад невиразними землями попереду – їхня хворобливо-зелена барва змінювалася на вицвіло-брунатну. Далеко праворуч Андуїн, що за дня інколи мерехтів у проблисках сонця, цілком заховався у темряві. Та погляди малих подорожан зверталися не до протилежного берега Ріки, не до Гондору, де були їхні друзі, не до людських земель. Натомість гобіти пильно зорили на південний схід, де вістря близької ночі оторочувала темна лінія, схожа на віддалені горби непорушного диму. Там, удалині, на прузі між землею та небом, раз у раз мигтів крихітний червоний вогник.

– Ну й халепа! – сказав Сем. – Це – єдине місце з усіх відомих нам країв, якого ми ніколи не хотіли побачити зблизька: і саме до того місця ми мусимо дістатися, хоча нам туди ледве чи пощастить втрапити, ледве... Як на мене, ми обрали геть неправильний шлях. Ми не зможемо спуститись, а якщо і спустимося, то гарантує: замість зелених луків на нас унизу чекатимуть бридотні мочарі. Тьху! Відчуваєш, як тхне?

Сем понюхав вітер.

– Так, відчуваю, – відповів Фродо, навіть не ворухнувшись, адже очі його були прикуті до темної лінії та мерехтливого пломеню. – Мордор! – відітхнув він. – Якщо я мушу йти до тієї землі, то добре було би дістатися туди якнайшвидше і швидко з усім покінчити!

Фродо здригнувся. Вітер був студений, але важкий од холодного смороду розкладання.

– Але ж, – озвався він, урешті відвівши погляд, – ми не можемо перебути тут цілу ніч, хай ускочили ми в халепу чи ні. Треба знову знайти якесь затишне місце й діждатися там ранку: можливо, завтрашній день укаже нам шлях.

– Ага, чи післязавтрашній, чи післяпіслязавтрашній, – пробурмотів Сем. – А може, і жоден день не вкаже. Ми пішли не тим шляхом.

– Цікаво, – відказав Фродо. – Мабуть, мені таки судилося дістатися до тієї Тіні ген там, тому шлях, хай там як, знайдеться. Тільки що вкаже його мені: зло чи добро? Швидкість була нашою єдиною надією. Будь-якою затримкою міг скористатися Ворог, – і ось вам, прошу: я затримався. Може, нами вже керує воля Темної Вежі? Усі мої рішення оберталися на лихе. Мені слід було покинути Загін значно раніше, зайти з Півночі, оминувши зі сходу Ріку й Емин-Муїл, і відтак твердим ґрунтом Поля Брані дістатися до мордорських стежок. Натомість зараз ми вдвох не спроможні знайти дороги назад, та й на східному березі нишпорять орки. Кожен день, що минає, – це безцінний втрачений день. Я стомився, Семе. Я не знаю, чим тут зарадити. Що в нас залишилося з їжі?

– Тільки те, що ти називаєш *лембасом*, пане Фродо. Мізерна їжа. Утім, і це ліпше, ніж нічого, щоби попоїсти у тривалому поході. Коли я вперше покуштував *лембасу* то й подумати не міг, що коли-будь захочу чогось іншого. А тепер таки хочу: скибочку звичайного хліба, кухоль чи бодай півкухля пива – це би мені зараз добре смакувало. Я волію на собі куховарське начиння цілу дорогу, відколи ми востаннє ставали табором, і навіть? Насамперед тут немає, з чого розкласти багаття, і готувати теж нічого, навіть трави катма!

Гобіти розвернулись і спустились у кам'янисту западину. Призахідне сонце загубилося серед хмар, тож темрява запала швидко. Друзі сьак-так перечікували ніч, перевертаючись із боку на бік у тихому закапелку між велетенських забулених шпилів вивітреної скелі; там вони принаймні були захищені від східного вітру.

– Ти знову бачив їх, пане Фродо? – запитав Сем, коли гобіти сірого ранку сиділи,

отерплі й задубілі та жували коржі *лембасу*.

– Ні, – відказав Фродо, – я нічого не бачив і не чув уже дві ночі поспіль.

– Я – теж, – сказав Сем. – Брр! Мене аж верне від тих очей! Але, може, ми нарешті відірвалися від того жалюгідного слизняка. Голум! Я покажу йому, що таке *голум* у горлі, щойно випаде нагода схопити його за шию.

– Сподіваюся, ти ніколи не матимеш такої нагоди, – заперечив Фродо. – Не знаю, як йому вдавалось іти за нами, та, можливо, ти правий, і він уже загубив наш слід. У цій сухій безрадісній землі за нами майже не залишається відбитків ніг і запаху, навіть для його чутливого носа.

– Сподіваюся, що це саме так, – сказав Сем. – Добре було би, якби ми спекалися його назавжди!

– І я сподіваюся, – погодився Фродо, – та не Голум мене зараз хвилює найбільше. Коли вже ми нарешті виберемося з цих пагорбів? Ненавиджу їх! Я почуваюся беззахисним перед Сходом: застряг тут, де нічого, крім мертвих рівнин, не відмежовує мене від тієї Тіні. У ній є Око. Ходімо! Сьогодні ми мусимо якось звідси спуститися.

День поволі минав, уже от-от мали запасти вечірні сутінки, а двоє гобітів усе ще дряпалися гірським хребтом, не знайшовши шляху до втечі.

Іноді в тиші того пустельного краю їм учувалися якісь ледве вловні звуки позаду: то падав камінь, то ніби ляпали по камінні босі п'яти. Друзі спинялися, прислухаючись, але не чули нічого, крім стогонів вітру понад вершечками валунів, – та навіть це нагадувало мандрівникам про тихий свист подиху між гострими зубами.

Цілий той день, коли гобіти просувались уперед, зовнішній хребет Емин-Муїлу поступово повертав на північ. Понад краєм гір тепер простяглася широка нерівна площа з обпаленими та вивітряними скелями, перерита де-не-де схожими на траншеї ровами, які прямовисно зривались у глибокі ущелини на поверхні стрімчаків. Щоби знайти прохід серед тих розколин, які дедалі глибшали та густішали, Фродо й Сем віддалилися ліворуч од краю і не помітили, що вже кілька верст повільно, та неухильно спускаються з пагорба: гребінь кручі потроху зрівнювався з низиною.

Урешті-решт, гобіти змушені були зупинитися. Хребет різко звернув у північному напрямку, і його перерізало глибоке провалля. З протилежного боку скелі знов у єдиному пориві линули на багато сажнів угору: перед мандрівниками бовваніла велетенська сіра круча зі стрімким, ніби обтягим ножем, урвищем. Тож уперед вони йти не могли – потрібно було повертати на схід чи на захід. Але звернути на захід означало би приректи себе на ще важчу дорогу та ще довшу затримку, рушити назад до осердя пагорбів; натомість поворот на схід привів би гобітів до зовнішнього провалля.

– Ми не маємо іншого вибору і повинні дряпатись униз оцим ровом, Семе, – озався Фродо. – Нумо, погляньмо, куди він нас приведе!

– Спуск буде ризикований, б'юсь об заклад, – сказав Сем.

Розколина виявилася довшою та глибшою, ніж здавалася спершу. Зійшовши трохи нижче, гобіти натрапили на кілька покручених хирлявих дерев – уперше за кілька днів. То були здебільшого криві берези та подекуди ялини. Серед них траплялося чимало мертвих дерев, тонких і вигризених східними вітрами до самої серцевини. Раніше, коли клімат тут був м'якший, у цій ущелині, напевно, росли справжні хащі: але дерева закінчились уже через якихось двадцять сажнів, хоча старі поламани стовбури стриміли навіть біля самого краю кручі. Дно рову, який тягнувся вздовж пруга гірського розламу, було захарашчене потрошеним камінням і різко збігало донизу. Коли гобіти нарешті дійшли до кінця, Фродо нахилився і визирнув понад краєм кручі.

– Поглянь! – сказав він. – Ми, напевно, дуже довго спускались, або ж ця скеля запалася.

Тепер вона значно нижча, ніж була, і виглядає не такою неприступною, як раніше.

Сем став навколішки поруч із Фродо й собі неохоче подивився за край. Потому звів погляд на грізну скелю, що здіймалась осторонь і ліворуч од них.

– Не така неприступна! – форкнув він. – Авжеж, гадаю, спускатися завжди легше, ніж підніматися. Якщо не вмієш літати, то можеш принаймні стрибнути!

– Але стрибати доведеться звисока, – зауважив Фродо. – Десь приблизно з... – якусь хвилю він вимірював відстань на око, – з чотирнадцяти сажнів. Не більше.

– Досить і цього! – відказав Сем. – Ух! Ненавиджу дивитись униз із висоти! Але все одно дивитися – це краще, ніж спускатися.

– Ні-ні, – не вгавав Фродо, – думаю, ми зможемо спуститися тут; а також думаю, що ми мусимо бодай спробувати це зробити. Дивися: скеля тут зовсім інакша, ніж була за кілька верст звідси. Вона осіла й потріскалася.

Зовнішній схил кручі й справді був уже не надто стрімкий і трохи видавався вперед. Він нагадував могутній фортечний мур чи стіну понад морем, основа якої зрушила з місця, а відтак усі пласти її кладки зрушились і викривились, а між ними утворилися чималі тріщини та довгі скошені виступи, подекуди завширшки як сходи.

– І якщо ми такі плануємо спускатися, то найліпше зробити це негайно. Уже темніє. Гадаю, наближається буря.

Димчасту пляму гір на Сході поглинув густий морок, що простягнув свої довгі руки на Захід. Щораз дужчий вітер доносив до гобітів глухий гуркіт далекого грому. Фродо втягнув носом повітря і з підозрою глянув у небо. Тоді зняв пояс, зав'язав його поверх плаща, міцно стягнув і закинув на плечі свою легку торбину, а тоді став на край кручі.

– Я маю намір спуститися, – сказав він.

– Гаразд! – похмуро відповів Сем. – Але я піду перший.

– Ти? – перепитав Фродо. – І що ж змусило тебе передумати щодо спуску?

– Я не передумав. Це просто розважливо: першим спускається найбільший незграба. Я не хочу впасти на тебе згори і скинути з кручі – навіщо за одне падіння гинути нам обом?

І перш ніж Фродо встиг його зупинити, Сем сів, перекинув ноги через пруг, розвернувся й узявся намацувати пальцями нижніх кінцівок якусь опору під собою. Ледве чи він іще коли-небудь за своє життя чинив так відважно й холоднокровно. Чи, навпаки, так нерозважливо.

– Ні, ні! Семе, ти старий бевзю! – скрикнув Фродо. – Ти вб'єшся, лізучи вниз і навіть не глянувши, куди тобі треба дістатися!

Й він ухопив Сема попід руки і витягнув його нагору.

– Зачекай трохи і потерпи! – сказав Фродо другові.

Потому ліг на землю, перехилившись через пруг і вдивляючись униз; але, хоча сонце ще не сіло, його світло згасало надто швидко.

– Гадаю, ми з цим упорасємось, – озвався Фродо за кілька хвилин. – Принаймні я. Та й ти теж, якщо не втрачатимеш голови і обережно лізтимеш слідом за мною.

– Не знаю, звідки в тебе така впевненість, – відповів Сем. – Агов! Ти ж не бачиш дна урвища при такому світлі. А що ти робитимеш, коли раптом дістанешся до такого місця, де не буде жодної зачіпки ні для рук, ані для ніг?

– Подряпаюся назад, мабуть, – відповів Фродо.

– Легко сказати, – заперечив Сем. – Краще зачекаймо до ранку, коли посвітлішає.

– Ні! Лише тоді, коли я вже не матиму іншого виходу, – навдивовижу палко запротестував Фродо. – Мені страшенно шкода кожної години, кожної миті. Я таки спробую спуститися. А ти нікуди не лізь, допоки я піднімуся сюди чи гукну тебе!

Ухопившись пальцями за кам'янистий виступ на прuzі, Фродо тихцем опускався й уже майже повністю випростав руки, і тоді лише намацав якусь приступку пальцями ніг.

– Одна сходинка вниз, – сказав він. – І ця приступка розширюється праворуч. Я можу стояти на ній, навіть не тримаючись. Я буду...

Але зненацька гобіт замовкнув на півслові.

Бистролітна темрява, набираючи дедалі більшої швидкості, виринула на Сході й поглинула ціле небо. Просто над головами у гобітів пролунав сухий розкотистий тріск грому. Списи блискавиць ударили в пагорби. Зірвався шалений поривчастий вітер, і, вливаючись у його ревище, серед високості пролунав пронизливий вереск. Двоє друзів уже чули такий вереск у Мокві, коли утікали з Гобітова, і навіть там, у ширських лісах, їхня кров захолола від нього. А тут, у цій пустці, такий моторошний звук викликав ні з чим не порівнюваний жах: він пронизав малих подорожніх холодними лезами страху та відчаю, змусивши замертти їхні серця та подихи. Сем розпластався долілиць. Фродо мимоволі відпустив руки, затуляючи ними голову та вуха. Й тоді гойднувся, послизнувся і ковзнув униз, протяжно скрикнувши.

Сем почув його, підповз і з натугою перебрався через край уступу.

– Пане, пане! – гукав він. – Пане!

Відповіді не було. Сем відчув, що ним цілим аж трясє, проте набрав повітря у груди і знову гукнув:

– Пане!

Вітер ввігнав Семів голос назад у його горлянку, проте, коли буряний порив ущух, з ревом вирвавшись із западини та помчавши ген понад пагорби, до Семових вух долинув ледве чутний крик у відповідь:

– Усе гаразд, усе гаразд! Я тут. Але нічого не бачу.

Голос Фродо був дуже слабким. І насправді він був зовсім поруч: гобіт зісковзнув, а не впав, і скочив на ноги на широкій сходинці лише за кілька сажнів нижче від попередньої. На щастя, поверхня скелі в цьому місці була доволі похила, й вітер притиснув Фродо до кручі, тому він і не злетів униз. Гобіт для певності притулив обличчя до холодного каменю і прислухався до гупання свого серця. Проте, чи то темрява навкруги стала цілком непроглядною, чи то очі Фродо втратили здатність бачити – все навкруги було чорне. Його дуже непокоїло, чи він, бува, не осліпнув. Фродо глибоко вдихнув.

– Вертайся! Вертайся! – почув він Семів голос із мороку вгорі.

– Не можу, – відповів йому. – Я нічого не бачу. Не можу знайти, за що зачепитися. Не можу рухатися, принаймні поки що.

– Чим тобі зарадити, пане Фродо? Чим я можу зарадити? – волав Сем, небезпечно вихилившись понад краєм схилу.

Чому його пан не бачить? Воно і правда вже присмерк, але ж тут не так темно. Врешті Сем помітив унизу Фродо – самотню сіру постать, розпластану на кручі, – проте не міг до нього дотягнутися, щоби допомогти.

Знову ударив грім, а потім полив дощ. Він насувався на кручу суцільною завісою, впереміш із градом: такий холодний, аж пекучий.

– Я спускаюся до тебе! – заволав Сем, хоч і не знав, як це має їм допомогти.

– Ні, ні! Стривай! – гукнув Фродо у відповідь уже голосніше. – Скоро мені полегшає. Мені вже краще. Стривай! Без мотузки ти нічим тут не зарадиш.

– Мотузка! – скрикнув Сем, а далі, нетямлячись од збудження, почав розмовляти сам зі собою. – Ну от, хіба ж я не заслужив на те, щоби мене повісили на одній із них як пересторогу для решти бовдурів! І що з тебе візьмеш, Семе Груничу, якщо ти звичайнісінька гава, – не один раз Батечко повторював мені це. Так-так, це його слова. Мотузка!

– Припини базікати! – гукнув Фродо, отямившись рівно настільки, що Семові нарікання почали і веселити, і дратувати його водночас. – Не думай про свого батька! Чи ти хочеш сказати, що у твоїй кишені причаївся шмат мотузки? Якщо так, витягай її хутчіш!

– Так, пане Фродо, в моїй кишені, еге ж. Ніс її стонадцять верст і геть-чисто забув про це!

– Тоді поквася і скинь мені її кінець!

Сем миттю розв'язав свого клунка і заповзявся копирсатись у ньому. На дні торбини і справді лежала скручена кільцями шовково-сіра мотузка, яку виготовив народ Лорієну. Гобіт скинув один її кінець своєму панові. Темрява відступила від очей Фродо – або ж до нього повертався зір. Він розгледів сіру лінію, що, звиваючись, опускалася до нього, і йому здалося, ніби вона ледь відблискує сріблом. Тепер, коли Фродо мав принаймні точку, на якій міг сконцентрувати погляд, він почувався не таким розгубленим. Змістивши центр ваги вперед, гобіт ухопив кінець мотузки, обв'язав її довкола свого стану, а тоді обома руками вчепився за ливну.

Сем відступив назад і вперся ногами в пеня за якийсь сажень од краю кручі. Трохи він тягнув свого пана, трохи той видряпувався самотужки, та нарешті Фродо виліз нагору й упав на землю.

Віддалік і далі гуркотів і рикав грім, а дощ періщив без упину. Гобіти заповзли назад у рів, але прихистку не знайшли навіть там. Спершу в заглибину почали стікати цівки води, а за мить уже цілі потоки плюскотіли й пінилися біля каміння, відтак збігаючи вниз, мов дощівка жолобками широкого даху.

– Я б уже, мабуть, міг потонути там, або ж мене просто змило би з тієї кручі, – сказав Фродо. – Яке щастя, що ти маєш мотузку!

– А ще більше щастя було би, якби я згадав про неї раніше, – відказав Сем. – Ти, напевно, пригадуєш, як кілька мотків тієї мотузки вкинули нам до човна, коли ми вирушали з ельфійського краю. Мені вона дуже сподобалася, тож я поклав один моток до свого клунка. Здається, відтоді минула ціла вічність. «Вона стане у пригоді за різних труднощів», – сказав мені хтось із лорієнського народу – може, Гальдір. І слушно сказав.

– Шкода, що я не докумекав прихопити трохи довший шмат тієї мотузки, – сказав Фродо, – та я покидав Загін із таким поспіхом і в такому сум'ятті, що мені було не до неї. А якби ми мали довшу мотузку, то могли би спуститися з її допомогою. Цікаво, а той шматок, що ти захопив, довгий?

Сем поволі розмотав кружало, міряючи рукою.

– П'ять, десять, двадцять, тридцять ліктів – так, приблизно стільки, – повідомив він.

– Та невже! – вигукнув Фродо.

– Ой! Таки невже, – і собі повторив Сем. – Ельфи – дивовижний народ. На вигляд мотузка здається надто тонкою, проте вона міцна. І м'яка на дотик. М'яка, наче молоко. А ще добре змотується і легка, ніби зроблена зі світла. Ельфи – справді дивовижний народ!

– Тридцять ліктів... – замислено пробурмотів Фродо. – Гадаю, цього вистачить. Якщо буря вщухне раніше, ніж западе цілковита темрява, я спробую спуститися.

– Дощ уже майже припинився, – додав Сем, – але не квася знову робити щось небезпечно у присмерку, пане Фродо! Бо не знаю, як ти, а я ще не оклигав після того вереску, який доніс до нас вітер. Я згадав про крик Чорного Вершника – тільки цей лунав у повітрі, якщо вони здатні літати... Думаю, найліпше нам перележати в цій шпарині, доки скінчиться ніч.

– А я думаю, що не проведу ні секунди довше тут, на цьому виступі, де на мене з-за боліт дивляться очі Темного Краю, – відказав Фродо.

Потому він підвівся і знову пішов до краю рову. І ось він уже визирнув із-за нього. На Сході відкривалося чисте небо. Хмари – це розпанахане й мокре шмаття бурі – здіймались у небо, а головна її сила тим часом розпростерла могутні крила понад Емин-Муїлом, за який на коротку хвилю зачепилася була Сауронова думка. Там буря повернула й, ударивши градом і блискавицями Долину Андуїну, кинула свою тінь на Мінас-Тіріт, погрожуючи війною. Тоді, осівши в горах і оповивши їхні височенні голі маківки, неквапно полинула над Гондором і над околицями Рогану, аж Вершники, їдучи рівниною на Захід, побачили, як далеко-далеко її чорні вежі наздоганяють призахідне сонце. Однак тут, понад пусткою та затхлими мочарами, вкотре відкрилася глибока синь вечірнього неба і з'явилося кілька блідих зірок, схожих на крихітні білі дірочки в гобелені понад зображенням місячного серпа.

– Як добре знову бачити, – озвався Фродо, вдихаючи на повні груди. – Знаєш, на мить я було подумав, що осліпнув. Від блискавки чи ще від чогось гіршого. Я не бачив нічого, геть нічого, допоки ти спустив мені сіру мотузку. Вона ніби мерехтіла в темряві.

– Мотузка і справді в темряві здається майже срібного, – погодився Сем. – Ніколи раніше цього не помічав, але ж і про мотузку я забув, щойно вкинув її до торби. Та якщо ти рішуче налаштований спускатися, пане Фродо, то чим вона тобі допоможе? Тридцять ліктів, чи, скажімо, чотирнадцять сажнів – по-твоєму, саме стільки має заввишки ця круча?

Фродо на хвилику замислився.

– Семе, прив'яжи її міцно до того пенька! – наказав він. – Цього разу, гадаю, буде так, як ти й хотів: полізеш перший. Я опускатиму тебе, а ти не роби нічого, тільки притримуйся руками та ногами за скелю. Проте, якщо знайдеш приступку і даси мені перепочити, це теж буде добре. Коли спустишся, я полізу за тобою. Здається, я вже повністю опанував себе.

– Ну, гаразд, – утомлено сказав Сем. – Чому бути, того не минути!

І він узяв мотузку, міцно обв'язав нею найближчий до краю уступу пеньок, а другий її кінець обкрутив довкола свого стану. Вельми неохоче розвернувся і приготувався вдруге спускатись униз.

Проте все виявилось не так погано, як підозрював Сем. Мотузка наче додавала йому впевненості, хоча він, випадково зиркнувши під ноги, не один раз заплющував очі. На шляху йому трапилось одне небезпечне місце, де зовсім не було, за що вхопитися, бо стіна була стрімкою, а на короткому проміжку навіть утекла йому з-під ступень – гобіт послизнувся і повиснув на срібній шворці. Проте Фродо опускав його повільно й рівно, тож Семові ноги невдовзі знову знайшли опору. Найбільше він боявся, що мотузка закінчиться, а він буде ще високо, та коли Сем дістався до рівного ґрунту долі, Фродо тримав у руках іще добрячий шмат линви. Сем гукнув угору:

– Я вже спустився!

Його голос долинав десь ізнизу, та Фродо не бачив друга: сірий ельфійський плащ зливався з присмерком.

Сам Фродо спускався трохи довше. Він обв'язав мотузку довкола стану та пенька, проте вкоротив її так, аби при падінні не долетіти до землі; попри те, гобіт намагався не послизнутися, бо, на відміну від Сема, не дуже довіряв цій тонкій сірій линві. Утім, йому довелося двічі цілком покластися на неї: гладенька поверхня скелі не мала жодної зачіпки навіть для міцних гобітських пальців, а уступи були надто далеко один від одного. Та нарешті спустився й він.

– Ура! – скрикнув Фродо. – У нас вийшло! Ми втекли з Емин-Муїлу! Цікаво, що буде далі? Можливо, невдовзі ми вже тужитимемо за надійним твердим каменем під ногами.

Сем стояв анітелень, лише невідривно дивився на скелю.

– Бовдуряки! Дурні! Моя прекрасна мотузка! Вона прив'язана до пенька там, угорі, а ми вже тут, на дні, – сказав гобіт. – Нічогенькі сходи залишили ми тому слизькому Голумові. Кращого вказівника, щоби дізнатися, куди ми пішли, і не вигадась! Недарма я підозрював, що ми надто легко з усім упоралися.

– Якщо тобі на гадку спаде будь-який спосіб спуститись униз по мотузці й забрати її зі собою, то можеш і далі обзивати мене бовдуром чи яким завгодно прізвиськом, яке давав тобі твій Батечко, – відказав Фродо. – Видряпуйся нагору і відв'язуй її, а тоді спускайся сам, якщо хочеш!

Сем почухав голову.

– Ні, щось нічого до голови не лізе, перепрошую, пане, – відповів по хвилі. – Та я страшенно не хочу її залишати, і це – факт.

Він провів пальцями по мотузці й легенько її потрусив.

– Мені важко прощатися будь із чим, що я взяв у ельфійському краю. Може, її виготовила навіть сама Галадріель.

«Галадріель», – бурмотів гобіт, скрушно хитаючи головою. Потому поглянув угору і востаннє, ніби прощаючись, потягнув за мотузку.

На превеликий подив обох друзів, вона відчепилася. Сем гепнув на землю, а довгі сірі кільця мотузки безшумно ковзнули в повітрі й упали на нього. Фродо засміявся.

– І хто ж то прив'язував мотузку? Добре, що вона протрималася бодай стільки, скільки протрималася! Подумай лише: ціла вага мого тіла висіла на тому вузлі, який ти закріпив!

Сем не сміявся.

– Може, я і незграбно дряпаюся по скелях, пане Фродо, – сказав він із нотками образи в голосі, – зате на мотузках і на вузлах я таки знаюся. Це – родинне, сказати б. Так-так, адже мій дід, а потім і мій дядько Енді – той, котрий батьків найстарший брат, – не один рік тримали свою майстерню-линварню за Вузким Полем. І я прикріпив мотузку до пенька так міцно, як не зміг би ніхто інший у Ширі чи тим паче поза його межами.

– Тоді мотузка, напевно, порвалася – перетерлася до краю скелі абощо, – мовив Фродо.

– Ні, клянуся! – сказав Сем, іще більше образившись.

Потому нахилився і роздивився кінці мотузки:

– Ні, все ціле. Не порвалось ані ниточки!

– Тоді, боюся, це все-таки був заслабкий вузол, – відказав Фродо.

Сем хитав головою, нічого не відповідаючи, лише задумливо пропускав мотузку крізь пальці.

– Думай собі, що хочеш, пане Фродо, – озвався він урешті, – проте я певен, що вона спустилася сама – коли я її покликав.

Сем змотав линву і дбайливо вклав її у клунок.

– Вона таки спустилася, – сказав Фродо, – і це – головне. Проте зараз нам варто подумати, яким буде наш наступний крок. Невдовзі геть споночіє. Які чудові зорі вгорі, й Місяць – теж!

– Від них веселішає серце, чи не так? – сказав Сем, дивлячись у небо. – І вони якісь ніби ельфійські. Місяць росте. Ми не бачили його нічку чи дві через цю хмарну погоду. Він уже дає чимало світла.

– Так, – погодився Фродо, – втім, до повні ще декілька днів. Ледве чи ми наважимося переходити через болота при світлі півмісяця.

У ранніх нічних сутінках двоє друзів розпочали наступний етап своєї подорожі. За якийсь час Сем озирнувся і глянув туди, звідки вони прийшли. Вхід до рову чорно з'яв у тьмяній кручі.

– Я радий, що ми маємо мотузку, – сказав Сем. – Хай там як, а ми таки трохи заплутали того розбійника. Хай тепер випробує свої бридкі ляпотливі ноги на тих приступках!

Гобіти прокладали собі шлях, віддаляючись від тієї скелі серед валунів і побитого каміння, вологого та слизького через рясний дощ. Земля все ще різко знижувалася. Проте далеко зайти їм не поталанило: не сподівано просто в них перед ногами роззявила чорну пащу велетенська тріщина. Вона була не широка, та стрибати навіть через таку прірву при тьмяному світлі було небезпечно. Мандрівникам причулося, ніби десь у її надрах клекоче вода. Тріщина тяглася ліворуч од них на північ – назад до пагорбів, а відтак перекривала їм шлях у тому напрямку, принаймні до світанку.

– Гадаю, найліпше нам спробувати податися знову на південь, уздовж лінії тієї кручі, – озвався Сем. – Можливо, ми знайдемо там якийсь затишний куточок, печеру абощо.

– Напевно, так, – відказав Фродо. – Я втомився і, здається, довше вже не зможу цієї ночі дряпатися камінням – хоч і жалкуватиму, що затримався. Хотів би я, щоби перед нами

простелилася добре втоптана стежка, тоді я йшов би, доки мене несли би ноги.

Біля горбистого підніжжя Емин-Муїлу просуватись уперед було не легше, ніж його хребтом. Окрім того, Сем не знайшов ані затишного закутка, ні западини, щоби там притулитися, – зусбіч біля кручі, яка тепер, коли гобіти поверталися, дедалі вишала та стрімкішала, були тільки голі кам'яністі схили. Урешті-решт, виснажені до краю, малі подорожні попадали на землю під захистом валуна, що лежав неподалік од підніжжя стрімчаків. Там вони, загорнувшись у плащі та притиснувшись один до одного, якийсь час понуро сиділи в холодній грізній темряві, доки їх, попри всі зусилля, зморив сон. Місяць був уже високий і ясний. Його тендітне біле світло осявало поверхню скель і пронизувало холодні похмурі стіни кручі, обертаючи розлогу навислу ніч на студену збляклу сіризу, посмуговану чорними тіннями.

– Ну! – озвався Фродо, підводячись і ще щільніше загортаючись у плащ. – Ти, Семе, поспи трохи й візьми мій коцик. А я походжу сюди-туди, повартую...

Раптом він завмер і, нахилившись, ухопив Сема за руку, шепочучи:

– Що це? Поглянь туди, на кручу!

Сем глянув і різко втягнув повітря крізь зуби.

– Сссс! – засичав він. – От що воно таке. Це – Голум! Хай йому вужі й гадюки! А я було подумав, що ми зіб'ємо його зі сліду своїм скелелазінням! Подивися на нього! Наче бридкий повзучий павук на стіні!

Поверхнею стрімчака, що в місячному світлі здавався прямовисним і майже гладеньким, сповзала, розчепіривши тонкі кінцівки, маленька чорна постать. Можливо, її м'які чіпкі руки та пальці ніг знаходили такі шпаринки і зачіпки, яких жоден гобіт не побачив би, а отже, і не скористався б ними, та виглядало на те, що вона просто злазить униз на липких подушечках, ніби якась здоровецька потвора з комашиного поріддя, що вовтузиться між каміння. І спускалася вона головою вперед, мовби нюшкувала, шукаючи шлях. Інколи Голум повільно підводив голову і так повертав її на довгій шкірястій шиї, що здавалося, ніби вона от-от відкрутиться, а одного разу гобіти мигцем угледіли два дрібні вогники, які тьмяно світилися, – його очі, що зиркнули на місяць і знову заховалися під повіками.

– Гадаєш, він нас бачить? – запитав Сем.

– Не знаю, – тихо відказав Фродо, – та думаю, що ні. Навіть очам прихильних до нас істот ледве чи до снаги розрізнити ці ельфійські плащі: в сутінках я не бачу тебе вже за кілька кроків. А я чув, що він не любить ані Сонця, ні Місяця.

– Тоді чого ж спускається просто тут? – поцікавився Сем.

– Тихо, Семе! – цитьнув Фродо. – Мабуть, він відчуває наш запах. І, гадаю, слух у нього такий самий гострий, як у ельфів. Думаю, він щось почув – можливо, наші голоси. Ми зчинили добрячий гамір, повертаючись сюди, і надто голосно балакали ще хвилю тому.

– Ну, мені цей Голум уже остогид, – сказав Сем. – Він занадто часто нипає поблизу, тож я збираюся перекинутися з ним кількома словами, якщо матиму нагоду. Хай там як, але ми нізащо не повинні дати йому втекти цього разу.

Насунувши сірого каптура майже на саме обличчя, він крадькома поповз до кручі.

– Обережно! – шепнув йому в спину Фродо.

– Не злякай його! Він значно небезпечніший, аніж здається.

Чорна повзуча постать здолала вже три чверті шляху донизу й була менш як за

вісімдесят п'ядей од підніжжя кручі. Причаївшись у тіні великого валуна, непорушні, як статуї, гобіти стежили за нею. Здавалося, дивне створіння натрапило на важкопрохідну ділянку скелі чи його щось стривожило. Вони чули, як істота принохується, а інколи її хрипкий віддих звучав, як проклін. Голум підняв голову, і гобітам привиділося, що він сплюнув. Потім поповз далі, й ось вони вже почули його скрипучий і з підсвистом голос.

– Ах, ссс! Ссспокійніше, мій безцінний! Тихіше, не ссспіши. Нам не ссслід ризикувати ссобою, не ссслід, авжеж, безцінний? Ні, безцінний – *голум!* – Голум знову підвів голову, зиркнув на місяць і хутко заплющив очі.

– Пассскудне, пассскудне боязке світло, воно... ссс... стежить за нами, безцінний... сліпить нам очі.

Він спустився ще нижче, і його сичання стало чутно ще різкіше та виразніше.

– Де ж цссе він, де цссе він, мій Безцінний, мій Безцінний? Він наш, таки наш, і ми його хочемо. Злодії, злодії, мерзенні злодюжки. Де це вони з моїм Безцінним? Щоб їх ссскрутило! Ми ненавидимо їх!

– По-моєму, він не знає, де ми, еге ж? – прошепотів Сем. – А що то за такий Безцінний? Невже він говорить про...

– Цить! – видихнув Фродо. – Він підбирається до нас надто близько і може почути шепіт.

І справді, Голум раптом знову завмер, його велика голова на сухорлявій шиї гойдалася з боку в бік, наче він прислухався. Його тьмяні очі були ледь розплющені. Сем стримався, хоч у нього посмикувалися пальці. Гобітові очі, сповнені люті й огиди, були прикуті до тієї жалюгідної істоти, котра почала просуватися далі, шепочучи та сичачи сама до себе.

Аж ось Голум опинився не більш як за двадцять п'ядей од землі, просто над головами двох друзів. У тому місці круча була геть прямовисна, бо нижче її каміння трохи підточила негода, і навіть Голум не зміг знайти там жодної зачіпки. Спробував викрутитися так, аби спуститися уперед ногами, та з пронизливим свистом зірвався вниз. Падаючи, він обхопив себе руками та ногами, як те робить павук, якому обірвали низхідну нитку.

Сем блискавично вибіг зі свого укриття і, зробивши кілька стрибків, перетнув простір, що відмежовував його від підніжжя скелі. Не встиг Голум підвестися, як Сем вискочив на нього. Та покруч, навіть попри те, що його захопили так несподівано й одразу після падіння, виявився дужчим, аніж Сем сподівався. Перш ніж гобіт устиг його схопити, довгі ноги та руки огидної істоти оповили його, стиснувши його власні чіпкими обіймами. М'які, проте страхітливо міцні руки душили Сема, як петля, що поволі затягується; липкі пальці намацували його горло. Потому гострі зуби вп'ялись у Семове плече. Усе, що гобіт міг зробити, – це буцнути своєю твердою круглою головою в лице потвори. Голум засичав і сплюнув, але не послабив лещат.

Якби Сем був тут сам, йому було б уже непереливки. Та тут нагодився Фродо і вихопив із піхов Жало. Лівою рукою він смикнув Голума за пряме миршаве волосся й відхилив його голову, розтягуючи шию та змушуючи його тьмяні злісні очі дивитися просто в небо.

– Відпусти! Голуме, – сказав Фродо. – Це – Жало. Колись ти вже його бачив. Відпусти, бо інакше цього разу ти відчучеш його! Я переріжу тобі горлянку.

Голум раптом ослабнув і обм'як, наче мокра линва. Сем підвівся, обмацуючи пальцями плече. В очах його палала лють, але помститися за себе він не міг: його жалюгідний ворог уже плазував камінням і пхінькав.

– Не ссскривдіть нассе! Не дай їм ссскривдити нас, безцінний! Вони ж не ссскривдять нас, правда, ссславні маленькі гобітси? Ми не хотіли їм зла, а вони ссскачуть на нас, наче коти на нещасних мишей, правда ж, безцінний? А ми такі ссссамотні, *голум*. Ми будемо люб'язні з ними, дуже люб'язні, якщо вони будуть люб'язні з нами, хіба не так, так, рсс.

– Ну, і що ж із ним робити? – запитав Сем. – Я сказав би, що зв'язати, щоби ця потвора вже не валандалася за нами.

– Та це ж уб'є нассе, уб'є нассе, – скімлив Голум. – Жорссстокі маленькі гобітси. Зв'язати нассе у цих холодних сссуворих краях і покинути, *голум, голум*.

У його булькотливому горлі клекотіли схлипи.

– Ні, – сказав Фродо. – Якщо ми збираємось убити його, тоді треба зробити це негайно. Та наразі, доки все є так, як є, нам не слід цього чинити. Бідолашна істота! Він не заподіяв нам зла.

– Та невже! – здивувався Сем, потираючи плече. – Ну, але він однаково хотів це зробити і досі хоче, ручуся. Задушити нас уві сні – ось що він задумав.

– Усе можливо, – відказав Фродо. – Втім, те, що він задумав, – то зовсім інша річ.

На мить він замовк і задумався. Голум лежав на землі, проте припинив скиглити. Сем стояв і з осудом дивився на нього.

Тоді Фродо здалося, наче він почув – дуже виразно, хоч і віддалено – голоси з минулого:

– Шкода, що Більбо не заколов це паскудне створіння, коли йому випала така нагода!

– Шкода? Саме Жалість і зупинила його руку. Жалість і співчуття: не завдавати удару без потреби.

– Я не почуваю до Голума ні дрібки жалю. Він заслуговує на смерть.

– Заслуговує! Аякже. Багато живих заслуговує на смерть. А декотрі з померлих заслуговували на життя. Ти можеш їм його повернути? Тоді не надто квапся ухвалювати смертні вироки від імені справедливості й задля власної безпеки. Адже навіть наймудріші не бачать усіх наслідків.

– Що ж, гаразд, – сказав Фродо вголос, опускаючи меч. – Але я досі боюся. Проте, як бачиш, не зачеплю цієї істоти. Бо тепер, коли я побачив Голума, мені теж стало шкода його.

Сем витріщився на свого пана, котрий неначе розмовляв із кимось, кого не було поруч. А Голум підвів голову.

– Так, ми нещасні, безцінний, – заскімлив він.

– Ссскиглій, ссскиглій! Гобітси не вб'ють нас, славні гобітси.

– Ні, не вб'ємо, – сказав Фродо. – Проте і не відпустимо тебе. Тебе, Голуме, переповнюють злість і підлість. Ти підеш із нами – і край. А ми наглянемо за тобою. Але ти маєш допомагати нам, коли зможеш. Послуга за послугу.

– Так, сссправді так, – погодився Голум, сідаючи.

– Ссславні гобітси! Ми підемо з ними. Знайдемо їм безпечні сстежки в темряві, так, знайдемо. І куди це вони йдуть через холодні ссуворі землі, цікаво нам, так, нам цікаво?

Він звів погляд на гобітів, і ледве помітний вогник хитрості й зацікавлення на мить спалахнув у його тьмяних миготливих очах.

Сем спохмурнів і прикусив губу, бо почув щось дивне у настрої свого господаря і вирішив, що сперечатися з ним зараз не варто. Проте все одно відповідь Фродо його приголомшила.

Фродо зазирнув просто Голумові в очі, які той одразу примружив, ніби від болю, і відвів убік.

– Ти і сам знаєш чи принаймні добре здогадуєшся, Смеаголе, – сказав Фродо тихо та суворо. – Звісно, ми йдемо до Мордору. І тобі, гадаю, відомий шлях туди.

– Ах! Ссс! – відказав Голум, затуляючи руками вуха, мовби така відвертість і вимовлена вголос назва завдали йому муки. – Ми здогадалисся, так, ми здогадалисся, – прошепотів він, – і не хочемо, щоби вони йшли, правда? Так, безцінний, не ці славні гобітси. Там сссам лише попіл, попіл і порохня, і сспрага, і пассетки, пассетки, пассетки, й орки, тиссячі орків. Ссславні гобітси не повинні йти – ссс – у такі місця.

– Тож ти бував там? – не відступав Фродо. – І тебе знову тягне туди, чи не так?

– Так. Так. Ні! – заверещав Голум. – Колисссь, випадково, це сталосся випадково, так, безцінний? Так, випадково. Та ми туди не повернемосся, ні, ні!

Потому його голос і мова зненацька змінились, у горлі клекотіли схлипи, він розмовляв, але не з гобітами.

– Облиште мене, голум! Ви робите мені боляче. О, бідні мої руки, голум! Я... ми... я не хочу повертатися. Я не можу його знайти. Я стомився. Я... ми не можемо його знайти, голум, голум, ні... ніде. Вони завжди недремні. Гноми, люди й ельфи, жажливі ельфи з несеними очима. Я не можу його знайти. Ах! – він підвівся, склав довгу кисть у кістлявий безм'язий кулак і пригрозив ним Сходу. – Ми не шукатимемо! – скрикнув. – Не для тебе.

Тоді знову розкиснув.

– Голум, голум, – хлипав, тицьнувшись обличчям у землю. – Не дивисся на нассе! Забирайся! Іди сспати!

– Він не забереться і не піде спати за твоїм наказом, Смеаголе, – озвався Фродо. – Та якщо ти справді хочеш од нього звільнитися, то мусиш мені допомогти. А це, боюсь, означає знайти стежку, яка приведе нас до нього. Проте ти не повинен долати цілий шлях – можеш не йти далі за брами цієї землі.

Голум знову сів і поглянув на гобіта з-під повік.

– Так, він онде там, – завоктав. – Завжди там. Орки проведуть вас аж до кінця. Легко знайдете орків на сссхід од Ріки. Не питай Сссмеагола. Бідний, бідний Сссмеагол, він утік звідсси давно-давно. У нього забрали Безцінного, і тепер Безцінний зник.

– Можливо, якщо ти підеш із нами, ми знайдемо його, – сказав Фродо.

– Ні, ні, ніколи! Він загубив ссвого Безцінного, – правив своєї Голум.

– Уставай! – наказав Фродо.

Голум підвівся й уперся спиною в кручу.

– Ну ж бо! – продовжив Фродо. – Тобі легше шукати стежку вдень чи вночі? Ми стомлені, та, якщо ти обереш ніч, ми вирушимо сьогодні ж.

– Великі ссвітила ссліплять нам очі, ссправді, – заскімлив Голум. – Не при Білому Ликові, поки що ні. Сскоро він зайде за пагорби, так. Сспершу трохи відпочиньте, ссславні гобітси!

– Тоді сідай, – сказав Фродо. – Й ані руш із цього місця!

Гобіти посідали обабіч нього, притулившись спинами до кам'янистої стіни та даючи перепочити ногам. Усі словесні домовленості були марні: вони знали, що їм не можна засинати ні на мить. Місяць поволі зайшов. На землі прослалися довгі тіні від пагорбів, і все довкола поринуло в темряву. На небі густо сяяли ясні зорі. Ніхто не ворухився. Голум сидів, підібгавши ноги й упершись колінами в підборіддя, долоні та ступні розпластав долі, проте був напружений, ніби думав чи прислухався.

Фродо подивився на Сема. Їхні очі зустрілись, і вони порозумілись. Обое відразу розслабилися, відкинули назад голови і заплющили очі чи принаймні вдали. Невдовзі їхне дихання стало рівним і спокійним. Голумові руки ледь посмикувалися. Голова його майже непомітно рухалася то ліворуч, то праворуч, і спершу одне, а потім і друге око розплющилося, перетворившись на тонкий проріз. Гобіти не ворухилися.

Раптом із подиву гідною жвавистію і швидкістю Голум, наче коник чи жаба, підскочив угору просто зі землі й гайнув у темряву. Та Фродо і Сем саме цього й чекали. Сем вистрибнув на Голума і той не встиг зробити навіть двох кроків після цього стрибка, бо Фродо, наздогнавши їх, ухопив утікача за ногу і звалив додолу.

– Бачу, твоя мотузка, Семе, знову стане нам у пригоді, – сказав він.

Сем одразу ж витягнув мотузку.

– І куди це ти зібрався через ці холодні та суворі землі, пане Голуме? – буркнув гобіт. – Нам цікаво, нам ой як цікаво. Шукати когось зі своїх друзів-орків, певна річ? Ти, бридка зрадлива почваро! Цю мотузку варто було би зашморгнути тобі на шиї тугою-претугою

петлею.

Голум лежав тихенько, облишивши свої вибрики. І Семові він не відповів, лише кинув на нього бистрий злостивий погляд.

– Нам потрібно тільки якось його втримати, – озвався Фродо. – Ми хочемо, щоби він ішов, тож ноги йому зв'язувати не годиться, і руки – теж: він, здається, майже так само часто використовує їх для ходи. Прив'яжи один кінець мотузки до його щиколотки, а інший міцно тримай сам.

Фродо стояв понад Голумом, доки Сем затягував вузол. Наслідок здивував обох гобітів. Голум почав верещати тонким несамовитим голосом, що страхітливо різав слух. Звивався, намагаючись дістати ротом до щиколотки й перекусити мотузку. І невпинно верещав.

Урешті-решт, усе це переконало Фродо в тому, що йому справді боляче, проте вузол не міг цього спричинити. Гобіт оглянув мотузку й упевнився, що вона зав'язана не надто туго: Сем показав себе жорстоким хіба на словах.

– Що з тобою? – запитав Фродо. – Ти спробував утекти, тож тебе слід зв'язати, проте ми не хочемо тебе кривдити.

– Ссскривдили, ссскривдили, – сичав Голум. – Вона ссстудить, кусссає! Ельфи ссспаскудили її, щоби їх ссскрутило! Підлі жорссстокі гобітси! Тому ми і ссспробували втекти, звісссно тому, безцінний. Ми здогадалиссся, що це жорссстокі гобітси. Вони знаютьсся з ельфами, зі ссскаженими ельфами з ясссними очима. Зніміть її з нассе! Нам боляче.

– Ні, я не зніму з тебе мотузки, – сказав Фродо, – хіба якщо... – він якусь мить подумав, – хіба якщо ти даси мені таку обіцянку, якій я повірю.

– Ми присссягнемося зробити те, що він хоче, так, сссправді, – відказав Голум, але все ще звивався й хапався за щиколотку. – Нам болить.

– Приссягнеш? – повторив Фродо.

– Смеагол, – несподівано виразно сказав Голум, широко розплющивши очі, осяяні дивним світлом, і витріщившись на Фродо. – Смеагол присягне на Безцінному.

Фродо виструнчився, а Сема знову вразили його слова та суворий голос.

– На Безцінному? Та як ти посмів! – мовив Фродо. – Подумай: *Один з них керує, Один – всіх знайде, Один їх збере й у п'ятмі всіх зведе...* Смеаголе, ти справді хочеш зв'язати себе словом із цим Перснем? Він поневолить тебе. Проте він іще більш зрадливий, аніж ти. Він здатен спотворити твої слова. Стережися!

Голум зіщулився.

– На Безцінному, на Безцінному! – не вгавав він.

– А про що ти присягнеш? – запитав Фродо.

– Бути дуже, дуже хорошим, – відповів Голум.

Потому він підповз до ніг Фродо і, плазуючи – нещасного аж трусило, наче за кожним словом страх проймав його до самих кісток, – прошепотів:

– Смеагол присягне ніколи-ніколи не дати Йому Безцінного. Ніколи! Смеагол урятує його. Та він мусить присягнути на Безцінному.

– Ні, не *на* ньому, – відказав Фродо, дивлячись на істоту зі стриманим жалем. – Ти хочеш тільки побачити його, доторкнутися до нього, якщо зможеш, хоч і знаєш, що це доведе тебе до сказу. Не *на* ньому. Присягнися *ним*, якщо хочеш. Адже ти знаєш, де він. Так, ти знаєш, Смеаголе. Він перед тобою.

На мить Семові привиділося, ніби його пан виріс, а Голум зменшився: висока сувората тінь – могутній володар, котрий приховував свою світлість у сірій хмарі, а біля його ніг скавучав шолудивий пес. Однак вони обидва мали радше щось спільне, ніж відмінне: вони могли збагнути думки один одного. Голум підвівся й учепився за Фродо, ластячись біля його колін.

– Лежати! Лежати! – наказав Фродо. – Виголошуй свою клятву!

– Ми клянємося, так, я клянуся! – сказав Голум. – Я служитиму господареві Безцінного. Хорошому господареві, хороший Смеагол, *голум, голум!*

Раптом він знову почав плакати і кусати себе за щиколотку.

– Зніми мотузку, Сем! – звелів Фродо.

Сем неохоче скорився. Нараз Голум піднявся й узявся стрибати довкола, як побитий пес, котрого погладив господар. Тієї миті з ним відбулася зміна, яка протривала певний час. Голум почав менше сичати і скавуліти, говорив безпосередньо зі своїми супутниками, а не зі собою, безцінним. Він зіщулювався і сахався, коли гобіти підступали надто близько чи робили якісь різкі рухи, уникав доторкатися до їхніх ельфійських плащів, але поводився приязно і справді жалюгідно палко прагнув їм прислужитися. На кожен жарт чи лагідне звертання Фродо він відгукувався квоктанням і вистрибуванням, а якщо Фродо докоряв йому – тоді плакав. Сем майже не розмовляв із Голумом. Він ставився до цієї істоти як ніколи підозріло і, якщо таке можливо, ненавидів нового Голума-Смеагола ще дужче, ніж старого.

– Ну, Голуме, чи як там ми тепер маємо тебе кликати? – сказав Сем. – Рушаймо в дорогу! Місяць зайшов, насувається ніч. Саме час іти.

– Так, так, – погодився Голум, гицаючи довкола них. – Ми вже йдемо! Між Північним Краєм і Південним Краєм є лишень один шлях. Я знайшов його, таки знайшов. Орки ним не ходять, орки про нього не знають. Орки не перетинають Боліт, вони їх обходять, ідуть на багато верст довше. Вам пощастило, що ви прийшли сюди. Вам пощастило, що ви знайшли Смеагола, так. Ідіть за Смеаголом!

Він відступив на кілька кроків і запитально глянув на гобітів, наче пес, який запрошує господарів на прогулянку.

– Зачекай хвилинку, Голуме! – скрикнув Сем. – Не квапся так уперед! Я йтиму за тобою назирці й триматиму напохваті мотузку.

– Ні, ні! – відказав Голум. – Смеагол пообіцяв.

Глибокої ночі попід холодними чистими зорями вони вирушили в дорогу. Голум повів їх знову на північ: спершу тим самим шляхом, яким вони прийшли сюди, потому навскіс зрізав путь праворуч, якнайдалі від стрімкого краю Емин-Муїлу, вздовж нерівних кам'янистих схилів до розлогих мочарів у низині. Усі троє швидко та безшумно зникли в темряві. І понад нескінченними верстами пустки перед брамами Мордору зависла чорна тиша.

Розділ 2 Перехід через болота

Голум рухався швидко, витягнувши вперед шию та голову, і часто спирався не лише на ноги, а й на руки. Фродо та Семові довелося докласти чимало зусиль, аби не відставати від нього: проте їхній бранець, здавалося, цілком відмовився від думки про втечу й, коли гобіти відставали, розвертався та чекав на них. За якийсь час Голум привів їх до краю вузького рову, що на нього вони вже натрапляли, та цього разу подорожні були значно далі від пагорбів, аніж тоді.

– Ось він! – скрикнув Голум. – Тим ровом пролягає шлях, так. Тепер ми підемо ним – ген, ген аж туди.

Він показав на південний схід у напрямку до боліт, їхній сморід, важкий і задушливий навіть у нічній прохолоді, вдарив мандрівникам у ніздрі.

Голум метався вгору-вниз уздовж краю рову і нарешті гукнув гобітів.

– Тут! Тут ми можемо спуститися. Смеагол уже колись ходив тут – я йшов тут, ховаючись від орків.

Він подався вперед, а його супутники спустилися за ним у морок. Це було не важко, бо розлам у цьому місці мав приблизно двадцять п'ять п'ядей глибини і майже двадцять п'ядей ширини. На дні його бігла вода: власне, то було русло однієї з тих невеликих річок, які текли

з гір і жилили застоїні ставки й озера. Голум звернув праворуч і рушив більш-менш на південь, хляпаючи ступнями по дну мілкого кам'янистого потічка. Відчуття води на кінцівках, здавалося, дуже його тішило, він хихотів сам до себе, а іноді навіть кречав щось на кшталт пісні.

*Кусає нас,
гризе весь час тверда земля.
І кості скель –
камінна дрель – тріщать здаля.
Ставок, потік –
оце для втіх ногам і нам!
І хочем ми...*

– Ха-ха! І чого ж ми хочемо? – сказав він, скося поглядаючи на гобітів. – Ми тобі скажемо, – проквакав згодом. – Він уже давно здогадався, Торбин здогадався про все.

У ту мить у його очах з'явився дивний вогник, і Сем, зауваживши в темряві їхній блиск, подумав, що насправді він не приязний до них.

*Холодна, як смерть;
жива на чверть;
хоч не спрагла, н'є невпинно;
в обладунках, та не гримне.
Мре, де сухо,
наче муха
під водою;
для такої
фонтан – повітря.
Гладка, привітна! Її б зустріть!
Ми хочем лиш
цей ласий книш спіймати в сіть!*

Ці слова ще більше переконали Сема в нагальності клопоту, який бентежив його відтоді, як він збагнув, що його господар збирається взяти Голума за провідника: Сема хвилювала їжа. Йому й на гадку не спадало, що його пан міг теж цим клопотатись, але Голум, припускав Сем, таки про це подумав. Утім, як же Голум харчувався під час усіх своїх самотніх мандрів? «Не надто добре, – подумав Сем. – Він виглядає геть виснаженим від голоду. І, мабуть, якщо не впіймає риби, то, клянуса, не погребує скуштувати, яке на смак гобітське м'ясце, – звісно, якщо потрафить захопити нас сонними. Ну, та до цього йому зась! Сем Грунич про це подбає!»

Тривалий час мандрівники прокладали собі шлях у темному звивистому рові, чи так принаймні здавалося стомленим ногам Фродо та Сема. Рів звернув на схід, і що далі вони йшли, то він ширшав і мілкішав. Нарешті небо над ними ледь посіріло від перших променів світання. Голум був невтомний, але глянув на небо й зупинився.

– Скоро надійде день, – прошепотів він так, наче День був істотою, котра могла

підслухати й накинутися на нього. – Смеагол побуде тут: я побуду тут, і Жовтий Лик мене не побачить.

– Ми би зраділи, побачивши Сонце, – сказав Фродо, – але теж побудемо тут, бо надто стомлені, щоб одразу йти далі.

– Ви не дуже розумні, якщо радієте Жовтому Лику, – відказав на те Голум. – Він вас викаже. Славні розважливі гобіти побудуть зі Смеаголом. Довкола повно орків і різної нечисті. Вони бачать далеко. Будьте тут і ховайтеся разом зі мною!

Усі троє сіли відпочити біля підніжжя скелястої стіни рову. У цьому місці вона була заввишки з рославого чоловіка, проте й не вища, а при основі були пласкі та сухі камінні виступи; біля протилежного боку рову в канаві бігла вода. Фродо і Сем умостилися на одному з уступів, давши відпочити спинам. Голум хлюпався та копирсався в потічку.

– Нам треба бодай трохи попоїсти, – озвався Фродо. – Ти голодний, Смеаголе? Особливо нам ділитися нічим, однак дамо тобі, скільки зможемо.

При слові *голодний* у тьмяних Смеаголових очах спалахнули зеленаві вогники, а самі очі ніби ще виразніше виступили на його тонкому хворобливому обличчі. На мить він знов узявся поводитися по-голумівськи.

– Ми ззголодніли, так, ми ззголодніли, безцінний, – белькотів він. – Що це там вони їдять? У них є сссмачнюня рибка?

І його язик вивалився з-поміж гострих жовтих зубів, облизуючи безбарвні губи.

– Ні, риби ми не маємо, – сказав Фродо. – Залишилося тільки це, – він підняв руку з коржем *лембаса*, – і вода, якщо тутешню воду можна пити.

– Так, так, гарнессенька вода, – відказав Голум. – Пийте, пийте, доки можна! Та що ж таке вони мають, безцінний? Воно хрусстке? Воно сссмачненьке?

Фродо відламав шматок коржа і подав його Голумові на листку-обгортці. Той понюхав листок, і обличчя його перемінилось – аж пересмикнулося від огиди, й на ньому проступила давня злоба.

– Смеагол нюхом чує! – сказав він. – Листки з ельфійського краю, тьху! Вони смердять. Він лазив по тих деревах і потому довго не міг змити той запах зі своїх рук, із моїх славних рученят.

Відкинувши листок, він узяв крихту *лембаса* і пожував її. Потому сплюнув, бо його здушив кашель.

– Ах! Ні! – пробелькотів він. – Ви намагалися задушити бідного Смеагола. Порох і попіл, він не може цього їсти. Він повинен голодувати. Проте Смеаголові байдуже. Славні гобіти! Смеагол пообіцяв. Він голодуватиме. Він не може їсти гобітську їжу. Бідолашний Смеагол!

– Вибач, – сказав Фродо, – та боюся, що нічим не можу тобі зарадити. Думаю, ця їжа пішла би тобі на користь, якби ти її спожив. Але, здається, ти не можеш навіть скуштувати її, принаймні поки що.

Гобіти мовчки жували свій лембас. Сем подумав, що тепер він чомусь смакує значно краще, ніж кілька днів тому: Голумова поведінка змусила Сема знову полюбити ельфійський харч. Утім гобіт почувався незатишно. Голум стежив за кожною крихтою, яка потрапляла з гобітських рук до рота, і нагадував пса, що очікує свого кусня біля обіднього столу. Вочевидь, лише коли друзі доїли і приготувалися відпочити, їхній провідник переконався, що від нього не приховують жодних їстівних смаколиків. Тоді він одійшов на кілька кроків, сів і трішки порюмсав.

– Послухай! – прошепотів Сем до Фродо, проте не надто тихо, бо йому насправді було байдуже, почує його Голум чи ні. – Нам треба якось поспати, але не двом одночасно, доки поблизу цей голодний негідник. Чхати я хотів на його обіцянки. Смеагол чи Голум – ручуся, він однаково не змінить своїх звичок аж так швидко. Ти засинай, пане Фродо, а я гукну тебе, коли вже геть не зможу розтулити повіки. Спатимемо по черзі, як завжди, доки він не зв'язаний.

– Напевно, ти правий, Семе, – вголос відказав Фродо. – У ньому щось таки змінилося,

та що і як глибоко – цього я не знаю. Хоча, якщо відверто, ледве чи нам варто боятися Голума, принаймні зараз. Але ти все одно можеш чатувати, коли хочеш. Дай мені поспати дві години – не більше, а тоді розбуди.

Фродо був такий утомлений, що голова його впала на груди, й він заснув, щойно вимовивши останнє слово. Голума, здається, теж уже нічого не лякало. Він скрутився калачиком і затих, заснувши швидко та безтурботно. Чути було, як його віддих зі свистом прослизає між стиснутими зубами, та сам він лежав нерухомо, ніби камінь. По якомусь часі, боячись і собі заснути й наслухаючи дихання двох своїх супутників, Сем підвівся і легенько штурхнув Голума. Той розкинув руки і смикнувся, та потому знову завмер. Гобіт нахилився і сказав *ррриба*, – просто йому в вухо, проте Голум ніяк на це не відреагував, не змінився навіть ритм його дихання.

Сем почухав голову.

– Мабуть, і справді спить, – пробурмотів. – І якби я був такий, як Голум, то вже ніколи не прокинувся би.

Семові ледве вдалося вгамувати подальший плин своїх думок про меч і про мотузку, що самі собою зринули в його голову. Тоді він пішов і сів поруч зі своїм господарем.

*

Коли він прокинувся, небо над ним було тьмяне, до того ж не світліше, а темніше, ніж під час сніданку. Сем зірвався на рівні. Насамперед тому, що почувався бадьорим і голодним, гобіт раптом збагнув, що проспав цілий день – щонайменше дев'ять годин. Фродо теж усе ще міцно спав поруч. Голума не було видно. Лаючи себе найгіршими словами з багатой виховної словникової скарбнички Батечка, які тільки спадали йому на гадку, Сем з'ясував, що його пан мав рацію: боятися їм, принаймні зараз, справді було нічого. Хай там як, але вони обоє були і живі, й вільні.

– Бідна потвора! – майже розкався Сем. – Цікаво, куди він тепер подався?

– Не далеко, не далеко! – показав голос згори.

Сем звів погляд і побачив обриси великої голови та вух Голума на тлі вечірнього неба.

– Ну, і що ти там робиш? – скрикнув гобіт, бо, щойно він його угледів, знову став підозріливий.

– Смеагол голодний, – відповів Голум. – Скоро повернеться.

– Вертайся негайно! – гукнув Сем. – Егей! Повертайся!

Але Голум зникнув.

Фродо прокинувся від Семового крику й сів, протираючи очі.

– Привіт! – сказав він. – Щось не так? Котра година?

– Хіба я знаю? – відповів Сем. – Здається, сонце вже сіло. А той утік. Сказав, що голодний.

– Не хвилюйся, – відказав Фродо. – На те нема ради. Він повернеться, от побачиш. Обіцянка ще зв'язуватиме його певний час. Голум нізащо не покине свого Безцінного.

Фродо звеселився сам і втішив Сема, коли дізнався, що вони міцно проспали кілька годин поспіль поруч із Голумом – до того ж, зі страшенно голодним і вільним Голумом.

– І не лай себе ніякими в'їдливими слівцями твого Батечка, – сказав Фродо. – Ти був виснажений, нічого поганого не сталося, зате тепер ми обоє відпочили. А попереду на нас чекає важка дорога, найстрашніша з усіх доріг.

– До речі, про їжу, – озвався Сем. – Скільки часу ми витратимо на це наше завдання? А коли з ним закінчимо, то що робитимемо далі? Цей дорожній харч якимось дивом здатен тримати тебе на ногах, але шлунку від нього, скажімо так, не надто весело, принаймні моему – при всій повазі до тих, хто спік *лембас*. Їсти треба щодня, а його аж ніяк не більшає. Тож харчів нам вистачить, гадаю, ще десь тижнів на три, та й то, прошу зауважити, якщо ми затягнемо паски і нечасто даватимемо роботу зубам. Досі ми надто легковажили.

– Не знаю, скільки часу нам піде на те, щоби... закінчити, – сказав Фродо. – Ми

страхотливо довго блукали в тих горах. Але, Семе Груничу, любий мій гобіте... Ні, не так: Семе, найдорожчий мій гобіте, найвірніший друже, я переконаний, що нам ледве чи варто перейматися тим, що буде опісля. *Виконати завдання*, як ти зволив висловитися, – хіба ми колись сподівалися на щось більше? А якщо й виконаємо – хтозна, що з того вийде? Якщо Єдиний упаде у Вогонь, а ми будемо поблизу... І я запитую тебе, Семе, невже нам колись знову знадобиться хліб? Гадаю, ні. Ми повинні лише дати стільки сили нашим кінцівкам, аби вони донесли нас до Судної Гори, – це все, що ми спроможні зробити. Проте я вже починаю думати, що навіть таке простеньке завдання понад мої сили.

Сем лише мовчки кивав у відповідь. Потому взяв руку свого пана, схилився над нею і, хоча й не поцілував, омив її слізьми. Тоді відвернувся, втер носа рукавом, підвівся й узявся походжати колами, намагаючись щось собі насвистувати, а між тими спробами приказував:

– Де ж та триклята потвора?

Це було незадовго до того, як повернувся Голум. Одначе він підкрався так тихо, що гобіти нічого не почувли, доки той зненацька вигулькнув перед ними. Його лице та пальці були вимашчені чорним багном. Він іще жував і пускав слину. Що саме він жував – того гобіти не питали, бо гидували навіть думати про те.

«Черви, жуки чи ще якісь слизні зі земляних нір, – подумав Сем. – Брр! Огидна істота, бідолашний виродок!»

А Голум не випустив і пари з уст, доки добряче напився й умився в потічку. Тоді підійшов до гобітів, облизуючи губи.

– Так уже ліпше, – сказав він. – Ми вже відпочили? Готові йти далі? Славні гобіти, вони прекрасно поспали. Тепер вірите Смеаголові? Дуже, дуже добре.

Наступний етап їхніх мандрів майже нічим не відрізнявся від попереднього. Що далі вони йшли, то мілів і мілів рів, а схили його ставали дедалі пологішими. Дно теж змінювалося: каміння меншало, зате більшало рівного ґрунту. Невдовзі кручі стали звичайними берегами. Рів почав звиватись і петляти. Ніч добігала кінця, та місяць і зорі зтягнуло хмарами, тож мандрівники дізналися про наближення світанку лише завдяки тьмяному сірому світлу, що розливалось навкруги.

У холодну досвітню годину подорожні дійшли до кінця водного русла. Береги його перетворилися на зарослі мохом горбики. Потік клекотав і, перескочивши через останній виступ вивітреної кам'яної породи, впадав у буре баговиння, що поглинало його. Сухий очерет шипів і перешіптувався, хоча вітру не було.

На дальньому краї рівнини перед мандрівниками, поступово розпливаючись у напівтемряву на півдні та на сході, простяглися широкі твані й озера. Туман струменів і клубочився понад темними і лункими водоймами. Їхній задушливий сморід висів у застиглому повітрі. Удалині, майже рівно на півдні, бовваніли мордорські гори, нагадуючи чорну щоглу з пошматованими хмарами на ній, і та щогла пливла над небезпечним оповитим імлою морем.

Тепер гобіти цілком залежали від Голума. Вони не відали й у тому непевному світлі не могли навіть здогадатися, що насправді були тільки на кордонах північних боліт, найбільш розлогі з яких лежали на південь від них. Вони могли би, якби хоч трохи знали ці землі, спробувати затриматись і відстежити своє просування у зворотному напрямку, а згодом, повернувши на схід, твердими шляхами дістатися до голої рівнини Дагорладу – поля, де колись уже відбулася битва перед брамами Мордору. Проте ця дорога ледве чи додала би їм надії. На тій кам'янистій рівнині не було жодного сховку, натомість там проходили основні шляхи орків і солдатів Ворога. Тож навіть лорієнські плащі не захистили би малих подорожніх.

– Куди ми тепер рухатимемося, Смеаголе? – запитав Фродо. – Невже нам доведеться пробиратися через ці смердючі твані?

– Не доведеться, зовсім не доведеться, – відказав Голум. – Якщо гобіти не поспішають дійти до темних гір і побачити Його. Трохи назад, трохи в обхід, – його кістлява рука махнула кудись на північний схід, – і ви можете дістатися твердими, холодними дорогами до самих брам Його країни. Чимало її мешканців чекатиме там на гостей, радіючи з нагоди відпровадити їх просто до Нього. О, так. Його Око постійно стежить за тим шляхом. Колись давно воно впіймало там Смеагола, – Голум здригнувся. – Та відтоді Смеагол знайшов застосування своїм очам, так, так: я скористався своїми очима, і ногами, і носом відтоді. Я знаю інші шляхи. Важчі, не такі прямі, зате ліпші, якщо ми не хочемо, щоби Він нас бачив. Ідіть за Смеаголом! Він проведе вас через болота і через тумани, славні, густі тумани. Ідіть за Смеаголом дуже обережно – і пройдете довго, дуже й дуже довго, перш ніж Він упіймає вас, так... мабуть.

Уже геть розвиднілося, настав безвітряний і понурий ранок, болотяний сморід лежав важкими валами. Жоден промінь не протинав нависле понад тванню захмарене небо, і Голум наполягав, аби негайно продовжити подорож. Тому після короткого відпочинку вони знову рушили в путь і невдовзі заблукали в мовчазному тінявому світі, не видному з жодної довколишньої землі: ні з пагорбів, звідки мандрівники нещодавно спустилися, ні з гір, куди прямували. Вони спроквола йшли ланцюжком: Голум, Сем, Фродо.

З-поміж усіх трьох Фродо, здавалося, був найбільш утомлений і, хоча рухалися вони повільно, часто відставав. Незабаром гобіти виявили, що те, що вони сприйняли за одне величезне болото, було насправді нескінченним плетивом ставків, грузьких калабань і звивистих, густо замулених потічків. Однак серед усього цього вправні око та нога могли висувати тоненьку стежину-манівець. Голум такою вправністю, безперечно, володів. Його голова на довгій шиї невпинно крутилася то в один, то в інший бік, а сам він тим часом щось винюхував і невпинно бурмотів щось про себе. Іноді здіймав руку, зупиняючи гобітів, а сам іще трохи йшов уперед, згорбившись, мацаючи ґрунт пальцями рук і ніг, чи просто прислухався, прикладаючи вухо до землі.

Іти було страшно та марудно. Холодна липка зима досі не випустила цю всіма забуту країну зі своїх лап. Єдиною зеленню тут була пінява мертвотно-блідих водоростей на темній масній поверхні затхлих вод. Вичахлі трави та гнилий очерет бовваніли в імлі, наче злиденні тині давно забутого літа.

У розпал дня довкола трохи посвітлішало, тумани піднялися, потоншали і стали прозорішими. У високості понад гнилизною та випарами цього світу котилося Сонце, високе і золоте у своєму незворушному краї, звідкіля слало додолу сліпучо-яскраве шумовиння, проте знизу було видно лише минушу примару денного світила: вицвілу, тьмяну, без кольору, без тепла. Проте навіть ця ледве помітна тінь сонця змусила Голума скавуліти й щулитися. Він наказав усім зупинитись, і мандрівники трохи перепочили, припавши до землі, як маленькі загнані тваринки, на краю розлогіх брунатних заростей очерету; довкола

панувала глибока тиша, тільки поскрипували, дрібно здригаючись, його спорожнілі насінневі китиці або тремтіли від невідчутних для гобітів порухів повітря поламани стебла трави.

– Ані пташки тобі! – тужливо озвався Сем.

– Нема, нема пташок, – сказав Голум. – Славні пташки! – він обливав губи. – Немає тут пташок. Є зміїська, черв'ячеська, якась живина в озерах. Багато живини, багато гидотної живини. Пташок нема, – закінчив зі сумом.

Сем у відповідь лиш неприязно зиркнув на нього.

Так минув третій день їхніх мандрів із Голумом. Перш ніж у милих їхнім серцям краях подовжилися вечірні тіні, подорожні знову рушили в путь, ідучи все вперед і вперед із кількома короткими зупинками. Та і їх вони робили не для того, щоби відпочити, а щоби допомогти Голумові, бо тепер уже й він просувався дуже обережно і часом не знав, куди ступити. І коли мандрівники добулися до середини Мертвих Боліт, то вже запали сутінки.

Усі троє йшли повільно, припадаючи до землі. Гобіти, тримаючись близько один біля одного, уважно повторювали кожен Голумів рух. Твані стали ще вологіші, перетворюючись подекуди на широкі затхлі озера, між якими було дедалі складніше знаходити твердь, куди нога могла би ступити без ризику провалитись у булькотливе трясовиння. Їм пощастило: і Голум, і гобіти були легкі, бо інакше, певно, жоден із них не перейшов би через ті болота.

Аж ось геть зовсім стемніло: навіть повітря здавалося чорним, і ним важко було дихати. Коли довкрузь засяяли вогники, Сем протер очі. Він подумав, що з'їхав з глузду. Спершу гобіт побачив краєчком лівого ока тьмяну сяйливу цятку, що раптом зникла; та незабаром з'явилися й інші: одні нагадували ледь освітлений дим, другі – невиразне полум'я, що повільно миготіло над невидимими свічками. То тут, то там ці вогники вигиналися, ніби чийсь приховані руки розправляли примарні простирадла. Проте жоден зі Семових супутників не обмовився про це бодай словом.

Нарешті Сем не витримав.

– Що це таке, Голуме? – пошепки запитав він. – Ці вогники, га? Вони вже всюди. Ми у пастці? Хто це?

Голум поглянув угору. Попереду була темна вода, й він саме повзав із боку в бік по землі, туди й сюди, сумніваючись, куди рухатися далі.

– Так, вони всюди, – прошепотів Голум. – Оманливі вогні. Свічки мертвяків, так, так. Не зважай на них! Не дивися! Не йди за ними! Де хазяїн?

Сем озирнувся і збагнув, що Фродо знову відстав. Його не було видно. Сем зробив кілька кроків назад у темряву, проте далі йти не наважився, і кликати товариша гучніше, ніж хрипким шепотом, – теж. Раптом гобіт наштовхнувся на Фродо, який стояв, заглибившись у думки, й дивився на примарні вогники. Руки його неприродно звисали вздовж тіла, з них стікали вода та слиз.

– Ходи-бо, пане Фродо! – мовив Сем. – Не дивися на них! Голум каже, що не треба цього робити. Нумо, не відставаймо від нього, щоби вибратися з цих триклятих боліт якомога швидше – якщо пощастить вибратися!

– Гаразд, – відказав Фродо, ніби виринаючи зі сну. – Я йду. Нумо!

Але, кваплячись уперед, Сем оступився, зачепившись за якийсь старий корінь чи купину. Тоді впав, спершись усією вагою на руки, які глибоко вгрузнули в липку грязюку, і його обличчя опинилося над самісінькою поверхнею темного озера. Почулося приглушене сичання, в повітря шугнув огидний сморід, вогники замигтіли, зірвались у танок, закружляли. На мить вода здалася гобітові вікном, у яке вправлено страхітливу шибку, і крізь неї він оце зараз дивився. Випручавши руки з баговиння, він із криком сахнувся назад.

– Там мертвяки, мертві обличчя у воді! – сказав, затинаючись од жаху. – Мертві обличчя!

Голум засміявся.

– Мертві Болота, так, так, саме так вони називаються, – проквакав він. – Не дивись у воду, поки горять свічки.

– Хто вони? Що там таке? – здригнувшись, запитав Сем у Фродо, який стояв позаду нього.

– Не знаю, – відповів Фродо голосом сновиди. – Та я теж бачив їх. В озерах, коли горіли свічки. Вони лежать у всіх водоймах, ці поблідлі обличчя, глибоко-глибоко під темною водою. Я бачив їх: відразливі та злі обличчя, обличчя шляхетні й сумні. Багато гордих і вродливих лиць із водоростями в сивому волоссі. Проте всі брудні, всі зогнили, всі мертві. У них є якесь зловісне світло... – Фродо затулив очі руками. – Я не знаю, хто вони, та мені здалося, ніби я побачив людей, а поруч із ними ельфів і орків.

– Так, так, – сказав Голум. – Усі мертві, усі зогнили. Ельфи, люди й орки. Мертві Болота. Колись тут була велика битва, так, про це розповідали, коли Смеагол був молодий, коли я був молодий, коли ще не з'явився Безцінний. То була велика битва. Високі люди з довгими мечами, жахливі ельфи та верескливі орки. Вони билися на рівнині перед Чорними Брамами днями й місяцями. Та Болота відтоді розрослися, проковтнули могили і постійно повзуть, повзуть далі.

– Але ж то було понад століття тому! – скрикнув Сем. – Насправді Мертвяки не можуть стільки часу бути там! Певно, це якісь чари, породжені Темною Землею?

– Хтозна. Смеагол не знає, – відповів Голум. – До них не дістатися, до них не можна доторкнутися. Якось ми спробували, так, безцінний. Я колись спробував, але до них не досягнути. Це, напевно, лише мара, яку можна побачити, але не торкнутися до неї. Ні, безцінний! Усі мертві.

Сем грізно зиркнув на нього, і його знову пересмикнуло, бо гобіт здогадався, навіщо Голум намагався доторкнутися до них.

– Я от уже не хочу на них дивитися, – сказав Сем. – Ніколи! Гайда звідси, забираймося якнайдалі!

– Так, так, – відказав Голум. – Але повільно, дуже повільно. І дуже обережно. Інакше гобіти підуть на дно до Мертвяків і світитимуть разом із ними маленькі свічки. За Смеаголом! Не дивіться на вогні!

Він поповз праворуч, шукаючи стежки в обхід озера. Гобіти йшли відразу за ним, прихилившись і частенько рачкуючи, як і Голум. «Якщо так триватиме й далі, то невдовзі ми перетворимося на вервечку з трьох маленьких безцінних голумів», – подумав Сем.

Нарешті чорне озеро закінчилося, мандрівники, ризикуючи життям, перетнули його, то переповзаючи, то перестрибуючи з однієї підступної купини на другу. Вони нерідко вгрузали у трясовину, перечепившись за щось чи впавши руками вперед у смердючі, як помийна яма, води, доки забрюхалися болотом і слизом ледь не до самих ший і просякли огидним запахом.

Була вже пізня ніч, коли подорожні нарешті вибралися на твердіший ґрунт. Голум сичав і шепотів щось собі під ніс, але, здається, був задоволений: у незбагненний спосіб, покладаючись на відчуття власної шкіри та носа і на моторошні спогади про примар у темряві, він упевнився, що потрапив, куди слід, і знає подальший шлях.

– Тепер гайда вперед! – сказав Голум. – Славні гобіти! Хоробрі гобіти! Дуже-дуже стомлені, авжеж, але й ми теж стомлені, безцінний, усі ми. Та ми повинні відвести хазяїна подалі від підступних вогнів, так, так, справді.

З цими словами він знову рушив далі, майже підтюпцем, довгим проходом поміж високими очеретами, а гобіти якомога швидше подріботили слідом. Однак невдовзі Голум раптом спинився й підозріливо втягнув носом повітря, сичачи, ніби щось його стривожило

чи роздратувало.

– Що там? – буркнув Сем, неправильно зрозумівши його жести. – Навіщо ти нюшкуєш? Той сморід мало не валить мене з ніг, хоча я і затуляю носа. Ти смердиш, і господар смердить, тут усе смердить.

– Так, так, і Сем смердить! – відповів Голум. – Бідолашний Смеагол це відчуває, та хороший Смеагол терпить. Допомагає славному хазяїнові. Проте це тут ні до чого. Повітря сколихнулося, невдовзі щось зміниться. Смеагол думає, він нещасний.

Голум попростував далі, проте тривога його тільки зростала, тож раз у раз він піднімався на повен зріст, витягуючи шию на схід і на південь. Певний час гобіти не чули й не відчували того, що бентежило їхнього провідника. Та раптом усі троє завмерли як укопані, нашорошивши вуха. Фродо та Семові причувся далекий протяжний крик, пронизливий, тонкий і жорстокий. Вони здригнулися. Тієї самої миті вони відчули і рух повітря, що зненацька похолоднішало. Стоячи отак і напружуючи слух, вони почули шум, який нагадував наближення буряного пориву. Туманні вогники гойднулися, потьмяніли і згасли.

Голум не рухався. Він тремтів і белькотів сам до себе, доки шелесткий вітер примчав до них, шурхочучи та звиваючись понад болотами. Ніч посвітліла, і того світла вистачало, щоби гобітські очі змогли – чи майже змогли – побачити безформні латки туману, які закручувались і вигиналися, прокочуючись понад ними та проминаючи їх. Глянувши вгору, гобіти побачили розірвані клапті хмар, а високо на півдні визирнув місяць і ніби плинув над грозливими уламками.

На мить його вид звеселив серця гобітів, але Голум припав до землі, бурмочучи прокляття Білому Лику. Потому Фродо та Сем, які пильно дивились у небо, глибоко вдихаючи посвіжіле повітря, помітили, як щось наближається – невелика хмарка, що летіла від проклятих пагорбів; випущена з Мордору чорна тінь; величезна примара, крилата і зловісна. Вона стрімко промайнула повз місяць і зі смертоносним криком страхотливо швидко помчала на захід, випереджаючи вітер.

Гобіти кинулись уперед і притиснулися до холодної землі. Проте моторозна тінь описала коло й повернулася, пролітаючи цього разу ще нижче, просто над ними, і розмітаючи болотяний сморід своїми жакливими крилами. Потому вона подалася геть, назад до Мордору, зі швидкістю Сауранового гніву; а за нею з ревінням покотився вітер, облишивши безживні та похмурі Мертві Болота. Наскільки сягало око – аж ген до далекої загрозливої стіни гір – голу пустку вкрили плями судомного місячного світла.

Фродо та Сем підвелись і протерли очі, мов діти, котрі щойно прокинулися від моторошного сну і побачили, що над світом досі панує давно знайома ніч. А Голум лежав на землі, ніби оглушений. Їм ледве вдалося його розтермосити, проте ще деякий час він ніяк не хотів піднімати обличчя, а тільки стояв на колінах і на ліктях, закриваючи потилицю великими пласкими долонями.

– Примари! – волав він. – Примари з крилами! Безцінний – їхній господар. Вони все бачать, усе. Від них ніщо не сховається. А щоби тобі, Білий Лику! Вони все розкажуть Йому. Він бачить. Він знає. Ах, голум, голум, голум!

Лише коли місяць сів далеко на заході, заховавшись за Тол-Брандіром, Смеагол наважився поворухнутись і підвестися.

Відтоді Семові постійно здавалося, ніби Голум знову змінився. Він ще дужче, ніж раніше, підлещувався та прагнув приятелювати; але Сема дивували незвичні погляди, які іноді можна було зауважити, особливо коли той дивився на Фродо: до того ж Голум дедалі частіше розмовляв так, як раніше. Та була ще одна турбота, яка дедалі більше муляла Сема: Фродо виглядав утомленим, змореним, на межі виснаження. Він мало розмовляв, точніше – майже не розмовляв узагалі; не скаржився, проте йшов так, ніби його гнітить страхітливий тягар, який щомиті додає у вазі: він ледь волочив ноги, все повільніше й повільніше. Тому Сем часто мусив просити Голума зачекати, щоби не залишати їхнього пана далеко позаду.

Власне, з кожним кроком у напрямку до мордорських брам Перстень на ланцюжку довкола шиї дедалі важчав: Фродо почав відчувати, що то – справжня вагота, яка тягне його у східний бік. Але ще дужче його непокоїло Око – так він це для себе називав. Бо не тільки сила тяжіння Персня змушувала його зіщулюватись і завмирати на ходу. Око! Жахливе й дедалі сильніше усвідомлення ворожої волі, що з невідпорною наполегливістю жадала пронизати всі подоби хмар, землі та плоті, щоби побачити тебе – побачити і прошити смертоносним поглядом, нерухомого, безборонного. Усі покрови, які ще захищали його, ставали надзвичайно тонкими й крихкими. Фродо достеменно знав, де розташовані теперішня домівка й осердя тієї волі – як людина зі заплющеними очима може визначити, куди прямує сонце. Фродо рухався просто туди, й зловісна енергія того місця майже фізично тиснула йому на чоло.

Мабуть, Голум відчував щось схоже. Та що саме відбувалось у його нещасному серці, яке розривалося між гнітом Ока, жаданням такого близького Персня і принизливою обіцянкою, даною почасти зі страху перед холодним залізом, гобіти навіть не здогадувалися. Фродо про це не думав. Сем переймався здебільшого своїм паном, тож ледве чи помітив темну хмару, яка лягла на його власне серце. Він пропустив Фродо вперед і пильно стежив за кожним його рухом, підтримував, коли той перечіплювався, і намагався підбадьорити своїми незграбними словами.

Коли нарешті настав день, гобітів уразило, наскільки поближчали до них тепер зловісні гори. Повітря було чисте й холодне, і, хоча до них було таки ще далеченько, стіни Мордору перетворилися зі захмареної небезпеки край обрїю на страхітливі чорні вежі, які грізно бовваніли по той бік гнітючої пустки. Болота закінчувалися, переходячи в мертві торфовища та широкі ділянки сухої потрісканої грязюки. Земля попереду вивищувалася довгими пологими схилами, голими і безжальними, й ті схили тяглись аж до пустелі перед Саурановими брамами.

Доки ще сіріло світло дня, мандрівники, мовби черви, заповзли під чорний камінь і зіщулилися там, аби крилатий жах не прилетів і не вистежив їх жорстокими очима. Подальша частина тієї подорожі відбувалася під суцільною тінню страху, що невпинно наростає, і де пам'яті нічим було себе втішити. Ще дві ночі подорожні торували нелегкий шлях цим бездоріжжям. Повітря – так їм здавалося – було жорстке та гірке від смороду, який забивав дух і пересушував горлянки.

Аж ось на п'ятий ранок, відколи Голум став їхнім провідником, гобіти вкотре зупинилися. Темної досвітньої пори перед ними постали могутні гори, які здіймалися до склепінь із хмар і диму. Від їхніх підніж тяглися велетенські опори та нерівні пагорби, які, за приблизними підрахунками, були десь за вісімнадцять верст од трьох супутників. Фродо з жахом роззирнувся довкола. Хоч якими моторошними були Мертві Болота й сухі пустища Нічийних Земель, але ця країна, яку скрадливий день повільно розкривав перед їхніми примруженими очима, виявлялася стократ страшнішою. Навіть до Озера Мертвих Облич дістався зморений привид зеленої весни, а сюди ні весна, ні літо не зазирнуть уже ніколи. Тут нічого не прижилося, навіть лускаті рослини, які годуються гнилизною. Ядушливі

калюжі захлиналися від попелу і повзкої грязюки, землисто-білої та сірої – ніби гори вивергнули на довколишні землі бруд зі своїх нутроців. Височенні кургани з потрошеного каміння та розтертих на порошок скель, величезні земляні конуси, випалені вогняними ударами й поплямлені отрутою, стояли нескінченними рядами, й усе це разом нагадувало занедбане кладовище, куди неохоче зазирає світло.

Гобіти й Голум дісталися до пустки, яка розкинулася перед Мордором – тривкого пам'ятника темній і вишуканій праці його рабів, що існуватиме навіть тоді, коли всі їхні задуми зійдуть нанівець: то була сплюндрована, невиліковно хвора земля, й тільки Велике Море, якби воно раптом затопило ці терени, могло за брати її в забуття.

– Мене нудить, – сказав Сем.

Але Фродо не озивався.

Якусь часину вони стояли там, ніби на краю сну, де вештаються нічні жахіття, і намагалися відстрочити їхнє наближення, хоч і знали, що до світання можна дістатися, лише пройшовши крізь морок. Світло яснішало і переставало бути розпливчастим. Бездонні ями й отруйні насипи набули страхотливо чітких обрисів. Піднялося сонце, котячись поміж хмар і довгих хвостів диму, проте навіть його світло було тут марнотне. Гобіти не раділи йому: воно здавалося неприємним і викривало їхню беззахисність – трьох крихітних скоцюрблених примар, котрі бродили серед попелястих кучугур Темного Володаря.

Надто втомлені, щоби рухатися далі, подорожні вирішили знайти якийсь закуток, де можна було би перепочити. Трохи посиділи в затінку шлакового пагорба, не перекинувшись і словом, але їдкі випари обпалювали їм горлянки й душили. Першим підвівся Голум. Сплювуючи та лаючись, він устав і, навіть не глянувши на гобітів, поповз геть на всіх чотирьох. Фродо й Сем поплазували за ним, доки дісталися до майже круглої ями, яка зі західного боку мала високі схили. У ямі було холодно й мертво, її дно вкривало бридке місиво масної різнобарвної грязюки. У цій огидній дірі вони і заховалися, сподіваючись урятуватися від пильної уваги Ока.

День минав повільно. Мандрівникам допікала нестерпна спрага, проте вони відсorbнули хіба по кілька ковтків зі своїх фляг, що їх востаннє наповнювали ще в рові, який – тепер, коли гобіти думками поверталися до нього, – здавався їм прегарним і затишним місцем. Гобіти по одному стояли на варті. Спершу, хоч які вони були втомлені, жоден із друзів не міг заснути, проте, коли далеке сонце помалу ховалось у повільну хмару, Сем задрімав. Тож вартувати належало Фродо. Він відкинувся на схил ями, та це не полегшило відчуття гніту, що тиснув на нього. Гобіт подивився в затулене димами небо й побачив там дивні фантоми: темні обриси вершників і обличчя з минулого. Так він утратив лік часу, балансуючи між сном і дійсністю, а потім провалився в забуття.

Сем прокинувся зненацька: йому причулося, наче його кличе господар. Вже звечоріло, і Фродо не міг нікого кликати, бо заснув і зсунувся майже на саме дно ями. Голум був поруч із ним. На секунду Сем подумав, що той намагається розбудити Фродо, але збагнув, що це не так. Голум розмовляв сам зі собою. Смеагол сперечався з іншою своєю сутністю, яка говорила тим самим голосом, хіба що змінюючи його на писк і сичання.

– Смеагол обіцяв, – сказала перша сутність.

– Сссправді, сссправді, безцінний мій, – відповіла друга, – ми присягали: врятувати нашого Безцінного, не дати його Йому – ніколи. Та Безцінний іде до Нього, він із кожним

кроком усе ближче. Що, нам цікаво, гобіт збирається з ним зробити, сссправді, нам цікаво?

– Я не знаю. Не можу нічого вдіяти. Він – у хазяїна. Смеагол обіцяв допомогти хазяїнові.

– Так, так, допомогти хазяїнові – хазяїнові Безцінного. Та якби ми були хазяїном, то мали би допомагати сссобі, так, і все одно дотримали б обіцянки.

– Але ж Смеагол сказав, що буде дуже-дуже добрий. Славний гобіт! Він зняв жорстоку мотузку зі Смеаголової ноги. Він гарно говорить зі мною.

– Дуже-дуже добрий, невже, безцінний мій? Будь добрий, добрий, мов риба, сссоковита рибина, тільки до нас сссамих. Не шкодь славному гобітові, звісно ж, ні, ні.

– Але ж я обіцяв Безцінному, – заперечив голос Смеагола.

– То забери його, – сказав інший, – і вийде, що ти обіцяв сссам сссобі! Тоді ми будемо хазяїном, голум! Змусь іншого гобіта, злющого підозріливого гобіта, змусь його плазувати, так, голум!

– Але ж не славного гобіта?

– О, ні, якщо він нас не сссердитиме. Адже він Торбинссс, безцінний мій, так, Торбинссс. Торбинссс украв його. Знайшов його і нічого не ссказав, нічого. Ми ненавидимо Торбинссса.

– Ні, не цього Торбина.

– Так, усссіх Торбинсссів. Усссіх тих, хто ховає від нас Безцінного. Безцінний повинен бути наш!

– Але ж Він побачить. Він дізнається. Він забере його в нас!

– Він бачить. Він знає. Він чув, як ми давали нерозумні обіцянки – сссупроти Його наказів, так, сссправді. Треба забрати Безцінного. Примари не сссплять. Треба забрати.

– Не для Нього!

– Ні, сссолоденький. Розумієш, якщо ми його матимемо, ми зможемо втекти, навіть від Нього, еге ж? А може, ми ссстанемо дуже сссильними, сссильнішими за Примар. Володар Смеагол? Голум Могутній? Той сссамий Голум! Кожного дня їсти рибу, тричі на день, сссвіженьку, просто з моря. Найбезцінніший Голум! Треба заволодіти. Ми хочемо його, хочемо, хочемо!

– Але ж їх двоє. Вони прокинуться швидше і нас уб'ють, – заскиглив Смеагол, аби в останній спробі переконати свого супротивника. – Не зараз. Ще ні.

– Ми хочемо його! Та... – потім настала довга пауза, ніби раптом у потвори зародилася ще якась думка. – Не зараз, кажеш? Може, й ні. Вона нам допоможе. Так, вона допоможе.

– Ні, ні! Тільки не це! – волав Смеагол.

– Так! Ми хочемо його! Ми його хочемо!

І кожного разу, коли говорила друга сутність, довгі Голумові долоні витягались і скрадливо підповзали до Фродо, та потому, коли говорив Смеагол, різко відсмикувалися назад. Урешті-решт, обидві його руки з довгими гнучкими пальцями, що нервово сіпалися, зімкнулися на шиї персненосця.

Сем, уражений цією суперечкою, тихенько лежав і з-під ледь розплющених повік стежив за кожним Голумовим рухом. На свій простацький розум він спершу був подумав, що голодний Голум, який хоче поласувати гобітами, – це найбільша небезпека, якої можна сподіватися від цієї істоти. Але тепер Сем збагнув, що все не так просто: Голум чує жахливий поклик Персня. Той *Vin* – то, звісно ж, Темний Володар; але хто ж тоді *вона* – мізкував Сем? Мабуть, вирішив гобіт, якась підступна подруга, з котрою цей маленький негідник заприятелював під час своїх блукань. Згодом ця думка вилетіла йому з голови, бо все це, вочевидь, зайшло надто далеко і становище їхнє ставало небезпечним. У цілому своєму тілі Сем відчував якусь незвичну важкість, однак він через силу змусив себе цілком прокинутись

і сісти. Щось підказало йому бути обачним і не видавати того, що він підслухав суперечку. Тож гобіт голосно зітхнув і позіхнув од вуха до вуха.

– Котра година? – промовив сонно.

Голум протяжно засичав крізь зуби. Коротку хвилю постояв, напружений і грізний, а потім обм'якнув, повалився вперед і, ставши рачки, поповз угору схилом ями.

– Славненькі гобіти! Славний Сем! – сказав він. – Оце сплюхи, справжні сплюхи! Залишили доброго Смеагола на варті! Проте вже вечір. Скрадається присмерк. Час іти.

«Саме час! – подумав Сем. – І час нам розійтися з тобою». Та враз йому слянуло, що, власне, ще не відомо, коли Голум буде більш небезпечний: йдучи разом із ними чи блукаючи бозна-де. «А щоб йому! Хай би він задушився сам!» – пробурмотів Сем. А тоді поліз на дно ями й розбудив свого пана.

Фродо, на диво, відчував приплив сил. Він бачив сон. Темна тінь відступила, натомість у цьому хворобливому краї його навідало прекрасне видіння. У пам'яті воно не затрималося, проте додало мужності й звеселило серце. Тягар уже не так гнітив Фродо. Голум привітав його з псячим захватом. Він хихотів, торохкотів без угаву, заламував довгі пальці й ластився до колін Фродо. А той усміхався йому у відповідь.

– Ходімо! – сказав Фродо. – Ти провадив нас добре та вірно. Це вже останній шмат дороги. Веди нас до Брами, і я не проситиму тебе йти далі. Веди нас до Брами – і можеш потім іти, куди тобі заманеться, тільки не до наших ворогів.

– До Брами, невже? – кувікнув Голум, демонструючи здивування і страх. – До Брами, каже хазяїн! Так, він так каже. І добрий Смеагол зробить те, що просить хазяїн, о, так. Але коли ми підійдемо ближче, то, мабуть, побачимо, тоді ми й побачимо. Там немає нічого гарнесенького. О, ні! О, ні!

– Кроком руш уперед! – наказав Сем – Покінчимо з цим!

Вже западали сутінки, коли мандрівники вибралися з ями й поволі рушили вперед мертвими землями. Та невдовзі знову відчули той страх, який охопив їх, коли над болотами пролітала крилата потвора. Вони спинились і припали до смердючого ґрунту, проте в похмурому вечірньому небі нічого не було видно, й незабаром високо над їхніми головами промайнула зловісна тінь, полетівши, напевно, виконувати якоесь термінове завдання Барад-дūra. За мить Голум підвівся й поповз далі, бурмочучи та здригаючись.

Десь за годину після півночі страх утретє напосів на них, але цього разу здавався віддаленим, ніби те, що його породжувало, линуло аж ген понад хмарами, з неймовірною швидкістю прямуючи на Захід. Однак Голум ніяк не міг отямитися від жаху, він був переконаний, що на них полюють і що про їхнє наближення вже всім відомо.

– Тричі! – пхикав він. – Тричі – це вже небезпечно. Вони відчувають нас тут, відчувають Безцінного. Безцінний – їхній хазяїн. Ми не можемо йти далі цим шляхом. Усе марно, все марно!

Умовляння та лагідні слова втратили вплив на нього. І лише коли Фродо сердито наказав йому підвестись і потягнувся до руків'я меча, Голум нарешті встав. З гарчанням піднявшись на ноги, він поплівся вперед, як побитий собака.

Так вони і плентались, важко перебираючи ногами, до кінця ночі, й аж до настання нового дня страху, мовчки, схиливши голови, нічого не бачачи, нічого не чуючи, нічого, крім сичання вітру у вухах.

Розділ 3 Чорну браму зачинено

Іхня подорож до Мордору закінчилася ще перед світанням наступного дня. Болота і пустеля залишилися позаду. Попереду ж на тлі зблідлого неба темніли здійняті вгору грізні голови гір.

На заході Мордору тягнулося похмуре пасмо Ефель-Дуату – Гір Тіні, а на півночі стриміли нерівні шпилі та безплідні хребти Еред-Літуї, сірі, мов попіл. Там, де сходились обидві ці гряди, які й були, власне, частинами однієї велетенської стіни довкола похмурих рівнин Літлад і Горгорот, а також страхітливого внутрішнього Нурненійського моря посеред них: їхні довгі кряжі розходилися в північному напрямку, а між цими кряжами пролягло глибоке міжгір'я. То був Кіріт-Горгор, Замешканий Прохід – вхід на територію Ворога. Високі кручі обабіч поступово нижчали, і з його устя вперед видавалися два стрімкі пагорби, голі, з чорними стрижнями. На них стояли Зубчакі Мордору – дві міцні й високі вежі. У давно минулі часи їх збудували горді й сильні гондорці після поразки Саурона та його втечі – щоби він, бува, не повернувся до своїх колишніх володінь. Але сила Гондору занепала, люди заснули, й багато довгих років вежі стояли порожнем. Потому Саурон таки повернувся. І от вартові вежі, які вже почали руйнуватися, знову було відбудовано, заповнено зброєю та недремними гарнізонами. Вежі мали кам'яну поверхню, їхні віконні отвори дивилися на північ, на схід і на захід, і з кожного вікна незмигтно спостерігали очі, які не знали сну.

Упоперек входу до міжгір'я – від кручі до кручі – Темний Володар збудував кам'яний бастіон. У ньому були тільки одні залізні ворота, на його зубчастій стіні безперервно карбували крок вартові. Попід пагорбами з обох боків у скелі було видовбано сотні печер і підземних нір: там розташувалось орківське військо, ладне будь-якої миті за сигналом рушити на війну, мовби чорна мурашина орда. Ніхто не міг проминути Зубчаків Мордору, не зазнавши орківських укусів, хіба якщо його викликав сам Саурон чи йому було відомо пароль, який відчиняв Мораннон – чорну браму цього краю.

Двоє гобітів розпачливо дивилися на вежі та стіну. Навіть на віддалі й у тьмяному світлі вони бачили, як рухаються чорні вартові на стіні й дозорці біля воріт. Гобіти лежали, визираючи з-за краю кам'янистої западини попід розлогою тінню крайньої північної опори Ефель-Дуату. Розтинаючи крилами важке повітря, ворона, летячи прямо, мала б здолати близько сотні сажнів од їхньої схованки до чорної вершини найближчої вежі, яку огортав прозорий дим, – ніби всередині пагорба жеврів вогонь.

Настав день. Червонясто-жовте світло мерехтіло понад позбавленими життя пасмами Еред-Літуї. Потому раптом пролунав гук мідногорлих сурм: він долинув із вартових веж, а вдалині, з таємних сховків і застав у горах, йому відповіли інші кличі, а ще далі, приглушено, зате глибоко та зловісно, відлунили в заглибинах землі по той бік гірської стіни могутні роги й барабани Барад-дұра. У Мордор прийшов черговий день страху та важкої праці; нічні вартові рушили за покликом до підземних темниць і до глибоких залів, а денні вартові – лихоокі й підступні – крокували на свої позиції. На бастіоні тьмяно поблискувала сталь.

– Ну, от ми й на місці! – сказав Сем. – Ось Брама, і вона виглядає так, що ми, здається, не потрапимо туди за ціле своє життя. Світоньку мій, Батечко точно сказав би кілька теплих словечок, якби побачив мене тут! Він часто повторював, що я погано закінчу, якщо не стежитиму, куди ведуть мене мої ноги. Та зараз я майже впевнений, що ніколи вже не побачу свого старого. І він навіть не матиме нагоди grimнути: «А я казав тобі, Семе», – і це особливо прикро. Хай би балакав, доки йому вистачить дихання, тільки би ще раз поглянути на його старе обличчя. Та я мусив би спершу вмитись, інакше він мене не впізнав би... Гадаю, запитувати: «Куди ми тепер підемо?» – зараз не доречно? Далі ми йти не можемо... Хіба запитати орків, чи не підкинуть вони нас, бува.

– Ні, ні! – відказав Голум. – Усе марно. Далі ми не підемо. Так сказав Смеагол. Він сказав: «Ми дійдемо до Брами, а там побачимо». І тепер ми бачимо. О, так, безцінний мій. Смеагол знав, що гобіти тут не пройдуть. Так, Смеагол знав.

– Тоді якого лиха ти привів нас сюди? – запитав Сем, не дбаючи про справедливість і розсудливість.

– Так хазяїн сказав. Хазяїн каже: «Веди нас до Брами». Добрий Смеагол виконує. Так хазяїн сказав, мудрий хазяїн.

– Авжеж, – мовив Фродо. Обличчя його було похмуре й незворушне, проте рішуче. Сам він був брудний, виснажений і ледь не падав од втоми, проте вже не шулився, й очі його ясніли. – Я так сказав, бо маю намір увійти до Мордору, а іншого шляху не знаю. Тому піду цим. І не прошу нікого йти зі мною.

– Ні, ні, хазяїне! – заволав Голум, падаючи перед ним і вдаючи, що дуже засмутився. – Не йди цим шляхом! Не йди! Не неси Безцінного до Нього! Він з'їсть нас усіх, якщо отримає його, з'їсть цілий світ. Убережи його, хазяїне, і будь добрий до Смеагола. Не дай Йому Безцінного. Або йди собі, йди туди, де гарно, а його віддай маленькому Смеаголові. Так, так, хазяїн віддасть його, правда ж? Смеагол убереже Безцінного, він зробить багато добра, особливо славним гобітам. Гобіти йдуть додому. Не йдіть до Брами!

– Мені наказано йти в землю Мордор, і я їду туди, – відказав Фродо. – Якщо є тільки один шлях, то я повинен обрати його. А опісля нехай буде, що буде.

Сем мовчав. Одного погляду на Фродо йому вистачило, щоби збагнути: будь-які слова тепер будуть марні. Утім, Сем од самого початку мав слабку надію на гарне завершення цієї пригоди. Зрештою, життєрадісному гобітові надія майже й не була потрібна, доки вдавалось уникати відчаю. І ось вони дійшли до гіркового кінця. Сем постійно супроводжував свого господаря, – бо, власне, для того й подався у мандри, – то і зараз його не покине. Його господар не піде до Мордору одинцем. Сем піде з ним – і вони, попри все, здихаються Голума.

Голум, однак, аж ніяк не хотів, аби його здихалися – поки що. Він упав навколішки біля ніг Фродо, заламуючи руки та попискуючи.

– Не цим шляхом, хазяїне! – просив він. – Є інший. Так, так, справді є. Інший шлях, темніший, потаємний, який важче знайти. Проте Смеагол знає його. Смеагол тобі покаже!

– Інший шлях? – зі сумнівом перепитав Фродо, глянувши на Голума допитливими очима.

– Так, сссправді! Сссправді! Був такий шлях. Смеагол його знайшов. Нумо, підімо і гляньмо, чи він іще є!

– Раніше ти про нього не згадував.

– Ні. Хазяїн не питав. Хазяїн не казав, що хоче робити. Він не говорить із бідним Смеаголом. Він каже: «Смеаголе, веди мене до Брами... і тоді прощай!» Смеагол може побігти геть, та й по всьому. Але ось він каже: «Я збираюсь увійти до Мордору цим

шляхом». Тому Смеаголові дуже страшно. Він не хоче втратити славного хазяїна. І він пообіцяв – хазяїн змусив його пообіцяти – врятувати Безцінного. Та хазяїн, мабуть, хоче віднести Безцінного Йому, просто до Чорної Руки, якщо хазяїн піде цим шляхом. Тому Смеагол мусить урятувати їх обох, і він подумав про інший шлях, яким туди можна було дістатися колись давно. Славний хазяїн. Смеагол дуже добрий, завжди допомагає.

Сем насупився. Якби він міг просвердлити поглядом у Голумі діри, то таки просвердлив би. Його переповнювали сумніви. З усього виходило, що Голум по-справжньому пригнічений і палко прагне допомогти Фродо. Та Сем добре пам'ятав підслухану суперечку, і йому важко було повірити, що Смеагол, який довго корився тій іншій сутності, зможе перемогти, – а проте, в тій суперечці останнє слово було таки за ним. Сем здогадувався, що ці дві половини однієї істоти: Голум і Смеагол (чи Виродок і Смердюх, як він подумки називав їх) – уклали перемир'я і тимчасову спілку: жодна з них не хотіла, щоби Перстень дістався Ворогові, обидві прагнули врятувати Фродо від полону й утримувати при собі якомога довше – принаймні доки Смердюх іще сподівався захопити свого «Безцінного». Але у тому, що до Мордору можна дістатись іншим шляхом, Сем сумнівався.

«І це добре, що жодна з половин цього старого негідника не знає, що збирається зробити мій пан, – подумав він. – Якби Голум знав, що пан Фродо збирається назавжди покінчити з його Безцінним і так далі, то ми, закладаюся, дуже швидко потрапили б у халепу. В кожному разі, старий Виродок так боїться Ворога – він, вочевидь, одержав чи одержував од нього якісь накази, – що радше втече від нас світ за очі, ніж упіймається на тому, що він нам допомагає, і, мабуть, радше дозволить розплавити свого Безцінного. Принаймні так я собі думаю. І, сподіваюся, господар добре все обміркує. Він мудрий, як ніхто, проте має надто м'яке серце – це таки правда. Тому жоден Грунич не вгадає, що Фродо чинитиме далі».

Фродо відповів Голумові не відразу. Доки повільний, але практичний Семів розум давав собі раду із цими сумнівами, Фродо стояв і дивився в напрямку грізної скелі Кіріт-Горгору. Западина, в якій вони знайшли собі притулок, утворилась у схилі невисокого пагорба понад схожою на траншею долиною, що лежала між тим пагорбом і зовнішнім бастионом гірської стіни. Посеред долини стояв чорний фундамент західної вартової вежі. У ранковому світлі було виразно видно три тьмяні курні дороги, які сходилися при Брамі Мордору: одна зміїлася назад на північ, друга в'юнилася на схід і зникала в туманах, що огорнули підніжжя Еред-Літуї, а третя стелилась у бік Фродо. Різко звернувши за вежу, вона вбігала у вузьку ущелину і проходила нижче від западини, де той стояв. У західному напрямку, праворуч од гобіта, дорога повертала, огинаючи виступи гір, і тяглася на південь у глибокий морок, що вкривав усі західні схили Ефель-Дуату; а далі, хоча Фродо того й не бачив, вона мандрувала вузькою латкою рівнини між горами та Великою Рікою.

Вдивляючись у долину, Фродо помітив, що на рівнині зчинилися страхітливі метушня і гармидер. Здавалося, ніби всі тутешні армії виступили на марш, тільки їх здебільшого приховували від стороннього ока хмари смороду та випарів, принесені сюди з твані й пустищ. Але подекуди Фродо таки розгледів блиск списів і шоломів: придорожніми рівнинами їхали численні загони вершників. Гобіт пригадав далеке видіння, побачене з Амон-Гену лише кілька днів тому, хоча йому здавалося, ніби відтоді минули роки. Тоді Фродо збагнув, що надія, яка на мить зринула в його серці, була марна. Сурми грали не виклик на бій, а привітання. То не гондорці, повсталі – мовби привиди-месники – з могил давно забутої слави, наступали на Темну Вежу. То прийшли на заклик свого Верховного Володаря люди інших рас із розлогих Східних Земель; армії, які поночі розбили табори біля Брами і тепер карбували крок, щоби злитися з його всеосяжною силою. Тоді раптом Фродо вповні усвідомив ризикованість їхнього зі Семом становища: вони самотні, денне світло

дедалі яснішає, безкрайня небезпека вже зовсім поряд – тож миттєво накинув тонкий каптур на голову і спустився в улоговину. Потому звернувся до Голума.

– Смеаголе, – сказав він. – Я ще раз довірюся тобі. Я змушений чинити так, і, здається, така в мене доля: приймати від тебе допомогу тоді, коли я найменше на неї сподіваюсь, а твоя доля – допомагати мені, тому, кого ти довго переслідував, маючи лихі наміри. Поки що ти заслуговував тільки на похвалу й вірно дотримував свого слова. Вірно, кажу я, і маю на увазі саме це, – додав, зиркнувши на Сема, – бо ми вже двічі були цілком у твоїй владі й ти не зашкодив нам. І не спробував відібрати в мене те, чого колись так палко жадав. Нехай утрете нам поталанить найбільше! Проте застерігаю тебе, Смеаголе: ти в небезпеці.

– Так, так, хазяїне! – відказав Смеагол. – У жахливій небезпеці! У Смеагола аж кісточки дрижать, коли він думає про це, та він не тікає. Він мусить допомогти славному хазяїнові.

– Я мав на увазі не спільну для всіх нас небезпеку, – мовив Фродо. – Я мав на увазі небезпеку, що загрожує тільки тобі. Ти присягнув мені тим, що називаєш Безцінним. Пам'ятай про це! Він зв'язав тебе цією обіцянкою, проте спробує обернути її так, аби знищити тебе. Ти вже піддаєшся його владі. Ти сам щойно нерозважно викрив це переді мною. *Віддай його Смеаголові*, – сказав ти. Не кажи цього більше! Не дозволяй цій думці розростатись у тобі! Ти ніколи вже не отримаєш Безцінного. Та бажання заволодіти ним може зіграти з тобою злий жарт і призвести до загибелі. Ти ніколи вже не отримаєш його. У час найгіршої скрути, Смеаголе, я сам надягну Безцінного, проте Безцінний уже давно запанував над тобою. Якщо я, надягнувши його, накажу тобі скочити у провалля чи кинутись у вогонь, ти послухаєшся. А я накажу тобі саме це. Тож будь обачний, Смеаголе!

Сем дивився на свого пана схвально та здивовано: обличчя його мало такий вираз, а голос – такий тон, яких він раніше ніколи не помічав у Фродо. Сем завжди вважав, що доброта його любого пана така глибока, що її можна називати ледь не сліпотою. Звісно, він також твердо та непохитно вірив у те, що пан Фродо є наймудрішою особою на світі (за винятком, можливо, старого пана Більбо й Гандальфа). Голум, по-своєму і більш виправдано, – з огляду на недовгий час їхнього знайомства, – міг припуститися такої самої помилки, сплутавши доброту зі сліпотою. Хай там як, а промова Фродо приголомшила і налякала нещасного. Він плазував по землі й не міг сказати нічого розбірливого, а лише приказував: «Славний хазяїн».

Фродо терпляче перечекав якусь мить, а потім знову заговорив, але вже не так суворо.

– Нумо, Голуме чи Смеаголе, коли тобі так до вподоби, розкажи мені про той інший шлях і опиши, якщо можеш, на що мені сподіватись, коли я оберу його замість іти до мети прямою стежкою. Я поспішаю.

Проте Голум виглядав уже цілком жалюгідним, і погроза Фродо тільки остаточно позбавила його спокою. З нього нелегко було витягнути хоч трохи притомну розповідь, він постійно щось бурмотів, попискував, часто затинався і повзав по землі, благаючи обох гобітів бути добрими до «бідного маленького Смеагола». Однак невдовзі Голум трохи заспокоївся, і Фродо, слово за словом, довідався, що коли подорожній ітиме дорогою, яка повертає на захід од Ефель-Дуату, то з часом прийде до роздоріжжя в колі темних дерев. Дорога праворуч веде звідти до Осгіліата і до мостів через Андун, середня дорога – на південь.

– Усе далі, далі, далі, – казав Голум. – Ми ніколи туди не ходили, та, подекують, вона тягнеться на багато сотень миль, доки з неї стає видно Велику Воду, яка завжди в русі. Там багато всякої риби, і велетенські птахи їдять ту рибу – славні птахи; та ми ніколи там не бували, на жаль, ні, ми не мали такої нагоди. А за Великою Водою є ще землі, подекують, але Жовтий Лик там дуже палючий, хмари нечасто заступають його, а люди там жорстокі й мають темні обличчя. Ми не хочемо побачити ту землю.

– Ні, – відказав Фродо. – Проте не відхиляйся від теми. Куди веде третя дорога?

– О, так, о, так, є і третій шлях, – сказав Голум. – Це – дорога ліворуч. Вона відразу піднімається вгору, вгору, звивається і повертає назад до високих тіней. Коли заверне за чорну скелю, ти побачиш її – ти раптом побачиш її понад собою і захочеш сховатися.

– «Побачиш її, побачиш її...» Що ти побачиш?

– Стару фортецю, дуже стару, дуже страшну тепер. Ми залюбки слухали розповіді про Південь, коли Смеагол був молодим, давно-давно. О, так, колись вечорами ми розповідали багато всляких історій, сидячи на берегах Великої Ріки у вербових краях, коли і сама Ріка була трохи молодшою, голум, голум.

Тоді він заплакав і невиразно забурмотів. Гобіти терпляче чекали.

– Історії з Півдня, – продовжив Голум, – про високих людей із блискучими очима, і про їхні оселі, схожі на кам'яні пагорби, і про срібну корону їхніх Королів, і про Біле Дерево – дивовижні історії. Вони будували дуже високі вежі, а одна була срібно-біла, і в ній був камінь, що нагадував Місяць, а довкола були могутні білі стіни. О, так, ми розповідали багато історій про Місячну Вежу.

– То був Мінас-Ітіл, який спорудив Ісільдур, син Елендила, – мовив Фродо. – Саме Ісільдур відтяв палець Ворогові.

– Так, на його Чорній Руці їх лише чотири, але й тих досить, – сказав Голум, здригнувшись. – І Він ненавидить Ісільдурове місто.

– А хіба є щось таке, чого він не ненавидить? – запитав Фродо. – Проте яке нам діло до Місячної Вежі?

– Ну, пане, вона стояла і досі стоїть там: висока вежа, й білі оселі, й стіна, але вони вже не славні, не прекрасні. Він захопив їх давно-предавно. Тепер то дуже жахливе місце. Мандрівники тремтять, коли бачать його, тікають, аби не помічати, уникають навіть тіні тієї вежі. Та хазяїнові доведеться туди піти. Це – єдиний інший шлях. Гори там нижчі, ніж тут, стара дорога постійно веде вгору, доки дістається до страшного перевалу на вершині, а тоді біжить униз, униз до Горгороту.

Далі голос Голума перейшов у шепіт, а сам він аж затремтів.

– І як це нам допоможе? – запитав Сем. – Адже Ворог, либонь, знає все про власні гори, і дорогу ту стережуть так само пильно, як і цю? І вежа не стоїть порожнем, чи не так?

– О, ні, не порожнем! – прошепотів Голум. – Вона здається порожньою, та це не так, не так! Там живуть жахливі істоти. Орки, так, усюди ті орки, але є там і дещо страшніше, страшніші почвари теж живуть там. Дорога проходить у мороці просто попід стінами і мінає браму. Ніхто й не чхне на тій дорозі, щоби вони не дізнались. Істоти усередині вежі знають усе: то – Мовчазна Сторожа.

– Еге, то що ти нам радиш, – уточнив Сем, – пристати на тривалий марш на південь і потім опинитися в такій самій чи й гіршій халепі, якщо ми взагалі туди доберемося?

– Ні, все не так, – сказав Голум. – Гобіти повинні побачити, повинні спробувати збагнути. Він не сподівається нападу з того боку. Око Його роззирається довкола, та одні місця оглядає пильніше, ніж інші. Він не бачить усього відразу, принаймні поки що. Розумієте, Він підкорив собі всі землі на захід од Попелястих Гір аж до Ріки, і мости зараз теж утримує Він. І Він гадає, що ніхто не дістанеться до Місячної Вежі без великої битви біля мостів чи без численних човнів, які Він помітить.

– Здається, ти добре знаєш, що Ворог робить і про що думає, – зазначив Сем. – Може, ти розмовляв із ним нещодавно? Чи тільки по-панібратськи потеревенив із орками?

– Неславний гобіт, нерозважливий, – відповів Голум, кинувши на Сема сердитий погляд і звернувшись до Фродо. – Авжеж, Смеагол розмовляв із орками, перш ніж зустрів хазяїна, і ще з багатьма народами: він мандрував дуже далеко. І те, що Голум розповів вам, відомо багато кому. Це звідси, з Півночі, Йому загрожує велика небезпека, і нам – теж. Одного дня Він вийде з Чорної Брами, одного дня, вже незабаром. Це – єдиний спосіб зібрати великі армії. Та далеко на заході Він не відчуває страху: там є Мовчазна Сторожа.

– Тільки й того! – озвався Сем, аби нагадати про себе. – Тож ми маємо піднятися нагору, постукати до них у браму і запитати, чи ми на правильному шляху до Мордору, га? Чи вони надто мовчазні, щоби відповісти? Безглуздя якоесь. Ми можемо й тут утнути те саме і не йти в довгі мандри.

– Не жартуй із цим! – засичав Голум. – Це не смішно, зовсім ні! Не весело. Безглуздо

взагалі намагатись увійти до Мордору. Та якщо хазяїн каже «я мушу» чи «я піду», значить, йому потрібно якось туди увійти. Проте він не повинен іти в те жахливе місто, о, ні, звісно ж, ні. Тут Смеагол йому і допоможе, славний Смеагол, хоча ніхто не розповідає йому, для чого це все. Смеагол знову допоможе. Він знайшов її. Він знає її.

– Що ти знайшов? – запитав Фродо.

Голум зігнувся дугою, і голос його знову стихився до шепотіння.

– Стежинку, що веде високо в гори, а потім – сходи, вузькі сходи, о, так, дуже довгі та вузькі. Тоді ще одні сходи. А потім, – він зашепотів іще тихіше, – тунель, темний тунель, і, нарешті, маленька розколина, і стежка високо-високо понад дорогою. Саме цим шляхом Смеагол вибрався з темряви. Та відтоді минули роки. Стежка могла вже зникнути, а могла й ні, могла й ні.

– Не подобається мені все це, – сказав Сем. – Якось воно надто легко, принаймні на словах. Якщо стежка й зараз на місці, то її теж охороняють. Хіба її не охороняли ще тоді, Голуме, коли ти її знайшов?

Щойно він це сказав, йому привиділося, чи він і справді помітив зелений вогник у Голумових очах. Голум у відповідь узявся щось бурчати, проте не промовив жодного слова.

– Її справді не охороняють? – суворо запитав Фродо. – Невже ти *втік* од темряви, Смеаголе? А може, тобі радше дозволили піти, давши якесь доручення? Так принаймні думав Арагорн, який знайшов тебе біля Мертвих Боліт багато років тому.

– Брехня! – засичав Голум, і при згадці про Арагорна в його очах спалахнуло недобре світло. – Він оббрехав мене, так, оббрехав. Я втік, утік. Геть бідолашний. Мені наказали шукати Безцінного, я шукав і шукав, авжеж, шукав. Але не для Чорного. Безцінний був нашим, був моїм, присягаюся. Я таки втік.

Фродо відчув дивну впевненість, що, говорячи це, Голум майже не відступає від істини (принаймні не так далеко, як можна було би від нього очікувати) і що він справді якось знайшов вихід із Мордору чи, щонайменше, сам вірив, що завдячує це лише своїй кмітливості. Фродо зауважив, що Голум сказав «я», а це в тих рідкісних випадках, коли таке траплялось, означало, що залишки колишньої правдивості та щирості на мить брали гору над усім іншим. Утім, навіть якщо Голумові цього разу можна було повірити, забувати про підступи Ворога геть не годилося. «Втечу» могли дозволити чи влаштувати з відома Темної Вежі. У будь-якому випадку на Голума вона мала неабиякий вплив.

– Питаю ще раз, – сказав Фродо, – хіба той таємний шлях не охороняють?

Але Арагорнове ім'я до решти зіпсувало настрої Голумові. Він напустив на себе ображений вигляд брехуна, котрого підозрюють саме тоді, коли він чи не вперше в житті сказав правду, бодай частково. Тож він не відповів.

– Його не охороняють? – повторив Фродо.

– Так, так, можливо. У цьому краї нема безпечних місць. Але хазяїн мусить або спробувати цей шлях, або вернутися додому. Іншого виходу немає.

Більшого вони від нього не домоглися. Назви того небезпечного місця та висотного проходу Голум не зміг повідомити. Чи не захотів.

А називалося те місце Кіріт-Унгол, і ймення це огортали жахливі чутки. Можливо, Арагорн згадував при гобітах цю назву та пояснював її значення, Гандальф теж міг колись мимохідь їх застерегти. Але тепер вони були самі, Арагорн був далеко, Гандальф стояв на руїнах Ісенгарда й боровся зі Саруманом, загаявшись через його зраду. Утім, навіть тоді, коли він виголошував останні слова, звернені до Сарумана, і палантир, викресавши іскри, впав на східці Ортанка, чарівникова думка невідступно була поруч із Фродо та Семвайзом, дух його линув до них через усі відстані з утіхою та з жалем.

Можливо, Фродо, сам того не відаючи, відчув це, як і на Амон-Гені, хоча вважав Гандальфа загиблим, зниклим навіки в мороці далекої Морії. Він довго сидів на землі, схиливши голову та намагаючись пригадати все, що йому казав Гандальф. Але пам'ять не допомагала йому зробити вибір. Утім, вони надто рано, надто рано втратили Гандальфове наставництво – ще коли до Темної Землі було дуже далеко. Тож, як саме гобіти мають

урешті туди потрапити, Гандалф так і не сказав. А може, й не міг сказати. Колись він наважився ввійти у твердиню Ворога на Півночі – в Дол-Гульдур. Але невже йому доводилося бувати в Мордорі, біля Вогняної Гори та Барад-д'ура, відколи Темний Володар знову зріс на силі? Напевно, ні, думав Фродо. Й ось він, Фродо, тут: маленький півмірок зі Ширу, простий гобіт зі спокійної сільської глибинки, і на нього покладено завдання пройти там, де згубили шлях мудрі чи куди навіть не наважилися піти. Лиха то була доля. Та він сам прийняв її, сидячи у своїй вітальні далекої весни минулого року, такої віддаленої тепер, наче все те було розділом історії ще молодого світу, коли Дерева зі Срібла і Золота пишались у цвіті. І нинішній його вибір був зловісний. Який шлях йому обрати? А якщо обидва вони ведуть до жаху і до смерті, то навіщо взагалі обирати?

День поволі минав. Глибока тиша заповнила невеликий сірий виарок, де залягли троє мандрівників, так близько до кордонів страхітливої землі, що її можна було відчутти на дотик – ніби густий покрив одмежував їх од навколишнього світу. Перелітний дим раз у раз заступав склепіння тьмяного неба над ними, але воно здавалося таким високим і далеким, мовби проступало зверху крізь потужні товщі повітря, обважнілого від набубнявілих думок.

Навіть орел, ширяючи проти сонця, не помітив би гобітів, котрі сиділи у своїй схованці, притиснуті тягарем судьби, мовчазні, нерухомі, загорнуті в тонкі сірі плащі. На мить він, може, й затримався би, розглядаючи Голума – крихітну фігурку, розпластану на землі: мабуть, там лежить скелет замороженого голодом людського дитяти, подумав би птах, а пошматований одяг іще чіпляється до його довгих рук і ніг, білих, мов кістки, й таких само тонких, тож навіть дзьобнути їх було ніяк.

Фродо схилив голову на коліна, а Сем відкинувся назад, заклавши руки за голову та вдивляючись у порожнє небо. Воно, врешті, надовго спорожніло. Тоді Семові враз здалося, що він побачив темну тінь, схожу за обрисами на пташину, яка, наскільки сягало око, кружляла в повітрі, на мить зависала і знову виписувала кола. За нею летіли ще дві такі самі тіні, а потому з'явилася четверта. Усі вони виглядали геть дрібними, а проте, якимось чуття підказало гобітові, що це – велетенські істоти з широчезним розмахом крил, котрі летять на чималій висоті. Він прикрив очі, нахилився вперед і примружився. І його охопив такий самий застережний страх, як і при появі Чорних Вершників, – той самий безпорадний жах, що з'являвся від принесеного вітром крику чи від тіні на місяці, хоча зараз він був не такий нищівний чи приголомшливий, бо небезпека була далеко. Але така була. Фродо теж її відчув. Перебіг його думок порушився: він змінив позу, здригнувся, втім не звів погляду догори. Натомість Голум зіщулився, наче загнаний у щілинку павук. А крилаті істоти, якийсь час покружлявши, різко шугонули вниз, поспішаючи до Мордору.

Сем глибоко вдихнув.

– Вершники знову поблизу, тільки високо в повітрі, – сказав він хрипким шепотом. – Я бачив їх. Думаєте, вони нас помітили? Вони були дуже високо. Та якщо це ті самі Чорні Вершники, котрі були раніше, то вони не можуть бачити вдень, чи не так?

– Ні, мабуть, ні, – відказав Фродо. – Та їхні бойові коні бачили. А ці крилаті створіння, на яких вони тепер їздять, бачать, напевно, краще за коней. Вони схожі на велетенських птахів-труподів. І шукають щось, – боюся, Ворог не втрачає пильності.

Почуття жаху минуло, проте тишу, яка огортала їх, було порушено. Певний час усі троє були ніби відрізані від світу, причаївшись на невидимому острові, а тепер їх знову було викрито, небезпека повернулася. Проте Фродо все одно не озивався до Голума: гобіт іще не обрав шлях. Очі мав заплющені, мовби снів чи дивився всередину себе, звертаючись до серця та пам'яті. Нарешті він поворухнувся, підвівся і, здавалося, готовий був оголосити своє рішення. Але Фродо сказав тільки:

– Гей! Що це там?

Над мандрівниками нависла нова небезпека. Вони почули спів і хрипкі вигуки. Звуки долинали здаля, та щораз ближчали і ближчали. Усім трьом спало на гадку, що Чорні Вершники вистежили їх і послали озброєних солдатів, аби ті їх упіймали: ці Сауранові прислужники спроможні були пересуватися неймовірно швидко. Тож усі троє припали до землі, прислухаючись. Голоси, брязкіт зброї та обладунків чути було зовсім близько. Фродо і Сем витягли з піхов свої невеликі мечі. Втім бій виглядав безнадійним.

Голум поволі підвівся й по-комашиному поповз до краю виярка. Він піднімався дуже обережно, п'ядь за п'яддю, допоки зміг визирнути назовні між двома надламаними вістрями каменя. Він трохи затримався там, незворушний і безмовний. Аж ось голоси почали віддалятися, а тоді поступово стихли вдалині. Ген на бійницях Мораннону заграли ріжки. Лише тоді Голум відступив і зісковзнув назад в улоговину.

– Ще більше людей іде до Мордору, – тихо сказав він. – Темні обличчя. Таких людей ми раніше не бачили, ні, Смеагол не бачив. Вони люті. У них чорні очі, довге чорне волосся і золоті кільця у вухах: так, багато гарного золота. А де в кого на щоках малюнки червоною фарбою та червоні плащі; й знамена в них червоні, й кінчики їхніх списів, і круглі щити, жовто-чорні, з великими шипами. Неславні; дуже жорстокі, лихі люди на вигляд. Майже такі самі поганці, як орки, тільки більші на зріст. Смеагол думає: вони прийшли з Півдня, що по той бік кінця Великої Ріки, прийшли тією дорогою та ввійшли в Чорну Браму. І ще можуть надійти інші. До Мордору сходиться дедалі більше народів. Колись усі народи опиняться всередині.

– А в них були оліфанти? – запитав Сем, чия цікавість до новин про дивні місцевості перемогла страх.

– Ні, не було оліфантів. А що таке «оліфант»? – і собі запитав Голум.

Сем устав, заклав руки за спину (так він робив завжди, коли «говорив поетично») і почав:

*Сірий, як миша,
Велій, як хижка,
Ніс, як змія,
Трясу землю я;
Коли йду по траві,
Усі ледь живі.
Мій рот – як сурма,
Жах Південь пройма.
Літа, весни й зими
Фаю ушима,
Все ляжу і ляжу,
На землю не ляжу,
Хай навіть вмирать.
Бо я оліфант –
Більший за всіх,
Старший за сміх.*

*Як хто мя спіткає –
То запам'ятає,
Кому ж не судьба,
Тим я – ворожба;
А все ж оліфантом я є,
Брехать – не моє.*

– Це, – сказав він, коли закінчив декламувати, – це наш ширський віршик. Може, безглуздий, а може, й ні. Тобто й у нас, аби ти знав, є свої історії та новини з Півдня. У давнину гобіти, бувало, час од часу вибиралися собі в мандри. Не надто багато з них поверталось, і не всьому, що вони розповідали, вірилося: *новина з Брі та правдивий, як плітки в Ширі*, – так мовиться у приказках. Однак я чув історії про великий люд у далеких Сонячних Землях. Смаглявцями називаємо ми їх у тих байках: кажуть, на бій вони виїздять на оліфантах. Ставлять їм на спини оселі, вежі й усе таке, й оліфанти кидають один в одного камінням і деревами. Тож, коли ти сказав: «Люди з Півдня, всі в червоному й у золоті», – я і спитав, чи є в них оліфанти. Якби вони були, я, хай би там що, поплазував би звідси, щоби на них подивитись. Але тепер, здається, я вже ніколи не побачу оліфанта. Утім, можливо, таких тварин і немає.

І Сем зітхнув.

– Ні, нема оліфантів, – повторив Голум. – Смеагол про них не чув. Він не хоче їх бачити. Він не хоче, щоби вони були. Смеагол хоче піти звідси і заховатися там, де безпечно. Смеагол хоче, щоб і хазяїн пішов. Славний хазяїн, хіба він не піде зі Смеаголом?

Фродо встав. Незважаючи на всі свої клопоти, він сміявся, коли Сем витупцював під стару вечірню казку про оліфанта, і сміх звільнив його від сумнівів.

– Добре було б, якби в нас була сотня оліфантів, а попереду на білому звірі їхав Гандальф, – мовив він.

– Тоді ми, певно, проклали би собі шлях до цієї лиховісної землі. Та в нас їх немає – є тільки наші стомлені ноги, й усе. Ну, Смеаголе, втретє, кажуть, щастить найбільше. Я піду з тобою.

– Хороший хазяїн, мудрий хазяїн, славний хазяїн! – радісно скрикнув Смеагол, ластячись до колін Фродо. – Хороший хазяїн! Тоді відпочиньте, славні гобіти, під тінню каменів, притулившись до каменів! Відпочивайте і лежіть тихо, доки Жовтий Лик забереться з неба. Потім ми зможемо йти швидко. Тихими та швидкими, наче тіні, ми маємо бути!

Розділ 4 Про трави і про тушкованого кролика

Кілька останніх світлих годин мандрівники відпочивали, пересуваючись у затінку за ходом сонця, допоки нарешті тінь од західного пруга їхнього вярку видовжилася й улоговину заповнила темінь. Тоді вони трохи попоїли й ошадливо попили. Голум не їв нічого, зате радо прийняв запропоновану воду.

– Незабаром її в нас буде вдосталь, – сказав, облизуючи губи. – У потоках, які біжать до Великої Ріки, тече смачна вода, славна вода в тих землях, куди ми йдемо. А ще там є їжа для Смеагола, мабуть. Він дуже голодний, так, *голум!*

Тоді він поклав дві великі пласкі долоні на свій вихудлий живіт, і в його очах спалахнули зелені вогники.

Коли невдовзі подорожні рушили в путь, перелізши через західний пруг виярка, сутінки були вже глибокі, тож троє супутників, наче привиди, розчинилися серед нерівностей землі, що межувала з дорогою. Минули три ночі після повні, Місяць піднімався над горами лише перед північчю, і рання ніч була темна хоч в око стрель. Тільки на вершині Вежі-Зубчака світився єдиний червоний вогник, і тільки так давала про себе знати недремна варта Мораннону.

Те Червоне Око, здавалося, нескінченно довго стежило за втечею подорожніх, котрі з труднощами прокладали собі шлях безлюдним кам'янистим тереном. Іти дорогою вони не наважувались і трималися праворуч якомога ближче до її смуги. Нарешті, коли ніч уже закінчувалась, а мандрівники добряче втомилися, бо зробили тільки один короткий привал, око на вежі змаліло до крихітної вогнистої точки, а потому зникло: вони звернули за темний північний виступ нижчих гір і поквапилися на південь.

З дивним відчуттям полегкості на душі гобіти вкотре спинилися на перепочинок, але ненадовго. Як на Голума, вони йшли надто повільно. За його підрахунками, від Мораннону до Роздоріжжя понад Осгіліатом було близько двадцяти миль, і він сподівався здолати цю відстань за чотири переходи. Тож невдовзі всі троє знову просувались уперед, допоки над розлогою сірою пусткою почало спроквола розтікатися світло раннього ранку. Доти вони пройшли вже майже п'ять миль, і гобіти не мали сили ступити далі ні кроку, навіть якби наважилися на це.

Дедалі ясніше світло відкрило їм землю – не таку пустельну та понищену, як раніше. Ліворуч досі грізно бовваніли гори, проте зовсім близько видно було південну дорогу, яка тепер віддалялася від чорних гірських основ і навкоси повертала на захід. За нею були схили, вкриті похмурими деревами, схожими на темні хмари, а довкола простяглися горбисті вересовища, зарослі також рокитником і кизилом та іншими не знаними гобітам чагарниками. Подекуди стояли гуртами високі сосни. Серця двох друзів знову трохи полегшали, незважаючи на втому: повітря було свіже та духмяне і нагадувало їм про пагорби далекої Північної Чверті. Приємно було перепочити, прогулятися землями, які перебували під владою Темного Володаря лише кілька років і ще не зовсім занепали. Але і про небезпеку друзі не забували, бо Чорна Брама все-таки була надто близько – хоч і прихована за понурими височинами. Тож гобіти взялися шукати безпечне місце, де би вони могли заховатися від лихих очей, допоки було світло.

День минув тоскно. Усі троє лежали у вересі й рахували повільні години, протягом яких нічого наче й не змінювалося, бо їх усе ще накривала тінь Ефель-Дуату і сонце було в імлі. Фродо часом спав, глибоко та спокійно, чи то довіряючи Голумові, чи то тому, що був надто виснажений, аби хвилюватися через нього. А Семові вдавалося хіба подрімати – навіть тоді, коли Голум, очевидячки, міцно спав, сопучи та посмикуючись у своїх таємних снах. Голод не давав Семові спати, може, ще більше, ніж недовіра, бо гобіт уже вельми тужив за смачною домашньою їжею, за «борщиком з горщика».

Щойно наближення ночі перетворило навколишні землі на безформну сіризу, подорожні знову рушили в путь. За коротку часину Голум повів їх униз до південної дороги, і згодом вони йшли вже швидше, хоча це було небезпечно. Їхні вуха напружено дослухалися,

боячись почути стукіт копит чи звук кроків на дорозі попереду або позаду: та ніч проминула, а на шляху не з'явилося ні пішого, ні вершника.

Дорогу ту було споруджено в дуже давні часи. Приблизно за сорок п'ять верст униз від Мораннону її було відбудовано, проте в південному напрямку шлях дедалі більше поглинали нетрі. Уздовж упевненого прямого та рівного ходу її полотна досі траплялися витвори рук давніх людей: раз у раз воно пролягало між схилами пагорбів чи перестрибувало потік попід вишуканою аркою – символом тривкого зодчества; та, врешті-решт, усі скульптурні монументи зникли, й лише подекуди з того чи іншого боку визирали з-поміж кущів розбиті колони або стара бруківка несподівано вигулькувала серед чагарів і моху. Верес, дерева й орляк спускалися зі схилів, звисали з круч, розповзалися поверхнею дороги. Вона перетворилася на сільську ґрунтівку, якою мало хто користується, хоча й не петляла, впевнено тримаючи напрямок руху та ведучи подорожніх до мети найкоротшим шляхом.

Отак вони дісталися до північних кордонів тієї землі, яку люди називали колись Ітілієном – чудовим краєм високогірних лісів і гомінких струмків. Настала погожа ніч, визирнули зорі та місяць, і гобітам здалося, що чим далі вони заходять, то духмяніше пахне повітря. Судячи з того, як він сопів і бурмотів, Голум теж це зауважив і аж ніяк не радів із того. З першими променями дня вони знову спинилися, бо саме дійшли до кінця довгого вирубу, глибокого, зі стрімкими схилами посередині, яким дорога торувала свій шлях крізь кам'янисте пасмо. Тоді вони видерлися на західний крутосхил і роззиралися довкола.

У небі вже займався день, і мандрівники побачили, що гори вже досить далеко – відступили на схід довгою кривою, що губилася за обрієм. Перед спостерігачами, коли вони подивилися на захід, пологі схили збігали в каламутні тумани далеко вниз. Довкола росли невеликі ліси зі смолянистих дерев: ялин, кедрів, кипарисів та інших видів, невідомих у Ширі, між якими траплялися просторі галявини; всюди була сила-силенна духмяного зела та чагарників. Далека подорож із Рівендолу привела їх аж ген на південь од їхніх рідних земель, але тільки зараз, у цьому захищеному краї, гобіти відчули зміну клімату. Тут усюди вже буяла Весна: крізь мохи та глинища пробивалося молоде листя папороті, модрини розчепірили крихітні зелені пальчики, в дерні зацвітали дрібні квіти, всюди співали птахи. Ітілієн – нині спустошений сад Гондору – і досі був привабливий, наче та розхристана лісова німфа.

На півдні та на заході він, захищений зі сходу Ефель-Дуатом, але не накритий гірською тінню, межував із теплими пониззями Андуїну; з півночі його заступав Емін-Муїл, але Ітілієн був відкритий для південних повітряних течій і для вологих вітрів із далекого Моря. Там росло багато могутніх дерев, посаджених дуже давно, – вони вже постаріли й потроху занепадали у стовпищі байдужих нащадків. Там були гаї та зарості тамарисків і колючих терпентинових дерев, олив і лаврів; там були ялівці та мирти; там чебрець кущився або, розпустивши повзучі здерев'янілі пагони, густими гобеленами засновував невидиме каміння; різні види шавлії випустили блакитні, червоні та світло-зелені квіточки; пробілися паростки материнки, петрушки й усілякого іншого зела, різної форми та з різним ароматом, якому в садівничих знаннях Сема бракувало назв. Скелясті гроти і стіни вже поцяткували ломикамінь і заяча капуста. Первоцвіти й анемони прокинулись у ліщинових чагарях; асфодили та квіти лілій кивали напіврозкритими голівками поміж трав – густих зелених трав біля водойм, де у прохолодних улоговинах, збігаючи з гір на шляху до Андуїну, затримувалися потічки.

Подорожні повернулися спинами до дороги й подалися схилом униз. Ішли, розгортаючи кущі й трави, і довкола них ширилися солодкі пахощі. Голум кашляв і блював, а гобіти дихали на повні груди, й Сем не витримав і засміявся – не задля жарту, а тому, що серце його раділо. Вони прямували за потоком, який швидко біг униз. Аж раптом він привів їх до невеликого чистого озера в затіненій долині – воно лежало серед руїн стародавньої

кам'яної купелі, різьблений парапет якої майже цілком заріс мохами та шипшиною; довкола водойми стриміли шпичаки ірисів, а на темній, ледь побриженій її поверхні плавало латаття. Глибокий і чистий струмінь води невпинно та м'яко перетікав через кам'яний край купелі на протилежному боці.

Тут мандрівники вмились і досхочу напилися зі струмочка прісної води. Тоді взялися шукати місце для відпочинку та сховку – адже ця земля, хоч і досі милувала око, була територією Ворога. Вони недалеко відійшли від дороги, і навіть на такому короткому проміжку помітили шрами давніх воєн і нові рани, що їх завдали їй орки та інші підлі слуги Темного Володаря: незакопану яму зі сміттям і нечистотами, а також бездумно зрубані дерева, залишені помирати, на корі яких було грубо висічено зловісні руни чи знаки Ока.

Плазуючи трохи нижче від витоку озера, нюхаючи і торкаючи незнайомі рослини та дерева, Сем на часину забув про Мордор, але несподівано натрапив на нагадування про всюдисущу небезпеку. Він опинився у випаленому вогнем колі, посеред якого лежала купка обвуглених і потрочених кісток та черепів. Гінкі зарості вересу, дикої ружі та виткого ломиносу вже змикали свій покрив над цим місцем жахливого бенкету й убивства, які відбулися тут нещодавно. Гобіт швидко повернувся до своїх супутників, але нічого їм не сказав: краще нехай кістки лежать собі спокійно, ніж їх має облизувати і паплюжити той Голум.

– Нумо шукати місце, де можна полежати, – сказав Сем. – Тільки не внизу Як на мене, вгорі нам буде найліпше.

Повернувшись трохи назад, мандрівники знайшли вгорі над озером глибоке брунатне ложе з торішньої папороті. За ним густо росли темнолисті лаври, які піднімалися стрімким схилом, увінчаним старими кедрами. Тут мандрівники й постановили собі відпочити решту дня, що обіцяв бути погожим і теплим. Гарний день для неквапливої прогулянки галями та галявинами Ітілієну; проте, хоч орки й уникали сонячного світла, в цій землі було надто багато місцин, де вони здатні були влаштувати засідку і стежити за територією; та й інші лихі створіння могли вештатися поблизу: Саурон мав багато прислужників. Хай там як, а Голум відмовлявся рухатися далі при Жовтому Ликі. Невдовзі він визирне понад темними хребтами Ефель-Дуату, і нещасне створіння зблідне й зіщулиться при світлі та на спеці.

Доки вони йшли, Сем постійно думав про їжу. Тепер, коли відступив відчай перед непрохідною Брамою, він, на відміну від свого пана, не був схильний надто легковажити питанням їхнього харчування під кінець цієї виправи: тож йому здавалося мудрим рішенням приберегти дорожній харч ельфів до гірших часів, які чекали на них попереду. А відтоді, коли він підрахував, що їхнього скупого провіанту ледве вистачить на три тижні, минуло вже приблизно шість днів.

«Ну, нам дійсно пощастить, якщо ми доберемося до Вогню за цей час! – подумав Сем. – А може, нам закортить повернутися додому. Авжеж, закортить!»

Окрім того, під кінець довгого нічного маршу, та ще й скупавшись і втамувавши спрагу, він почувався голодним, як ніколи. Вечеря чи сніданок біля каміна в їхній старій кухні на Торбиновому Узвозі – ось чого він справді потребував. Гобіта раптом осяяло, й він звернувся до Голума, який саме намагався вислизнути кудись у своїх справах, відповзаючи по папороті на всіх чотирьох.

– Гей! Голуме! – гукнув Сем. – Куди це ти зібрався? Полювати? Ну, послухай, ти, старий нишпорко, тобі не подобається наша їжа, і я сам був би не від того, щоби з'їсти щось інше. Кажеш, твоє нове гасло: *Завжди готовий допомогти*? А можеш знайти щось путне для голодного гобіта?

– Так, мабуть, так, – відповів Голум. – Смеагол завжди допомагає, коли його просять, коли його просять гарнесенько.

– Гаразд! – мовив Сем. – Я прошу. І якщо цього, на твою думку, замало, тоді я *дуже* тебе прошу.

Голум зникнув. Певний час його не було, і Фродо, з'ївши кілька повних жмень *лембаса*, зручно вмотився у брунатному папоротнику. Сем дивився на свого пана. Раннє сонячне світло щойно дотяглося до мороку попід деревами, проте він дуже виразно розгледів обличчя господаря, а також його руки, які спокійно лежали на землі. Сем раптом пригадав того Фродо, який лежав, сонний, в Ельрондовому домі після небезпечного поранення. Ще тоді, доглядаючи за ним, Сем зауважив, що часом крізь тіло його пана пробивалося якесь ледь вловне світло: а тепер те світло ставало дедалі помітніше та сильніше. Обличчя Фродо було спокійне, з нього зійшли сліди страху і турбот, але воно здавалося старим – старим і гарним, ніби безліч вишуканих зморщок, яких Сем раніше не помічав, викарбували на ньому ознаки минулих років, – однак не втратило своєї неповторності. Ледве чи Сем Грунич саме так сформулював це для себе – ні. Він похитав головою, мовби даремно шукав потрібних слів, і пробурмотів: «Я люблю його. Такий він уже є: іноді крізь нього якоесь пробивається це світло. Та я люблю його, однаково, зі світлом чи без».

Голум повернувся тихцем і зиркнув Семові через плече. Глянувши на Фродо, заплющив очі й безшумно відповз геть. За мить гобіт підійшов до Голума і побачив, що той щось жує та буркоче собі під ніс. А поруч на землі лежали два маленькі кролики, на яких потвора вже раз у раз жадібно зиркала.

– Смеагол завжди допомагає, – сказав Голум. – Він приніс кроликів, славних кроликів. Але хазяїн спить, і Сем теж, напевно, хоче спати. Кроликів уже не хочеш? Смеагол намагається допомогти, проте він не може наловити багато їжі за одну мить.

Сем, однак, дуже навіть хотів цих кроликів і сказав про це. Особливо, якщо їх якоесь приготувати. Звісно, всі гобіти вміли куварити, адже навчалися цього мистецтва раніше, ніж грамоти (до того етапу науки більшість так і не доходила), та Сем був добрим кухарем навіть за гобітськими мірками й під час цих мандрів не раз чаклував біля табірної вогнища, коли випадала така нагода. Він і зараз не втрачав надії смачно попоїсти, тож носив у своїй торбині сяке-таке начиння: маленьку трутівницю, два невеликі мілкі казанки (менший він закладав у більший), а в них – дерев'яну ложку, коротку виделку з двома зубцями та кілька шампурів; а на дні торбини у пласкій дерев'яній коробочці Сем зберігав свій найкоштовніший скарб – сіль, якої дедалі меншало. Та, крім того, йому потрібні були вогонь і всілякі інші речі. Гобіт на хвилинку замислився, а тоді дістав ножа, почистив і нагострив його, й узявся білувати кроликів. Сонного Фродо він не збирався покидати ні на мить.

– Ну, Голуме, – сказав Сем, – я загадаю тобі ще одну роботу. Піди і наповни ці казанки водою, а тоді принеси їх сюди!

– Смеагол дістане воду, так, – озвався Голум. – Але навіщо гобітові вода? Він уже попив і вмився.

– Тебе це не обходить, – відказав Сем. – Якщо не можеш здогадатися, то невдовзі побачиш. Що швидше принесеш води, то швидше знатимеш. І гляди, не пошкодь моїх казанків, бо за це я перемелю тебе на фарш.

Доки Голум ходив по воду, Сем іще раз поглянув на Фродо. Той спокійно собі спав, але Сема вразила худорлявість його обличчя та рук. «Господар надто тонкий і витягнутий, – пробурмотів Сем. – Це гобітові не пасує. Якщо мені поталанить приготувати оцих вуханів, я його розбуджу».

Сем зібрав до купи найсухіше листя папороті, потому видерся на кручу в пошуках галузок і зламаного віття: гілка кедра, що лежала на вершині, забезпечила йому добрий запас хмизу. Тоді гобіт видер кілька клаптів дерну біля підніжжя кручі відразу за папоротником, зробив неглибоку яму й уклав у неї паливо. Він майстерно радив собі з трупом і кресалом,

тож невдовзі біля нього вже палахкотіло невелике багаття. Воно майже не диміло, зате духмяно пахло. Щойно Сем нахилився над вогнем, затуляючи його собою та вибудовуючи гірку з величеньких шматків деревини, повернувся Голум, акуратно несучи два казанки й тихо нарікаючи.

Він поставив казанки на землю, а потім раптом, побачивши, що робить Сем, тонко, майже верескливо, засичав. Він виглядав одночасно і наляканим, і сердитим.

– Ах! Ссс... ні! – скрикнув він. – Ні! Нерозумні гобіти, бовдури, так, бовдури! Такого не можна робити!

– Чого не можна робити? – здивовано запитав Сем.

– Не можна робити пасскудних червоних язиків! – засичав Голум. – Вогню, вогню! Він небезпечний, так, сссправді. Він пече, він убиває. І він приведе до нас ворогів, так, приведе.

– Не думаю, – відказав Сем. – І як таке могло би статися? Хіба що ти покладеш на нього щось мокре і наробиш диму. А якщо і приведе, то нехай. Я збираюся ризикнути, хоч би там що. Я збираюся потушкувати цих вухастиків.

– Тушкувати кроликів! – перелякано заволав Голум. – Зіпсувати чудове м'ясо, яке Смеагол зберіг для вас, бідолашний голодний Смеагол! Навіщо? Навіщо, дурний гобіте? Вони молоді, вони ніжні, вони славні. З'їж їх, з'їж їх!

Тут він потягнувся до найближчого кролика, який, уже без шкірки, лежав коло багаття.

– Тихіше, тихіше! – озвався Сем. – Кожному своє. Ти мало не вдавився нашим хлібом, а я би неодмінно вдавився сирим кроликом. Якщо вже ти дав мені цих вуханів, то вони – мої, розумієш? І я можу приготувати їх, як мені заманеться. От я і готую. Не треба за мною наглядати. Іди, злови собі ще і з'їж так, як захочеш – десь наодинці, щоб очі мої тебе не бачили. Тоді тебе не турбуватиме вогонь, а мене – ти, і ми обоє будемо задоволені. Я подбаю, щоби багаття не диміло, якщо це тебе втішить.

Голум припинив нарікати й поповз у папоротник, а Сем і далі порався біля казанків.

– Що гобітові потрібно до кролика? – запитав сам у себе. – Трохи прянощів і коренеплодів, особливо картоплі – не кажучи вже про хліб. Прянощі тут, здається, можна знайти. Голуме! – погукав він тихо. – Втретє все завжди вдається найкраще. Мені потрібні деякі приправи.

Голум висунув голову з папороті, проте в його очах не було ні бажання допомогти, ні приязні.

– Кілька лаврових листочків, пучка чебрецю та шавлії – цього цілком вистачить, доки закипить вода, – сказав Сем.

– Ні! – відповів Голум. – Сссмеагол не задоволений. І Сссмеагол не любить пахучих лиссстків. Він не їссть сстебел чи коріння, ні, безцінний, ні, хіба вже помиратиме з голоду чи ссстрашенно занедужає, бідолашний Сссмеагол.

– Якщо Смеагол не виконає того, про що його просять, то втрапить у справжню дуже-дуже гарячу воду, щойно ця вода закипить, – гаркнув гобіт у відповідь.

– Сем запхне туди його голову, так, безцінний. Я змусив би його шукати ріпу і моркву, а разом із ними й бульбу, якби зараз була на них пора. Б'юсь об заклад: у цьому краї дичавіє чимало всілякого добра. Я багато віддав би за шість бульбин.

– Сссмеагол не піде, о ні, безцінний, не цього разу, – засичав Голум. – Він боїться і дуже втомився, і цей гобітс не ссславний, зовссім не ссславний. Сссмеагол не копирсссатиметься у ґрунті, шукаючи коріння, і моркву, і ту... бульбу. Що ще за бульба, безцінний, атож, що за бульба?

– Кар-то-пля, – відказав Сем. – Батечкова радість. І навдивовижу приємний тягар для порожнього шлунка. Та ти нічого не знайдеш, тож не варто й шукати. Тільки будь добрим Смеаголом і принеси мені прянощі, тоді я думатиму про тебе ліпше, ніж зараз. Ба більше, якщо ти перегорнеш нову сторінку і не братимешся за старе, то найближчим часом я приготую для тебе ту бульбу. Таки-так: смажена риба й картопля від С. Груничча. Ти не встоїш перед ними.

– Ні, вссстою. Псссувати ссславну рибу, палити її. Давай мені рибу *вже* і забори

ссобі пасскудну ссмажену картоплю!

– Ти безнадійний! – відказав Сем. – Іди собі спати!

Зрештою, йому самому довелося шукати потрібні трави; та далеко відходити він не хотів, бо мусив принаймні бачити те місце, де лежав його сонний господар. Тож Сем трохи посидів, заглибившись у роздуми та пильнуючи вогню, доки закипіла вода. Сонце світило дедалі ясніше, повітря нагрілося, з листя і з дерну випарувалася роса. Невдовзі шматочки кролятини вже закипіли на повільному вогні разом із пучками трав. Сем ледь не заснув – так неквапно спливав час. М'ясо тушкувалося близько години, а він раз у раз штрикав його виделкою та куштував юшку.

Коли, на його думку, і юшка, і м'ясо вже зварилися, Сем зняв казанки з вогню і тихенько підсунувся до Фродо. А той ледь розплющив очі, побачив Сема, нахиленого над ним, і прокинувся зі сну: чергового лагідного та спокійного сновидіння, що його годі було пригадати.

– Привіт, Семе! – озвався Фродо. – Ти не спиш? Щось трапилося? Котра година?

– По світанку минуло десь три-чотири години, – відповів Сем, – і ширський годинник, либонь, показав би, що зараз пів на дев'яту. Нічого не трапилося. Утім, я не сказав би, що все дуже добре: немає ні бульйону, ні цибулі, ні бульби. Я тут приготував для тебе трохи тушкованого м'яса та рідку юшку, пане Фродо. Це піде тобі на користь. Однак доведеться тобі сьорбати її зі свого кубка чи просто з казанка, щойно він трохи охолоне. Я не маю ні мисок, ані чогось путнього замість них.

Фродо позіхнув і потягнувся.

– Треба було тобі відпочити, Семе, – сказав він. – Адже в цих краях небезпечно розкладати багаття. Проте я таки справді зголоднів. Гмм! Невже воно пахне аж сюди? І що ти тушкував?

– Смеаголів подарунок, – відказав Сем, – двійко молодих вуханів, хоча, мені здається, Голум тепер жалкує за ними. Та вони пісні: в ющі немає нічого, крім пучка трави.

Сем і його господар усілися просто серед папоротника і смакували тушковане м'ясо прямісінько з казанків, ділячись старою виделкою та ложкою. А ще вони дозволили собі з'їсти по половині коржа ельфійського хліба. Вийшов справжній бенкет.

– Ф'ю-у! Голуме! – погукав Сем і тихенько свиснув. – Ходи-но сюди! Ти ще встигаш передумати. Тут трохи лишилося, якщо хочеш скуштувати тушкованих кроликів.

Але відповіді не було.

– Ну, гаразд, гадаю, він подався кудись шукати собі щось їстівне. Тоді ми доїмо це самі, – вирішив Сем.

– А потому ти маєш бодай годинку поспати, – сказав Фродо.

– Тільки не засни сам, доки я дріматиму, пане Фродо. Щось я не вельми йому довіряю. У ньому є ще багато від того Виродка – тобто від поганого Голума, якщо ти мене розумієш, – і він знову сильнішає. Чомусь мені здається, що тепер цей поганець хоче задушити мене першого. Ми ніяк не знайдемо спільної мови, до того ж він не задоволений Семом, о, ні, безцінний, дуже не задоволений.

Завершивши трапезу, Сем пішов до потоку мити начиння. Підвівшись, аби вже йти назад, він озирнувся на схил. Тієї миті сонце визирнуло з чаду, чи з імлі, чи з темної тіні, чи що воно там таке незмінно висіло над горизонтом на сході, й прослало золоті промені на довколишні дерева та галявини. Тоді Сем раптом помітив у сонячному світлі виразну тонку спіраль синювато-сірого диму, що здіймався з чагарників понад ним. І він злякано усвідомив, що це диміло його маленьке куховарське вогнище, яке він так легковажно забув погасити.

– Ет, це нікуди не годиться! Я й не думав, що все так обернеться! – пробурмотів гобіт і поквапився до папоротника. Потому зненацька спинився і нашорошив вуха. Причувся йому цей свист чи ні? Може, то озвалася якась дивна пташка? Якщо ж таки свист, то він долинав не з боку Фродо. Так, ось знову, з іншого місця! Тож Сем щодуху помчав пагорбом угору.

Там він виявив, що невелика гілка, вигорівши до кінця, що вистромився з багаття, підпалила сусідні папороті, а від них уже зайнявся і дерен. Сем миттєво затоптав залишки вогнища, розкидав попіл і поклав шматки дерну на яму. А тоді підповз до Фродо.

– Ти чув свист, а потім ще один – наче відповідь першому? – запитав у свого пана. – Кілька хвилин тому. Сподіваюся, то була тільки пташка, та на це не надто скидається: радше хтось удавав зі себе пташку, так я подумав. Боюся, моє маленьке вогнище таки задиміло. Якщо мій недогляд накликав на нас біду, ніколи собі цього не пробачу. Проте, либонь, навіть не матиму на це часу!

– Цить! – прошепотів Фродо. – Здається, я чув також голоси.

Обидва гобіти зв'язали свої невеликі клунки, закинули їх на плечі, ладні втікати будь-якої миті, й заповзли якнайглибше в папоротник. Там зіщулилися, прислухаючись.

Сумніву не було: голоси їм таки не причулися. Хтось перемовлявся пошепки і крадькома: неподалік і щоразу ближче. Тоді раптом один голос виразно пролунав зовсім поблизу.

– Тут! Звідси йшов дим! – сказав голос. – Уже ось-ось. Мабуть, у папороті. Ми впіймаємо його, мов зайця в пастку, а потому подивимося, що воно за створіння.

– Ага, і що йому відомо! – сказав другий голос.

І відразу ж четверо чоловіків ступили в папоротник із різних боків. Тому що ні втекти, ні сховатися було неможливо, Фродо та Сем зірвалися на ноги, стали спиною до спини й умлівіч вихопили свої маленькі мечі.

Якщо гобіти й здивувалися з того, кого вони побачили, то нападники були приголомшені ще більше. Там стояло четверо високих мужів. Двоє тримали в руках списи зі широкими блискучими вістрями. У двох були луки, майже такі самі завбільшки, як і воїни, та великі сагайдаки з довгими зеленоперими стрілами. В усіх при боках висіли мечі, всі мали на собі зелено-бурий одяг різноманітних відтінків – ніби для того, щоби блукати галявинами Ітілієну якомога непомітніше. Зелені латні рукавиці захищали їхні руки, обличчя їхні – крім надзвичайно пронизливих і ясних очей – закривали зелені каптури та маски. Фродо відразу пригадав Боромира, бо ці люди нагадували його зовні, а також поведінкою та манерою говорити.

– Ми не знайшли те, що прагнули, – сказав один.

– Але що ми знайшли?

– Не орків, – одказав інший, відпускаючи руків'я свого меча, за яке було схопився, коли побачив полиск Жала в руці у Фродо.

– Ельфи? – зі сумнівом запитав третій.

– Ні! Не ельфи, – сказав четвертий, найвищий і, напевно, головний серед них. – Ельфи вже давно не гуляють Ітілієном. І ельфи дивовижно гарні на вигляд – так принаймні

розповідають.

– Тобто ми, перепрошую, по-вашому, не гарні, – озвався Сем. – Красно дякуємо. А ще, коли ви завершите нас обговорювати, може, зволите сказати, хто *ви* такі й чому не облишите у спокої двох утомлених подорожніх.

Високий зелений чоловік похмуро засміявся.

– Я Фарамир, Капітан Гондору, – мовив він. – Але в цьому краї подорожніх нема, є лише прислужники Темної Вежі чи Білої.

– Ми не служимо ні тій, ані іншій, – відказав Фродо. – Ми справді подорожні, хоч би що там казав Капітан Фарамир.

– Тоді поквартесь назвати себе і повідомити, для чого сюди прийшли, – наполягав Фарамир. – У нас багато роботи, зараз не час і не місце для загадок чи перемовин. Ну ж бо! Де ваш третій?

– Третій?

– Так, той, схожий на скелета, котрого ми бачили аж ген біля ставка. Навіть зовні він видається лихим. Якесь шпигунське орківське поріддя чи якась їхня потвора. Він вислизнув од нас, скориставшись якоюсь лисячою витівкою.

– Я не знаю, де він, – відповів Фродо. – Це лише випадковий супутник, котрого ми зустріли дорогою, і я за нього не відповідаю. Якщо ви його впіймали, то помилуйте. Приведіть його чи пришліть потому до нас. Він лише нещасна заблудла потвора, проте я на певний час узяв його під свою опіку. Що ж до нас, то ми гобіти зі Ширу, що лежить далеко на північному заході звідсіля, за багатьма річками. Мене звати Фродо, син Дрого, а поруч зі мною Семвайз, син Гемфаста, достойний гобіт у мене на службі. Довгим був наш шлях із Рівендолу, чи Імладрісу, як дехто його називає.

Після цих слів Фарамир здригнувся і слухав уже уважніше.

– З нами було семеро побратимів: одного ми втратили в Морії, решта залишилася на Парт-Галені вище від Раурсу: двоє гобітів, і гном був серед них, і ельф, і двоє людей. То були Арагорн і Боромир, який розповів, що прийшов із Мінас-Тіріта, великого південного міста.

– Боромир! – скрикнули всі четверо.

– Боромир, син Володаря Денетора? – перепитав Фарамир, і обличчя його посуворішало. – Ти йшов із ним? Оце новина, якщо, звісно, ти не брешеш. Знайте-бо, маленькі незнайомці, що Боромир, син Денетора, був Верховним Наглядачем Білої Вежі й нашим Генерал-Капітаном, – ми гірко за ним тужимо. Хто ж ви такі та що робили разом із ним? Говори хутко, бо Сонце піднімається!

– Чи відома тобі загадка, з якою Боромир прийшов до Рівендолу? – і Фродо повторив її:

*Зламаний Меч шукайте –
До Імладріса йдіть.*

– Слова ці й справді мені відомі, – здивовано погодився Фарамир. – Вони правлять мені за знак, що ви кажете правду.

– Арагорн, про якого я згадував, – це носій Меча, що зламаний був, – сказав Фродо. – А ми ті самі півмірки, про котрих ідеться у вірші.

– Розумію, – задумливо мовив Фарамир. – Чи то пак розумію, що так може бути. А що то за «Вбивця Ісільдура»?

– Це наразі таємниця, – відповів Фродо. – Та з часом її обов'язково буде розкрито.

– Ми повинні вивчити все якнайретельніше, – сказав Фарамир, – і дізнатися, що привело вас так далеко на схід, аж у тінь отого... – він показав рукою, та не назвав, чого саме. – Проте не зараз. Ми маємо нагальну справу. Ви у небезпеці, цього дня ви недовго пройшли би, чи то луками, чи дорогою. Ще перед полуднем тут поблизу будуть жорстокі сутички.

Потому – смерть або швидкий відступ до Андуйну. Я залишу з вами двох охоронців задля вашого та мого добра. Мудрі мужі не довіряють випадковим зустрічам на дорозі, особливо в цьому краї. Якщо я повернуся, то поговорю з тобою докладно.

– Прощай! – сказав Фродо, низько вклонившись. – Думай, що хочеш, але я друг усіх ворогів Єдиного Ворога. Ми пішли би з тобою, якби народ півмірків міг сподіватися стати у пригоді вам, таким звитяжним і дужим воїнам, і якби це дозволяло моє завдання. Нехай світло осяєє ваші мечі!

– Півмірки – народ таки ввічливий, хай хто ви там такі, – сказав Фарамир. – Прощайте!

Гобіти знову посідали, проте нічого не сказали одне одному про свої думки та сумніви. Поблизу, просто під строкатою тінню темного лаврового дерева, стояли на чатах двоє вартових. Час од часу вони знімали з обличчя маски, щоби прохолодитися, бо день видався спекотний, і Фродо бачив, що то люди миловидні, зі світлою шкірою, з темним волоссям, зі сірими очима, зі сумними та гордими обличчями. Вони розмовляли між собою тихими голосами, спершу спільною мовою – хоч і старовинною говіркою, – а потому перейшли на власну. Прислухавшись, Фродо дуже здивувався, коли збагнув, що то ельфійська чи якась дуже схожа на неї мова: тож він приголомшено дивився на них, бо вже збагнув, що це – дунедайни з Півдня, люди з роду Володарів Вестернесу. За мить Фродо озвався до своїх охоронців, але вони відповідали повільно та неохоче. Назвалися Маблунгом і Дамродом, солдатами Гондору і слідопитами Ітілієну: вони походили з народу, який колись жив тут, перш ніж цей край було сплюндровано. З таких людей Володар Денетор вибирав собі розвідників, котрі таємно перетинали Андуйн (як і де – того вони не розповідали нікому), щоби знищувати орків та інших ворогів, які вешталися на територіях між Ефель-Дуатом і Рікою.

– Звідси до східного берега Андуйну приблизно шість миль, – сказав Маблунг, – але ми рідко заходимо так далеко. Проте під час цієї виправи було отримано нове завдання: ми прийшли, щоб улаштувати засідку на людей Гараду. Хай їм грець!

– Еге, грець із тими південцями! – мовив Дамрод.

– Подейкують, що в давнину між Гондором і королівством Гараду на далекому півдні були якісь зв'язки, однак точно не дружні. У ту пору наші кордони простягались аж ген на південь за гирла Андуйну, й Умбар – найближче з їхніх володінь – визнав наше верховенство. Але то було давно. Багато людських поколінь відійшло відтоді. Нещодавно ми дізналися, що Ворог постав перед ними і вони пристали до Нього. Чи просто повернулися – ті люди завжди готові були скоритися Його волі, як і багато хто на Сході. Я не сумніваюся, що дні Гондору добігають кінця, а стінам Мінас-Тіріта судилось упасти – такі великі Його сила та лють.

– Але ми однаково не сидітимемо склавши руки та дозволяючи Йому втілювати всі свої бажання, – сказав Маблунг. – Ці трикляті південці здолали маршем стародавні дороги, щоби поповнити лави Темної Вежі. Атож, ті самі дороги, що їх створила майстерність Гондору. Та південці дедалі сильніше втрачають пильність, певно, вважаючи, що могутність їхнього нового господаря велика настільки, що сама лише тінь його Пагорбів захистить їх. Ми прийшли, щоби ще раз провчити їх. Нам доповіли, що численне їхнє військо пройшло тут кілька днів тому, прямуючи на північ. Один із їхніх полків, за нашими підрахунками, повинен проминути нас близько півдня – вище дорогою, де вона проходить крізь розколину. Ну, дорога може йти туди, а от південці не пройдуть! Ні, доки Фарамир є Капітаном над нами. Він очолює нас у всіх ризикованих мандрах. Але він або зачарований, або ж доля щадить його для якоїсь своєї мети.

Розмова їхня поволі змінилася пильною тишею. Все довкілля знерухоміло та насторожилося. Сем, присівши біля краю папоротника, визирнув назовні. Завдяки гострому гобітському зору він зауважив, що поблизу є ще люди. Вони крадькома піднімалися схилом: поодинці чи довгим ланцюжком, постійно ховаючись у затінку гаю чи чагарників або повзучи у траві та в орляку, де їх важко було помітити завдяки зелено-бурому вбранню. Всі були в каптурах і в масках, мали на руках зелені латні рукавиці й тримали таку саму зброю, як у Фарамира та його соратників. Невдовзі люди пройшли повз схованки гобітів і зникли. Сонце поволі піднялось і наблизилося до zenіту, тіні стали короткими.

«Цікаво, де той негідник Голум? – подумав Сем, відповзаючи в гушавину. – Він добряче ризикує, бо його або порішать, сплутавши з орком, або підсмажить Жовтий Лик. Одначе, думаю, він подбає про себе».

Потому Сем ліг біля Фродо і почав дрімати.

Прокинувся він від того, що йому причувся звук сурм. Гобіт сів. Був саме полудень. Напружені та стривожені охоронці стояли в тіні дерев. Раптом угорі, за вершиною схилу, сурми заграли голосно й лунко, так що помилитись уже було годі. Семові здалося, що він чує крики й ошалілий лемент, але якось приглушено, ніби звук долинає з віддаленої печери. Та несподівано шум битви почувся зовсім зблизька, якраз із-над їхньої схованки. Сем виразно чув, як сталь із брязкотом зустрічає сталь, як дзвенять мечі, вдаряючись об залізні шоломи, та як глухо відлунюють щити; чулися волання і вереск, а поодинокий чистий голос гукав: *Гондор! Гондор!*

– Усе це звучить так, ніби сотня ковалів разом узялася до справи, – сказав Сем до Фродо. – Ближче до нас підступити їм уже нікуди.

Але звук усе одно ще наблизився.

– Ідуть! – закричав Дамрод. – Дивіться! Дехто з південців вирвався з пастки й утікає дорогою. Онде вони! Наші люди женуться за ними, Капітан веде їх.

І Сем, прагнучи побачити якнайбільше, пішов, долучившись до охоронців. Він виліз десь до середини одного з височеньких лаврів і на мить краєм ока вгледів, як одягнуті в червоне смаглявці біжать униз схилом, а на певній відстані за ними женуться воїни в зеленому, рубаючи тих, кого наздоганяли. У повітрі густо бриніли стріли. Тоді зненацька, просто через пруг кручі, що захищала їхній сховок, перекинувся чоловік і, ламаючи тендітні деревця, впав їм ледь не на голови. Він відійшов у вічність, лежачи долілиць серед папороті на кілька сажнів нижче від гобітів: зеленопері стріли стриміли з його шиї під золотим коміром. Ясно-червоні його шати подерлися, кольчуга з накладених одна на одну бронзових пластин була розірвана та порубана, чорні, перевиті золотом коси злиплися від крові. А його коричнева рука все ще стискала руків'я зламаного меча.

Сем уперше побачив, як люди б'ються з людьми, і йому це не дуже сподобалося. Він радів, що не бачить мертвого обличчя. Думав, як могли звати цього чоловіка, звідкіля він, чи і справді мав лихе серце, а чи так далеко його завели чужі брехні та погрози, і, може, він радше спокійно залишився би вдома – все це блискавично промайнуло в Семовій голові й одразу вивітрилося з неї. Бо, щойно Маблунг приступив до трупа, долинув новий шум: гучні крики та лемент. І поміж усього того Сем вловив пронизливе мукання чи трубиння. А потому – жахливий гуркіт і тупіт, ніби об землю гупали велетенські тарани.

– Рятуйся! Рятуйся! – закричав Дамрод своєму напарникові. – Нехай валари відведуть його куди-інде! Мумак! Мумак!

На свій подив і жах, але також і на тривалу втіху, Сем побачив, як здоровенна сіра істота, трошачи дерева, чвалом збігала зі схилу. Вона здавалася завбільшки з будинок, ба навіть більшою, ніж будинок, – сіра рухома гора. Можливо, страх і зачудування трохи перебільшили її розміри в очах гобіта, проте мумак із Гараду справді був звіром чималим, і подібних до нього тварин уже не спіткати на теренах Середзем'я: ті його нащадки, які дожили до пізніших часів, є лише блідим спогадом про його міць і велич. Цей велетенський мчав уперед, просто на спостерігачів, а потім враз звернув убік і протупотів за якихось кілька п'ядей од них, аж земля задвигтіла під їхніми ступнями: ноги того звіра нагадували стовбури дерев, нашорошені вуха неймовірної величини були схожі на вітрила, довгий задертий хобот здавався велетенським змієм, готовим завдати удару, маленькі очиці почервоніли од люті. Звернені вгору, як білі роги, бивні були перев'язані золотими стрічками, з яких стікала кров. Роздerta на шмаття ясно-червона зі золотом попона тріпотіла на вітрі. Рештки того, що було справжньою бойовою вежею, приладнаною до могутньої спини мумака, розліталися навсідч під час його навіженої гонитви лісами, а високо-високо над землею з ший звіра все ще безнадійно звисала крихітна фігурка – тіло величавого воїна, гіганта серед смаглявців.

Велетенський звір усе мчав уперед, а його сліпа лють змушувала його продиратися крізь чагарі та глибокі виямки. Стріли вдарялись і відскакували від мумака, не завдаючи шкоди його вкритим грубезною шкірою бокам. Обабіч бігли люди з різних таборів, але він хапав усіх і шпурляв на землю. Невдовзі звір зникнув із очей, продовжуючи трубити і гупати ногами. Що з ним сталося далі, Сем ніколи не дізнався: мумак чи то втік і згодом довго блукав нетрями, поки помер далеко від дому; чи втрапив у яку-небудь глибоку яму; чи лютував доти, доки влетів у Велику Ріку, і вона проковтнула його...

Урешті Сем перевів подих.

– Це був оліфант! – промовив він. – Отже, оліфанти існують, і я бачив одного з них. Оце життя! Та ж удома мені нізащо не повірять! Ну, якщо тут усе вже закінчилося, то піду я і трохи посплю.

– Спи, доки можна, – погодився Маблунг. – Одначе Капітан, якщо він не поранений, повернеться, і, коли він прийде, ми швидко рушимо звідсіля. Нас почнуть переслідувати, щойно Ворог довідається про наші подвиги, а це станеться вже незабаром.

– То йдіть собі тихо, коли мусите! – відказав Сем. – Не варто турбувати мій сон. Я пробув на ногах цілу ніч.

А Маблунг засміявся у відповідь.

– Не думаю, що Капітан залишить вас тут, пане Семвайзе. Та це ти ще дізнаєшся.

Розділ 5 Вікно на захід

Семові здалося, що він задрімав заледве на кілька хвилин, утім, прокинувшись, побачив, що вже звечоріло і повернувся Фарамир. Капітан привів зі собою багато людей: власне, всі, хто вижив під час того нападу, зібралися тепер на сусідньому схилі – приблизно дві-три сотні воїнів. Вони розташувалися на землі широким півколом, між розімкнутими краями якого сидів Фарамир, а перед ним стояв Фродо. Все це навдивовижу нагадувало допит бранця.

Сем виповз із папороті, проте на нього ніхто не звернув уваги, тож він уместився в кінці ряду воїнів, звідкіля міг бачити й чути все, що відбувалося. Дивився і слухав уважно,

ладний за потреби будь-якої миті кинутися на допомогу своєму панові. Бачив Фарамирове обличчя, вже без маски: суворе, звикле наказувати, – а в допитливому погляді його очей яснів проникливий розум. І в тих сірих очах, що пильно зорили на Фродо, був сумнів.

Невдовзі Сем зрозумів, що кілька моментів розповіді Фродо про себе явно не вгамували цікавості Капітана: яку роль відігравав гобіт у Загоні, що вирушив із Рівендолу; чому той покинув Боромира; куди прямував тепер? Зокрема, Фарамир часто повертався до теми Вбивці Ісільдура. Він добре розумів, що Фродо приховує від нього щось надзвичайно важливе.

– Але ж Вбивця Ісільдура повинен був прокинутися з приходом півмірка – так принаймні можна розтлумачити ті слова, – наполягав він. – Якщо ти і є згаданий у вірші півмірок, то, без сумніву, ти і приніс оту річ, хоч би чим вона була, на Раду, про яку розповідаєш, і там Боромир побачив її. Чи ти заперечуватимеш?

Фродо не відповів.

– Отож, – сказав Фарамир, – я бажаю, щоби ти таки розповів мені про ту річ, бо те, що стосується Боромира, стосується і мене. Орківська стріла вбила Ісільдура – так повідають давні перекази. Та орківських стріл – безліч, і, побачивши першу-ліпшу з них, Боромир Гондорський не міг сприйняти її за знак Судьби. Ти маєш цю річ при собі? Вона прихована, кажеш ти, проте чи не ти, бува, вирішив її приховати?

– Ні, не я вирішував це, – відповів Фродо. – Вона мені не належить. Вона не належить нікому зі смертних: ані величних, ані мізерних; а якщо хтось і міг би заявити про своє право на неї, то лишень Арагорн, син Араторна, – про нього я згадував – очільник нашого Загону на шляху від Морії до Раурсу.

– Чому він, а не Боромир, принц Міста, яке заснували сини Елендила?

– Бо Арагорн безпосередньо – від батька до батька – походить од самого Ісільдура, Елендилового сина. І меч, який він носить, – то Елендилів меч.

Здивований шепіт прокотився колом людей. А хтось вигукнув уголос:

– Меч Елендила! Меч Елендила повертається до Мінас-Тіріта! Це надзвичайна новина!

Проте Фарамирове обличчя було незворушне.

– Можливо, – сказав він. – Але істинність такої вагомої претензії, якщо цей Арагорн коли-небудь з'явиться в Мінас-Тіріті, ще треба довести, надавши неспростовні докази. А його там не було, не було нікого з вашого Загону, коли я вирушав із Міста шість днів тому.

– Боромир був переконаний у її правомірності, – зазначив Фродо. – Утім, якби Боромир був тут, він відповів би на всі твої запитання. Уже минуло багато днів, коли він був біля Раурсу та мав намір іти просто до вашого міста, тож невдовзі, повернувшись, ти матимеш змогу почути всі відповіді особисто від нього. Яка моя роль у Загоні – про те Боромир знав, як і решта учасників виправи, бо її призначив для мене перед цілою Радою сам Ельронд із Імладрісу. Щоби виконати те завдання, я і прийшов до цього краю, та мені не вільно розкривати його жодній істоті, котра не є членом Загону. А той, хто твердить, що протистоїть Ворогові, вчинить правильно, коли не перешкоджатиме мені.

Фродо говорив упевнено, хоч би що почував насправді, й Сем схвалив його тон; але Фарамир ніяк не заспокоювався.

– Отож, – казав він, – ти радиш мені дбати про власні справи, повертатися додому, а тебе залишити у спокої. Боромир усе розповість, коли прийде. Коли прийде, кажеш ти! Ти був Боромировим другом?

Перед очима Фродо вельми яскраво постало те, як Боромир напав на нього, й на мить він завагався. Тож Фарамирів погляд, що стежив за ним, спохмурнів.

– Боромир був відважним членом нашого Загону, – нарешті вимовив Фродо. – Так, зі свого боку я був його другом.

Фарамир грізно всміхнувся.

– Тоді ти, напевно, засмутишся, дізнавшись, що Боромир загинув?

– Я і справді засмутився би... – відказав Фродо. І, перехопивши Фарамирів погляд, ураз замовкнув. – Загинув? Тобто він помер, і ти знав про це? Ти намагався заплутати мене,

грався зі мною? Чи зараз хочеш вивести мене нібито на чисту воду, вдаючись до такої брехні?

– Я навіть орка не виводив би на чисту воду брехнею, – відповів Фарамир.

– Як він загинув, і як ти дізнався про це? Ти ж твердиш, що ніхто з нашого Загону ще не дістався до Міста, коли ти звідти пішов.

– Щодо його смерті, то я сподівався, що Боромирів друг і побратим розповість мені, як це сталося.

– Коли ми бачилися востаннє, він був живий-здоровий. І, наскільки мені відомо, він живий і досі. Утім, у світі, звісно, існує безліч небезпек.

– Авжеж, безліч, – погодився Фарамир, – і зрада – не остання з-поміж них.

Сем дедалі дужче нетерпеливився та лютився через цю розмову. Останні слова Капітана, врешті-решт, вивели його з рівноваги, тож, вибігши на середину кола, він підійшов до свого пана.

– Даруй, пане Фродо, – озвався гобіт, – але це триває вже надто довго. Він не має права так із тобою розмовляти. Особливо після того, через що ти пройшов не лише задля добра загалу, а й задля добра і його, й усіх цих великих людей.

– Послухай-но, Капітане! – Сем міцно вперся ногами в землю і став просто перед Фарамиром, узявшись руками в боки та надавши обличчю такого виразу, ніби звертався до юного гобіта, котрий пащекував йому у відповідь на запитання про те, що той робив у саду.

Деякі воїни, котрі дивилися на все це, незадоволено перешіптувались, а де в кого на обличчі з'явилася посмішка: вигляд їхнього Капітана, що сидів на землі очі в очі з молодим гобітом, а той широко розставив ноги й аж клекотів од люті – такого вони не сподівалися.

– Послухай-но! – сказав Сем. – До чого це ти хилиш? З'ясуймо це, допоки всі орки Мордору не набігли сюди! Якщо ти вважаєш, що мій господар убив цього Боромира і потім утік, то це безглуздя: але ти так і скажи, та й по всьому! А тоді повідом нас, що збираєшся з нами чинити. Шкода тільки, що люди, котрі стільки торочать про боротьбу з Ворогом, не дають іншим змоги докластися до цієї справи. Він був би страшенно радий, якби побачив тебе зараз. Думаю, навіть назвав би тебе своїм другом.

– Май терпіння! – мовив Фарамир. – Не пхайся поперед свого пана, бо в нього розуму більше, ніж у тебе. Мені не треба нагадувати про те, що нам загрожує. І все одно я знайду часину, щоби справедливо розсудити складний випадок. Якби я був такий самий поквапливий, як і ви, то давно порішив би вас. Мені-бо наказано вбивати кожного, кого я виявлю в цьому краї без дозволу на те Володаря Гондору. Та я не вбиваю ні людей, ані звірину без потреби. І не люблю порожніх балачок. Тому вгамуйся. Сядь біля свого пана й помовч!

Обличчя Сема побуряковіло, він важко опустився на землю. Тоді Фарамир знову звернувся до Фродо.

– Запитуєш, звідки мені відомо, що Денеторів син мертвий. Вісті про смерть мають багато крил. *Ніч – частий вісник для рідних*, як мовлять. Боромир був моїм братом, – тінь страждання промайнула на його обличчі. – Ти пригадаєш яку-небудь особливу зброю, що її мав при собі Володар Боромир?

Фродо на мить задумався, остерігаючись нової пастки та міркуючи, чим може закінчитися ця бесіда. Він ледве вирятував Перстень із гордих Боромирових рук, а чи поталанить йому тепер упоратися зі стількома войовничими та дужими людьми, гобіт не знав. Однак серцем він відчував, що Фарамир, хоч і схожий зовні на брата, не такий самовпевнений, як той, хоча й суворіший і мудріший.

– Я пригадую, що Боромир мав бойовий ріг, – озвався нарешті Фродо.

– Добре пригадаєш, – значить, ти і справді бачив його, – відказав Фарамир. – Тоді,

певно, ти уявляєш той ріг: великий ріг дикого бика зі Сходу, облямований сріблом і з вирізьбленими стародавніми літерами. Той ріг переходив у спадок до найстаршого сина нашого роду вже багато поколінь; і мовлять, що, коли той ріг засурмить у час скрути в якому завгодно куточку Гондору – а в давнину це королівство було чималим, – голос його почують... За п'ять днів перед тим, як я вирушив у цю виправу, себто одинадцять днів тому, десь о цій самій порі я почув голос того рога: він долинав із півночі, проте приглушено, наче відлуння в голові. Ми – мій батько та я – подумали, що це лихий знак, бо не отримували жодної звістки від Боромира, відколи він пішов, жоден розвідник на наших кордонах не бачив, аби він перетинав їх. А на третю ніч після того сталася дивна річ... Стемніло, я сидів над водами Андуйну, в сірій пітьмі при блідому молодикуну, і стежив за потоком, який ніколи не знає спокою; шумів сумний очерет. Ми тепер часто стежимо так за берегами поблизу Осгіліата, які вже частково утримують вороги, здійснюючи звідти набіги на наші землі. Та тієї опівнічної години увесь світ спав. Аж ось я побачив – чи то мені привиділося, – що по воді пливе човен, мерехтливо-сірий невеликий човен дивної форми з високою провою. І ніхто не підганяє його, не тривожить веслом воду... Мене пройняв трепет, бо човен оповивало примарне світло. Та я підвівся і рушив до берега. Поволі ввійшов у потік, наче щось тягнуло мене до того човна. І він теж повернув до мене, і сповільнив свій плін, і спроквола пристав так, що я міг би дістати до нього рукою, проте я не наважувався її простягнути. Човен мав глибоку осадку, мовби віз важкий тягар, і мені, коли він пропливав поруч, здалося, ніби його майже вщерть виповнює чиста вода, яка й випромінює те світло, а на дні, вкритий водою, спить воїн... Зламаний меч лежав на його колінах. На тілі в нього було багато ран. То був Боромир, мій брат... мертвий. Я впізнав його бойовий обладунок, його меч, його улюблене обличчя. Лишень одного бракувало – рога. І лишень однієї речі я не впізнав – прегарного пояса з перевитого золотого листа, що перев'язував його стан. *Боромире!* – скрикнув я. – *Де ж бо ваш ріг? Куди ви прямуєте? О Боромире!* Та він поплив далі. Човен знову звернув на бистрину і, мерехтливий, рушив у ніч. То було водночас і схоже, і не схоже на сон, бо з нього неможливо було прокинутись. Однак я не сумніваюся, що Боромир загинув і поплив за Рікою до Моря.

– О горе! – сказав Фродо. – То справді був Боромир, якого я знав. Адже той золотий пояс йому подарувала в Лотлорієні Володарка Галадріель. Це вона зодягнула нас так, як ти бачиш, у сірий ельфійський одяг. І застібки ці теж виготовили ті самі руки. Фарамир уважно придивився.

– Цей листок дивовижний... Так, це творіння тих самих майстерних рук. Отож, ви проходили через Землю Лорієн? Лауреліндоренан називали її в давнину, та вже багато віків люди про неї майже не згадують, – тихо мовив Капітан, глянувши на Фродо ще більш здивованими очима. – Тепер я починаю розуміти багато чого, що здавалось у тобі неприродним. Можливо, ти розповіси мені ще щось? Бо прикро думати, що Боромир помер, бачачи звіддалік кордони рідної землі.

– Я не можу розповісти тобі більше, ніж уже розповів, – відповів Фродо. – Хоча твоя історія викликала в мене погані передчуття. Напевно, ти бачив видіння, просто видіння, тінь нещастя, що вже трапилося чи ще трапиться. Звісно, якщо це не облудні витівки Ворога. Я вже вдосталь надивився на обличчя вродливих воїнів давнини, послулих попід озерами Мертвих Боліт, або ж це мені навіяла його мерзенна магія.

– Ні, Ворог тут ні до чого, – заперечив Фарамир. – Його витвори сповнюють серце огидою, а моє серце тоді переповнювали горе та жалощі.

– А хіба насправді таке можливо? – запитав Фродо. – Човен ніяк не перепливе через кам'яністі пагорби від Тол-Брандіра, а Боромир збирався йти додому вздовж Ентави та через роганські луки. Невже судно може злетіти понад піняву величезного водоспаду і не потонути

в бурхливому озері, хай воно і обтяжене водою?

– Не знаю, – відказав Фарамир. – Звідки ж узявся той човен?

– З Лорієну, – мовив Фродо. – У трьох таких човнах ми спустились Андуйном до Водоспаду. Їх також виготовили ельфи.

– Ти пройшов через Прихований Край, – сказав Фарамир, – але, здається, ледве чи збагнув, у чому його сила. Якби людина зустрілася з Майстринею Магії, котра мешкає в Золотому Лісі, то мала б сподіватися дивних подій. Адже смертному мужеві небезпечно покидати цей світ під Сонцем, і мало хто з давніх-давен повертався з Лотлорієну таким, яким був раніше. *Боромире, о Боромире!* – скрикнув він. – *Що вона повіла тобі, Володарка, котра не знає смерті? Що вона побачила? Що пробудила тоді у твоєму серці? Навіщо ти звернув до Лауреліндоренану, а не пішов своєю дорогою, якою вранці роганські коні вертають додому?*

Тоді, вкотре звертаючись до Фродо, він знову заговорив тихо.

– Гадаю, ти міг би хоча б почасті відповісти на ці запитання, Фродо, сину Дрого. Та, певно, це станеться не тепер і не тут. Але, щоби ти переконався, що бачене було не лише видінням, ось що я скажу тобі: Боромирів ріг урешті повернувся – насправді, а не в маренні. Ріг з'явився, та він був розрубаний навіпіл сокирою чи мечем. Уламки його знайшли один по одному: перший прибився до берега між очеретів нижче від того місця, де в Ріку впадає Ентава і де чатують розвідники Гондору; на другого, який крутився у водному вирі, натрапив наш розвідник на Ріці. Дивні шляхи долі, та вбивство, як мовиться, впливає на поверхню... Нині розколотий надвоє ріг старшого сина покоїться на колінах у Денетора, який сидить на своєму високому троні й чекає новин. А ти нічого не можеш мені розповісти про розрубаний ріг?

– Ні, мені про це нічого не відомо, – сказав Фродо. – Проте саме того дня – якщо ти звісно не помиляєшся, – коли ти чув, як він сурмить, ми з Боромиром попрощалися: я та мій слуга залишили Загін. І тепер, після твоєї розповіді, мені стало страшно. Бо якщо Боромирові тоді загрожувала небезпека й він загинув, то, либонь, усіх моїх побратимів теж убили. А то були мої родичі та друзі... Але чому ти не відкинеш сумніви і не відпустиш мене? Я стомився, мене переповнюють горе і страх. Утім я мушу здійснити своє призначення чи принаймні спробувати, доки мене теж уб'ють. І якщо з цілого братства тільки й залишилося двоє півмірків, то нам тим паче слід поквипитися... Повертайся, Фарамире, відважний Капітане Гондору, захищай своє Місто, поки ще можеш, а мені дозволь піти туди, куди веде мене моя судьба.

– Не втішна для мене наша бесіда, – відказав Фарамир, – але тебе вона нажахала більше, ніж мала б. Хто, коли не сам лорієнський народ, зодягнув Боромира так, як для поховання? Не орки ж бо і не прислужники Безіменного. Хтось із твого Загону, гадаю, досі живий... Однак, хоч би що трапилося на Північному Узграніччі, в тобі, Фродо, я вже не сумніваюся. Якщо суворі часи навчили мене не хибити в судженнях про людські слова та обличчя, то півмірків я розгадаю точно! А втім, – раптом він усміхнувся, – в тобі є щось дивне, либонь ельфійський дух абощо. Та в тому, що ми з тобою тут наговорили, приховано більше важливих речей, аніж я вважав спочатку. Тому я повинен відвести тебе до Мінас-Тіріта, щоб і Денетор допитав тебе, бо якщо нині я своєю поведінкою завдам шкоди місту, то життя моє люди справедливо вважатимуть змарнованим. Відтак я не квапитимуся з рішенням щодо вас. Але звідси ми мусимо йти не зволікаючи.

Він зірвався на ноги й віддав якісь накази. І відразу люди, котрі зібралися довкола нього, розбилися на маленькі групи та розійшлися хто куди, швидко зникнувши в мороці між дерев і скель. Невдовзі залишилися тільки Маблунг і Дамрод.

– Гайда, Фродо та Семвайзе, ви підете зі мною та з моїми охоронцями, – сказав Фарамир. – Вам не можна зараз рухатися дорогою на південь, якщо туди лежить ваш шлях. Кілька днів тут буде небезпечно, бо після нинішнього нападу за нею наглядатимуть пильніше, ніж досі. Та й сьогодні, гадаю, ви далеко не зайдете, тому що надто стомились. І ми – теж. Ми йдемо до нашої таємної криївки за якихось п'ятнадцять верст звідси. Орки та

шпигуни Ворога наразі його не виявили, а якби і знайшли, то нам стане снаги довго протистояти навіть їхній численній навалі. Там ми зможемо прилягти і трохи відпочити, тож ходімо з нами. Уранці я вирішу, як маю вчинити найкраще для себе та для вас.

Фродо не міг нічого вдіяти, лише скоритися цьому проханню чи наказу. Хай там як, на ту мить це рішення здалося йому розважливим, адже вилазка гондорців зробила мандри Ітілієном небезпечними як ніколи.

Тож вони пішли не гаючись: Маблунг і Дамрод трохи попереду, за ними – Фарамир і Фродо, а далі – Сем. Обігнувши ближній берег ставка, в якому раніше купалися гобіти, вони переправилися через потік, піднялися на довгий берег і ввійшли в зелену сутінь лісу, що тягнувся вниз і на захід. Ідучи так швидко, як тільки могли гобіти, вони розмовляли приглушеними голосами.

– Я перервав нашу бесіду, – озвався Фарамир, – не лише тому, що минав цінний час, як нагадав мені пан Семвайз, але й тому, що вона підвела нас до таких питань, які найліпше не обговорювати відкрито перед численними слухачами. Саме з цих міркувань я радше говорив про брата, а не про *Вбивцю Ісільдура*. Ти був не цілком відвертий зі мною, Фродо.

– Я не брехав і сказав стільки правди, скільки міг розкрити перед тобою, – відповів на це Фродо.

– Я не звинувачую тебе, – відказав Фарамир. – Ти був красномовний у скрутну мить і говорив мудро, як на мене. Та я дізнався чи здогадався з твоїх слів більше, ніж було промовлено. Ти не заприязнився з Боромиром, або ж ви попрощались уже не друзями. Тебе – і пана Семвайза, гадаю, теж – щось гнітить. Так-от: я палко любив його і радо помстився би за його смерть, однак я добре його знав. Вбивця Ісільдура... Ризикну припустити, що саме цей Вбивця Ісільдура став між тобою та моїм братом і був причиною незгод у вашому Загоні. Це, вочевидь, якась могутня реліквія, а такі речі не сприяють порозумінню між союзниками, якщо вірити тому, про що ми дізнаємося зі старовинних переказів. Я майже поцілів у яблучко, чи не так?

– Поцілів, – сказав Фродо, – та не в яблучко. У нашому Загоні не було незгоди – лише сумніви: яким шляхом слід іти, здолавши Емин-Муїл. Однак старовинні перекази також навчають нас, що необачно висловлюватися про такі речі, як... реліквії, небезпечно за будь-яких обставин.

– Ох, виходить я не помилився: ти мав клопоти лише з Боромиром. Він хотів, аби та річ потрапила до Мінас-Тіріта. Шкода, що підступна доля запечатала тобі вуста – тобі, тому, хто останнім його бачив, – і приховує те, що я прагну знати: що було у брата на серці й у думках в останні години його життя. Схибив він чи ні – в одному я не маю сумнівів: Боромир помер славного смертю, захищаючи добро. Бо обличчя його по смерті було навіть прекрасніше, ніж за життя... Проте, Фродо, спершу я надто напосівся на тебе, розпитуючи про *Вбивцю Ісільдура*. Вибач мені! То було необачно з мого боку – в такому місці й у такий час. Але я не мав ані хвилини на роздуми. Ми витримали важкий бій, і в моїй голові роїлося надто багато думок. Однак, бесідуючи з тобою, я щоразу ближче підступав до мети, тож зумисне стріляв навмання. Ти маєш знати, що Правителі Міста зберегли чимало давньої премудрості, якою не діляться будь із ким. Мій рід – не з Елендилового дому, хоч у нас і тече кров нуменорців. Наша династія походить од Мардила – законного намісника, котрий правив містом замість короля, коли той подався на війну. То був Король Еарнур – останній із династії Анаріона, до того ж – бездітний. Він уже ніколи не повернувся. І відтоді намісники керують містом, а почалося це багато людських поколінь тому... Ось що я пригадую про Боромира – ще хлопчика, з котрим ми разом вивчали історію наших праотців і нашого міста. Його завжди засмучувало те, що батько наш – не король. «Скільки сотень літ має минути, щоби намісник став королем, якщо король не повертається?» – запитав він якось. «Деінде,

там, де королівська династія не така давня, мабуть, небагато, – відповів мій батько. – У Гондорі ж для цього замало і тисячі років». Чи не говорить це тобі щось про мого брата?

– Говорить, – сказав Фродо. – Та він завжди ставився до Арагорна з повагою.

– Певна річ, – погодився Фарамир. – Якщо Боромир визнав справедливість Арагорнових претензій, то палко шанував його. Проте вирішальний момент іще не настав. Вони не досягли Мінас-Тіріта й не зрівнялись у боротьбі за нього... Та я відхилився від теми. У Денеторовому домі глибоке знання стародавньої премудрості, за тривалим звичаєм, передається з покоління в покоління, наші скарбниці зберігають чимало коштовних речей: книги й таблиці, накреслені на пошерхлих пергаментях, а також на камінні, на золотих і на срібних сторінках, різними шрифтами. Одні з них уже нікому не до снаги прочитати, а інші мало хто зважається розгортати. Я можу прочитати якусь дешифрувану тайнописів, бо навчений цього. Саме ці хроніки привели до нас Сірого Пілігрима. Уперше я побачив його, коли був дитиною, а опісля він іще двічі або тричі бував у Місті.

– Сірий Пілігрим? – перепитав Фродо. – А він мав ім'я?

– Ми зверталися до нього на ельфійський манір.

– Мітрандір, – відповів Фарамир, – і він не протестував. *Імен у мене багато в різних краях*, – казав він, – *Мітрандіром називають мене ельфи, Тархуном – гноми; Олоріном я був у юності на Заході, що нині забутий, на Півдні ж я був Інканусом, на Півночі – Гандальфом, а на Сході я не буваю.*

– Гандальф! – скрикнув Фродо. – Я так і думав, що це він. Гандальф Сірий, наймиліший із усіх порадишників. Очільник нашого Загону. Це він загинув у Морії.

– Мітрандір загинув? – здивувався Фарамир. – Здається, ваше братство переслідує лиха доля. Адже і справді важко повірити, щоби такий мудрий і такий могутній – бо серед нас він здійснив безліч дивовиж – муж міг загинути. Щоб у світу відняли стільки знання. Чи ти певен, чи, може, він просто покинув вас і подався у своїх справах?

– На жаль, я таки певен, – відказав Фродо. – Я бачив, як він зірвався у безодню.

– З усього видно, що це захоплива та моторошна історія, – мовив Фарамир, – яку ти, можливо, розповіси мені вечірньої пори. Цей Мітрандір – я щойно тепер збагнув це, – він був не просто знавцем премудрості, він був могутнім рушієм величних діянь, які відбуваються в нашу добу. Якби Мітрандір був серед нас і допоміг нам розтлумачити незрозумілі слова з нашого сну, то, мабуть, ми обійшлися би без посланця. Та, можливо, він не зробив би цього, і Боромир був приречений на ту подорож. Мітрандір ніколи не говорив із нами про те, що має статись, і не розкривав своїх намірів. Не знаю, як саме, та він отримав Денеторів дозвіл і зазирнув до святих святих нашої скарбниці, й мені пощастило часом учитись у нього, коли він хотів навчати (а таке зрідка бувало). Сірий Пілігрим постійно шукав у книгах і розпитував нас про Величну Битву, що відбулася на Дагорладі ще на зорі Гондору, коли Той, кого ми не називаємо, зазнав поразки. Мудреця також дуже цікавили історії про Ісільдура, та тут ми мало могли йому допомогти, бо ніхто з нас не знає достеменно, як загинув Елендилів спадкоємець.

Відтак Фарамир стихив голос до шепоту.

– Ось що я дізнався чи то пак відгадав і беріг відтоді як таємницю у своєму серці: Ісільдур зняв щось із руки Безіменного, перш ніж вирушити з Гондору й ніколи вже не потрапити на очі смертним. Ото, думаю, і була відповідь, яку прагнув знайти Мітрандір. Однак тоді вона здавалася радше питанням, що стосувалося тільки дослідників стародавнього вчення. Доки ми обговорювали загадкові слова з нашого сну, я і гадки не мав, що *Вбивця Ісільдура* – це і є та річ. Адже згідно з єдиною відомою нам легендою, на Ісільдура влаштували засідку орки й він загинув од їхніх стріл; Мітрандір же нічого не розповідав нам... Що то насправді за Річ, я не беруся відгадати; проте це, без сумніву, реліквія владна та небезпечна. Можливо, підступна зброя, що її створив Темний Володар. Якщо вона здатна допомогти у бою, то я легко повірю, що гордий і безстрашний Боромир, часто запальний, із незмінним прагненням до перемоги Мінас-Тіріта (а відтак, і власної слави), не встояв перед бажанням отримати цю річ: вона його зманила. Шкода, що він узагалі

подався в ту виправу! Батько та старійшини обрали би мене, проте він сам запропонував себе як старшого і мужнішого (і те, й те – правда), і його не можна було зупинити... Але ти не бійся! Я не взяв би тієї речі, навіть якби вона лежала при дорозі. Хай би навіть Мінас-Тіріт перетворювався на руїни, а я єдиний міг його врятувати отак – скориставшись зброєю Темного Володаря задля добра міста і своєї слави. Ні, я не бажаю таких триумфів, Фродо, сину Дрого.

– І Рада – теж, – відказав Фродо. – І я – ні. Я волів би не мати нічого спільного з такими справами.

– Щодо мене, – мовив Фарамир, – то я хотів би побачити, як цвістиме в королівських дворах Біле Дерево, як повернеться Срібна Корона й Мінас-Тіріт насолоджуватиметься миром. Вежа Мінас-Анор, наче колись у давнину, сповнена світла, висока та прегарна, пишатиметься, мов королева поміж інших королев, а не як владарка безлічі рабів, хай навіть добра господиня добровільних підлеглих. Війна – неминуча, доки ми захищаємо наші життя від руйнівника, котрий хоче поглинути все; та я не люблю блискучого меча за його гостроту, стрілу – за її швидкість, а воїна – за його славу. Я люблю тільки те, що вони захищають: місто людей із Нуменору; і я любив би його за його пам'ять, за давнину, за красу та за нинішню мудрість. І боявся би так, як юні бояться сповненого премудрості достойного старця... Тож не лякайся мене! Я не прошу розповідати мені більше, ніж тобі дозволено. Навіть не прошу сказати, чи наблизився я до істини. Та якщо ти довіришся мені, то я, можливо, зможу дорадити тобі в теперішній твоїй виправі, хай куди вона веде тебе, – так, і навіть допомогти.

Фродо не відповів. Він уже майже поступився своєму прагненню отримати допомогу та пораду, виповісти цьому серйозному юнакові, чий слова здавалися розважливими й гарними, все наболіле. Проте щось утримало його. Йому було важко на серці від страху та жалю: якщо він і Сем – це справді всі, хто залишився з Дев'ятьох Мандрівників, тоді він єдиний відповідав за збереження в таємниці їхнього завдання. Краще вже незаслужена недовіра, ніж поспішні слова. І коли він дивився на Фарамира та слухав його голос, спогад про Боромира і про моторошну зміну, яку жадоба Персня спричинила в ньому, надто виразно зринув у пам'яті гобіта: брати були і не схожі між собою, і водночас дуже подібні.

Вони ще трохи пройшли мовчки, безшумно ступаючи, наче сіро-зелені примари попід старими деревами; над їхніми головами щебетало розмаїте птаство, у покрівлі з темного листя вічнозелених лісів Ітілієну мерехтіло сонце.

Сем не втручався у бесіду, хоч і прислухався до неї, а заодно і ловив своїм гострим гобітським слухом кожен ледве чутний лісовий шерех довкола. Він помітив єдине: під час тієї розмови ім'я Голума не зринуло жодного разу. Сем радів із того, хоч і відчував: сподіватися на те, що вже ніколи не доведеться його почути, – марна річ. Невдовзі він також збагнув, що, хоча вони йшли окремо, поблизу було багато людей: не лише Дамрод і Маблунг, які інколи вигулькували в темряві попереду, а й інші, обабіч од них, потай і швидко рухалися до якогось визначеного місця.

Одного разу, коли гобіт зненацька озирнувся, ніби шкірою відчувши, що хтось стежить за ним іззаду, Семові привиділося, наче він мигцем угледів маленьку темну постать, котра засковзнула за стовбур дерева. Сем уже було розтулив рота, щоби сказати про це, та знову закрив його. «Я ні в чому не певен, – сказав гобіт сам до себе, – і чого це я маю нагадувати їм про старого пройдисвіта, якщо вони вирішили забути про нього? От би й мені про нього забути!»

Так вони й ішли, доки ліси помітно поріділи, а земля почала стрімко спускатися донизу. Тоді гурт мандрівників звернув убік, праворуч, і незабаром дістався до невеликої річки у вузькій ущелині. То був той самий потік, що витікав далеко вгору з круглого озера та перетворювався тут на стрімкий водобіг, який зривався вниз, перестрибуючи через груди каміння на дні глибокого ложа, понад яким нависали падуби і темні самшитові ліси. Поглянувши на захід, униз, можна було побачити низини та широкі луки у світляному мареві, а віддалік у променях західного сонця виблискували розлогі води Андуйну.

– Зараз, на жаль, я мушу виявити до вас непоштивість, – озвався Фарамир. – Сподіваюся, ви пробачите це людині, котра досі, замість виконати вказівки й убити чи зв'язати вас, поводитися з вами люб'язно. Та є наказ, згідно з яким жоден чужинець, хай навіть він був би і з Рогану, що воює на нашому боці, не повинен бачити стежки, якою ми тепер підемо. Я мушу зав'язати вам очі.

– Будь ласка, – сказав Фродо. – Навіть ельфи роблять так за потреби: ми зі зав'язаними очима перетинали кордони прекрасного Лотлорієну. Гном Гімлі важко сприйняв це. А гобіти мовчки погодилися.

– Не до такого прекрасного місця я поведу тебе, – відказав Фарамир. – Одначе радію, що ти пристаєш на це добровільно, а не з примусу.

Опісля він тихо гукнув, і Маблунг та Дамрод одразу виступили з-за дерев і підійшли до нього.

– Зав'яжіть очі нашим гостям, – сказав Фарамир. – Надійно, але так, аби їм було зручно. Рук не зв'яжуйте. Вони дадуть слово, що не робитимуть спроб підглянути. Я довіряю їм і міг би просто попросити їх заплющити очі, та око може кліпнути, коли спіткнеться нога. Ведіть їх так, аби вони ні за що не перечіплялися.

Двоє охоронців зав'язали гобітам очі зеленими крайками і насунули каптури їм на голови так, що було видно самі тільки губи; потому хутко взяли їх за руки й пішли вперед. Усе, що Фродо та Сем запам'ятали про ті останні півтори версти дороги, – лише невиразні натяки в п'їтмі. За якийсь час вони збагнули, що рухаються стежкою, яка стрімко біжить донизу і яка невдовзі стала такою вузькою, що їм довелося йти ланцюжком, протискаючись між кам'яних стін обабіч; охоронці керували гобітами, міцно тримаючи їх за плечі. Коли-не-коли люди ненадовго навіть піднімали їх там, де дорога була дуже вибоїста, а потім знову ставили на землю. Праворуч од подорожніх постійно шуміла прудка вода, і шум її дедалі гучнішав. Незабаром мандрівники зупинилися. Маблунг і Дамрод швидко крутнули гобітів кілька разів, і ті геть утратили чуття напрямку. Потому вони всі потихеньку піднялись угору – стало прохолодніше, й шум потоку віддалився. Тоді гобітів узяли на руки й понесли вниз, стрімко вниз багатьма східцями, і завернули з ними за ріг. До вух раптом знову долинув гомін бистої плюскотливої води, тепер уже гучний. Вода, здавалось, оточувала їх зусібіч, а на руках і на щоках гобіти відчули дрібні бризки. Нарешті їх знову поставили на ноги. Якусь хвилину обоє так і стояли – трохи налякані, зі зав'язаними очима, не відаючи, де перебувають; і ніхто не промовив ані слова.

Аж ось поблизу озвався голос Фарамира.

– Розв'яжіть їм очі! – наказав він.

З них зняли пов'язки та відкинули з їхніх облич каптури: гобіти часто кліпали й важко дихали.

Вони стояли на вологій підлозі з гладенького каменю, що виявилася ганком нашвидкуруч вирубаной у скелі брами, яка темніла позаду. Попереду ж, так близько, що Фродо міг би просунути крізь неї випростану руку, струменіла тендітна водяна завіса. Вона була звернена на захід. Рівні промені спадного сонця по той бік завіси пронизували її, і червоне світло розбивалось у воді на мріади мерехтливих пучків мінливої барви. Скидалося на те, що вони стоять при вікні ельфійської вежі, запнутому разками золотих і срібних, рубінових, сапфірових і аметистових коштовних намистин, наповнених вогнем, який не

спопеляє.

– Нарешті ми добулися сюди у слушну годину, щоби винагородити вас за терпіння, – сказав Фарамир. – Це – Вікно Західного Сонця, Геннет-Аннун, – найпрекрасніший із усіх водоспадів Ітілієну, краю численних водограїв. Мало кому з чужинців випадало побачити його. Та за ним немає королівської зали, що зрівнялася би з ним у красі. Заходьте й погляньте!

Щойно він договорив, сонце сіло, і вогонь у струменях води згас. Прибулі розвернулися, пройшли під грізною аркою і відразу опинились у вирубаній у скелі палаті, широкій, але дуже скромній, із нерівною похилою стелею. Кілька запалених смолоскипів кидало тьмяне світло на блискучі стіни. Там зібралось уже чимало людей, а інші продовжували надходити по двоє і по троє через темні вузькі двері з одного боку. Коли очі призвичаїлися до мороку, гобіти побачили, що печера ця більша, ніж вони подумали спершу, і що в ній накопичено великі запаси зброї та продовольства.

– Ну, ось і наша криївка, – сказав Фарамир. – Тут не надто затишно, зате можна спокійно переночувати. У печері принаймні сухо та є їжа, хоча й немає вогню. Колись через неї попід цією аркою бігла вода, та робочі руки людей іще в давнину змінили її русло в ущелині вгорі, й потік, зриваючись зі скель понад нами, помчав долі з удвічі більшої висоти. Тоді, щоби ні вода, ні будь-що інше не потрапило сюди, всі входи до цього гроту було щільно закрито. Усі, крім одного. І звідси є лише два виходи: той прохід, через який увійшли ви зі зав'язаними очима, і через Віконну Завісу – до глибокої скелястої чаші, повної камінних гостряків. А тепер відпочиньте трохи, доки подадуть вечерю.

Гобітів одвели в куточок і дали їм невисокий лежак, на якому, за бажання, вони могли поспати. Люди тим часом тихо, швидко та спокійно порядкували в печері. Зі стін познімали легкі стільниці, приладнали їх до підпор і розставили посуд. Він був здебільшого простий, без оздоб, але зроблений гарно й на совість: круглі тарілки, миски й великі тарелі з поливаної глини чи виточені зі самшиту, гладенькі й охайні. Зрідка траплялися кубки чи чаші з відполірованої бронзи, а біля місця Капітана посередині найдалшого столу поставили срібний келих.

Фарамир походжав між своїх воїнів, тихо розпитуючи кожного новоприбулого. Люди поверталися після гонитви за південцями, а ті, кого залишали розвідниками при дорозі, надходили останні. Вони доповіли про те, що трапилося з усіма південцями, крім велетенського *мумака*: яка доля спіткала його, ніхто сказати не брався. Ворог не давав про себе знати, ніде не видно було навіть орків-шпигунів.

– Ти, Анборне, нічого не бачив і не чув? – запитав Фарамир чоловіка, котрий прибув останнім.

– Е-е-е... ні, володарю, – відповів той. – Принаймні не орків. Але я бачив – чи мені привиділося – щось трохи дивне. Тоді саме запали глибокі сутінки, коли очі бачать усе більшим, аніж воно є насправді. Тому це могла бути звичайна білка...

Почувши це, Сем нашорошив вуха.

– ...Та якщо це так, то білка та була чорна і не мала хвоста. Я побачив тінь на землі, яка швидко скочила за дерево, коли я підійшов, і чкурнула вгору стовбуром так прудко, як жодна білка не зуміла би. Ти не хочеш, аби ми вбивали диких звірів без потреби, а я подумав, що то просто тварина, тож і не став стріляти. Усе одно було надто темно, щоби стріла влучила

точно в ціль, а та істота умлівіч гайнула в морок серед листя. Проте я ще хвилинку постояв там, бо все це здалося мені дивним, а потому поквапився назад. Мені причулося, наче та потвора засичала на мене згори, коли я відвернувся. Певно, просто величенька білка. Можливо, якась звірина з Морок-лісу під тінню Безіменного забрела в наші краї. Там у них, подекують, водяться чорні білки.

– Можливо, – мовив Фарамир. – Але це було би недобрим знаком. Нам в Ітілені не потрібні прибуди з Морок-лісу.

Семові здалося, що Капітан, говорячи це, крадькома зиркнув на гобітів, але він промовчав. Вони з Фродо трохи полежали, спостерігаючи за полум'ям смолоскипів і за людьми, котрі ходили туди-сюди й перемовлялися хрипкими голосами. Тоді Фродо раптом заснув.

А Сем сперечався сам зі собою, мудруючи на всі лади. «З Фарамиром усе гаразд... – думав він, – а може, й ні. Гарні слова часом приховують підле серце». Гобіт позіхнув. «Я міг би тиждень проспати, і тоді мені би поліпшало. Та і що я можу вдіяти, якщо не спатиму, один-однісінький я серед усіх цих дужих людей? Нічого, Семе Груничу; але ти все одно мусиш не спати». І він сяк-так спромігся не заснути. Світло у дверях потьмяніло, сіра завіса спадних струменів згасла і розчинилась у мороці, що дедалі густішав. Але гомін води не стихав ані на мить, не змінюючи тону ні вранці, ні ввечері, ні вночі. Вона дзюрчала та шепотіла про сон. Сем аж пальцями притримував повіки, щоби вони не заплющилися.

Аж ось засвітили багато смолоскипів. Відкоркували барильце вина. Дістали наготовані заздалегідь запаси. Люди набирали воду з водоспаду. Дехто мив руки в ночвах. Фарамирові принесли широку мідну чашу та білий рушник, і він умився.

– Розбудіть наших гостей, – наказав, – і принесіть їм води. Час попоїсти.

Фродо сів, позіхнув і потягнувся. Сем, не звиклий, аби йому прислужували, здивовано поглянув на високого чоловіка, котрий, уклонившись, тримав перед ним посудину з водою.

– Постав-но це на землю, якщо твоя ласка, пане! – сказав Сем. – Так і мені, й тобі буде легше.

Потому, вразивши та потішивши того чоловіка, занурив голову в холодну воду, похлюпав на шию і на вуха.

– То у вашому краї заведено мити голову перед вечерею? – запитав чоловік, котрий чекав на гобітів.

– Ні, перед сніданком, – відповів Сем. – Але коли мало спиш, то холодна вода на шию – це все одно, що дощ на зів'яле листя латуку. Ну, от! Тепер я протримаюся без сну достатньо довго, щоби перекусити.

Тоді гобітів повели до їхніх місць біля Фарамира – до бочок, накритих для зручності шкірами та значно вищих за лавки воїнів. Перш ніж узятися до їжі, Фарамир і всі його люди повернулися обличчям до заходу та хвилинку помовчали. Капітан дав знак Фродо і Семові, щоби й вони вчинили так само.

– Ми завжди робимо так, – пояснив він, коли всі посідали, – дивимось у бік Нуменору, якого не стало, й Ельфійського Дому, який досі існує, і в бік того, що по той бік Ельфійського Дому та що пробуватиме вічно. У вас такого затрапезного звичаю немає?

– Ні, – відказав Фродо, несподівано для себе почувачись селюком і невігласом. – Однак, якщо ми в когось гостюємо, то кланяємося господареві, а поївши – встаємо і дякуємо йому.

– І ми теж, – мовив Фарамир.

Після усіх мандрів, таборів і самотніх днів у нетрях ця вечерея здалася гобітам справжнісіньким бенкетом: пити ясно-жовте вино, прохолодне і запашне, їсти хліб із маслом, солоне м'ясо та сушені фрукти і смачний рум'яний сир, до того ж – чистими руками, ножами і з чистих тарілок!.. Ані Фродо, ні Сем не відмовлялися ні від чого, навіть коли їм пропонували першу, а згодом і другу порцію. Вино текло по їхніх судинах і стомлених кінцівках, їх переповнювали така радість і полегкість, яких вони не відчували, відколи вийшли зі землі Лорієн.

Коли всі повечеряли, Фарамир провів гобітів углиб печери, до частково відокремленого завісами затишного куточка; туди принесли крісло та два стільці. У ніші палахкотіла маленька керамічна лампадка.

– Невдовзі ви, напевно, захочете спати, – мовив він, – особливо добрий Семвайз, який перед вечерею ні на мить не склепив повік – чи то боявся, що затупиться вістря шляхетного голоду, чи то він мене боявся, того я не знаю. Та спати відразу після їжі – не здорово, а сон приходить швидко. Нумо, побесідуймо часинку. На шляху з Рівендолу вам, звісно, трапилася безліч вартих уваги речей. І ви, можливо, теж захочете дізнатися дещо про нас і про ті землі, де ви нині перебуваєте. Розкажіть же мені про Боромира, мого брата, і про старого Мітрандіра, і про прекрасний народ Лотлорієну.

Фродо вже не хотів спати і волів побалакати. Але, попри те, що їжа й вино заспокоїли його, пильності він не втратив. Сем посміхався сам до себе і мугикав, тому спершу, щойно Фродо заговорив, задовольнявся тільки тим, що слухав і лише зрідка наважувався на схвальні вигуки.

Фродо розповів безліч легенд, хитро ухиляючись від опису виправи Загону та Персня, зате охоче говорив про звитяжну роль, яку Боромир відігравав у всіх їхніх пригодах: про боротьбу з вовками у нетрях, про сніги на Карадрасі, про копальні Морії, де згинув Гандальф. Особливо зворушила Фарамира історія про бій на мості.

– Боромир, напевно, роздратувався через те, що довелося тікати від орків, – сказав він, – чи навіть од тієї істоти, яку ти згадав, – Бальрога, – хоча мій брат, мабуть, пішов останнім.

– Останнім, – підтвердив Фродо. – Та Арагорн змушений був очолити нас. Після Гандальфової загибелі він єдиний знав шлях. Однак, якби нас – тих, про кого їм слід було дбати, – було менше, я не думаю, що він і Боромир утікали б.

– Можливо, було би краще, якби Боромир зірвався з моста разом із Мітрандіром, – сказав Фарамир, – а не йшов назустріч своїй долі, що чекала на нього вище від водоспаду Раурос.

– Можливо. Та зараз ти розкажи мені про свої пригоди, – відказав Фродо, вкотре змінюючи русло бесіди.

– Я би хотів якнайбільше довідатися про Мінас-Ітіл та Осгіліат, а також про безсмертний Мінас-Тіріт. На що ти покладаєш надію для свого міста в цій довгій війні?

– Яка наша надія? – перепитав Фарамир. – Ми вже давно втратили надію. Елендилів меч, якщо він справді повернувся, може знову її відродити, проте не думаю, що він досягне більшого, ніж просто відтермінує страшний день, – хіба би наспіла несподівана допомога від ельфів чи від людей. Бо Ворог зростає на силі, а ми занепадаємо. Слабкий ми народ, осінь без весни... Люди з Нуменору осіли всюди на узбережжях і в тих регіонах Великих Земель, які мали вихід до моря, та потому здебільшого навернулися до зла чи впали у безум. Багатьох із них причарували Темрява і чорна магія; дехто з головою поринув у неробство та спокій, а інші воювали між собою, доки їх, безпорадних, захопили дикі люди... Ніде не сказано, що в Гондорі коли-небудь практикували жахливі чари чи що там коли-небудь звеличували Безіменного; тож давня мудрість і краса, привезені зі Заходу, ще довго панували і досі не знищені у володінні синів Елендила Прекрасного. Та, незважаючи на це, Гондор сам став першопричиною свого занепаду, поступово впадаючи у старече слабоумство і вважаючи, що Ворог – якого лише прогнали, а не знищили – спить... Смерть завжди була

поруч, адже нуменорці, як і у прадавньому королівстві, що його вони так само втратили, мріяли жити вічно й не змінюватися. Королі споруджували гробниці, розкішніші за оселі живих, до давніх імен у родових списках ставилися трепетніше, ніж до імен власних синів. Бездітні володарі сиділи у ветхих залах, міркуючи про геральдику; зморщкуваті мудреці в потаємних кімнатах виготовляли еліксири, які мали непересічну силу, чи допитували зірки у високих холодних вежах. Але останній король із династії Анаріона вже не мав нащадка... Проте намісники були розважливіші за монархів, їм частіше щастило. Розважливіші – бо поповнили лави наших воїнів здорованими з морських узбереж і загартованими горянами з Еред-Німрайсу. Й уклали перемир'я з гордими народами Півночі, які часто нападали на нас, – людьми нестримної відваги, котрі доводяться нам далекими родичами, на відміну від диких східнян чи жорстоких гарадримів... І трапилося так, що у дні Намісника Кіріона Дванадцятого (а мій батько є вже аж двадцять шостим) вони приїхали, й допомогли нам, і на широкій Луці Келебранту розбили ворогів, котрі захопили наші північні провінції. То були рогірими, як ми їх називаємо, господарі коней, і ми подарували їм луки Каленардону, що відтоді отримали назву Роган, бо територія та тривалий час була малозаселена. Тож вони стали нашими союзниками, і завжди були вірні нам, і допомагали у скрутні, й охороняли наші північні кордони та Роганську Ущелину... Рогірими почасти перейняли наші знання та звичаї, їхні володарі за потреби розмовляють нашою мовою; та здебільшого вони таки йдуть слідами своїх праотців і тримаються власної історії, а між собою говорять власною північною мовою. Та ми любимо їх: високих мужів і вродливих жінок, котрі звитягою не поступаються чоловікам, золотоволосих, яснооких і сильних: вони нагадують нам про зорю людства, про людей у Прадавні Часи. Утім, наші знавці премудрості твердять, що рогірими звіку-правіку споріднені з нами, бо походять із тих самих Трьох Людських Домів, звідки первісно ведуть свій рід нуменорці; можливо, рогірими є нащадками не самого ельфодруга Гадора Златоглавого, а тих із його народу, хто не прислухався до поклику та не поплив за Море... Люди ж, за нашим ученням, поділяються так: Високі, або ж Люди Заходу, себто нуменорці; Середні Народи, або ж Люди Сутінків, як-от рогірими та їхні родичі, котрі досі мешкають далеко на Півночі; та Дикуни, Люди Темряви... Проте зараз не лише рогірими уподібнилися до нас, плекаючи ремесла та шляхетність, а й ми уподібнилися до них і вже ледве чи й можемо претендувати на титул Високих. Ми стаємо Середнім Народом зі Сутінків, тільки маємо найглибшу пам'ять. Адже, як і рогірими, цінуємо тепер війну та відвагу як окремі коштовні чесноти, як розвагу і результат; і хоча ми ще вважаємо, що воїн мусить знати й уміти значно більше, ніж просто опанувати мистецтво володіти зброєю та вбивати, ми, проте, цінуємо воїна понад усіх інших ремісників. Така потреба наших днів. Таким був і мій брат, Боромир, – муж хоробрий, а відтак, найкращий син Гондору. Він і справді був дуже відважний: за довгі роки жоден спадкоємець із Мінас-Тіріта не трудився так затято, не мчав, наче вихор, у бій, не видобував таких громових нот із Величного Рога, – Фарамир зітхнув і на мить замовк.

– У всіх своїх розповідях ти майже не згадував про ельфів, пане, – озвався Сем, раптом осмілівши.

Він помітив, що Фарамир шанобливо говорив про них, і це навіть більше, ніж його люб'язність, його їжа та вино, здобуло Семову повагу й угамували підозри.

– Так, справді, пане Семвайзе, – відповів Фарамир, – я не розуміюся на ельфійській премудрості. Але ти зачепив іще один фрагмент історії нашої зміни, занепаду від Нуменору до Середзем'я. Вам, напевно, відомо – якщо Мітрандір був вашим побратимом і ви розмовляли з Ельрондом, – що едаїни, Отці Нуменорців, боролися пліч-о-пліч із ельфами під час перших воєн і у винагороду за це отримали королівство посеред Моря, з якого видно було Ельфодім. Однак у Середземні у дні темряви люди й елфи відчужились одні від одних

через підступність Ворога та через ті повільні зміни, які з часом вели кожен рід усе далі й далі його окремою дорогою. Зараз люди бояться ельфів і сумніваються в них, але мало про них знають. І ми тут, у Гондорі, уподібнилися до інших людей, уподібнилися до роганців, бо навіть вони, недруги Темного Володаря, уникають ельфів і згадують про Золотий Ліс із жахом... Але серед нас і досі є ті, котрі час од часу зустрічаються з ельфами: вряди-годи люди таки навідуються потайки до Лорієну, хоча мало хто повертається звідтіля. Я – не з таких. Я переконаний, що нині смертним небезпечно навмисно прагнути зустрічі зі Старшим Народом. Але таки заздрю вам, адже ви бесідували з Білою Пані.

– Володарка Лорієну! Галадріель! – скрикнув Сем. – Тобі варто було би її побачити, справді варто, пане. Я лише гобіт і вдома садівникую, пане, коли ти розумієш, про що я, тому не знаюся на поезії... на тому, щоби її складати, – ну, може, хіба що якісь смішні куплети, іноді... дуже рідко, та аж ніяк не справжню поезію, – тому не годен до ладу пояснити, що маю на увазі. Це треба співати. Для цього тобі потрібен Бурлака, тобто Арагорн, чи старий пан Більбо. Та я хотів би скласти про неї пісню. Вона прекрасна, пане! Чудова! Часом схожа на могутнє квітуче дерево, часом – на білу квіточку нарциса, така маленька й тендітна. Тверда, мов діамант, і лагідна, мов місячне світло. Тепла, як проміння сонця, холодна, як іній на зорях. Горда та далека, неначе снігова гора, і весела, як усі дівчата, котрих мені доводилося бачити навесні зі стокротками у волоссі. Та це – тільки купка безглузвих слів, які геть не влучають у ціль.

– Тоді вона воістину чудова, – сказав Фарамир. – Небезпечно вродлива.

– Не певен, чи *небезпечно*, – відказав Сем. – Мене вражає, що чужинці, принісши небезпеку зі собою до Лорієну, дивуються з того, що застають її там, куди самі ж її доправили. Та Галадріель, мабуть, і справді можна вважати небезпечною, адже вона дуже сильна. Можна, ну... розбитись об неї на друзки, мов корабель об скелю; чи втонути, як гобіт у річці. Та ні скеля, ні річка ні в чому не винні. Тож Боро... – він затнувся і почервонів.

– Так? *Тож Боромир* – ти хотів сказати? – запитав Фарамир. – До чого ти хилиш? Що він приніс зі собою свою загибель?

– Атож, пане, дуже перепрошую, хоча він і був гарною людиною, твій брат, якщо мені дозволено буде так сказати. Але ти весь час ішов за теплим слідом. Так-от, я стежив за Боромиром і прислухався до його слів упродовж цілої дороги від Рівендолу, – дбаючи про свого господаря, ти ж розумієш, а не через бажання нашкодити Боромирові, – й думка моя така: в Лорієні він уперше виразно збагнув те, про що я здогадався раніше, – чого хоче. Щойно він побачив його вперше, Боромир захотів заволодіти Перснем Ворога!

– Семе! – нажахано скрикнув Фродо.

Гобіт було на хвилинку поринув глибоко у власні думки, аж ось раптом спам'ятався, хоч і надто пізно.

– Рятуйте! – пробелькотів Сем, збліднувши, а потім умить побуряковівши. – І знову я! *Щойно розтулиш свого великого ротяку, запхай туди ногу*, – частенько казав мені Батечко, і був правий. Ой біда, біда-бідонька!.. А тепер послухай-но мене, пане! – він повернувся до Фарамира, зібравши докупи всю свою мужність. – Навіть не намагайся скористатися зі своєї переваги над моїм господарем тільки тому, що його слуга – дурень. Ти красно говорив увесь час, приспав мою пильність, розповідаючи про ельфів і все таке. Та *людина красна не словами, а ділами*, як кажуть у нас. От і маєш нагоду показати себе.

– Здається, так, – мовив Фарамир, повільно і дуже м'яко, дивно всміхаючись. – От вона де – відповідь на всі загадки! Єдиний Перстень, який вважали зниклим із цього світу. Боромир спробував забрати його силоміць? А ви втекли? І довго бігли... до мене! І ось ви спіймалися мені тут, у нетрях: двоє півмірків, і військо вірних мені людей, котрі відгукнуться на перший поклик, і Перстень Перснів. Оце так подарунок долі! Нагода для Фарамира, Капітана Гондору, показати себе! Ха!

Він підвівся, високий і суворий, сірі його очі блищали.

Фродо та Сем посхоплювалися зі стільців і стали пліч-о-пліч, притулившись спиною до стіни та похапцем намацуючи руків'я мечів. Запала тиша. Усі люди в печері припинили

розмови і здивовано вступились у них. Але Фарамир знову сів у крісло й почав тихенько сміятись, а тоді раптом посуворішав.

– Шкода Боромира! Випробування було надто болюче! – сказав він. – Як же ви поглибили мою скорботу, ви, двоє дивних заброд із далекого краю, котрі несуть загрозу для людей! Одначе ви гірше розумієтеся на людях, аніж я – на півмірках. Ми, гондорці, завжди кажемо правду. Ми рідко вихваляємося, та потім або виконуємо сказане, або помираємо, намагаючись виконати. Пригадуєш, я сказав, що *не взяв би цієї речі, навіть якби вона лежала при дорозі*. Навіть якби я був таким чоловіком, котрий міг би її жадати, я, навіть не знаючи достеменно, що то за річ, але вимовивши ті слова, однаково прийняв би їх за клятву і додержав би їх... Але я не є таким чоловіком. Можливо, я просто розважливий і знаю, що існують небезпеки, від яких людині слід триматися якнайдалі. Сидіть собі спокійно! Радій, Семвайзе. Якщо, по-твоєму, ти бовкнув зайве, то вважай, що так судилося. Ти маєш чуйне та вірне серце, яке бачить краще, ніж твої очі. Бо, хоча це і здається дивним, вам нічого не загрожує – попри те, що тепер я все знаю. Можливо, це навіть допоможе твоєму улюбленому панові. Обернеться на добро для нього, якщо я здатен бодай чимось посприяти. Тому радій. І не згадуй надалі про цю річ уголос. Годі й одного разу.

Гобіти опустили на свої стільці й сиділи дуже тихо. А воїни продовжили пити і розмовляти, подумавши, що їхній Капітан трохи пожартував із маленькими гостями, та й годі.

– Ну, Фродо, тепер ми нарешті порозумілися, – сказав Фарамир. – Якщо ти прийняв цей тягар усупереч власному бажанню, скорившись проханню інших, то я тобі співчуваю та шаную. А ще дивуюся: переховувати цю річ і не скористатися нею. Ви для мене – новий народ і новий світ. Невже цілий ваш рід такий самий, як ви? Тоді, певно, ваша земля – то край спокою та насолоди, де садівники живуть у високій пошані.

– Не все там аж так чудово, – відказав Фродо, – проте садівників і справді шанують.

– Але й тамтешній народ, певно, стомлюється навіть у своїх садах, як і все під Сонцем цього світу. Ви ж далеко від дому і геть виснажені. Тож досить на сьогодні. Спіть – обоє – спокійно, якщо зможете. Не бійтеся! Я не хочу ні бачити його, ні торкатися до нього, ні знати про нього більше, ніж мені вже відомо (а знаю я чимало), хіба тільки доля зажене мене в пастку і я не пройду випробування, яке витримав Фродо, син Дрого. Ну ж бо, відпочивайте... Проте спершу, якщо ваша ласка, скажіть мені лише, куди ви хочете йти і що робити. Я-бо мушу спостерігати, вичікувати і думати. Час минає. Уранці кожен із нас повинен без зволікання стати на призначений для нього шлях.

Коли потрясіння від переляку минулося, Фродо відчув, що тремтить. Потому його, мовби хмара, огорнула нездоланна втома. Він уже не мав снаги щось удавати чи чинити опір.

– Мій намір – шукати шлях до Мордору, – ледве чутно проказав гобіт. – Я ішов до Горгороту. Адже мушу знайти Гору Вогню й укинути цю річ у безодню Судьби. Так наказав Гандальф. Але я не певен, що мені пощастить туди дістатися.

Якусь мить Фарамир вдивлявся в нього з похмурим подивом. А тоді зненацька підхопив на руки, бо Фродо поточився, лагідно підняв, переніс на ліжку, вклав його і гарненько вкутав. І гобіт відразу ж міцно заснув.

Поруч стояло ще одне ліжка – для слуги Фродо. Сем спершу трохи вагався, а потому низько вклонився:

– Добраніч, Капітане, пане мій, – сказав він. – Ти скористався нагодою.

– Невже? – перепитав Фарамир.

– Так, пане, і показав себе надзвичайно шляхетним.

Фарамир усміхнувся.

– А з тебе, пане Семвайзе, вийшов чудовий слуга. Утім, ні: похвала того, хто і сам

гідний похвали, вища за будь-які віддяки. Однак мій учинок не заслуговує на похвалу. Мене не відвідала спокуса чи охота вчинити інакше, ніж я вчинив.

– Ох, пане, знаєш, – мовив Сем, – ти казав, що мій господар має дещицю ельфійського духу, і це сказано добре та справедливо. Проте ось що я скажу тобі: ти теж маєш дещицю такого духу, пане, що нагадує мені про, про... ну, про Гандальфа... про чарівників.

– Можливо, – відповів Фарамир. – А може, й на тебе зійшов дух далекого Нуменору. Добраніч!

Розділ 6 Таємниче озеро

Фродо прокинувся і побачив схиленого над собою Фарамира. На секунду в нього зринули колишні страхи, тож гобіт сів і відсахнувся.

– Не треба боятись, – озвався Фарамир.

– Уже ранок? – запитав Фродо, позіхаючи.

– Ще ні, проте ніч уже закінчується, повний місяць сідає. Хочеш піти й подивитися на нього? Я хотів би з тобою порадитися про щось. Пробач, що довелося тебе розбудити, але ж ти підеш зі мною?

– Піду, – відказав Фродо, підводячись, і аж затрусився, вилізши з-під теплої ковдри та шкір.

У печері не горіло ні світелка й було холодно. Гобіт накинув плащ і подався за Фарамиром.

Сем, якого зненацька розбудив інстинкт охоронця, побачивши порожнє ліжко свого господаря, зірвався на ноги. Потому розгледів дві темні постаті: Фродо та ще якогось чоловіка, – що вимальовувалися на тлі пройми під аркою, крізь яку струменіло каламутно-біле світло, і поквапився за ними, минаючи ряди людей, котрі спали на сінниках уздовж стіни. Проходячи повз вхід до печери, він помітив, що Завіса наче перетворилася на сліпучий серпанок зі шовку, перлин і срібних прожилок – підталих бурульок місячного світла. Та Семові було ніколи милуватися нею: він, не спиняючись, звернув убік і поспішив слідом за господарем до вузьких дверей у стіні печери.

Попервах вони йшли чорним коридором, потому піднялися нагору безліччю вологих сходинок і опинилися на невеликому рівному майданчику, вирубаному в камені й освітленому тьмяним небом, яке мерехтіло високо над головою крізь отвір довгої глибокої шахти. Від майданчика вели ще два сходові марші: один тягнувся вгору, ніби аж до стрімкого берега потоку, а інший повертав ліворуч. Ним вони й пішли. Сходи спіраллю звивались угору.

Нарешті всі троє вийшли з кам'яної темряви і роззирнулися. Вони опинилися на широкій пласкій кручі без огорожі чи поручнів. Праворуч і на схід од них шумів бурхливий потік, перестрибуючи з тераси на терасу, а тоді, здолавши стрімкий поріг, темною водяною масою, поцяткованою шумовинням, вливався в канал із гладенькими рукотворними стінами та, вируючи і скаженіючи майже в них під ногами, прямовисно зривався з гребеня гори у порожнечу, що зяяла ліворуч. Понад краєм вирви стояв чоловік і мовчки дивився вниз.

Фродо повернувся, стежачи за гнучкими шиями-струменями води, які звивались і пірнали у плесо. А тоді звів погляд і подивився в далечінь. Світ був тихий і холодний, ось-ось мав зайнятися світанок. Оддалік на Заході сідав повний місяць, круглий і білий.

Унизу, в розлогій долині, переливалися молочні тумани – безкрайні простори срібної мли, попід якою котив свої прохолодні нічні води Андуїн. За ними вставала непроглядна темрява, інколи в ній спалахували холодні, гострі, далекі та білі, наче зуби привидів, шпилі Еред-Німрайсу – Білих Гір королівства Гондор зі шапками вічних снігів.

Фродо часинку постояв там, на високому камені, й по шкірі йому побігли мурашки, бо він згадав про своїх давніх побратимів, котрі десь у цих нескінченних нічних землях брели, чи спали, чи вже лягли трупом, сповиті в туман. І навіщо його покликали сюди, вирвавши зі сонного забуття?

Сем теж прагнув почути відповідь на це запитання і не стримався, щоби не прошепотіти лише – як він гадав – на вухо своєму господареві:

– Гарний тут краєвид, еге ж, пане Фродо, тільки від нього замерзає навіть серце, не те що кістки! Що відбувається?

Фарамир почув і відповів.

– Захід місяця над Гондором. Прекрасний Ітіл, покидаючи Середзем'я, шле прощальний погляд сивим пасмам старого Міндоллуїну. Це видовище вартує кількох дрижаків. Але я привів вас подивитися не на це – хоча щодо тебе, Семвайзе, то тебе я взагалі не кликав і ти зараз розплачуєшся за свою підозріливість. Ковток вина, гадаю, трохи поліпшить наше становище. Ну ж бо, погляньте!

І він подався вгору повз мовчазного вартового на темному гребені, Фродо рушив слідом. Сем відстав. Він і без того вже почувався непевно на цьому високому мокрому виступі. Фарамир і Фродо подивились униз. Аж ген-ген під ними білясті води стікались у пінисту чашу, а згодом темними кучерями звивались у глибокому овалному басейні серед скель, доки знову знаходили собі шлях на волю крізь вузьку браму і мчали геть, збиваючи бризки та плюскочучи, до спокійних і майже рівних русел. Скісні місячні промені досі падали до підніжжя водоспаду та вигравали на брижах у басейні. Раптом Фродо помітив маленьку темну істоту на найближчому березі, та не встиг її роздивитися: тієї самої миті вона пірнула і зникла у вирі та клекоті водоспаду, гостро розтинаючи воду, – як стріла чи загострений камінь.

Фарамир повернувся до чоловіка, котрий стояв поряд із ними.

– Ну, що ти тепер на це скажеш, Анборне? Це білка чи рибалочка? Невже в темних ставках Морок-лісу водяться чорні рибалочки?

– Це не пташка, хоч ким є та істота, – відповів Анборн. – У неї чотири кінцівки, й пірнає вона, як людина; та ще й робить це вельми майстерно. Чого вона там шукає? Може, шляху нагору за Завісу, до наших схованок? Здається, нас урешті викрито. У мене зі собою лук, а на обох берегах я поставив інших лучників, не менш вправних за мене. Чекаємо лише твого наказу стріляти, Капітане.

– Стріляти нам? – запитав Фарамир, рвучко повернувшись до Фродо.

Фродо секунду помовчав, а тоді сказав:

– Ні! Ні! Благаю вас, не стріляйте.

Якби Сем наважився, то крикнув би: «Так!» – швидше та голосніше за свого пана. Він не бачив, але з їхніх слів чудово зрозумів, на кого всі дивляться.

– Отже, ти знаєш, що то за істота? – сказав Фарамир. – І тепер, коли ти все побачив, скажи мені, чому я маю її пощадити? Під час наших бесід ти і словом не обмовився про свого волоцюгу-спільника, тож я ненадовго лишив його у спокої. З ним можна було зачекати, доки його впіймають і приведуть до мене. Я вирядив на пошуки цієї істоти своїх найвправніших мисливців, але вона вислизала від них і не потрапляла їм на очі аж дотепер. Лише цей Анборн побачив її вчора, коли сутеніло. Та цього разу твій спільник учинив більш страхотливий злочин, аніж гонитва за кроликами по верховинах: наважився прийти до Геннет-Аннуну, – тому відтепер він приречений. Дивує він мене: такий хитрий і тасмничий, а ловить рибу в озері просто під нашим вікном. Невже думає, що люди безтурботно сплять цілісіньку ніч? Чому він так поводиться?

– Гадаю, на це запитання можуть бути дві відповіді, – відказав Фродо. – По-перше, він

мало знає людей, і, хоча це створіння справді дуже хитре, ваше пристановище так надійно захищене, що бідолаха, либонь, і не підозрює, що тут переховуються люди. А по-друге, думаю, сюди його притягло бажання, значно сильніше за обережність.

– Притягло сюди, кажеш? – повторив Фарамир, переходячи на шепіт. – Може, він... невже він знає про твій тягар?

– Авжеж. Він і сам носив його багато літ.

– *Він* носив його? – Фарамирові аж дух забило від подиву. – Переді мною постає дедалі більше хитромудрих загадок. Отже, ця істота женеться за ним?

– Можливо. Мій тягар для нього багато вартує. Проте я не це мав на увазі.

– Що ж цей виродок тут шукає?

– Рибу, – сказав Фродо. – Поглянь!

Вони обоє подивилися на темний став. Маленька чорна голова з'явилася при далекому боці басейну, вигулькнувши за мить перед тим із глибокого мороку скель. Потому зненацька щось срібно блиснуло, пустивши кола дрібного ряботиння. Голова попливла до краю, а тоді схожа на жабу постать із дивовижною зграбністю вилізла з води на берег. Сіла й одразу взялася шматувати зубами дрібну срібну рибину, що мінилася барвами, коли її обертали, – останні промені місяця падали сюди з-поза кам'яної стіни басейну на краю озера.

Фарамир ледве чутно засміявся.

– Риба! – сказав він. – Цей голод не такий уже й небезпечний. А може, й небезпечний: за рибу зі ставу біля Геннет-Аннріу він таки поплатиться всім, що має.

– Я вже прицілювся, – озвався Анборн. – То мені стріляти, Капітане? Той, хто приходить сюди непроханим, заслуговує на смерть, – такий наш закон.

– Зачекай, Анборне, – сказав Фарамир. – Це складніше питання, ніж здається спершу. Що ти можеш зараз мені повісти, Фродо? Навіщо нам милувати його?

– Ця істота нещасна та голодна, – відповів Фродо, – і не знає, що їй загрожує. І Гандальф, ваш Мітрандір, наказав би тобі не вбивати його ні за це, ні за будь-що інше. Він і ельфам заборонив убивати його. Я не можу до ладу пояснити чому, а те, про що здогадуюся, не годен висловити тут відкрито. Проте ця істота якимось чином пов'язана з моїм завданням. Перш ніж ти знайшов і забрав нас, він був моїм провідником.

– Твоїм провідником! – здивувався Фарамир. – Що далі, то більше чудасій! Я багато на що здатен заради тебе, Фродо, та одного гарантувати не можу: ледве чи ми дозволимо цьому лукавому мандрівникові вільно піти звідси, щоби долучитися до тебе згодом, якщо йому захочеться, чи щоби його схопили орки, а він розповів їм геть усе, що знає, під страхом тортур. Його слід убити чи полонити. Так, або негайно взяти в полон, або вбити. Адже впіймати цю слизьку потвору, що має багато личин, можна лише пришпилити до скелі опереною стрілою.

– Дозвольте мені тихцем спуститися до нього, – сказав Фродо. – Можете натягнути тятиви і застрелити хоч би й мене разом із ним, якщо я не виправдаю ваших очікувань. Я не втечу.

– Іди, проте не барися! – погодився Фарамир. – Якщо він виплутається з цієї пригоди живим, то буде тобі вірним слугою до кінця його безталанних днів. Одведи Фродо до берега, Анборне. Ідть тихо. У тієї істоти дуже чутливі ніс і вуха. Дай мені свій лук.

Анборн щось буркнув і перший рушив звивистими східцями вниз до майданчика, відтак угору іншими сходами, доки, врешті-решт, вони з Фродо дісталися до вузького лазу, густо зарослого чагарником. Нишком пробравшись крізь нього, Фродо опинився на верхівці південної кручі понад озером. Було темно, і водоспад тьмяно сірів, відбиваючи лишень останній місячний відсвіт зі західного неба. Гобіт не бачив Голума. Тому ступив кілька кроків уперед. Анборн крадькома ішов слідом.

– Не спиняйся! – прошепотів він на вухо гобітові. – Обережно, праворуч дуже небезпечно. Якщо впадеш в озеро, тобі не допоможе ніхто, крім твого друга-рибалки. І не забувай, що поблизу є лучники, хоча ти їх і не бачиш.

Фродо поповз далі, по-голумськи намацуючи шлях і балансуючи з допомогою рук. Скелі довкола були здебільшого плоскі та гладенькі, проте слизькі. Він спинився, прислухаючись. Спершу не почув нічого, крім невпинного гомону водоспаду. Тоді раптом уловив по переду, зовсім недалеко, тихеньке сичання.

– Риба, сссмачненька риба. Білий Лик заховався, без цінний мій, нарешті заховався, сссаме так. Тепер можна ссспокійно з'їссти рибу. Ні, не ссспокійно, безцінний. Бо Безцінний зник, так, зник. Бридкі гобітси, поганці гобітси. Пішли і залишили нас, *голум*; і Безцінний пропав. Тільки нещасний Сссмеагол, сссам-сссамісссінський. Нема Безцінного. Погані люди, вони забрали його, вкрали мого Безцінного. Злодії. Ми ненавидимо їх. Риба, сссмачненька риба. Зробить нас сссильними. Зробить очі зіркішими, а пальці – міцнішими, так. Задушити їх, безцінний. Задушити їх уссіх, так, щойно трапиться нагода. Сссмачненька риба. Сссмачненька риба!

Сичання не вгавало, воно долинало майже так само безперервно, як гомін водоспаду, впереміж із приглушеним варняканням і ковтками. Фродо прислухався, і його аж тіпало від жалю та від огиди. Він хотів покласти край відразливому сичанню й уже ніколи не чути цього голосу. Анборн був одразу за ним. Фродо міг підповзти до нього і попросити, щоби той наказав лучникам стріляти. Вони, либонь, підібралися досить близько, доки Голум жадібно їв, утративши пильність. Єдиний влучний постріл – і Фродо позбудеться цього злочасного голосу навіки. Але ж ні, Голум тепер мав на нього право. Слуга має певне право на свого господаря, навіть якщо служить йому зі страху. Вони потонули би на Мертвих Болотах, якби не Голум. До того ж, гобіт був цілком певен, що Гандальф не схвалив би цього.

– Смеаголе! – гукнув він тихо.

– Риба, сссмачненька риба, – відказав голос.

– Смеаголе! – гукнув гобіт, уже гучніше.

І голос замовк.

– Смеаголе, хазяїн прийшов по тебе. Хазяїн тут. Ходімо, Смеаголе!

Замість відповіді долинуло тільки приглушене сичання чи, можливо, вдих.

– Ходімо, Смеаголе! – повторив Фродо. – Ми в небезпеці. Люди вб'ють тебе, якщо застануть тут. Ходімо вже, якщо хочеш уникнути смерті. Йди до хазяїна!

– Ні! – відказав голос. – Нехороший хазяїн. Залишає бідного Смеагола й іде зі своїми друзями. Хазяїн може почекати. Смеагол іще не доїв.

– Немає часу! – наполягав Фродо. – Бери рибу зі собою. Ходімо!

– Ні! Треба спочатку впоратися з рибою.

– Смеаголе! – розпачливо сказав Фродо. – Безцінний розлютиться. Я візьму Безцінного і скажу: нехай він ковтне кісточку й удавиться. Ти ніколи вже не їстимеш риби. Ходімо, Безцінний чекає!

У відповідь пролунало пронизливе сичання. І тієї самої миті з темряви з'явився Голум, повзучи на всіх чотирьох, наче покараний пес, якого нарешті покликав господар. У роті він тримав надкушену рибу, а ще одну стискав у руці. Він підійшов уприут до Фродо, мало не тицьнувшись йому носом до носа, і понюхав його. Каламутні очі Голума виблискували. Він вийняв рибу з рота і встав.

– Славний хазяїн! – прошепотів Голум. – Славний гобіт, повернувся до нещасного Смеагола. Добрий Смеагол іде. Ходімо, ходімо швидше, так. Крізь дерева, поки не видно Ликів. Так, нумо, ходімо!

– Так, ми підемо, незабаром, – сказав Фродо. – Та не відразу. Я піду з тобою, як і обіцяв. І знов обіцяю. Та не зараз. Ти ще в небезпеці. Я врятую тебе, тільки ти мусиш мені вірити.

– Ми мусимо вірити хазяїнові? – зі сумнівом у голосі перепитав Голум. – Чому? Чому ми не йдемо негайно? Де інший, брехливий і злий, гобіт? Де він?

– Онде там, – сказав Фродо, показуючи на водоспад. – Без нього я не піду. Ми мусимо повернутися до нього.

Фродо впав у розпач. Це вже надто нагадувало ошуканство. Насправді він боявся не того, що Фарамир дозволить убити Голума, а що накаже полонити і зв'язати нещасне створіння: тож учинок Фродо, без сумніву, здасться Смеаголові зрадою. Адже, напевно, змусити Голума зрозуміти чи повірити, що то був єдиний спосіб урятувати йому життя, Фродо не зможе ніколи. Що ще він може вдіяти? Лише бути вірним і якомога ближчим до обох сторін.

– Ходімо! – сказав гобіт. – Або Безцінний розгнівається. Ми повертаємося назад, угору за потоком. Гайда, гайда, ти йдеш перший!

Голум якийсь час плазував біля самого краю берега, підозріло щось винюхуючи. А тоді зненацька спинився й підвів голову.

– Там щось є! – сказав він. – Не гобіт.

І несподівано кинувся назад. У його вирячених очах мерехтіли зелені вогники.

– Хазззяїн! Хазззяїн! – сичав Голум. – Ззлий! Облудний! Брехливий!

Він сплюнув і випростав довгі руки з білими чіпкими нігтями. Враз позаду нього виросла велика чорна постать Анборна, який навалився на бридке створіння. Чимала дужа рука вхопила та міцно стиснула Голума за потилицю. Той викручувався на всі боки, неначе блискавиця, звивався, слизький і мокрий, неначе вугор, кусався та дряпався, мов кіт. Але з темряви виступили ще двоє чоловіків.

– Ані руш! – сказав один із них. – Або ж ми наштрикаємо в тебе стільки голок, що станеш схожим на їжака. Ані руш!

І Голум припинив пручатися, натомість почав скавувати й підвивати. Але воїни, не панькаючись із ним, зв'язали його.

– Легше, легше! – просив Фродо. – Він не такий сильний, як ви. Не завдавайте йому болю навмисне. Так він буде спокійніший. Смеаголе! Вони не зроблять тобі боляче. Я піду з тобою, і ніхто тобі не зашкодить. Або ж їм доведеться вбити мене теж. Вір хазяїнові!

У відповідь Голум повернувся і плюнув на нього. Люди підняли бранця, натягли йому на голову каптур і понесли.

Фродо чимчикував слідом, почувуючись у край нещасним. Вони пройшли через лаз за кущами, спустились униз сходами та коридорами назад до печери. Запалили два чи три смолоскипи. Люди заворушилися. Сем також був там і якимось дивно позирив на безформну ношу в руках воїнів.

– Злапав? – запитав у Фродо.

– Так. Тобто ні, не я схопив. Він сам прийшов до мене, бо спершу, боюся, довіряв мені. Я не хотів, аби його так скрутили. Сподіваюсь, усе обійдеться, проте ненавиджу такі ситуації.

– Я – теж, – погодився Сем. – Але нам ніколи не поталанить, поки той пройдисвіт живий.

У цю мить підійшов один із воїнів, кивнув гобітам і повів їх до алькову в глибині печери. Фарамир сидів у своєму кріслі, а над його головою знову світилась у ніші лампадка. Він дав гобітам знак сісти на стільцях біля нього.

– Принесіть гостям вина, – сказав капітан. – І приведіть до мене бранця.

Спочатку подали вино, а потім увійшов Анборн, несучи Голума. Він зняв бранцеві з голови каптур і поставив його на ноги, підтримуючи зі спини. Голум мружився, прикриваючи злість у погляді важкими збілілими повіками, і виглядав безмірно жалюгідно: з його мокрого тіла крапала вода, від нього тхнуло рибою (він досі стискав одну в руці); рідке волосся, наче брудні водорості, звисало з кістлявих надбрівних дуг, із носа текли соплі.

– Відпусти нас! Відпусти нас! – лепетав Голум. – Мотузка душить нас, так, душить нас, а ми нічого ні кому не зробили.

– Нічого? – перепитав Фарамир, дивлячись на горобаху проникливим оком, але обличчя його не виражало нічого: ні гніву, ні жалю, ні подиву. – Нічого? Ти справді ніколи

не зробив нічого такого, за що тебе слід було би зв'язати чи навіть покарати жорстокіше? На щастя, про це судити не мені. Проте сьогодні ти прийшов туди, де зайді загрожує смерть. Дорогою ціною дісталася тобі риба з цього озера.

Голум пожбував рибину геть.

– Ми не хочемо цієї риби, – сказав він.

– Дорого коштує не сама риба, – відказав Фарамир. – Смерть – це розплата за те, що ти прийшов сюди і побачив це озеро. Наразі я помилював тебе – на прохання Фродо, який каже, що принаймні від нього ти заслуговуєш на вдячність. Але і ти мушиш переконати мене. Як тебе звуть? І куди ти йдеш? Що за справи привели тебе сюди?

– Ми заблукали, заблукали, – відповів Голум. – Нема імені, нема справ, нема Безцінного, геть нічого. Тільки порожнеча. Тільки голод; так, ми голодні. Кілька маленьких рибин, огидних кістлявих маленьких рибин для бідолашної істоти, а кажуть, що нам смерть. Такі мудрі, авжеж, такі справедливі, дуже справедливі.

– Не надто мудрі, – зазначив Фарамир. – Але справедливі: таки-так, справедливі настільки, наскільки вистачає нашої незначної мудрості. Розв'яжи його, Фродо!

Фарамир витяг із-за пояса маленького складаного ножа і подав гобітові. Голум, хибно витлумачивши цей жест, пискнув і впав долі.

– Тихо, Смеаголе! – сказав Фродо. – Ти повинен мені вірити. Я не покину тебе. Відповідай правдиво, якщо можеш. Від цього тобі буде ліпше, а не гірше.

Він перерізав мотузки на зап'ястках і на щиколотках Голума й підвів його на ноги.

– Ходи сюди! – наказав Фарамир. – Поглянь на мене! Ти знаєш, як називається це місце? Ти вже бував тут раніше?

Голум неохоче зазирнув у Фарамирові очі, поволі звівши свої. Їхнє світло геть вигасло: порожні й тьмяні, вони на мить втупились у незмигний погляд гондорця. Запала мертва тиша. Потому Голум понурив голову, зігнувся і гнувся дедалі нижче, поки врешті впав на землю і покотився, б'ючись у конвульсіях.

– Ми не знаємо і не хочемо знати, – скиглив він. – Ніколи не приходили сюди й ніколи не повернемося.

– Твій дух має багато замкнених дверей і зачинених вікон, за якими безліч темних кімнат, – продовжив Фарамир. – Але ось мій присуд: зараз ти кажеш правду. Це добре для тебе. Якою клятвою ти згоден присягнути ніколи не повертатися сюди, а також ніколи ні словом, ані знаком не вказувати шляху до цієї печери жодній живій душі?

– Хазяїн знає, – сказав Голум, скося зиркнувши на Фродо. – Так, він знає. Ми дамо слово хазяїнові, якщо він нас урятує. Ми дамо Йому слово, так, – Голум підповз до ніг Фродо. – Урятуй нас, славний хазяїне! Смеагол присягає Безцінному, вірно присягає. Ніколи не приходити, ніколи не говорити, ні, ніколи! Ні, безцінний, ні!

– Ти задоволений? – запитав Фарамир.

– Так, – відповів Фродо. – А тобі доведеться або теж прийняти його присягу, або виконати те, що велить ваш закон. На більше не сподівайся. Та я пообіцяв, що, коли він прийде до мене, йому не зашкодять. І я не зламаю свого слова.

Фарамир на мить замислився.

– Що ж, гаразд, – нарешті озвався він. – Я передаю тебе твоєму господареві – Фродо, сину Дрого. Нехай він повідомить нас, що збирається з тобою робити!

– Але ж, Володарю Фарамире, – сказав Фродо, вклонившись, – ти й сам іще не повідомив нас, що збираєшся робити зі згаданим тут Фродо, тож наразі, доки це не з'ясовано, він не годен спланувати нічого щодо себе чи щодо своїх супутників. Ти відклав своє рішення до ранку, й він уже от-от настане.

– Тоді я оголошу свою волю, – відказав Фарамир. – Щодо тебе, Фродо, то, наділений

тут вищою владою, я надаю тобі право вільно пересуватися теренами Гондору аж до найдальших його стародавніх кордонів, і тільки до цієї єдиної печери ні ти, ні жоден, хто йде з тобою, не повинен заходити без дозволу. Присуд мій буде чинним упродовж року й одного дня, а потому втратить силу, або ж ти, доки мине цей термін, прибудеш до Мінас-Тіріта й постанеш перед Володарем і Намісником Міста. Тоді я благатиму його підтримати мене і перетворити це право на довічне. Тим часом той, кого ти візьмеш під свою опіку, матиме і мою опіку та захист Гондору. Чи відповів я тобі?

Фродо низько вклонився.

– Ти відповів мені, – сказав він, – і я стаю до тебе на службу, якщо це бодай щось важить для такого високого та шляхетного чоловіка.

– Це важить дуже багато, – промовив Фарамир. – А тепер, чи береш ти це створіння, цього Смеагола, під свою опіку?

– Я беру Смеагола під свою опіку, – відповів Фродо.

У цю мить Сем голосно зітхнув, однак не через урочистість висловлювань, що її він, як і будь-який гобіт, розважливо схвалював. Але в Ширі така церемонія вимагала б значно більшої кількості слів і поклонів, аніж тут.

– Тоді я кажу тобі ось що, – правив далі Фарамир, звертаючись до Голума, – ти засуджений на смерть, але, доки йтимеш разом із Фродо, нас можеш не боятися. Та якщо колись хтось із гондорців захопить тебе далеко від твого господаря, вирок буде виконано. Якщо ти погано служитимеш йому, то смерть швидко запопаде тебе – в Гондорі чи деінде. Тож відповідай мені: куди ти йшов? Фродо сказав, що ти його провідник. Куди ж ти вів його?

Але Голум не промовив і слова.

– Це я мушу знати, – сказав Фарамир. – Відповідай же, бо інакше я скасую своє рішення!

Та Голум і далі мовчав.

– Я відповім замість нього, – озвався тоді Фродо. – Він привів мене до Чорної Брами, як я і просив; але пройти крізь неї годі й мріяти.

– Відкритого ходу до Безіменної Землі немає, – погодився Фарамир.

– Збагнувши це, ми звернули вбік і подалися Південною Дорогою, – продовжив Фродо, – бо він сказав, що туди веде чи може вести стежка, що проходить поблизу Мінас-Ітіла.

– Мінас-Моргула, – виправив Фарамир.

– Достеменно я не знаю, – відказав Фродо, – та стежка ця, думаю, піднімається в гори з північного боку тієї долини, де стоїть старе місто. Вона веде до вершинної розколини, а тоді спускається до... того, що поза нею.

– Ти знаєш, як називається той вершинний прохід? – запитав Фарамир.

– Ні, – відказав Фродо.

– Він називається Кіріт-Унгол.

У цю мить Голум пронизливо засичав і почав бурмотіти щось собі під ніс.

– Хіба не так? – запитав Фарамир, звертаючись до нього.

– Ні! – відказав Голум, а потому вискнув, ніби щось ужалило його. – Так, так, ми колись чули цю назву. Та невже вона щось для нас означає? Хазяїн каже, що йому треба за Брамю. Треба якось зайти туди. Іншого шляху немає, ні.

– Немає іншого шляху? – перепитав Фарамир. – Звідки ти це знаєш? І кому стало снаги дослідити всі терени того грізного володіння?

Він довго та пильно вдивлявся в Голума. А незабаром озвався знову.

– Забери цю істоту, Анборне. Стався до нього лагідно, та не спускай очей ні на мить. А ти, Смеаголе, навіть не намагайся пірнути у водоспад. Його скелі мають такі зуби, що перемелють тебе завчасу. Тепер залиш нас і забери свою рибу!

Анборн вийшов, а Смеагол, шулячись од страху, пошкандибав перед ним. Альков затулили завісою.

– Фродо, як на мене, ти чиниш дуже нерозважливо, – сказав Фарамир. – Я вважаю, що тобі не слід іти кудись із цим створінням. Воно підступне.

– Ні, не тільки підступне, – заперечив Фродо.

– Можливо, і не тільки, – сказав Фарамир, – але злість роз'їдає його, наче виразка, й він стає дедалі більш віроломним. Він не доведе тебе до добра. Якщо ти попросаєшся з ним, я дам йому перепустку та провідника до будь-якої місцини на кордонах Гондору, яку він лише вкаже.

– Він на таке не пристане, – відповів Фродо. – Голум ітиме за мною назирці, як і не один день до цього. Та і я не раз обіцяв узяти його під свою опіку й іти туди, куди він поведе. Ти ж не проситимеш мене зламати дане йому слово?

– Ні, – відказав Фарамир. – Але серце моє попросило б. Адже просити іншого відступити від обіцянки здається меншим злом, аніж чинити так самому, особливо коли бачиш, що друг нерозважно зв'язав себе нею собі ж на біду. Проте ні... якщо він піде з тобою, то ти маєш до нього ставитися терпляче. Та я не певен, що тобі роковано йти до Кіріт-Унголу, про який він розповідає тобі менше, ніж знає. Ці його думки я збагнув непомильно. Не йди до Кіріт-Унголу!

– Куди ж мені тоді податися? – запитав Фродо. – Назад до Чорної Брами, щоби здатися там на милість варті? Що тобі відомо про те місце, крім його назви, і чому вона така жахлива для тебе?

– Нічого певного, – відповів Фарамир. – Ми, гондорці, останніми роками не заходимо в землі на схід од Дороги: правду кажучи, ніхто серед нас, молодших, зроду-віку такого не робив і ніколи не бував у Горах Тіні. Про них нам відомо лише прадавній поголос і чутки давно минулих днів. Але на перевалах понад Мінас-Моргулом оселився якийсь таємничий жах. Коли хтось згадує про Кіріт-Унгол, старці та знавці премудрості бліднуть і замовкають... Долина Мінас-Моргула перейшла в руки зла вже дуже давно, небезпека і страх наповнювали її, коли вигнаний Ворог жив іще далеко звідси й Ітілієн здебільшого був під нашою владою. Тобі, певно, відомо, що те місто було колись гордою та прекрасною фортецею – Мінас-Ітілом, братом-близнюком нашого міста. Проте його захопили лихі люди, котрих Ворог схилив на свій бік іще за першої своєї появи і котрі після його падіння вештались усюди, не маючи ні дому, ні пана. Мовлять, ніби їхніми володарями були нуменорці, котрі на вернулися до лютого зла; Ворог дав їм персні влади і поглинув їх: вони перетворилися на живих привидів, страхітливих та жорстоких. Після його відходу вони зайняли Мінас-Ітіл, оселились у нім і поширили там, а також усюди в долині занепад: місто здавалося порожнім, але не було таким, бо серед зруйнованих стін жив безтілесний страх. То були Дев'ятеро Володарів, а після повернення їхнього Повелителя, якому вони сприяли і яке потай готували, володарі знову зросли на силі. Потому Дев'ятеро Вершників виступили з брам жаху, і ми не змогли їм протистояти. Не наближайся до їхньої цитаделі. Тебе помітять ще здалеку. Це місце, де панує недремна лють, у якої безліч очей, які не мають повік. Не йди туди!

– У який же бік ти скеруєш мене? – запитав тоді Фродо. – Сам ти не можеш, як оце щойно визнав, провадити мене ні до гір, ані через них. А я врочисто присягнув перед Радою, що знайду шлях до того, що поза ними, або ж загину, шукаючи його. Якщо я вернуся, відмовившись од дороги й од неунікненого кінця, то чи знайду прихисток між ельфів і людей? Невже ти хочеш, аби я пішов до Гондору з цією Річчю – з Річчю, яка потьмарила розум твоєму братові силою пожадання? Яких нещасть накоїть вона в Мінас-Тіріті? Хочеш, аби було вже два міста – два Мінас-Моргули, – які вишкірятимуться одне до одного через мертву пустку, у якій залишиться тільки тлін?

– Такого я не хотів би, – сказав Фарамир.

– Тоді що ти накажеш мені робити?

– Не знаю. Та я не хотів би, щоби ти йшов на смерть чи на муку. Не думаю, що Мітрандір обрав би той шлях.

– Але Гандальфа не стало, тож я мушу йти тим шляхом, який мені пощастить знайти. Проте часу на тривалі пошуки ми не маємо, – відказав Фродо.

– О, жорстокий жереб і безнадійна виправа! – мовив Фарамир. – Але бодай не забувай моєї перестороги: стережися свого провідника, Смеагола. Він уже вбивав раніше. Це я теж прочитав у ньому.

Капітан зітхнув.

– Отож, так ми зустрілись і попрощалися, Фродо, сину Дрого. Тебе не варто втішати улесливими словами – я не сподіваюся побачити тебе ще раз котрогось дня попід цим Сонцем. Але нині ти йдеш із моїм благословенням тобі й твоєму народові. Перепочинь трохи, доки готують їсти... Я залюбки дізнався би, як цей повзучий Смеагол став одержимий Річчю, про яку ми говорили, та як він утратив її, проте не докучатиму тобі. Якщо ти, попри будь-яку безнадію, повернешся-таки до земель живих, ми ще раз перекажемо один одному наші історії, сидючи при стіні на сонці та сміючись із минулих гризот, – тоді й повідаєш мені це. А доти чи до якогось інакшого часу, в який не здатні зазирнути навіть Видючі Камені Нуменору, прощай!

І Фарамир підвівся, низько вклонився Фродо та, відхиливши завісу, вийшов до печери.

Розділ 7

Мандри до роздоріжжя

Фродо та Сем повклалися на своїх ліжках і трохи полежали мовчки, доки люди остаточно прокинулись і розпочалася буденна праця.

За якусь часину гобітам принесли води, а потім провели їх до столу, накритого на трьох. Фарамир розділив із ними трапезу. Він не спав од вчорашньої битви, проте втома не позначилася на ньому.

Поївши, всі підвелися.

– Нехай голод не турбує вас у дорозі, – сказав Фарамир. – Харчів у вас негусто, тож я наказав покласти у ваші торбини невеликий запас їжі, який годиться мати кожному мандрівникові. Води вам теж не забракне, доки йтимете Ітіліеном, але не пийте зі жодного потоку, що витікає з Імлад-Моргулу – Долини Живої Смерті. А ще я мушу розповісти вам ось що. Повернулись усі мої розвідники та спостерігачі – навіть ті, котрі прокралися ледь не до самого Мораннону. Всі вони виявили дивну річ. Земля довкола неначе спорожніла. На дорозі немає нікого, ніде не чути ні стукоту копит, ні звуків ріжків, ані бриніння тятиви. Над Безіменною Землею нависла вичікувальна тиша. Не знаю, що це нам віщує. Та час стрімко наближається до страхітливої розв'язки. Гряде буря. Поспішайте, доки можете! Якщо ви вже готові, то рушайте в путь. Сонце невдовзі підніметься понад мороком.

Гобітам принесли їхні клунки (трохи важчі, ніж раніше), а також два міцні посохи зі шліфованого дерева, підбиті залізом, із різьбленими наверхшми, крізь які було протягнуто плетені шкіряні ремінці.

– Я не маю підхожих подарунків, аби вручити їх вам у час розставання, – мовив Фарамир, – але візьміть оці патериці. Вони служитимуть тим, хто мандрує чи продирається крізь нетрі, вірою і правдою. Їх використовують люди з Білих Гір; хоча ці було припасовано до вашого зросту і наново підбито. Зроблено їх із прекрасного дерева *лебетрон*, яке люблять усі ремісники Гондору, і наділені вони властивістю знаходитись і повертатися. Нехай же ця їхня властивість не зрадить вас у Темряві, до якої ви прямуєте!

Гобіти низько вклонилися.

– О ласкавий наш господарю, – мовив Фродо. – Ельронд Напівельф казав мені, що дорогою я стріну друга, таємного та несподіваного. Проте я не сподівався спіткати на цьому

шляху такі дружні почуття, які виявив до нас ти. Однак це сталося – і зло обернулося на велике добро.

Аж от гобіти були готові рушати в путь. З якогось закутка чи зі сховку привели Голума, й він, здавалося, почувався краще, ніж раніше, хоча тримався близьенько біля Фродо й унікав Фарамирового погляду.

– Вашому провідникові слід зав'язати очі, – сказав Фарамир, – але тебе і твого слугу Семвайза я звільню від цієї повинності, якщо захочете.

Голум вискnuв, скорчився й учепився за Фродо, коли люди підійшли до нього, щоби зав'язати очі; тому Фродо сказав:

– Зав'яжіть очі нам усім, і мені – найпершому, – тоді, можливо, він зрозуміє, що ніхто не бажає йому зла.

На тому й зійшлися. Потім вивели всіх трьох із печери Геннет-Аннун. Проминувши коридори та сходи, вони відчували подих ранку, свіжий і запашний. Пройшли ще трохи вгору зі зав'язаними очима, далі поволі спустились униз. Нарешті Фарамирів голос наказав, аби їм відкрили очі.

Мандрівники знов опинилися попід шатром лісу. Гомону водоспаду не було чути, бо від ущелини, в якій біг потік, їх тепер відмежовував довгий, звернений на південь схил. На заході крізь гілля дерев пробивалося світло, ніби світ там зненацька закінчувався і його край виходив лишень у небо.

– Тут наші шляхи остаточно розійдуться, – сказав Фарамир. – Якщо прислухаєшся до моєї поради, то наразі не звертай на схід. Іди прямо – так тебе ще багато верст захищатиме лісовий покрив. З заходу від тебе тягнеться кряж, за яким місцевість переходить у розлогі долини: іноді несподівано та різко, іноді ланцюгом пологих пагорбів. Тримайся поблизу цього кряжу й узлісся. На початку мандрівки ти, гадаю, можеш простувати вперед і за дня. Ця земля снить примарним спокоєм, і на коротку часину все зло тут завмерло. Нехай тобі щастить якомога довше!

Нахилившись, він обійняв гобітів за звичаєм свого народу і, поклавши руки їм на плечі, поцілував кожного в чоло.

– Ідіть, і нехай буде з вами добра воля всіх добрих людей!

Гобіти доземно вклонилися. Фарамир повернувся і, не озираючись, пішов до двох охоронців, котрі стояли трохи осторонь. А малі подорожні дивувалися, як швидко рухалися ці вдягнуті в зелене люди, котрі ледь не вмить зникли з очей. Ліс, де стояв Фарамир, здавався тепер порожнім і моторошним, ніби то просто розвіявся сон.

Фродо зітхнув і таки повернув на південь. Аби показати, що всі ці люб'язності йому остогидли, Голум порпався у грязюці біля кореня дерева. «Невже він знову зголоднів? – подумав Сем. – Ну, от, наша пісня гарна й нова...»

– Вони нарешті забралисся? – засичав Голум. – Пасскудні злі людисська! Сссмеаголова шия ще болить, так, болить. Ходімо!

– Авжеж, ходімо, – відказав Фродо. – Та якщо ти й далі збираєшся зводити наклепи на тих, хто був до тебе милосердний, то найліпше взагалі мовчи!

– Гарнесенький хазяїн! – продовжив Голум. – Смеагол просто пожартував. Він завжди вибачає, він вибачає, так, так, навіть дрібні капосстї гарнессенького хазяїна. О, так, гарнессенький хазяїн, гарнессенький Смеагол!

Але ні Фродо, ні Сем не відповіли йому. Вони закинули клунки на спини, взяли в руки патериці і подались углиб Ітілієнських лісів.

Того дня вони двічі спинялися на перепочинок і з'їли трохи харчів, які їм дав Фарамир: сушених фруктів і солонини, що їх гобітам мало вистачити на багато днів мандрівки, а ще хліба, який треба було спожити, доки він не зачерствів. Голум не їв нічого.

Сонце зійшло, непомітно пропливло над їхніми головами і почало хилитися за обрій, пускаючи золоті промені крізь дерева на заході. Подорожні не виходили з прохолодного зеленого затінку, їх оточувала тиша. Птахи чи то відлетіли з цього краю, чи то зацікавилися.

Рання темрява спустилася на мовчазні ліси, проте мандрівники стали на ночівлю ще засвітла, бо здолали понад п'ять миль од Геннет-Аннуну і дуже втомилися. Фродо вмостився у глибокому кублі з порохняви під старезним деревом і проспав цілу ніч. Сем біля нього вовтузився вві сні й навіть кілька разів прокидався, але так і не побачив Голума, який тихцем забрався кудись, щойно гобіти вклялися на спочинок. Напевно, він теж дрімав неподалік у норі чи безпритульно тинявся десь до світанку – про це Голум їм не розповів. Зате він повернувся з першим вранішнім світлом і розбудив своїх супутників.

– Мусите вставати, так, мусите! – сказав Голум. – Дорога попереду не близька, на південь і на схід. Гобіти мусять поспішати!

Наступний день майже не відрізнявся від попереднього, тільки довколишня тиша ніби ще більше загусла: повітря було важке, попід деревами стало задушливо. Здавалось, ось-ось ударить грім. Голум часто зупинявся, нюхав повітря, потому бурчав щось невиразне і квапив гобітів далі.

Від початку дня це був уже третій їхній марш; наближався вечір, ліс поволі розступався, а дерева побільшали і росли тепер рідше, ніж раніше. На просторих галявинах тяглися до неба височенні падуби з могутніми стовбурами, темні й урочисті, а серед них де-не-де видно було посивілі ясени та велетенські дуби, на яких тільки-но набубнявіли брунатно-зелені бруньки. Довкола прослалися довгі латки зеленої трави, поцятковані чистотилом і білими та жовтими анемонами, які вже згорнули свої віночки до сну, або – грунт, густо зарослий листям лісових гіацинтів: їхні лискучі, як у дзвіночків, стебельця вже вибилися із землі. Ніде не видно було жодної живої істоти: ні птаха, ні звіра. Голум боявся цих відкритих місць, тому мандрівники просувались обережно, перебігаючи від однієї довгої тіні до іншої.

Світло швидко згасало, проте подорожні вже дійшли до кінця лісу і примостилися під старим покрученим дубом, що витягнув своє зміїсте коріння вздовж стрімчака. Перед ними розкинулася глибока імлиста долина, з протилежного боку якої ліс знову густішав і синьо-зеленими шерегами тягнувся на південь крізь синьо-сіре тьмаве надвечір'я. Праворуч, далеко на заході, під небом барви вогню виблискували Гондорські Гори. Ліворуч була темрява – високі стіни Мордору, – аз неї виринала довга долина й, різко зриваючись у дедалі ширшу западину, вела до Андуйну. На дні тієї долини біг стрімкий потік: Фродо чув, як бринить у тиші його кам'янистий голос; а біля потоку, на ближньому березі, звивалася, мовби вицвіла стрічка, дорога до холодних сірих туманів, яких не торкнувся жоден полиск гаснучого сонця. Там, далеко-далеко, Фродо привиділися гінкі понурі верхівки та понижені шпилі старовинних темних і занедбаних веж, які пливли в тінявому морі.

Він повернувся до Голума і запитав.

– Ти знаєш, де це ми зараз?

– Так, хазяїне. Місця тут небезпечні. Це дорога від Місячної Вежі, хазяїне, до зруйнованого міста на берегах Ріки. Зруйнованого міста, так, місце тут дуже паскудне, тут багато ворогів. Нам не слід було прислухатися до поради людей. Гобіти пройшли без стежки довгий шлях. Тепер треба йти на схід, отуди, – він махнув кістлявою рукою в бік потемнілих

гір. – І не цією дорогою. О, ні! Цим шляхом від Вежі ходять жорстокі потвори.

Фродо поглянув на дорогу. Тієї хвилини на ній нікого не було. Вона здавалась одинокою та забутою, бо збігала до спорожнілих руїн у тумані. Проте в повітрі витало лихе передчуття: здавалося, ніби десь поблизу всі річі пересуваються з місця на місце, а очі того просто не помічають. Знову кинувши погляд на далекі шпилі, які поволі поринали в темряву, Фродо здригнувся, бо гомін води став холодним і безжальним, – то був голос Моргулдуїну, забрудненого потоку, що біг із Долини Примар.

– Що ж нам робити? – запитав гобіт. – Ми довго йшли і здолали чималу відстань. Може, пошукаємо в лісах сховок, аби перебути ніч?

– У темряві вас ніхто не побачить, – відказав Голум. – Тепер гобіти мусять ховатись удень, так, удень.

– Облиш! – озвався Сем. – Нам потрібен бодай короткий перепочинок, навіть якщо потім доведеться прокинутися посеред ночі. Ми матимемо в запасі ще кілька годин темряви, тож ти встигнеш вимуштувати нас, доки настане день. Звісно, якщо знаєш, куди йти...

Голум неохоче пристав на це і, трохи пройшовшись на схід уздовж негустого узлісся, знову сховався серед дерев. Він не хотів спати на землі поблизу лиховісної дороги, тому, трохи посперечавшись, троє супутників вилізли на розгілля крилатого кам'яного дуба. Там, де віти тісно обступили стовбур, утворився добрий прихисток, у якому зручно було переховуватися. Настала ніч, під покровом дерев зовсім стемніло. Фродо та Сем випили по ковтку води, з'їли трохи хліба та висушених фруктів, а Голум одразу згорнувся калачиком і заснув. Гобіти не змикали повік.

Голум прокинувся невдовзі після півночі: його супутники раптом відчували на собі палючий погляд його тьмяних вирячених очей. Потому прислухався і втягнув носом повітря – так (гобіти давно це зауважили) він зазвичай визначав уночі час.

– Ми відпочили? Ми чудово поспали? – запитав він. – Ходімо!

– Не відпочили й не поспали, – буркнув Сем. – Але підемо, якщо треба.

Голум миттю зіскочив униз на всі чотири кінцівки, а гобіти злазили повільніше.

Щойно спустившись, вони відразу рушили за Голумом темними схилами пагорбів на схід. Довкола майже нічого не було видно, ніч стояла така густа, що подорожні лише зрідка помічали стовбури дерев, перш ніж наштотувалися на них. Грунт став нерівним, іти було дедалі важче, та Голума це, здається, нітрохи не хвилювало. Він провадив гобітів через чагарники й ожинові пустирі, то продираючись понад краєм глибокої розколини чи чорної ями, то злазячи в зарослу кущами яругу, а потому вибираючись із неї. Проте кожного разу, коли мандрівники бодай на п'ядь спускались у якусь заглибину, протилежний їй схил завжди був довший і стрімкіший за попередній. Вони піднімалися все вище та вище. Зупинившись уперше, гобіти озирнулися назад і ледве розгледіли понурий лісовий покров, із-під якого нещодавно вийшли: під порожнім темним небом розкинулася тільки розлога насичена тінь, чорніша за ніч. На сході теж спроквола поставали обриси неозорої п'тьми, яка поглинала примарні розмиті зорі. Згодом місяць, котячись на захід, утік-таки від хмари-переслідувачки, проте його оточувало кільце хворобливо-жовтого відсвіту.

Нарешті Голум повернувся до своїх супутників і сказав:

– Невдовзі настане день. Гобітам слід поспішати. У цих краях небезпечно залишатися на видноті. Швидше, швидше!

Голум пришвидшив крок, і вони втомлено попленталися за ним, а незабаром почали знову підніматися на чималий земляний горб. Він був зусібч рясно порослий дроком, чорницями та якимись низькорослими колючими кущами, проте подекуди траплялись і латки голого ґрунту зі шрамами від нещодавніх пожарищ. Поблизу вершини дрік дедалі густішав, однак кущики його були дуже старі та високі, сухорляві й цибаті при корені, зате

пухнасті вгорі, де серед зелені вже розпустилися жовті квіточки, що мерехтіли в п'їтїмї та нїжно пахли. Чїпкї заростї були такї гїнкї, що гобїти йшли попїд ними не згинаючись, неначе довгими сухими коридорами, вистеленими товстим колючим сухоземом.

Подорожнї зупинилися на протилежному кїнцї того широкого горба й заповзли у сховок попїд заплутаним гїллям терну. Його покручені й нахиленї до самої землї пагони були обвитї тенетами шипшини. У глибинї того плетива утворилася порожниста зала, де мертвї гїлки й ожина правили за крокви, а дах складали перше листя та молодї веснянї пагони. Мандрївники полежали там якусь часину, бо були надто втомленї навїть для того, щоби їсти, ї лише визирали крїзь дїрки мїж листям, спостерїгаючи за кволим настанням дня.

Та день так ї не настав: довкола лежав мертвотний бурий присмерк. На сходї попїд низькими хмарами видно було тїльки тїм'яне червоне палахкотїння, але то була не червїнь свїтанку. По той бїк горбистих земель бовванїли гори Ефель-Дуат – чорнї та безформнї бїля пїднїж, якї досї оповивала густа непорушна нїч, угорї вони шкїрилися зубчастими шпилями, що рїзко й зловїсно вимальовувалися на тлї вогненної заграви. Аж ген праворуч височїла, тягнучись на захїд, велика гїрська гряда, похмура та чорна навїть у мороцї.

– А звїдси куди пїдемо? – запитав Фродо. – Це вхїд до... до Моргульської Долини, онде там, за тїєю чорною громадою?

– Може, не думаймо про це зараз? – озвався Сем. – Адже сьогондї завидна ми вже нїкуди не пїдемо, чи не так?

– Мабуть, так, мабуть, так, – відказав Голум. – Але нам треба поспїшати до Роздорїжжя, так, до Роздорїжжя. Це в той бїк, так, хазяїне.

Червона заграва над Мордором згасла. Сутїнки поглибшали, бо зї сходу пїднялися темнї випари, розповзаючись довкїллям. Фродо та Сем трохи попоїли, а потому знову лягли, проте Голум нїяк не мїг уместитися. Вїн навїть не торкнувся до їхнїх харчїв, випивши хїба трохи води, а відтак, поповз кудись попїд кущами, винюхуючи та бурмочучи, й раптом зник.

– Мабуть, полювати подався, – сказав Сем, позїхнувши.

Цього разу йому випало спати першим, тож невдовзї вїн поринув у глибокий сон. Ї Семовї наснилося, нїби вїн шукає щось у саду в Торбиному Кутї, тримаючи на спинї важкий клунок, який тягнув його додолу. Сад був дуже зарослий ї чомусь здичавїв, колючки й орляк поглинули клумби бїля нижнього живоплоту.

«Бачу, на мене тут чекає купа роботи... Але я такий утомлений», – раз у раз повторював Сем. Зненацька вїн пригадав, що шукає. «Моя люлька!» – сказав вїн ї вїдразу прокинувся.

– Ну, ї бовдур! – буркнув сам до себе, розплющивши очї та дивуючись, чому рачкував пїд живоплотом. – Вона завжди лежала у твоєму клунку!

Отямившись, вїн передусїм згадав, що хоч люлька й лежить у нього в наплїчнику, проте люлькового зїлля до неї вїн точно не має, а далї – що вїн за сотнї верст вїд Торбиного Кута. Сем сїв. Надворї майже стемнїло. Чому це його господар не розбудив його завчасно, дозволивши спати аж до вечора?

– Ти не спав анї хвилинки, пане Фродо? – запитав вїн. – Котра година? Здається, вже дуже пїзно!

– Нї, не пїзно, – відказав Фродо. – Та день поволї темнїшає, а не розвиднюється: темнїшає ї темнїшає. Якщо не помиляюся, зараз приблизно полудень, тож ти проспав лише якїсь три години.

– Цїкаво, що ж вїдбувається, – сказав Сем. – Насувається буря? Коли так, то це буде найстрашнїша буря з усїх, якї ми бачили. Ми пожалкуємо, що не зачайлись у глибокїй норї, а тїльки тут, пїд кущами, – вїн замовк, прислухаючись. – Що це? Грїм, барабани чи... Що це?

– Не знаю, – вїдповїв Фродо. – Це триває вже певний час. Інодї здається, що тремтить земля, їнодї – що у вухах гупає важке повїтря.

Сем роззирнувся.

– Де Голум? – запитав. – Хіба він іще не повернувся?

– Ні, – відказав Фродо. – Я його не чув і не бачив.

– Брр, який він відразливий, – сказав Сем. – Власне, якби ця потвора загубилася в дорозі, я би тільки зрадив. Утім, це дуже на нього схоже: пройти стільки верст, а потім узяти і заблукати, покинувши нас якраз тоді, коли він найдужче нам потрібен... Якщо нам із нього колись буде хоч якась користь, у чому я сумніваюся.

– Ти забув про Болота, – нагадав Фродо. – Сподіваюся, з ним нічого не трапилось.

– А я сподіваюся, що він не утне ніякої капості. І ще сподіваюся, що він, так би мовити, не втрапить до чужих рук. Бо якщо таки втрапить, то незабаром нам буде непереливки.

Тієї миті знову пролунав розкотистий гуркіт, уже голосніший і глибший за попередні. У гобітів під ногами аж задвигтіла земля.

– По-моєму, нам однаково буде непереливки, – докинув Фродо. – Боюся, наша подорож наближається до завершення.

– Можливо, – відказав Сем, – але мій старий любив примовляти: *Поки ти живий, то ще є надія*, – а потім частенько додавав: *І потреба в харчах*. Перехопи щось, пане Фродо, а тоді трохи подрімаєш.

День – якщо це слово було доречне за таких обставин – переходив у вечір. Визирнувши зі сховку, Сем побачив лише сіро-коричневий безтінний світ, що поволі поринав у безформну та безбарвну пітьму. Було задуже тепло, проте не тепло. Фродо спав неспокійно, крутився і вовтузився вві сні, а часом щось шепотів. Семові причулося, ніби його друг двічі промовив ім'я «Гандальф». Час тягнувся повільно-повільно. Раптом гобіт почув позаду себе сичання – ось він, Голум, стоїть на всіх чотирьох і дивиться на них блискучими очима.

– Прокидайтеся, прокидайтеся! Прокидайтеся, сплюхи! – прошепотів Голум. – Прокидайтеся! Ніколи спати. Ми мусимо йти, так, мусимо йти негайно. Ніколи спати!

Сем підозріливо глянув на нього: Голум був чимось наляканий чи стривожений.

– Йти просто зараз? Що це за дрібні капості? Ще не час. Ще навіть не час пити чай, принаймні в порядних оселях, де чаюють у належну пору.

– Бовдуре! – сикнув Голум. – Ми не в порядній оселі. Час спливає, так, швидко спливає. Ніколи спати. Прокидайся, хазяїне, прокидайся!

Він затермосив Фродо, а той, вирваний зі сну, зненацька сів і вхопив його за руку. Голум випручався і позадкував.

– Не будьте бовдурами! – просичав він. – Ми мусимо йти. Ніколи спати!

Нічого іншого з нього витягти не вдалося. Де він був і що, на його думку, коїлося довкола та змушувало його так квапитися – цього Голум розповідати не захотів. Сема долали страхітливі підозри, й він цього не приховував, а от Фродо і бровою не повів. Лише зітхнув, закинув торбину за плечі й приготувався рушати в дедалі гущішу темряву.

Голум дуже обережно провадив їх униз схилом, раз у раз ховаючись під перше-ліпше прикриття, що траплялося дорогою: він біг, зігнувшись ледь не до землі, відкритими місцинами, хоча світло було вже таке тьмяне, що навіть гострозорий дикий звір не помітив би гобітів у каптурах і в сірих плащах ані не почув би їх: вони просувалися тихо й уміло, як і властиво цьому маленькому народу. Вони то з'являлися, то зникали, проте під їхніми ногами не тріснула жодна гілка, не зашелестів жоден листок.

Мандрівники вже майже годину рухались уперед мовчазною вервечкою, пригнічені мороком і цілковитою тишею цього краю, яку вряди-годи порушував лише невиразний гуркіт, ніби десь далеко гримів грім чи в печері між пагорбів гупали барабани. Покинувши свій сховок, гобіти і їхній провідник спустились униз, потому повернули на південь і подалися навпростець до гір, бо Голум намагався знаходити якомога рівніший шлях через довгий горбистий схил, що тягнувся в той бік. Раптом недалеко попереду піднялася, мовби чорна стіна, смуга дерев. Наблизившись, подорожні побачили, що дерева ті чималі й дуже давні, бо досі пнуться до неба, хоча вершечки їхні тонкі й наче побиті буревієм і громовицею, які, проте, не подужали умертвити їх чи видерти зі землі їхнє довжелезне коріння.

– Роздоріжжя, так, – прошепотів Голум, і це були його перші слова, відколи вони залишили свій сховок. – Мусимо йти в той бік.

Повернувши на схід, він повів гобітів угору схилом, аж поки перед ними відкрилася Південна Дорога, що зміїлася понад зовнішнім краєм гір, а згодом ховалась у величезному кільці дерев.

– Це – єдиний шлях, – прошепотів Голум. – Немає інших стежок, тільки ця дорога. Немає стежок. Мусимо йти до Роздоріжжя. Та поспішайте! І мовчіть!

Нишком, як розвідники в таборі ворогів, мандрівники спустилися до дороги і подались уздовж західного її краю попід кам'яною кручею: самі сірі, неначе каміння, та безшелесні, мов коти на полюванні. Невдовзі вони дісталися до дерев і з'ясували, що стоять у великому колі, за покрівлю якого правило хіба що похмуре небо, а проміжки між здоровенними стовбурами нагадували темні аркади зруйнованого палацу. В центрі кола сходилися чотири шляхи. За спинами подорожніх була дорога до Мораннону; перед ними та сама дорога ще хтозна-як довго бігла на південь; праворуч до них піднімалася дорога від старовинного Осгіліата й, перетнувшись із попередньою, зникала в темряві на сході, – це і був той четвертий шлях, який вони мусили обрати.

У тому колі Фродо на мить охопив жах, а потому він несподівано збагнув, що звідкілясь пробивається світло – воно відблискувало на обличчі Сема, який стояв поруч. Повернувшись до світла, Фродо побачив, що під аркою з гілля стелиться рівна, як випростана стрічка, дорога до Осгіліата, збігаючи все вниз і вниз, на Захід. Там, у далині, поза сумним і поглинутим п'ятьмою Гондором, сідало сонце, нарешті викотившись із-за облямівки розлогої, млявої в русі завіси хмар, і, завершуючи зловісне вогняне падіння, мало ось-ось пірнути в іще незабруднене Море. Миттєвий його посвіт упав на велетенську фігуру, що сиділа тут, нерухома й урочиста, неначе величні камінні королі Аргонату. Її підточили роки та спалюжили жорстокі руки. Замість голови їй, ніби насміхаючись, приладнали круглий, грубо обтесаний камінь, де чийсь палець, знущаючись, нашвидкуруч намалювали подобу вишкіреного лица з одним Червоним Оком посередині лоба. На колінах фігури, на могутньому троні й усюди на п'єдесталі було видно незграбну мазанину й огидні символи, якими послуговувалися недоумкуваті мешканці Мордору.

Зненацька прямі сонячні промені вихопили з темряви скинуту голову короля: Фродо побачив її аж ген на узбіччі дороги.

– Поглянь, Семе! – скрикнув він, коли до нього повернувся дар мови. – Поглянь! Король знову здобув корону!

Замість очей у голови були діри, різьблену бороду було розбито, проте на високому суворому чолі лежав вінець зі срібла та золота. Витка рослина з квітками, схожими на дрібні білі зорі, обплела його, мовби віддаючи шану загиблому королеві, а у тріщинах його кам'яного волосся жовто ряхтів читок.

– Вони не пануватимуть довіку! – сказав Фродо.

І раптом короткий відсвіт згас. Сонце поринуло вниз і зникло, й умить мовби хтось затулив лампадку: запала чорна ніч.

Розділ 8

Сходи до Кіріт-Унґолу

Голум смикав Фродо за плащ і нетерпляче та злякано шипів:
– Ми мусимо йти. Нам не слід тут стояти. Поспішаймо!

Фродо неохоче повернувся спиною до Заходу і подався за своїм провідником у темряву на Сході. Вони вийшли з кільця дерев і крадькома рушили дорогою до гір. Ця дорога теж спершу стелилася прямо, та незабаром почала звертати в південному напрямку, поки добігла просто до великої гряди, яку гобіти бачили здалеку. Чорна і таємнича, вона бовваніла над ними, темніша за небо вгорі. Тихцем пірнувши в її затінок, дорога прямувала далі, огинала гряду, знову звертала на схід і стрімко здіймалась угору.

Фродо та Сем плелися вперед із важкими серцями, бо вже не мали снаги напружено думати про небезпеку. Фродо схилив голову: тягар гнітив його дедалі дужче. Щойно вони минули велике Роздоріжжя, його вага, що майже не давалася взнаки в Ітілієні, знову стала відчутною. Аж ось, збагнувши, що шлях під ногами підвищується, Фродо втомлено глянув угору й побачив те, про що розповідав Голум, – місто Примар Персня. Гобіт одразу ж заховався за кам'яний стрімчак.

Довга похила низовина – темна бухта мороку – врізалася глибоко в гори. На протилежному її краї, на певній відстані від розточчя, високо на скелястому троні понад чорними виступами Ефель-Дуату стояли мури та вежа Мінас-Моргула. Довкола них, у небі й на землі, панувала тьма, проте самі вони світилися. Але то було не місячне світло, яке, взяте за бранця, пробивалося крізь мармурові стіни колишнього Мінас-Ітілу, Місячної Вежі, що стояла в гірській западині, ясна і промениста. Тепер світло там було біліше за місяць, що саме кволо обертався в небі: тремтливe та полохливe, воно радше нагадувало смердючі випари над гнилизною, трупне світіння, світло, що нічого не освітлює. У стінах і у вежі видно було вікна, які безліччю чорних дiр вдивлялись у внутрішню порожнечу фортеці. А верхня частина вежі повільно крутилася: спочатку в один бік, а потім – у другий, ніби велетенська голова привида, що грізно зорить у ніч. Якусь мить троє супутників, зіщулившись, стояли в долині й не могли відірвати очей від цього видовища. Голум отямився першим. І знову взявся нетерпляче смикати гобітів за плащі, проте вперто мовчав. Він мало не поволік їх уперед. Кожен крок давався важко, і навіть час, здавалося, сповільнив плин, тому між підняттям ноги та її опусканням минало кілька страхітливих хвилин.

Отак, ледве рухаючись, вони дісталися до білого мосту. Дорога там, тьмяно поблискуючи, перетинала по тік, що біг посеред долини, й вела, підступно звиваючись, до брами міста – чорного отвору в зовнішньому колі північних мурів. На обох берегах потоку розкинулися широкі рівнини, тінисті луки, де росло пребагато молочно-білих квітів. Вони теж випромінювали світло, були прекрасні, проте мали жаскі обриси – скидалися на божевільних у тривожному маренні – та невловно відгнали цвинтарем, викликаючи нудоту. В повітрі тхнуло гниттям. Міст перестрибував од луки до луки. Там, де він закінчувався, стояли майстерно зроблені скульптури людей і звірів, однаково лихих та огидних. Вода беззвучно текла попід мостом і парувала, проте випари, які, клубочачись і зачіпаючись за міст, піднімалися з її поверхні, були смертельно холодні. Фродо вже нічого не чув, не бачив і не відчував, дух його потьмарився. Ураз, усупереч власній волі чи то пак із намови якоїсь зовнішньої сили, він поплентався уперед, намацуючи шлях простягнутими перед собою руками, і голова його безвладно хиталася туди-сюди. І Сем, і Голум побігли за ним. Сем підхопив свого пана саме тоді, коли той спіткнувся і мало не впав просто на край мосту.

– Не туди! Ні, не туди! – прошепотів Голум, але подих, що вирвався з-поміж його зубів, розітнув тишу, як свист, і він упав додолу, нажаханий.

– Тримайся, пане Фродо! – пробурмотів Сем на вухо другові. – Повертаймося! Нам не

туди! Голум каже: «Ні», – й цього разу я з ним погоджуюся.

Фродо провів рукою по чолі й відірвав погляд од міста на пагорбі. Світляна вежа зачарувала його, він боровся з внутрішнім бажанням побігти мерехтливою дорогою просто до брами. Нарешті Фродо примусив себе відвернутися й одразу відчув, що Перстень змагається з ним, тягнучи за ланцюжок на шиї назад до міста: навіть очі зрадили його, на мить осліпши, шойно він подивився десь-інде. Попереду була непроглядна темрява.

А Голум, плазуючи по землі, мов перелякана тварина, вже зникав у п'їтьмі. Сем, щодуху кваплячись за ним, підтримував і провадив свого нетвердого в ногах господаря. Неподалік од ближнього берега потоку в кам'яній стіні біля дороги був лаз. Вони пройшли крізь нього, і Сем помітив попереду вузьку стежину, що попервах ледь мерехтіла, як і головна дорога, та, піднявшись понад луки з мертвотними квітами, згасла й почорніла, звивисто петляючи далі північним схилом долини.

Гобіти брели тією стежкою пліч-о-пліч, помічаючи Голума тільки тоді, коли він повертався назад, аби поманити їх за собою. Його очі світилися біло-зеленим вогнем: чи то відбиваючи Огидне моргульське сяйво, чи то запалившись якимись його власними переживаннями. Фродо та Сем постійно відчували близькість того мертвотного мерехтіння і темних очниць, тому щомиті лякливо озиралися через плече, а тоді знову щомиті шукали очима темну стежку, – тож ледве просувались уперед. Коли ж затхле повітря та випари отруйного потоку залишилися позаду, гобітам стало легше дихати і прояснилось у головах, зате в ногах вони відчували непереборну втому, ніби крокували цілу ніч, несучи на собі страхотливий вантаж, або пливли проти стрімкої течії. Урешті-решт, гобіти змушені були перепочити, бо не могли вже ступити ні кроку.

Фродо спинився і сів на камінь. Вони піднялися на вершину високого скелястого пагорка. Попереду схил утворював вигин, а стежка оббігала його гребінь і прямувала далі – широким карнизом понад прірвою праворуч, – спинаючись прямовисним південним боком гори та зникаючи в чорноті.

– Мені потрібно перепочити бодай хвилину, Семе, – прошепотів Фродо. – Він такий важкий, друже Семе, такий важкий... Не знаю, чи довго ще я зможу його нести. Хай там як, а я просто мушу перепочити, перш ніж ми наважимося піти ген туди.

І гобіт показав на вузький шлях попереду.

– Цсс! Цсс! – засичав Голум, квапливо повернувшись до них. – Цсс!

Він притис пальці до губ і дуже переконливо махав головою. Потягнувши Фродо за рукав, він показав на стежку, проте Фродо не ворухнувся.

– Ще ні, – сказав гобіт, – іще ні.

Його гнітила втома та ще щось значно страшніше: здавалося, на його розум і тіло було накладено нездоланне закляття.

– Я мушу перепочити, – ледве пробурмотів він.

Почувши це, Голум так налякався і занепокоївся, що наважився заговорити знову, прикриваючи рот рукою, щоби його сичання не почули невидимі повітряні слухачі.

– Ні, не тут. Не відпочивайте тут. Дурні! Очі бачать нас. Коли вони прийдуть до мосту, то побачать нас. Ходімо звідси! Угору, вгору! Ходімо!

– Ходімо, пане Фродо, – попрохав також Сем. – Він знову не помиляється. Нам не можна тут бути.

– Гаразд, – відказав Фродо наче не своїм голосом, ніби говорив крізь сон. – Я спробую. І він утомлено підвівся на ноги.

Та було вже запізно. Скеля під ними раптом здригнулась і затремтіла. Розкотистий гуркіт – гучніший, аніж раніше, – розлігся землею та відлунув у горах. Потім, облікши темінь, сяйнув червоний спалах. Він майнув із-за гір на сході просто в небо і залив низькі

хмари кумачевою барвою. У тій долині тіней і смертоносного холодного світла цей спалах здавався нестерпно яскравим і насиченим. На тлі полум'я, що вирвалося з Горгороту, раптом проступили чорні силуети камінних шпилів і гребенів, які нагадували надщерблені ножі. Потому пролунав могутній удар грому.

І Мінас-Моргул відповів. Там бухали живі громовиці: з вежі та з довколишніх пагорбів у навислі хмари заструменіли роздвоені блакитні вогні. Земля застогнала, з міста вирвався крик. Змішавшись із високими хрипкими голосами, схожими на зойки хижих птахів, з гучним іржанням коней, здичавілих од люті й страху, довкола розлігся нестерпний вереск, од якого кидало в дрож і який за мить перейшов у пронизливий писк, що виходив поза межі відчуття. Гобіти розвернулись у його напрямку й упали ниць, затуляючи вуха руками.

Коли моторошний крик, перетворившись на довге жаске виття, стихнув, Фродо повільно підвів голову. На протилежному боці вузької долини, майже на рівні його очей, стояли стіни лиховісного міста і його склепінчаста брама у вигляді широко роззявленого рота з блискучими зубами. З неї виступала армія.

Усі воїни, вдягнуті в чорне, були темні, як ніч. На тлі тьмяних стін і світляного бруку дороги Фродо виразно бачив невеликі чорні постаті, котрі нескінченним потоком, шеренга за шеренгою швидко й тихо карбували крок. Попереду рухалася, як примарний стрій, могутня кавалерія, на чолі якої їхав найкремезніший Вершник, теж одягнений у все чорне, й лише на прикритій каптуром голові вигравав страхітливим світлом схожий на корону шолом. Ось він наблизився до моста ген унизу, і Фродо, не в змозі відвести погляд чи кліпнути, зачаровано стежив за ним. Адже то, безперечно, був Володар Дев'ятох Вершників, котрий повернувся на землю, щоб очолити у бою своє страхітливе військо. Так, о, так, це справді був той худючий король, чия холодна рука вразила Персненосця смертоносним лезом. Стара рана нагадала про себе пульсуванням болю, і серце Фродо обліг крижаний холод.

Щойно ці думки сповнили гобіта страхом і ніби скували чарами, Вершник зненацька спинився просто перед виходом на міст, і за його спиною ціле військо стало як укопане. Усе завмерло, запала мертва тиша. Можливо, це Перстень покликав Володаря Примар, і той миттю стривожився, відчувши в цій долині ще одну силу. Грізна голова, увінчана шоломом і страхом, поверталася то в один, то в інший бік, пронизуючи морок невидимими очима. Фродо закляк, наче пташка перед наближенням змії, не можучи поворухнутись. Отак чекаючи, він почув наполегливий, як ніколи, наказ надягнути Перстень. Але хоч яким сильним був тиск нечутного голосу, цього разу гобіт не мав наміру поступатися йому. Він знав, що Перстень лише зрадить його та що, навіть коли він надягне Перстень, йому не стане снаги глянути в обличчя моргульському королю – наразі ні. Гобітова воля, хоч який він був нажаханий, уже не корилася таким наказам, Фродо відчував тільки, як б'ється об нього могутня зовнішня сила. Доки Фродо внутрішньо – мимохіть, але напружено (ніби споглядав здалеку якусь давню історію) – стежив за тією силою, вона п'ядь за п'яддю наближала його руку до ланцюжка на шії. Тоді гобітова воля знову дала про себе знати: повільно повернула руку, змусивши її шукати іншу річ – ту, що тулилася біля його грудей. За мить його пальці зімкнулися довкола холодного і твердого на дотик предмета – Піали Галадріель, яку він так довго беріг і про яку донині майже не згадував. Стиснувши її, Фродо на хвилину звільнився від усіх думок про Перстень. А потім зітхнув і схилив голову.

Тієї миті Примарний Король повернувся, вдарив коня острогами і переїхав через міст, а його темне військо рушило слідом. Можливо, то ельфійський каптур увів в оману його невидимі очі, а дух маленького супротивника, зміцнівши, зумів відвернути його думки. Та король поспішав: час настав, і, за наказом свого страхітливого Повелителя, він мусив іти війською на Захід.

Король, неначе тінь, що зникає в мороці, швидко промчав звивистою дорогою, і чорні шеренги солдатів зайняли міст. Така численна армія не виступала з тієї долини від часів Ісільдурового владарювання; жодне військо, таке зловісне і з такою кількістю зброї, не брало приступом Бродів Андуїну: а проте, це було тільки одне – і то не найбільше – з військ, які нині виводив Мордор.

Фродо стрепенувся. І серце його зненацька полинуло до Фарамира. «Ось вона, буря, – подумав гобіт. – Цей нескінченний потік списів і мечів прямує до Осгіліата. Чи Фарамир добереться туди вчасно? Він знав про бурю, та чи знав, о якій порі вона розпочнеться? І кому тепер до снаги втримати оборону на Бродах, якщо на бій виступив сам Король Дев'ятьох Вершників? А будуть ще й інші армії. Я запізнився. Я заблукав. Я загаявся в дорозі. Усе втрачено. Навіть якщо я виконаю своє завдання, ніхто про це вже не дізнається. Не виживе ніхто, кому би я міг про це розповісти. Усе буде марно».

Піддавшись цій слабкості, він заплакав. А моргульське військо все йшло й ішло мостом.

Тоді з недосяжної відстані чи зі спогадів про Шир, про осяйний сонячний ранок, коли день стукає у двері й вони відчиняються, долинув Семів голос.

– Прокидайся, пане Фродо! Прокидайся!

Якби той голос додав: «Прошу до сніданку», – Фродо, мабуть, не здивувався би. Проте Сем був украй наполегливий.

– Прокидайся, пане Фродо! Вони пішли, – сказав він.

Щось глухо гупнуло. Брами Мінас-Моргула зачинились. Остання лава списів зникла за поворотом дороги. Вежа досі шкірилася на долину, та світло в ній вигасало. Ціле місто знову поринало у грізний всеохопний морок і тишу. Проте не втрачало пильності.

– Прокинься, пане Фродо! Їх немає, і найліпше нам теж ушиватися звідси. На цих теренах таки є щось живе, щось із очима чи з розумом, якщо ти мене розумієш, – і що довше ми перебуватимемо на одному місці, то швидше воно нас вистежить. Ходімо, пане Фродо!

Фродо підвів голову, а потому встав. Розпач іще не відступив од нього, та слабкість уже минула. Він навіть понуро всміхнувся, виразно усвідомивши – як мить тому усвідомлював протилежне, – що мусить зробити те, що мусить, якщо йому стане снаги, і байдуже, чи дізнаються про це Фарамир, Арагорн, Ельронд, Галадріель, Гандальф чи ще хтось. Гобіт узяв патерицю в одну руку, а Піалу – в другу. Але побачивши, що крізь його пальці струменіє ясне світло, він заховав її за пазуху, притиснувши до грудей. Тоді, відвернувшись од Моргула, що тепер здавався тільки сірим ореолом понад темною прірвою, Фродо приготувався йти в гори.

Напевно, коли відчинилися брами Мінас-Моргула, Голум поповз карнизом углиб темряви, покинувши своїх супутників лежати на землі. Тепер він крадькома повернувся, в нього цокотіли зуби та дрижали пальці.

– Дурники! Бевзі! – сичав він. – Поспішайте! Не думайте, що небезпека минула. Ні, ні. Поспішайте!

Гобіти не відповіли йому, проте пішли за ним угору стрімким карнизом. Навіть здолавши безліч небезпек, вони обоє боялися цього підйому, який, проте, тривав недовго. Незабаром стежка привела їх до округлого виступу, за яким гірський схил знову ширшав, і там вона несподівано гулькнула у вузьку діру в скелі. Подорожні дійшли до перших сходів, про які казав Голум. Було так темно, що на відстані витягнутої руки вже мало що можна було роздивитися. Та ось за кілька п'ядей угорі тьмяно блиснули Голумові вирячені очі: він озирнувся на гобітів і прошепотів:

– Обережно! Східці. Багато східців. Мусите бути обачні!

Обачність і справді була геть не зайва. Фродо та Сем спершу полегшено відітхнули, адже обабіч них були стіни. Проте сходи виявилися майже такими самими стрімкими, як і карниз, тож, піднімаючись усе вгору й угору, гобіти з дедалі дужчим страхом відчували за спинами довге чорне провалля. Східці були вузькі, неоднакової висоти, часто дуже непевні: старі та слизькі з країв, деякі з них були надщерблені вже давно, а інші кришилися, щойно хтось ступав на них. Гобіти натужно дерлися далі, та, врешті, вони вже мусили розпачливо

чіплятися пальцями за верхні сходинки й насилу згинали та розгинали зболені коліна. Що глибше сходи врзались у прямовисну гору, то вище й вище здіймалися понад головами двох друзів скелясті стіни.

І невдовзі гобіти зрозуміли, що от-от упадуть від змори. Саме тоді Голумові очі знову зиркнули на них згори.

– Ми піднялися, – прошепотів він. – Перші сходи закінчилися. Вправні гобіти вибралися високо-високо, дуже вправні гобіти. Ще кілька сходинок – і все, так.

Спантеличені й украй стомлені, Фродо та Сем здолали слідом за Голумом останню сходинку й сіли, розтираючи стегна та коліна. Вони були у глибокому темному проході, який, здавалося, дедалі вищав, одначе не так стрімко, як раніше, і сходинок там теж не було. Голум не дозволив їм довго відпочивати.

– Є ще одні сходи, – сказав він. – Значно довші сходи. Відпочинете, коли виберемось аж на них. Не зараз.

Сем застогнав.

– Довші, кажеш? – перепитав він.

– Так, довші, сссправді, – відказав Голум. – Але не такі важкі. Гобіти здолали Прямі Сходи. Наступні – Сходи Гвинтові.

– А тоді що? – запитав Сем.

– Побачимо, – тихо відповів Голум. – О, так, ми побачимо!

– Пригадую, ти казав щось про тунель, – допитувався Сем. – Угорі має бути тунель чи щось таке, через що нам доведеться пройти, чи не так?

– О, так, тунель є, – погодився Голум. – Але гобіти зможуть відпочити, перш ніж підуть ним. Якщо вони пройдуть крізь тунель, то будуть майже на вершині. Майже-майже на вершині, якщо пройдуть. О, так!

Фродо здригнувся. Він спітнів, доки піднімався, і тепер йому було якось холодно та липко, а в темному проході, залітаючи сюди з невидимих висот, кружляв крижаний повів. Фродо підвівся, струснув зі себе втому і сказав:

– Нумо, ходімо далі! Тут краще не сидіти.

Прохід тягнувся нескінченно довго, мандрівники постійно мерзли від цього повіву, який невдовзі перетворився на пронизливий вітер. Здавалося, то гори хочуть залякати їх своїм смертельним подихом, не підпустити до таємниць, які приховували їхні височини, або здути назад у темряву. Про те, що прохід нарешті закінчився, гобіти довідалися, тільки коли стіна праворуч раптом зникла, бо роздивитися будь-що було майже неможливо. Зусібч, навіть угорі, їх обступали велетенські та безформні чорні маси і густі сірі тіні. Проте попід низькими хмарами раз у раз спалахували тьмяно-червоні заграви, тож якоїсь миті друзі угледіли – попереду й усюди – високі, схожі на колони шпилі, які підтримували велику навислу покрівлю. Напевно, вони піднялись у гори на багато сотень сажнів і опинилися на широкому виступі. Ліворуч од них стриміла скеля, а праворуч зяяла безодня.

Голум подався далі попід самою скелею. Хоча мандрівники наразі й не дерлися догори, проте ґрунт під їхніми ногами був страшенно нерівний, а тому небезпечний у п'їтьмі; до того ж шлях їм перегороджували брили і грудки каміння. Гобіти просувалися повільно та обережно. Скільки часу минуло, відколи вони прийшли до Моргульської Долини, ні Сем, ані Фродо вже не знали. Ніч здавалася нескінченною.

Незабаром подорожні побачили попереду ще одну високу стіну, в якій були ще одні сходи. Довелося знову спинитись, а потому знову лізти вгору. Підйом був довгий і втомливий, але ці сходи вже не врізались углиб гори. Тепер велетенська круча всією поверхнею відхилялася назад, а по ній туди-сюди зміїлася стежка. В одному місці вона метнулась убік і підповзла просто до краю темного провалля, а Фродо, зиркнувши вниз, побачив широку та глибоку діру – величезну ущелину на початку Моргульської Долини. Аж ген у її надрах ряхтіла, мовби світляк, нитка примарної дороги від мертвого міста до Безіменного Проходу. І він різко відвернувся.

Сходи, то вигинаючись, то припадаючи до землі, вели вперед і вгору, аж нарешті останній їхній марш, короткий і прямий, допровадив мандрівників іще до одного виступу. Тут від головного проходу, що проліг у великій ущелині, відгалужувалася стежка й бігла далі своїм окремим небезпечним шляхом по дну меншої розколини на верховинах Ефель-Дуату. Обабіч тьмяніли гінкі камінні вістря та зубчасті вершини, між якими зяяли страхітливі тріщини та чорніші за ніч розлами, де заблудлі зими вигризли й підточили каміння, що ніколи не бачило сонця. Червоні заграви на небі пояскравішали, хоча годі було дібрати, чи то в цю тьмаву місцину справді надходив жахливий ранок, чи то палахкотіло у стражденному Горгороті велике зло, яке породив Саурон. Звівши погляд, Фродо дуже далеко та дуже високо вгорі побачив те, що сприйняв за кінець їхньої важкої дороги. На тлі зловісної червіні східного неба на найвищому хребті видно було обриси вузької розколини, що глибоко врізалася між двох гірських пасем, які закінчувалися кам'яними виростами.

Фродо завмер і придивився уважніше. Виріст на лівому пасмі був високий і тонкий, у ньому горіло червоне світло, чи то пак червоне світло з-за гір просвічувало крізь отвір у ньому. Гобіт розгледів, що то чорна вежа нависла над зовнішнім проходом. Тоді він торкнув Сема за руку й показав туди.

– Не подобається мені її вигляд! – сказав Сем. – Тож оцей твій таємничий шлях усе-таки охороняють, – гаркнув він, повернувшись до Голума. – Іти завжди про це знав, так?

– Тепер стежать за всіма шляхами, так, – відказав Голум. – Звісно, стежать. Але гобітам треба було йти. Можливо, за цим шляхом стежать найменше. Усі його охоронці, певно, пішли на велику битву, певно!

– Певно, – гмикнув Сем. – Ну, здається, нам іще треба дуже далеко й дуже високо залізти, перш ніж ми доберемося туди. І ще є той тунель. Думаю, пане Фродо, зараз тобі слід відпочити. Не знаю, яка тепер пора дня чи ночі, та ми прошкандибали вже багато-пребагато годин.

– Так, ми мусимо відпочити, – погодився Фродо.

– Знайдімо якийсь закуток, де не дме вітер, і там наберімося сили – для останнього зусилля.

Фродо почувався саме так. Жахіття далекого краю і те, що йому належало там зробити, здавалося Фродо чимось віддаленим, надто нетутешнім, аби зараз про це турбуватись. Усі його думки було спрямовано на перехід крізь або через цю непроникну стіну та повз її охоронців. Якщо йому стане снаги здійснити таку неможливу річ, то і виправу свою він завершить вдало – так думав бідолашний гобіт у похмурий час, коли, виснажений, борсався в камінному мороці попід Кіріт-Унголом.

Мандрівники розташувались у темній щілині між двох великих кам'яних шпилів:

Фродо та Сем сіли у глибині, а Голум згорнувся клубочком на землі біля входу. Там гобіти взялися до трапези, яку вважали останньою перед спуском до Безіменної Землі та, либонь, останньою, що її вони споживали разом. З'їли трохи гондорських харчів і коржі дорожнього харчу ельфів, ковтнули води. Але питво мусли заощаджувати, тому лише змочили пересохлі губи.

– Цікаво, коли ми знову знайдемо воду? – озвався Сем. – Адже й ті, хто у вежі, мусять щось пити, чи не так? Орки теж п'ють, хіба ні?

– Так, п'ють, – відказав Фродо. – Та ліпше нам про це не говорити. Такі напої не для нас.

– Тоді тим паче потрібно наповнити наші фляги, – наполягав Сем. – Але тут, угорі, немає ніякої води: я не чув ані її шуму, ні дзюрчання. До того ж, Фарамир наказував нам за жодних обставин не пити моргульської води.

– Не пити води, що витікає з Імлад-Моргула, – так він сказав, – уточнив Фродо. – Ми вже не в тій долині, тож, коли натрапимо на потічок, він тектиме до неї, а не з неї.

– Усе одно я не питиму з нього, – відказав Сем, – хіба вже помиратиму од спраги. Від цього місця в мене мурашки по шкірі, – він потягнув носом повітря. – І пахне тут дивно. Ти помітив? Чудернацький запах, задушливий. Не до душі він мені.

– Мені й самому нічого тут не подобається, – зізнався Фродо, – ні кроки, ні каміння, ні подих, ані порох. Земля, вода та повітря тут мовби наскрізь зіпсуті. Проте так провадить нас наша стежка.

– Так, це правда, – погодився Сем. – І ми не були би тут, якби більше знали про все це, коли вирушали в дорогу. Та, гадаю, таке трапляється часто. Ті чудові моменти у старовинних казках і піснях, пане Фродо, – пригоди, як я їх колись називав. Раніше я думав, що дивовижний народ із тих історій сам їх шукає, бо прагне цього, бо пригоди – то штука захоплива, а життя буває нудним і хочеться розважитися, так би мовити. Проте у справді важливих історіях або в тих, які запам'ятовуєш надовго, все відбувається інакше. Зазвичай героїв ніби просто заселяли туди, бо... так провадили їхні стежки, як ти висловився. І, гадаю, їм, як і нам, випадала не одна нагода повернути назад, однак вони не повертались. А якщо повертались, то ми про це не знаємо, адже про таких героїв забувають. Нам же розповідають лише про тих, котрі неухильно йшли вперед – і, зваж, не всі вони дійшли до щасливого кінця, принаймні до такого, який мешканці легенд, а не ті, хто їх розповідає, могли би назвати щасливим. Ну, розумієш: прийти додому і застати все на своїх місцях, хай і трохи не таким, як раніше, – як старий пан Більбо. Історії з таким кінцем не завжди цікаво слухати, хоча, напевно, саме в них було би найліпше опинитися! Ти не знаєш, бува, в яку історію втрапили ми з тобою?

– Хотів би знати, – сказав Фродо, – проте не знаю. Зі справжніми історіями завжди так. Згадай будь-яку зі своїх улюблених. Ти знаєш чи здогадуєшся, як вона закінчиться – щасливо чи сумно, – та її герої цього не відають. І ти не хочеш, аби їм це було відомо.

– Ні, пане, звісно ж, ні. Адже Беренові ніколи й на гадку не спадало, що він дістане той Сильмарил із Залізної Корони в Тангородрімі, проте він зробив це, хоча місце то було жахливіше, ніж отут, і йому загрожувала страшніша небезпека. Проте історія про нього дуже довга, в ній було вдосталь і щастя, і горя, й усього іншого. А Сильмарил уцілів і перейшов до Еарендила. Ого, пане, я ніколи раніше про це не думав: у нас... у тебе є дешиця цього світла в тому зоряному кристалі, який подарувала Володарка! Тож, якщо добряче поміркувати, ми й досі в тій самій історії! Вона триває. Невже величні історії ніколи не закінчуються?

– Ні, вони ніколи не закінчуються як історії, – відказав Фродо. – Проте герої в них з'являються та зникають, коли відіграють свою роль. Ми свою теж відіграємо невдовзі чи... навіть уже от-от.

– А тоді зможемо відпочити й виспатися, – відповів Сем і похмуро засміявся. – І я маю на увазі лише те, що сказав, пане Фродо. Звичайнісінький відпочинок, і сон, і прокидання, після якого буде ранкова робота в саду. Боюся, це все, про що я мрію впродовж наших мандрів. Адже великі та важливі плани – вони не для мене, хоча мені й цікаво, чи складуть

колись про нас пісні та легенди. Тобто ми вже в історії, звісно... та чи опишуть наші пригоди так, знаєш, аби їх потому розповідали біля каміна чи читали вголос із великих поважних книжок, помережаних червоними та чорними літерами, ще багато-багато років. І хтось запропонує: «Послухаймо історію про Фродо та про Перстень!» А йому відкажуть: «Так, це одна з моїх улюблених історій. Фродо був дуже хоробрий, правда ж, тату?» «Так, синку, він найвідоміший із усіх гобітів, а це багато важить».

– Навіть забагато, – сказав Фродо й засміявся довго та дзвінко, від щирого серця.

Такого звуку в тих краях не чули, відколи в Середземні з'явився Саурон. Семові раптом здалося, що до нього прислухається все довколишнє каміння, а високі стрімчаки схиляються над ними. Та Фродо не зважав ані на каміння, ні на скелі: він знову сміявся.

– Оце сказав! Семе, твої слова змусили мене реготати так, ніби нашу історію вже написано. Проте ти обділив увагою одного з головних її персонажів – Семвайза Вірне Серце. «А я, татку, залюбки послушав би про Сема. Чому в цій історії він так мало говорить? Мені подобається його мова, вона звеселяє мене. Без Сема Фродо недалеко зайшов би, чи не так, татку?»

– Годі, пане Фродо, – сказав Сем, – не жартуй. Я казав серйозно.

– І я, – відказав Фродо, – я теж кажу серйозно. Та наші язика рухаються вперед надто швидко. Наразі, Семе, ми з тобою застрягли в найбільш прикрій частині нашої історії, дійшовши до якої, хтось колись матиме надто багато підстав сказати: «Забирай уже цю книжку, татку, годі читати».

– Можливо, – погодився Сем, – але я точно такого не скажу. Бо те, що ми робимо та переживаємо, змінюється, коли стає частиною великої історії. Навіть Голум у чийсь розповіді може бути добрий, принаймні ліпший, аніж він є зараз тут, поруч із тобою. Йому самому колись подобались історії – він сам казав. Цікаво, він вважає себе героєм чи злочинцем?.. Голуме! – погукав Сем. – Ти хотів би бути героєм чи... ну, і куди він знову подівся?

Ні біля входу до їхнього сховку, ні в мороці поблизу не було видно і сліду Голума. Він відмовився від гобітської їжі, проте, як завжди, випив ковток води, а потому – так думали його супутники – згорнувся собі калачиком і заснув. Коли їхній провідник надовго зникнув напередодні, гобіти припустили, що він, напевно, вирішив уполювати собі поживу до смаку. Проте цього разу він, очевидно, крадькома вшився кудись, доки вони розмовляли. Цікаво, навіщо?

– Не подобається мені, коли цей негідник утікає нишком, – сказав Сем. – А тим паче зараз. Не по їжу ж він подався, якщо, звісно, не любить гризти каміння! Тут немає ні кущика моху!

– Не турбуйся через нього даремно, – попросив Фродо. – Без нього ми не зайшли би так далеко і проходу не здолали б, тож мусимо миритися з його дивацтвами. Якщо він віроломний, то зрадить так чи так.

– Усе одно найкраще – не спускати з нього очей, – заперечив Сем. – Особливо, якщо він віроломний. Хіба Голум бодай словом прохопився про те, що цей прохід стережуть? А вежа – онде вона, і хтозна, порожньо там чи ні. Думаєш, він пішов, аби їх попередити – тих орків чи хто вони там?

– Ні, я так не думаю, – відказав Фродо. – Навіть якщо Голум і здатний на підлість, а це дуже ймовірно. Гадаю, річ не в цьому – він не пішов попереджати орків чи інших прислужників Ворога. Навіщо було стільки чекати, з такими труднощами дертися нагору і так близько підходити до землі, якої він боїться? Голум, відколи ми зустрілись, уже не раз міг здати нас оркам. Ні, якщо він і втне щось, то це, певно, буде якась його особиста дрібна витівка, підготована потайки.

– Ну, напевно, ти правий, пане Фродо, – сказав Сем. – Але це мене не дуже заспокоює. Я не можу тут помилятися: не сумніваюся, що він віддасть *мене* в лапи орків так само радо, як цілує свою руку. Ага, мало не забув про його Безцінного. Ні, гадаю, вся штука у *безцінному* для *бідлашного Смеатола*. Це – головна мета його підлих махінацій, якщо він

щось таки мудреє. Та мені геть невтямки, яка йому користь із того, що він приволік нас аж сюди?

– Голум, либонь, і сам цього ще не знає, – відказав Фродо. – Не думаю, що, маючи таку кашу в голові, він здатен вигадати чітку схему дій. Насправді цей нещасний почасти хоче якомога довше тримати Безцінного якомога далі від Ворога. Бо, якщо Ворог запопаде його, це і для Голума стане непоправною катастрофою. А почасти він, можливо, просто вичікує слушного часу та вдалої нагоди.

– Ага, Смердюх і Виродок, як я й казав, – мовив Сем. – Однак що ближче вони до Ворожої землі, то швидше Смердюх перетворюється на Виродка. Запам'ятай мої слова: якщо ми коли-небудь справді доберемося до того проходу, він не дасть нам просто так переправити Безцінного через кордон і обов'язково встругне якусь капость.

– Ми ще туди не дісталися.

– Ні, проте дорогою не слід ловити гав. Якщо він застане нас сонними, то Виродок хутко переможе. Та це не означає, господарю, що тобі не можна подрімати. Якщо ляжеш близенько біля мене, тобі буде безпечно. Я би дуже-дуже зрадів, якби ти трохи поспав, доки я вартуватиму. І якщо ти ляжеш поряд, а я обійму тебе, то ніхто нізащо не підкрадеться до тебе без відома твого Сема.

– Сон! – сказав Фродо й зітхнув, ніби побачив у пустелі міраж зі зеленою прохолодою. – Так, я міг би заснути навіть тут.

– Тоді спи, господарю! Поклади голову мені на коліна.

Так Голум і застав їх через багато годин, коли повернувся, тихцем виповзши на стежку з п'ятми попереду. Сем зіперся на камінь, його голова хиталася з боку на бік, він важко дихав. У нього на колінах спочивала голова Фродо, який міцно спав; на його білому чолі лежала одна брунатна Семова рука, а друга м'яко вклалася йому на груди. Їхні обличчя були спокійні.

Голум подивився на обох. На його худющому голодному обличчі промайнув дивний вираз. Світло в його очах згасло, вони потьмяніли, стали сірими, старими й утомленими. Нещасного аж скрутило від болю: відвернувшись, він глипнув на стежку вгорі й затрусив головою, ніби всередині нього тривала суперечка. Потому знову підсунувся ближче і, повільно випроставши тремтячу руку, дуже обережно торкнувся коліна Фродо, – той дотик майже нагадував пестоці. На коротку мить, якби котрийсь зі сплячих побачив його, перед їхнім поглядом постав би старий зморений гобіт, котрого зсушили надто довгі літа, які позбавили його друзів і родичів, лук і потоків юності, – стара змучена голодом жалюгідна істота.

Проте від того дотику Фродо поворухнувся і тихо скрикнув уві сні, тож Сем відразу прокинувся. Перше, що він побачив, – це Голума, який, на його думку, «підкрався до господаря».

– Гей, ти! – обурився Сем. – Що ти собі надумав?

– Нічого, нічого, – тихо пробелькотів Голум. – Гарнесенький хазяїн!

– Отож-бо, – відказав гобіт. – Де це тебе носило, старий негіднику: тишком утік кудись і нишком припхався назад?

Голум позадкував, і під його важкими повіками знову заграли зелені вогники. Він був схожий на павука: зігнув усі чотири кінцівки, присів і вирячив очі. Коротка мить незворотно минула.

– Тишком, нишком, – просичав Голум. – Гобіти завжди такі чемні, так! Смеагол веде їх таємним шляхом, якого ніхто інший не знайде. Стомлений він, спраглий, так, спраглий, але веде їх і шукає стежок, а вони кажуть: «Нишком, тишком». Дуже добрі гобіти, о, так, мій безцінний, дуже добрі.

Сем відчув легкий докір сумління, та від того його довіра до цієї потвори не зросла.

– Вибач, – сказав він. – Вибач, одначе ти розбудив мене. А я не повинен був спати, і це мене роздратувало. Та пан Фродо – він був дуже втомлений, і я попросив його трохи подрімати, ну, і отак воно. Вибач. Але де ти був?

– Нишпорив, – відказав Голум, але зелені вогники в його очах іще не пригасли.

– О, ну, гаразд, – сказав Сем, – нехай буде по-твоєму! Думаю, це не дуже далеко від правди. І тепер нам усім найліпше нишком ушиватися звідси. Котра година? Це ще вчора чи вже завтра?

– Завтра, – відповів Голум, – тобто було завтра, коли гобіти заснули. Це дуже нерозумно, дуже небезпечно – якби бідолашний Смеагол не наглядав за ними нишком.

– Здається, це слово невдовзі нам набридне. Розбуджу-но я господаря.

Сем лагідно відкинув пасмо, що спадало Фродо на чоло, і, нахилившись, тихо озвався до нього:

– Прокидайся, пане Фродо! Прокидайся!

Фродо стрепенувся, розплющив очі й усміхнувся, побачивши схилене Семове обличчя.

– Чи не зарано ти мене будиш, Семе? Ще ж темно!

– Так, але тут завжди темно, – відповів Сем. – Голум повернувся, пане Фродо, й він каже, що вже завтра. Тож мусимо йти далі. Останнє зусилля.

Фродо глибоко вдихнув і сів.

– Останнє зусилля! Здоров, Смеаголе! Знайшов собі поживу? Відпочив трохи?

– Нема їжі, нема відпочинку, нічого немає для Смеагола, – сказав Голум. – Він нишпорка.

Сем цмокнув язиком, але стримався.

– Не обзивай сам себе, Смеаголе, – відказав Фродо. – Це не мудро, навіть якщо прізвисько для тебе доволі справедливе.

– Смеагол повинен брати те, що йому дають. А це прізвисько дав йому добрий хазяїн Семвайз – гобіт, котрий стільки всього знає.

Фродо зиркнув на Сема.

– Так, пане, – погодився той, – я обізвав його, бо зненацька прокинувся зі сну і геть не очікував побачити його поруч. Я вже сказав йому, що шкодую, хоча незабаром, напевно, вже не шкодуватиму.

– Ну, тоді нехай це залишиться в минулому, – сказав Фродо. – Та ми: я і ти, Смеаголе, – здається, дійшли до домовленого місця. Кажі-бо. Ми зможемо пройти решту шляху самі? Бо вже видно прохід, видно вхід до Мордору, тож якщо ми зі Семом зможемо ним скористатися, то ти виконав нашу домовленість. Ти зробив усе, що обіцяв, і тепер вільний: вільний податися назад до їжі та до відпочинку, куди тобі заманеться, тільки не до прислужників Ворога. І колись, можливо, ти отримаєш від мене винагороду – ти й усі інші, хто мене пам'ятатиме.

– Ні, ні, ще ні, – заскавучав Голум. – О, ні! Самі вони не знайдуть стежки, чи не так? Так, звісно, так. Невдовзі буде тунель. Смеагол мусить іти вперед. Нема їжі. Нема відпочинку. Не зараз.

Розділ 9 Лігво павучихи

М

ожливо, Голум мав рацію, тож уже і справді на став день, але гобіти не помітили суттєвої різниці, хіба що важке небо понад ними було не таке страхітливо чорне, як раніше, а нагадувало натомість розлогу димову заслону; глибока нічна темрява, що й досі тулилася десь по щілинах і ямах, поступилася місцем непевним сірим тіням, які огортали

кам'янистий світ довкола. Мандрівники: Голум попереду, а гобіти, пліч-о-пліч, за ним – простували вгору довгою ущелиною між шпилів і колон побитих вітром та негодою скель, які стояли обабіч, мов велетенські безформні статуї. Ніде не чути було ні звуку. Приблизно за півтори версти попереду бовваніла чимала сіра стіна – остання величезна гряда висхідних кам'янистих гір. Що ближче вони підступали до неї, то темнішою та вищою вона здавалась, аж нарешті, здійнявшись високо-високо вгору, заступила собою все, що було за нею. Біля її підніжжя лежав густий морок. Сем приюхався.

– Фе! Той дивний запах! Він дедалі сильнішає! – озвався гобіт.

І ось вони ввійшли в морок і побачили там устя печери.

– Це – вхід, – тихо просичав Голум. – Це – початок тунелю.

Та він не сказав, як називається той прохід – Торех-Унгол, Лігво Павучихи.

Неприємним запахом відгонило саме звідти: то був не нудотний сопух розкладання, як на моргульських луках, а огидний сморід, ніби десь там, у п'їтьмі, зібрали та зберігали невідь-яку бридоту.

– Це єдиний шлях, Смеаголе? – запитав Фродо.

– Так, так, – відповів той. – Так, зараз ми повинні йти цим шляхом.

– Тобто ти хочеш сказати, що проходив крізь цю нору? – запитав Сем. – Тьху! Проте неприємні запахи тобі, мабуть, не докучають.

Голумові очі сяйнули.

– Він не знає, що нам докучає, правда ж, безцінний? Ні, він не знає. Та Смеагол уміє терпіти. Так, він тудою ходив. О, так, саме тудою. Це – єдиний шлях.

– Цікаво, що там так тхне, – сказав Сем. – Нагадує... ні, ліпше навіть не згадувати вголос. Авжеж, це якась мерзенна орківська нора, звідки ніхто цілих сто років не вигрібав їхніх відпадків!

– Що ж, – утрутився Фродо, – орки там чи ні, та, якщо це єдиний шлях, ми мусимо йти ним.

Глибоко вдихнувши, вони ввійшли в тунель і через кілька кроків опинились у цілковито непроглядній темряві. Після безпросвітних лабіринтів Морії Фродо та Сем не занурювались у таку темряву, та ця, якщо таке можливо, була навіть глибша та густіша за морійську. У Морії принаймні дмухали ледь відчутні вітри, було відлуння та бодай якесь відчуття простору. А тут повітря висіло нерухоме, затхле, важке і заглушувало всі звуки. Мандрівники наче потрапили в нутро чорної химери, зітканої зі справжньої п'їтьми, яку вони вдихали та яка засліплювала не лише очі, а й розум, що позбувався навіть спогадів про кольори, про форми та про світло. Ніч була завжди, ніч буде завжди, ніч – от і все.

Проте спершу гобіти відчували щось бодай на дотик. Власне, чутливість пальців і стіп майже болісно загострилася. Стіни тунелю, на подив подорожніх, виявилися гладенькими, а підлога, якщо не зважати на кілька місць то тут, то там, – рівною та прямою, і вона постійно сунула вгору тим самим крутосхилом. Тунель був високий і широкий – такий широкий, що гобіти, крокуючи на одній лінії та лише торкаючись до поверхні стін випростаними руками, все одно були розділені темрявою і йшли доволі далеко один від одного.

Голум першим шаснув до тунелю і мав би бути на кілька кроків попереду. Доки Сем і Фродо ще були спроможні помічати такі речі, вони чули його дихання з посвистом і сапання. Проте перегодом їхні відчуття притупилися, дотик і слух зрадили їх, тож вони йшли і йшли вперед наосліп, і керували ними насамперед воля, завдяки якій вони ввійшли сюди, і прагнення дістатися нарешті до високої брами на протилежному кінці темного ходу.

Не встигли вони далеко зайти – хоча, певно, час і відстань просто перестали для них існувати, – як Сем, доторкнувшись до стіни праворуч, збагнув, що з цього боку десь у ній є отвір: на нього війнуло свіжим повітрям, але за мить усе минуло.

– Тут є не один прохід, – ледве прошепотів Сем (йому важко давався кожен витиснутий із горла звук). – Це найбільше орківська нора з усіх, які можна собі уявити!

Потому спершу він праворуч, а згодом Фродо ліворуч пройшли повз три-чотири такі отвори, ширші чи вужчі; проте збитися з головного шляху вони не могли: той хід був прямий, нікуди не повертав і постійно підвищувався. Та чи довго це мало тривати, чи то пак: чи довго вони б витримали, чи стало б їм снаги дійти до мети? Що вище піднімалися гобіти, то тихіше ставало довкола; проте їм часто здавалося, ніби в цій сліпій темряві вони долають опір чогось грізнішого, ніж смердюче повітря. Рухаючись уперед, мандрівники відчували, як щось зачіпає їхні голови та руки: якісь довгі щупальця чи, може, витка рослинність – того ніхто не міг відгадати. Сморід дедалі дужчав і густішав, аж гобітам почало здаватися, що нюх – це єдине відчуття, яке в них залишилося, – тож їхні страждання були нестерпні. Година, дві, три – скільки їх уже збігло в цій темнезній норі? А може, не години, а дні чи навіть тижні? Сем відступив од стіни тунелю і пошкандибав до Фродо; їхні руки зустрілись і зімкнулись, і так – разом – вони продовжили свою путь.

Та незабаром Фродо, рухаючись наосліп біля лівої стіни проходу, зненацька натрапив на провалля. Він мало не впав у порожнечу: у скелі була діра, значно глибша за ті, які вони проходили раніше, і з неї струменіли такий нестерпний сморід і таке сильне відчуття затаєної злости, що Фродо знепритомнів. Тієї миті Сем теж похитнувся й упав.

Борючись зі слабкістю й зі страхом, Фродо намацав Семову руку.

– Уставай! – сказав він безголосо, самим хрипким віддихом. – Усе це суне звідти: і сморід, і небезпека. Тікаймо! Хутко!

Зібравши рештки сил і рішучості, Фродо поставив Сема на ноги та примусив рухатися власні кінцівки. Сем шкутильгав поруч. Крок, два, три – і, врешті, шість. Може, страхітливий невидимий отвір залишився позаду, а може, й ні, проте гобітам раптом стало легше пересуватися, ніби чиясь ворожа воля на мить дала їм спокій. Мандрівники подались уперед, не розмикаючи рук.

Але майже відразу їх спіткала нова неприємність. Тунель розгалужувався – принаймні їм так здалось, – а визначити, котрий із ходів був ширший чи менше відхилився вбік, було вкрай складно. Тож який шлях обрати: праворуч чи ліворуч? Гобіти не знали, чим керуватися, роблячи вибір, але помилка могла коштувати їм життя.

– Яким шляхом пішов Голум? – ледь видихнув Сем. – І чому не зачекав на нас?

– Смеаголе! – спробував покликати Фродо. – Смеаголе!

Проте гобіт захрипнув, і крик завмер, щойно злетівши з його вуст. Відповіді не було. Не було навіть відлуння: повітря не сколихнулося.

– Мабуть, отепер він і справді покинув нас, – пробурмотів Сем. – Гадаю, той негідник хотів, аби ми прийшли саме сюди. Голуме! Якщо ти коли-небудь потрапиш мені до рук, то дуже про це пошкодуєш.

Отак, спотикаючись і наосліп шукаючи ногами дорогу в темряві, друзі з'ясували, що ліве відгалуження тунелю чимось захарашене: або то був глухий кут, або там обвалилося каміння.

– Це не той шлях, – прошепотів Фродо. – Хтозна, хибно це чи правильно, та мусимо йти іншим.

– І не зволікати! – важко видихнув Сем. – Тут є щось гірше за Голума. У мене таке відчуття, ніби хтось дивиться на нас.

Гобіти не пройшли й кількох сажнів, коли позаду них у гнітючій глухій тиші пролунав приголомшливий і моторошний звук: яесь булькання чи клетотіння в супроводі протяжного злого сичання. Гобіти обернулись, але нічого не побачили. Стояли, мов закам'яніли, витріщались і чекали, не знати чого.

– Це – пастка! – сказав Сем, поклавши руку на руків'я меча, й одразу пригадав темінь кургану, звідки до нього прийшла його зброя.

«От якби старий Том був із нами!» – подумав він. А тоді, поглинутий довколишньою пітьмою, з чорним од люті й відчаю серцем, гобіт, здається, угледів світло – світло власного

духу, попервах майже нестерпно яскраве, як сонячні промені для очей того, кого довго тримали в темниці без вікон. Потому світло перетворилося на барви: зелену, золоту, срібну, білу. І віддалік, наче на маленькій картинці, створеній руками ельфів, Сем угледів Володарку Галадріель, яка стояла у травах Лорієну, тримаючи в руках дари. *А для тебе, Персненосцю, – почув Сем її голос, далекий, але виразний, – для тебе я приготувала оце.*

Булькотливе сичання дедалі ближчало і чутно було якийсь хрускіт: у темряві повільно повзло до своєї мети щось велике і членисте. І від нього нестерпно тхнуло.

– Господарю, господарю! – скрикнув Сем, і голос його знову був дзвінкий і сильний. – Подарунок Володарки Галадріель! Зоряний кришталю! Світло, дане тобі, щоб освятити найтемніші місця. Зоряний кришталю!

– Зоряний кришталю? – пробурмотав Фродо, так ніби марив і не розумів, чого від нього хочуть. – Ой, так! Як я міг про нього забути? *Воно освятиме тобі дорогу, коли будь-яке інше світло вже згасне!* А нам тепер і справді може допомогти тільки таке світло.

Його рука кволо потягнулася до грудей і повільно піднесла вгору Піалу Галадріель. Піала спершу ледь жевріла, примарна, мов зоря, що виборсується з важких понадземних туманів і сходить на небі. Потому світло її зросло на силі, а у Фродо розквітла надія. А тоді Піала розгорілася, заясніла срібним полум'ям, стала крихітним яскравим осердям посеред мороку, ніби сам Еарендил спустився з позахідної високості, несучи на чолі останній Сильмарил. Темрява відступила, і здавалося, що Піала виблискує у сфері повітряного кристала, і рука, що її тримала, іскрилася білим вогнем.

Фродо зачудовано споглядав дивовижний подарунок, який так довго тримав при собі, не здогадуючись про його цінність і можливості. У дорозі він нечасто згадував про нього, поки дійшов до Моргульської Долини, проте жодного разу так і не зважився скористатися ним, боячись, що світло Піали викриє їх. *Айя Еарендил Еленіон Анкаліма!* – скрикнув він, не розуміючи, що каже: йому навіть здалося, що в його голосі відлунув чийсь інший, дзвінкіший, не спаплюжений затхлим повітрям цієї діри.

Однак у Середзем'ї є й інші сили, владарі ночі, – давні й дужі. І вона – та, що блукала в темряві, – пам'ятала, як ельфи вигукували цей клич у глибинах часу, і не зважила на нього, й він не злякав її. Тільки-но з уст Фродо злетіли ті ельфійські слова, він збагнув, що над ним нависає щось нестримно люте і що його вивчає чийсь смертоносний погляд. Трохи нижче, між ними й отвором, біля якого обидва гобіти впали та зімліли, він помітив очі, які поволі ставали видимими, – два велетенські грона численних прямокутників. Ось вона, давно відчута небезпека! Сяйво зоряного кристалу впало на ті очі й відбилося від тисячі їхніх фасеток, але крізь світло поволі проступив білястий убивчий вогонь глибин тих очей – полум'я, що зародилось у надрах лихих думок. Очі були потворні та відразливі, звірині, проте розумні, сповнені страхітливої насолоди, – вони кпили зі своєї жертви, котра не мала ні найменшого шансу втекти.

Прибиті жахом, Фродо та Сем почали неквапливо відступати, але страхітливий погляд тих згубних очей прикував їх до себе: вони задкували, а очі наступали. Рука Фродо здригнулася, Піала поволі опустилася. Але враз, звільнившись од заціпеніння, спричиненого раптовою появою страхітливих очей, обидва гобіти, ладні панічно тікати від них на край світу, розвернулись і чкурнули геть. Але, біжучи, Фродо озирнувся і з жахом побачив, що й очі підстрибом кинулися за ними. Сморід смерті наздоганяв їх, мов хмара.

– Стій! Стій! – розпачливо закричав Фродо. – Тікати марно.

Очі повільно присувалися ближче.

– Галадріель! – зойкнув Фродо й, зібравши всю свою мужність, знову підняв Піалу.

Очі завмерли. На мить їхній погляд став не таким упевненим – ніби в них закрався тривожний сумнів. Потому серце у грудях Фродо запалало, й він, не думаючи, що, властиво, робить – дурість це, відчай чи мужність, – узяв Піалу в ліву руку, а у правиці стиснув оголений меч. Жало спалахнуло, гостре ельфійське лезо заіскрилось у срібному світлі, а його краї замерехтіли блакитним вогнем. Отак, тримаючи над собою зорю, а перед собою – блискучий меч, Фродо, гобіт зі Ширу, твердим кроком рушив униз, назустріч тим очам.

Їхня впевненість похитнулася. З наближенням світла в них дедалі виразніше проступав сумнів. Одне за одним вони тьмяніли і знехотя задкували. Ніколи раніше їх не вражало таке яскраве світло. Тут, під землею, вони були у безпеці: ні сонце, ні місяць, ані зорі не могли до них дістатись, – але тепер їм здалося, що зірка небесна спустилась у надра гір. Вона невпинно наближалася, й очі злякалися. Одне за одним вони потемніли і розвернулися в інший бік, а між ними та світлом прослало гігантську тінь якоесь чорне громаддя. Очей не стало.

– Господарю, господарю! – скрикнув Сем, який стояв поблизу, тримаючи напоготові оголений меч. – Зорі та слава! Ельфи склали би пісню про цей твій учинок, якби дізналися про нього! От би мені пощастило вціліти, розповісти їм усе і почути, як вони заспівають! Але не йди далі, господарю! Не спускайся до того лігва! Зараз наш єдиний шанс утекти. Тож тікаймо з цієї бридкої нори!

Відтак гобіти знову розвернулись і спершу пішли, а потім побігли, підлога тунелю стрімко підвищувалася, тож вони з кожним кроком піднімалися понад смородом невидимого лігвища і до їхніх сердець та кінцівок поверталися сили. Проте позаду них зачалася ненависть Сторожа: засліплена на короткий час, але не переможена, вона загрозувала їм смертю. Аж ось назустріч утікачам ударив струмінь холодного та чистого повітря. Нарешті вони добігли до отвору, до кінця тунелю. Хекаючи, проте палко прагнучи вибратися на відкрите місце, гобіти кинулись уперед. Однак несподівано вони на щось наштовхнулися і відлетіли вглиб тунелю. Вихід загороджувала якась перепона, та це був не камінь, а щось м'яке, пружне і водночас міцне та непроникне; крізь нього просочувалося тільки повітря, але – жодного промінчика світла. Гобіти спробували вдруге пробитися до виходу, і їх удруге відкинуло назад.

Піднявши Піалу, Фродо роздивився шлях і побачив сіризу, якої сяйво зоряного кришталю не могло пронизати і навіть не освітлювало – ніби то була тінь, яку створило не світло, а тому світло і не було спроможне її розсіяти. Тунель уздовж і впоперек був заснований акуратними, як плетиво велетенського павука, тенетами, цупкими та дуже великими: кожна нитка була завтовшки з ливу.

Сем понуро засміявся і сказав:

– Павутина! І все? Павутина! Чималий павук її сплів! Рубай цю бридоту, шматуй!

Лютуючи, Сем ударив плетиво мечем, але нитки, які він зачепив, не порвалися. Павутина ледь прогнулась, а потому відскочила, як натягнута тятива, відбивши лезо й підкинувши вгору меча та руку, що його тримала. Сем тричі рубав навідліг страхітливі тенета, й нарешті одна-єдина мотузка з безлічі тенькнула, тріснула, скрутилась і зі свистом шмагонула повітря. Один її кінець боляче хльоснув Сема по руці, той скрикнув і відскочив, затуливши долонею рота.

– Щоби пробити собі дорогу крізь усе це, потрібен буде не один день, – озвався він за мить. – Що робити? Ті очі ще не повернулися?

– Ні, їх не видно, – відказав Фродо. – Та я досі відчуваю на собі їхній погляд чи то

влонлюю думку, – мабуть, вони знову щось замишляють. Якщо я опущу Піалу чи її світло згасне, вони хутко повернуться.

– Тож ми таки спіймались у пастку! – скрушно мовив Сем, і його гнів переважив утому та відчай. – Як комарі в сітку. Нехай Фарамирове прокляття наздожене клятого Голума, та ще й швидко!

– Це нам зараз не допоможе, – заперечив Фродо. – Ходімо! Погляньмо, що тут може вдяти Жало. Це – ельфійське лезо. У понурих ущелинах Белеріанду, де його викували, теж було моторошне павутиння. Проте ти мусиш стояти на чатах і не підпускати сюди тих очей. Ось, візьми зоряний кришталь. Не бійся. Тримай його вгорі та стеж!

Потому Фродо підійшов до великих сірих тенет і рубонув їх замашним стрімким ударом, провівши гострим краєм меча між натягнутими впритул одна до одної ниток, – ніби стинаючи серпом траву: і нитки лускали, звивались і обвисали донизу. В сітці утворилася чимала діра.

Фродо завдавав удар за ударом, допоки нарешті все павутиння, до якого він зміг дотягнутися, було подерто, а верхня його частина майоріла та гойдалася, як тріпотлива фіранка від вітру, що влетів до кімнати. Пастка відкрилася!

– Ходімо! – гукнув Фродо. – Вперед! Уперед!

Нестримна радість од того, що їм поталанило вирватися зі самої паші відчаю, раптом заповонила всі його думки. У голові йому зашуміло, ніби він добряче хильнув смачного вина, і Фродо, волаючи, вискочив назовні.

Для гобітських очей, які пройшли через лігво ночі, цей присмерковий край був навдивовижу світлий. Страхітливі дими вже здійнялись угору й потоншали, збігали останні години понурого дня, а червона заграва Мордору згасла у тьмяному мороці. Проте Фродо здалося, що перед ним ясніє світанок несподіваної надії. Він майже добувся до вершини гірської стіни. Залишилося ще трохи. Розколина, Кіріт-Унгол, була зовсім поряд – невиразна шпара в чорній гряді, обабіч якої темніли на тлі неба гостроверхі скелі. Коротка перебіжка, спринтерська дистанція – і він на місці!

– Прохід, Семе! – крикнув Фродо, не звернувши уваги на те, що його голос після їдкового повітря тунелю став пронизливий і дзвенів високо та несамовито. – Прохід! Біжімо, біжімо, і ми прорвемося! Потім уже ніхто не зможе нас зупинити!

Сем наздоганяв свого друга так швидко, як тільки могли рухатися його ноги; та, хоча він і радів, що їм пощастило звільнитися, тривожне відчуття не полишало його. Біжучи, гобіт постійно озирався на темне склепіння тунелю, боячись побачити там очі чи якусь неймовірну почвару, що, вистрибнувши звідтіля, помчить за ними слідом. Але він і його господар надто мало знали про лукавство Павучихи: з її лігвища вело багато виходів.

Вона мешкала в цих горах звіку-правіку – лиха потвора в павучій подобі, схожа на ту, котра в давнину жила в Ельфійській Землі на Заході, що нині спочиває під Морем, і з котрою Берен бився в Горах Жаху в Доріаті, щоби згодом зустрітися з Лутієн, яка танцювала в місячному світлі серед цикути на зеленому моріжку. Як Павучиха, рятуючи своє життя, дісталася сюди, не розповідає жоден переказ, бо про часи Темноліття залишилося мало оповідей. Одначе вона жила тут – та, котра з'явилася тут раніше за Саурона, ще до того, як було закладено перший камінь Барад-дұра, – і не прислужувала нікому, крім себе самої: пила кров ельфів і людей, товстіла та розбухала під час своїх нескінченних бенкетів, плела тінисту

павутину. Павучиха пожирала все живе, а зі себе вивергала темряву. Дрібніше за розмірами її потомство: виплодки від нікчемних партнерів, які теж були її дітьми і яких вона убила, – розповзлося по всіх гірських долинах від Ефель-Дуату до східних пагорбів, до Дол-Гульдур та до твердині в Морок-лісі. Проте воно не могло зрівнятися з нею – Великою Павучихою, останнім нащадком Унголіанти, котрий все ще тривожив цей нещасний світ.

Голум уже бачив її, багато років тому, коли був Смеаголом і зазірав у всі темні діри гір: у минулі часи він поклонявся Павучисі і вшановував її, тож темрява її злої волі пройшла з ним через усі його стомливі дороги, відрізавши нещасного від світла та розкаяння. І Голум пообіцяв здобути для неї поживу. Але він хотів не того, що потрібно було Павучисі. Вона мало знала про вежі, про персні та про інші витвори розуму чи рук, бо жадала для інших тільки смерті, фізичної та духовної, а для себе – ковтати чужі життя і пухнути доти, доки гори вже не зможуть її втримувати, а темрява – не вміщатиме.

Утім до здійснення того бажання було ще далеко: Павучиха давно зголодніла, метаючись у своєму лігві, бо Сауронова міць зростала, а світло та живі створіння тим часом покидали його землі. Місто в долині було мертве, й жоден ельф чи чоловік не наближалися до нього, тільки злиденні орки – харч скупий і обережний. Однак вона мусила щось їсти. Тому, хоч як завзято Саурунові посіпаки рили нові звивисті ходи від проходу та від своєї вежі, Павучиха завжди знаходила спосіб упольовати котрогось із них. Але вона прагнула ніжного м'яса. І Голум привів його до неї.

– Побачимо, побачимо, – часто повторював він сам до себе, коли бував у поганому настрої, йдучи небезпечною дорогою від Емин-Муїлу до Моргульської Долини, – побачимо. Цілком може бути, о, так, цілком може бути, що, коли Вона виплюне кісточку і порожній одяг, ми його знайдемо, ми отримаємо його – Безцінного, винагороду бідолашному Смеаголові, який приносить смачну їжу. І ми врятуємо Безцінного, як і обіцяли. О, так. І, коли він буде у безпеці, тоді Вона дізнається, о, так, тоді ми поквитаємося з Нею, мій безцінний. Тоді ми з усіма поквитаємося!

Такі думки зринали у внутрішньому покої його підступності, й він сподівався приховати їх од Павучихи, навіть коли знову прийшов до неї і низько вклонився їй, доки його супутники спали.

Саурон теж знав, де зачаїлася Павучиха. Його тішило, що вона живе там, голодна, і що злість її годі вгамувати: на стародавніх підступах до його землі то був сторож, у стократ надійніший за будь-кого з тих, кого він міг створити з допомогою чарів. Орки були корисними рабами, та Саурон мав їх пребагато. Якщо Павучисі треба вряди-годи ловити цих нікчем, аби приборкати свій голод, то нехай – йому не шкода було своїх слуг. А іноді, як добрий господар, котрий частує свого kota різними смаколиками (її він теж називав *своїм котом*, але на нього вона не мала жодного права), Саурон посилав до неї в'язнів, котрим не міг вигадати іншої муки: конвоїри заганяли нещасних до Павучихи в нору, а потому доповідали йому, як вона з ними бавилася.

Так вони двоє і жили, тішачись власного досконалістю і не боячись ані нападу, ні помсти, ні того, що хтось колись покладе край їхній лиховісній владі. З тенет Павучихи не втекла ще жодна муха, а її лють і голод із роками лише дужчали.

Проте бідолашний Сем анічогісінько не знав про зло, яке вони розворушили, – його лишень охоплював дедалі більший страх перед невидимою загрозою, що перетворювався на справжній тягар, який майже спинив його біг і налив свинцем ноги.

Жах ширився довкола, вороги підстерігали їх дорогою, а його пан, мов ошалілий, необачно помчав їм назустріч. Відірвавши погляд од тіні позаду та від густого мороку попід скелею ліворуч, Сем глянув уперед і побачив дві речі, які ще дужче його налякали. Він побачив, що меч, якого Фродо так і не заховав до піхов, виблискує блакитним полум'ям і що,

хоча небо за їхніми спинами вже стемніло, вікно на вежі все одно мерехтіло червоним.

– Орки! – пробурмотів Сем. – Ми ніколи не прорвемося через усе це. Тут повно орків і ще страшніших потвор.

Тоді, нагадавши собі про давнє вміння втаємничуватися, Сем затиснув у руці коштовну Піалу, яку досі тримав. На мить його долоня, осяяна зсередини, криваво спалахнула, та вже наступної хвили гобіт швидко заховав світло, яке могло їх викрити, глибоко до нагрудної кишені й загорнувся в ельфійський плащ. А вже потому спробував пришвидшити ходу. Сем добряче відстав: господар випередив його вже щонайменше на двадцять кроків, нісся уперед, як тінь, і невдовзі міг зникнути з очей у тому сірому світі.

Щойно Сем заховав зоряний кришталь, з'явилася Вона. Гобіт раптом помітив, як ліворуч і трохи попереду з чорної діри в мороці під кручею вилазить найогидніша потвора з усіх, які йому доводилося бачити, жахливіша за наймоторошніший сон. Найдужче вона скидалася на павука, проте була більша та страхітливіша за наймогутніших хижаків, а в її безжальних очах виразно читалися лихі наміри. Ті самі очі – зібрані у грона на випнутій голові чудовиська, – що їх Сем уважав заляканими та переможеними, знову спалахнули зловісним вогнем. Потвора мала здоровенні роги, а за короткою, схожою на стебло шиєю видно було велетенське розбухле тіло – заплиле жиром черево, яке провисало у неї між ногами та ледь погойдувалося від руху: здебільшого воно було чорне зі синювато-сірими плямами, але зісподу – бліде та світлисте, від нього тхнуло. Ноги цього жахіття були криві, з великими вузлуватими суглобами, які стирчали високо понад спиною і товстою, мов сталеві остюки, щетиною, а завершувала кожну кінцівку клешня.

Протиснувши своє м'яке драглисте тіло та зігнуті ноги крізь верхній вихід із лігва, Павучиха враз дуже швидко кинулась уперед, то біжучи на своїх скрипучих ногах, то несподівано стрибаючи. Вона вже була між Семом і Фродо. Проте не помітила Сема чи не захотіла наразі чіпати того, хто ніс світло, а натомість зосередила всю свою злість на одній жертві – на Фродо, який не мав Піали і стрімголов біг угору стежкою, навіть не усвідомлюючи, що йому загрожувало. Він біг швидко, та Павучиха була прудкіша: ще кілька стрибків – і гобіт зникне в її клешнях!

Сем зойкнув і, зібравши рештки сили, щодуху закричав:

– Озирнися! Стережися, господарю! Я... – його волення раптом урвалося.

Довга липка долоня затулила йому рота, друга вчепилась у шию, а щось тим часом обкрутилося довкола ноги. Захоплений зненацька, Сем поточився й упав просто в обійми нападника.

– Сссспіймався! – засичав Голум йому на вухо. – Нарешті, мій безцінний, він сссспіймався, так, пассскудний гобіте. Ми сссспіймали цього. Вона сссспімає іншого. О, так, то Павучиха його сссспімає, не Сссмеагол: Сссмеагол пообіцяв, він нічим не зашкодить хазяїнові. Та він сссспімав тебе, ти, пассскудний гидкий маленький нишпорко!

І Голум плюнув Семові на шию.

Гнів через цю зраду та через розпач – адже його затримали саме тієї миті, коли господарю загрожувала смертельна небезпека, – додали Семові несподіваних люті й сили, які значно перевершували все, чого Голум очікував од цього повільного і тупого, на його думку, гобіта. Навіть сам Голум не зміг би викручуватися так швидко й затято. Його долоня зіслизнула з гобітового рота, Сем пригнувся і метнувся вперед, силкуючись вирватися з лещат, які стискали його шию. У руці він досі тримав меча, а на його лівиці висіла на ремені патериця, що її подарував Фарамир. Сем відчайдушно намагався розвернутись і штрикнути лезом свого ворога. Та Голум був надто спритний. Блискавично простягнувши довгу правицю, він схопив Сема за зап'ясток: пальці зрадника, наче кліщі, повільно та немилосердно тягнули гобітову руку вперед і донизу, доки Сем, зойкнувши від болю,

впустив меч і той упав на землю; а тим часом Голумова лівиця дедалі міцніше стискала Семову горлянку.

Тоді гобіт зрозумів, що йому слід удатися до найрішучіших дій. Щосили смикнувши ногою, він випручав її та міцно вперся обома ступнями в землю. Потому раптом відштовхнувся ними і рвучко повалився назад.

Голум не сподівався від Сема навіть такого нехитрого трюку й упав, а огрядний гобіт усією своєю вагою гепнувся йому на живіт. Засичавши від болю, Голум на секунду відпустив Семову горлянку, проте не розімкнув пальців, які вже стискали руків'я меча. Сем шарпнувся вперед і вбік, підвівся і прожогом метнувся праворуч, викрутивши зап'ясток, який тримав Голум. Ухопивши лівою рукою патерицю, Сем розмахнувся й зі свистом і хрускотом уперіщив нею по випростаній руці Голума трохи нижче від ліктя.

Голум вискнув і відпустив його. Тоді гобіт атакував: не гаючи часу, щоби перекинути патерицю з лівиці у правицю, він завдав іще одного страхітливого удару. Його супротивник спритно, мов та змія, ковзнув убік, і патериця, спрямована у голову, вгамселила його по спині. А патериця, хруснувши, зламалася. Цього було досить. Голум давно звик нападати ззаду й рідко хибив. Але цього разу, піддавшись своїй злобі, припустився помилки, бо заговорив зі своєю жертвою та взявся кпити з неї раніше, ніж ухопив її за шию обома руками. Чудовий Голумів план зійшов нанівець, коли в темряві несподівано з'явилося те жахливе світло. Тепер він був віч-на-віч із лютим ворогом, майже однаковим із ним на зріст. Цей бій Голум не міг виграти. Сем перехопив меч і замахнувся. Голум зойкнув і, зірвавшись на всі чотири кінцівки, відскочив убік одним довгим стрибком, наче жаба. Перш ніж Сем наздогнав його, зрадник уже тікав назад до тунелю з подиву гідною швидкістю.

Сем, не випускаючи з рук меча, кинувся за ним. Гобіт на мить забув про все на світі, крім нестримної люті, що пекла йому мозок, а також бажання вбити Голума. Та перехопити втікача він не спромігся: Голум зник. Зате Сем побачив перед собою темну діру й відчув нестерпний сморід, а тоді, мов ударений громом, одразу згадав про Фродо та про потвору. Сем крутнувся на місці, як дзиґа, і стрімголов помчав угору стежкою, раз у раз гукаючи господаря на ім'я. Проте було вже надто пізно. Голумів задум таки спрацював.

Розділ 10 Рішення пана Семвайза

родо горілиць лежав на землі, а потвора на висла над ним, зосередившись тільки на своїй жертві та не звертаючи уваги на Сема і на його крики, хоча той був уже зовсім поруч. А Сем, примчавши, побачив, що вона вже зв'язала Фродо, обкрутила його цілого: від щиколоток до плечей – тугим павутинням і взялася своїми здоровенними передніми ногами чи то піднімати, чи то волокти його тіло геть.

З ближнього боку біля Фродо лежало, світячись на долівці, ельфійське лезо – там, де воно, безсиле проти чудовиська, випало з рук господаря. Не гаючи часу на роздуми, як саме повинен діяти чи який він зараз: сміливий, відданий, сповнений люті, – Сем із криком кинувся вперед і вхопив лівицею меч свого пана. Потому вдарив. Дикий тваринний світ іще не знав таких самозречних атак: маленький відчайдух, озброєний крихітними зубами, одинцем кинувся на гору з рогів та шкіри, що заступила його переможеного побратима.

Глухий крик Сема вивів Павучиху з пожадливого заціпеніння, і вона повільно звернула на нього свій злий страхітливий погляд. Однак ще раніше, ніж почвара збагнула, що перед нею така лють, якої вона не стрічала впродовж незліченних років, блискучий меч рубонув її по нозі й відтяв клешню. А потім Сем, умлівіч проскочивши між дугоподібних павучих ніг, швидким рухом іншої руки штрикнув мечем угору, цілячись у гроно очей на схиленій голові. Одне велике око потемніло.

На мить жалюгідна, у порівнянні з Павучихою, істота опинилася просто під нею,

недосяжна ні для її жала, ні для клешень. Просто над Семом нависав величезний живіт чудовиська, який гнило світився і тхнув так, що гобіт мало не знепритомнів. Але лють додала йому сили для ще одного удару, перш ніж потвора мала опуститись і розчавити його самого та його дрібну зухвалу мужність, – тож Сем навідліг рубонув її блискучим ельфійським лезом.

Однак Павучиха була не така, як дракони: єдиним м'яким місцем на її тілі були очі. А вузлувата і ямкувата від давніх виразок тисячолітня її шкіра лише грубшала з кожним новим шаром внутрішнього наросту. Лезо тільки дряпнуло її, не завдавши відчутного поранення: пробити ту шкіру не міг ніхто, хіба що ельф чи гном викували б сталь, а Беренова чи Турінова рука взялася б за неї. Павучиха здригнулася від удару, а потому здійняла здоровенний міх черева високо над Семовою головою. Рана булькотіла та бризкала отрутою. Розчепіривши ноги, потвора спробувала розчавити Сема своїм гігантським животом. Але марно. Гобіт твердо стояв на ногах і, пожбуривши геть власний меч, обіруч тримав ельфійське лезо вістря угору, намагаючись не підпустити до себе ту мертвотно-бліду масу. А тому Павучиха, доклавши всю свою жорстоку волю та силу, що мала перевершити міць рук будь-якого воїна, настромилася на жалке вістря меча. Й що нижче Сем припадав до землі, то все глибше і глибше воно впивалось у її плоть.

Павучиха ще ніколи не зазнавала такої муки і навіть не припускала, що зазнає її у своєму правічному світі зла. Учинити так із нею: ввігнати лезо в її улюблене тіло – не наважувався ні найхоробріший солдат стародавнього Гондору, ні найлютіший орк, упійманий у пастку. Павучиха здригнулася. Потвора хотіла позбутися нестерпного болю, а тому знову вигнулася, підбрала скорчені кінцівки й різко відстригнула вбік.

Сем гепнувся навколішки біля голови Фродо, мало не зімлівши від нудотного смороду, проте не випустив із пальців руків'я меча. Крізь туман, який заслав йому очі, він невиразно бачив обличчя Фродо, тож уперто намагався опанувати себе і не знепритомніти. Сем повільно підвів голову й за якихось кілька кроків од себе угледів Павучиху: вона стежила за ним, з її дзьоба забризкала отруйна слина, а з пораненного ока цебеніла зелена липка юшка. Чудовисько притислося до землі, його дрижкий живіт розплився на камінні, а велетенські дуги ніг тремтіли, наче потвора готувалася ще до одного стрибка. І цього разу вона прагнула розчавити чи смертельно вжалити, а не просто легенько вкусити і знерухомити живе брикливе м'ясо. Ні, цього разу – вбити, а вже потому розшматувати.

Щойно Сем і собі припав до землі, стежачи за Павучихою та бачачи в її очах свою смерть, його раптом осяяло – немовби він почув чийсь далекий голос, – і гобітова лівиця, понишпоривши за пазухою, знайшла те, що шукала: Піалу Галадріель – холодну, тверду та щільну на дотик у цьому фантомному світі жахів.

– Галадріель! – ледь чутно вимовив Сем і несподівано почув далекі, проте виразні голоси: перегуки ельфів, котрі походжали під зорями в рідному серцю присмерку Ширу, й ельфійську музику, що долинала до нього крізь сон у Залі Вогню в Ельрондовому домі.

Гільтоніель А Ельберет!

Потому Семові наче хтось розв'язав язика, й він вигукнув мовою, якої ніколи не знав:

*А Ельберет Гільтоніель
о менел палан-діріель,
ле наллон сі ді'нгурутос!
А тіро нін, Фануїлос!*

Після того він зіп'явся на ноги і став знову гобітом Семвайзом, сином Гемфаста.

– Ну ж бо, підходь, бридото! – вигукнув Сем. – Ти завдала болю моєму панові й пожалкуєш про це. Ми підемо далі, та спершу покінчимо з тобою. Ну, підходь і скуштуй оцього!

Нескорений Семів дух утілювався в силі його рухів, і кришталь раптом спалахнув у його руці, наче смолоскип. Піала полум'яніла, як зоря, що, зірвавшись із небосхилу, обпалює повітряну пільму сліпучим світлом. Жодне небесне світило ніколи так не разило Павучисі очей. Промені того світла впивались у її поранену голову і допікали лютим болем, а саме те жажливе світло ушкоджувало її очі, одне за одним. Потвора відсахнулася, замахавши в повітрі передніми ногами; її зір засліплювали внутрішні блискавиці, а мозок конав у агонії. Потому, відвернувши скалічену голову, вона перекотилась убік і поповзла, клешня за клешню, до темного отвору в глибині скель.

Сем не відступав. Він хитався, мов п'яний, але йшов уперед. А Павучиха врешті таки злякалась: ослаблена поразкою, вона здригалась і смикалась, намагаючись якнайхутчіше втекти від нього. І таки дісталася до нори, і протиснулася туди, залишаючи по собі зелено-жовтий ослизлий слід, і ковзнула вниз саме тоді, коли гобіт завдав останнього удару її розпластаним кінцівкам... Після цього Сем упав на землю.

Павучиха зникла. І скільки часу вона лежала у своєму лігві, плекаючи злобу та зализуючи рани, відновлюючи себе зсередини з плином повільних темних років і відрощуючи гроно очей, аж доки голод, невідворотний, як смерть, знову змусив її плести свої жажливі тенета в долинах Гір Тіні, – ця історія не розповідає.

Сем залишився сам. А коли місце битви вкрив вечір Безіменної Землі, він стомлено поповз до свого пана.

– Господарю, любий господарю, – кликав Сем, але Фродо не озивався.

Коли Фродо стрімголов біг уперед, радіючи свободі, Павучиха зі страхітливою швидкістю налетіла на нього ззаду і блискавичним рухом ужалала в шию. І ось він лежить, блідий, і не чує нічийого голосу, і не ворухиться.

– Господарю, любий господарю! – кликав Сем і, вслухаючись у беззвучну тишу, марно чекав відповіді.

Урешті, він як міг швидко перерізав плетиво, яким був оповитий Фродо, і приклав голову до грудей друга та до його вуст, але не відчув ані найлегшого трепету життя, ні найтихішого биття серця. Сем то розтирав руки і стопи свого пана, то торкався до його чола – все було холодне.

– Фродо, пане Фродо! – гукнув Сем. – Не покидай мене тут самого! Це твій Сем кличе тебе. Не йди туди, куди я не зможу піти за тобою! Прокинься, пане Фродо! О, прокинься, Фродо, любий, любий мій! Прокинься!

Потім Сема пройняв гнів, і він забігав довкола тіла свого господаря, лютуючи, розмахуючи в повітрі мечем, трошачи каміння, викликаючи когось на двобій. А набігавшись, знову нахилився і поглянув на обличчя Фродо, що біліло в сутінках. Щойно тоді Сем раптом збагнув, що вже бачив це на зображенні, яке показало йому дзеркало Галадріель у Лорієні: Фродо з блідим обличчям міцно спить під високою темною кручею. Міцно спить – так Сем подумав у Лорієні.

– Фродо помер! – сказав він тепер. – Не спить, а помер!

І тільки він це промовив, отрута Павучихи, ніби підживлена його словами, подіяла знову, бо обличчя Фродо здалося Семові вже мертвотно-зеленим.

Відтак бідолаха охопив чорний відчай, він уклонився доземно, насунув на голову сірий каптур, і ніч оселилась у його серці, й Сем уже нічого не тямив.

Коли чорнота нарешті відступила, Сем звів погляд і побачив лише морок довкола, – скільки хвилин чи годин світ повільно пропливав повз нього, сказати було годі. Гобіт був на тому самому місті, а його пан так само лежав поруч, мертвий. Гори не розсипалися на порошок, земля не запалася.

– Що мені робити, що мені робити? – запитав Сем. – Невже я даремно здолав із ним цілий цей шлях?

А потім ураз він пригадав власні слова, значення яких на той час – на початку їхньої подорожі – він і сам не розумів: *Я повинен дещо зробити, доки все скінчиться. Я мушу про все подбати, пане, якщо ти мене розумієш.*

– Але що я можу зробити? Невже залишити мертвого пана Фродо тут, у горах, непохованим і йти додому? Чи йти далі? Йти далі? – повторив він, і на мить сумнів і страх змусили його здригнутись. – Йти далі? Невже це те, що я повинен зробити? І покинути його?

Аж тепер Сем нарешті розплакався, підійшов до Фродо, випростав його тіло, склав холодні руки на грудях, загорнув у плащ, поклав із одного боку свого меча, з другого – патерицю, Фарамирів подарунок.

– Якщо мені судилось іти далі, – сказав він, – то я мушу взяти твого меча, пане Фродо, зі собою, проте біля тебе я покладу цього, який спочивав колись поруч зі стародавнім королем у кургані. А ще в тебе залишиться та прекрасна кольчуга з мітрилу від старого пана Більбо. Ти позичив мені свій зоряний кришталь, пане Фродо, й він мені знадобиться, бо відтепер я довіку буду в темряві. Це надто коштовна для мене річ, до того ж Володарка подарувала її тобі, та, можливо, вона зрозуміє. *Ти ж розумієш, пане Фродо? Я повинен іти далі.*

Проте Сем не міг іти, принаймні наразі не міг. Він укляк навколішки, тримаючи руку Фродо та ніяк не можучи її відпустити. Час спливав, а він усе стояв отак, стискаючи руку свого пана, й у душі його точилася суперечка.

Спершу Сем спробував знайти в собі силу відірватися від Фродо і вирушити в самотні мандри – по помсту. Щойно він зробить перший крок, гнів проведе його, переслідувача, всіма дорогами світу, доки врешті він упіймає його – Голума. І тоді Голум помре у глухому закутку. Проте Сем вирішив іти далі не задля цього. Задля цього не слід було би покидати тут господаря. Помста його не поверне. Ніщо не поверне. Чому вони обоє не полягли тут? Це теж була би самотня подорож.

І глянувши на блискуче вістря меча, він подумав про потойбічні околиці, де був чорний рубіж і порожнє падіння в ніщо. Там порятунку вже немає. Піти туди означало б не робити нічого, навіть не горювати. Але ж він не для того рушив у ці мандри.

– Що ж мені тепер робити? – скрикнув Сем знову, проте цього разу вже добре знав тверду відповідь: *подбати про все.*

Це ще одна самотня подорож, тільки найстрашніша.

– Що? Мені самому йти до Розколини Судьби, й усе таке? – Сем досі боявся, проте його рішучість дедалі зростала. – Що? *Мені* нести Перстень замість *нього*? Рада довірила ту

річ йому.

Відповідь не забарилася:

– Рада також призначила йому супутників, аби виправа не звелася нанівець. А ти останній із Загону. Виправа не повинна звестися нанівець.

– Ліпше б останнім був не я, – зітхнув Сем. – Ліпше би тут був старий Гандальф чи ще хтось. Чому я сам повинен ухвалювати такі рішення? Я певен, що піду не туди. Та й не для мене це: взяти Перстень і нести його кудись, повертаючи до себе увагу.

– Але ж ти й не повертаєш уваги – то її до тебе привернули. А щодо того, що ти не найкраща та не вельми підхожа для цього особа, то й пан Фродо, сказати би, такою особою не був, як і пан Більбо. Вони теж не мали вибору.

– Ну, гаразд, треба самому давати собі раду. Я зможу. Хоч і впевнений, що десь напартачу – не був би я Семом Груничем.

– Нумо, подумаймо: якщо нас тут знайдуть, або знайдуть пана Фродо, а та Штука буде на ньому, ну, тоді її отримає Ворог. А це значить, що нам усім гаплик: і Лорієну, й Рівендолу, і Ширу – всім. І не можна гаяти часу, бо це – так само кінець. Війна вже розпочалась, і, цілком імовірно, нині все йде за задумом Ворога. Жодного шансу на те, щоби повернутися з Ним назад і спитати поради чи дозволу. Ні, ось як воно є: сидіти тут і чекати, доки сюди прийдуть, уб'ють мене над тілом господаря і заберуть Перстень чи самому взяти Його й піти.

Сем глибоко вдихнув.

– Гаразд, я беру Його!

Сем нахилився. Дуже обережно розстібнув ланцюжок на шії у Фродо і ковзнув рукою під туніку; потому, піднявши другою рукою господареву голову, поцілував холодне чоло і м'яко зняв ланцюжок. Знову лагідно поклав його голову на землю. Незворушне обличчя Фродо нітрохи не змінилось, і саме це остаточно переконало Сема, що Фродо помер і вибув із Виправи.

– Прощавай, мій любий господарю! – пробурмотів нещасний. – Пробач своєму Семові. Він повернеться на це саме місце, коли закінчить роботу – якщо впорається, звісно. І тоді вже не покине тебе. Спочивай у мирі, доки я повернусь, і нехай та паскудна тварюка і близько до тебе не підходить! А якщо Володарка чує мене і зможе здійснити єдине моє бажання, то я хотів би повернутись і застати тебе тут. Прощавай!

Відтак гобіт нахилив шию, надягнув ланцюжок, і голова його під вагою Персня відразу схилилася до землі, мовби хтось прив'язав до неї важений камінь. Але поволі, ніби тягар зменшувався чи в нього самого додалося сили, Сем підняв голову й підвівся, докладаючи неймовірних зусиль, і зрозумів, що може йти, несучи цю ваготу. На секунду здійняв Піалу, щоби подивитися на свого пана, – тепер її світло горіло лагідно й нагадувало тихе сяйво вечірньої зорі влітку, а обличчя Фродо за такого освітлення знову проясніло, було бліде, проте позначене печаттю ельфійської краси, ніби Фродо вже давно проминув темряву. Гірко втішений оцим останнім видом, Сем відвернувся, заховав світло й почимчикував у дедалі густіший морок.

Довго йти не довелося. Тунель був недалеко позаду, Розколина – за кількасот сажнів попереду чи й ближче. Стежку було видно навіть у п'ятмі: глибока борозна, витоптана за століття ходіння, плавно піднімалась угору довгим жолобом, який обабіч обступили скелі.

Жолоб стрімко звужувався. Невдовзі Сем дістався до довгого маршу широких низьких східців. І насуплена чорна орківська вежа тепер була просто над ним, а в ній палахкотіло Червоне Око. Темна тінь попід нею приховувала гобіта. Він наблизився до вершини сходів і нарешті потрапив до Розколини.

– Я вже вирішив, – ненастанно повторював сам собі.

Та це було не так. Хоча він обміркував усе якнайретельніше, але те, за що взявся, цілком суперечило суті його природи, тож Сем бурмотів:

– Невже я схибив? Що я повинен був робити?

Коли стрімкі стіни Розколини зімкнулися довкола нього – перш ніж він дістався до справжньої вершини, перш ніж кинув погляд на стежку, що спускалася до Безіменної Землі, – Сем повернувся. Якусь мить, остовпівши від нестерпного сумніву, він дивився назад. Вхід до тунелю, який у дедалі густішій пільмі нагадував маленьку пляму, досі було видно, і гобітові здалося, що він чи то розгледів, чи вгадав, де лежить Фродо. Йому привиділося, ніби там, унизу, на землі щось мерехтить, але, напевно, то сльози на очах так дурили його, доки він видивлявся на ту кам'яну височину, де його життя розбилося на друзки.

– От якби я міг загадати бажання, одним одне бажання, – зітхнув Сем. – Я побажав би повернутись і застати його там!

Тоді він, урешті, став на дорогу, що вела вперед, і зробив кілька кроків: найважчих і найбільш вистражданих за цілий його вік.

Лише кілька кроків, а потому ще кілька, ще – і Сем спуститься й уже ніколи не побачить тієї височини. Аж раптом він почув крики та голоси. І став як укопаний. Орківські голоси. Попереду і позаду. Гучний тупіт та хрипкі вигуки: орки піднімалися до Розколини з дальнього краю – певно, від якогось входу до вежі. Тупання кроків і крики позаду. Сем крутнувся на місці, а тоді побачив маленькі червоні вогники смолоскипів, які зблиснули ген унизу, коли орки вийшли з тунелю. Ось вони, переслідувачі. Червоне Око вежі не було сліпим. Він упіймався.

Мерехтіння смолоскипів і брязкання сталі попереду наблизилися майже впритул. За хвилину орки дійдуть до вершини і схоплять його. Сем надто загаявся, міркуючи, що має робити, й усе зіпсував. Як же тепер тікати й рятувати себе, як рятувати Перстень? Перстень... Далі гобіт діяв, не роздумуючи та не ухвалюючи жодних рішень. Він просто витяг ланцюжок і взяв Перстень у руку. Ватажок орківського загону ввійшов у Розколину просто перед ним. І Сем надягнув Перстень.

Світ змінився, годинні роздуми тепер займали єдину секунду Сем одразу відчув, що слух його загострився, проте зір потьмянів, але не так, як у лігві Павучихи. Усе довкола було розмите, але не темне. Сам він, одним один, був у тому сірому туманному світі невеликою чорною скелею-монолітом, а Перстень, тягнувши вниз його лівицю, скидався на розпечену золоту сферу. Сем почувався не невидимим, а жахливо та надзвичайно помітним і знав, що десь там його вистежує Око.

Він почув, як далеко в Моргульській Долині тріщить камінь і цебенить вода; як у надрах попід скелею булькоче поранена Павучиха, наосліп шукаючи вихід із глухого закапелка; почув голоси в підземеллях вежі та крики орків, котрі виходили з тунелю, й оглушливе, громове (для його вух) гупання ніг і нестерпне галайкання орків попереду. Сем притиснувся до кручі. Втім, орки крокували вгору, неначе гурт примар: сірі, спотворені

млюю постаті, моторошні з'яви з тьмяними вогниками в руках – і просто пройшли повз нього. А гобіт зіщулився, силкуючись заповзти в якусь шпарку і заховатися.

Сем прислухався. Орки з тунелю й ті, котрі крокували донизу, побачили одні одних, і обидва загопили зметушилися та зчинили галас. Він виразно чув їх усіх і добре розумів, про що вони розмовляють. Напевно, Перстень наділяв свого власника знанням мов чи просто здатністю розуміти, зокрема, прислужників його творця, Саурона. Тож коли Сем прислухався до орківської балачки, то все розумів і міг тлумачити їхні думки. Без сумніву, Перстень дуже зріс на силі, коли наблизився до тієї місцевості, де його викували; проте він не додавав своєму власникові єдиного – мужності. Наразі Сем думав лише про те, щоби заховатися, залагти у безпечному місці, доки все знову стихне, і напружено прислухався. Він не знав, чи близько біля нього орки, та їхні слова, здавалося, звучали коло самих його вух.

– Гей! Горбагу! Що це ти тут робиш? Тобі воювати ще не набридло?

– Пропуск давай, телепню. А що ти робиш, Шаграте? Набридло валандатися по горах? Хочеш спуститися і піти на бій?

– Сам пропуск давай. Я командую на цьому перевалі. Тож говори ввічливо. Ну, доповідай!

– Нема про що.

– Го-го! Сюди! – сварку ватажків урвав крик.

Орки, котрі були внизу, несподівано щось помітили.

Метнулися туди. Усі інші побігли за ними.

– Го! Гей! Тут щось є! Лежить просто на дорозі. Шпигун, шпигун!

Й зачулися сердиті гудки ріжків і валування гавкучих голосів.

Жахливий здогад змусив Сема забути про страх: орки побачили його пана! Що вони робитимуть? Про орків розповідали таке, що кров застигала в тілі. Сама думка про це була нестерпна. Гобіт зірвався на рівні. Грець із тією Виправою та з усіма його попередніми рішеннями, а також зі страхом і зі сумнівами! Тепер він знав достеменно, де було та де є його місце: біля пана Фродо (втім, чим він зможе йому зарадити, Сем не відав). Тож він побіг униз східцями, вниз стежкою – до Фродо.

«Скільки їх там? – розмірковував Сем. – Щонайменше тридцять чи сорок тих, котрі прийшли з вежі, а внизу орків, либонь, було ще більше. Скількох я прикінчу, перш ніж вони схоплять мене? Щойно я витягну меч, орки побачать його полум'я, і рано чи пізно я втраплю їм до лап. Цікаво, чи хтось згадає про все це в пісні: як Семвайз поліг у Вершинному Проході, нагромадивши гори трупів довкола свого господаря? Ні, які там пісні! Звісно, що ні, адже орки знайдуть Перстень, і пісень не буде вже ніколи. Я не можу цьому зарадити. Мое місце – біля пана Фродо. Їм доведеться зрозуміти: Ельрондові та Раді, великим володарям і володаркам із усією їхньою мудрістю. Їхні плани розладнано. Я не буду їхнім Персненосцем. Без пана Фродо – ні».

Та його тьмянний зір уже не бачив орків. Тривалий час Семові ніколи було дбати про

себе, тож він раптом усвідомив, що дуже стомився, майже виснажився: ноги не слухалися його й нікуди не несли. Він рухався надто мляво. Стежка тяглася нескінченно довго. Куди вони всі позникали в цій імлі?

Ага, ось де ті орки! До них іще далеченько. Гурт постатей оточив те, що лежало на землі, декотрі з них, пригнувшись, сновигали туди-сюди, мов собаки, які беруть слід. Сем спробував пришвидшити крок.

– Уперед, Семе! – сказав собі. – Бо знову запізнишся.

Гобіт послабив піхви меча. За мить він витягне його, і тоді...

Ураз розлігся дикий галас, галайкання та регіт, орки щось підняли зі землі.

– Гай-гой! Гай, скоро, го! Вгору! Вгору!

Потому хтось вигукнув:

– Гайда! Коротким шляхом. Назад до Нижньої Брами! Цієї ночі Вона нас не зачепить.

І цілий тлум орківських постатей рушив у ніч: четверо солдатів, котрі йшли посередині, несли на плечах свою знахідку.

– Гай-го!

Орки забрали тіло Фродо. Вони пішли. Сем не міг їх наздогнати, проте продовжував сунути вперед. Орки дісталися до тунелю й увійшли туди. Першими у вході до нього зникли ті, котрі несли тіло, решта зчинила неабияку бучу та штовханину. Сем підходив усе ближче і ближче. Витягнув меч – синій вогник спалахнув у його тремтячій руці, проте його ніхто не зауважив. Але щойно захеканий гобіт наблизився до тунелю, останній орк шаснув у чорну нору.

Якусь хвилину Сем постояв, відсапуючись і тримаючись за груди. Потому провів рукавом по обличчю, змахнувши грязюку, піт і сльози.

– А хай вам грець, покидьки! – сказав він і кинувся за ними в морок.

Тунель уже не був таким темним, як раніше. Гобітові радше здавалося, ніби він потрапив із прозорої мли в густезний туман. Що дужче на нього накочувалась утома, то більш затято йшов він далі. Семові привиділося, що десь попереду мигтить світло смолоскипів; але, хоч як він силкувався, наздогнати їх не міг. Орки швидко пересуваються в усіх тунелях, а цей вони знали дуже добре, бо, незважаючи на Павучиху, мушили часто ходити ним: то був найкоротший шлях через гори з Мертвого Міста. У які стародавні часи з'явилися цей тунель і величезна кругла яма, де багато століть тому оселилася Павучиха, вони не знали, натомість вирили обабіч від нього чимало власних кружних шляхів, аби не натрапляти на лігво чудовиська, поспішаючи в той чи в той бік за наказами своїх правителів. Тієї ночі орки не мали наміру спускатись углиб тунелю – тільки хотіли якомога швидше потрапити до бокового проходу, що вів до вартової вежі на кручі. Більшість із них раділа й тішилася з того, що вони знайшли та побачили, тож, біжучи, орки базікали та верзли всілякі нісенітниці – за звичаєм їхньої раси. Сем чув гомін їхніх хрипких голосів, монотонний і тугий у безшелесному повітрі, й міг серед усіх вирізнити два: вони були найгучніші й лунали найближче. Здавалося, капітани обох загонів ішли позаду всіх, і їхня суперечка тривала.

– Нехай твій набрід постуляє пельки, Шаґрате! – гаркнув один. – Чи ти хочеш, аби нас переловила Павучиха?

– Іди собі, Горбагу! Твої галасують не менше, – відказав другий. – Нехай хлопці забавляться! Думаю, Павучиха найближчим часом нам не докучатиме. Здається, вона сіла на добрячого остюка, та ми не оплакуватимемо її. Чи тобі повилазило? Онде скільки смердючої гидоти на дорозі до її триклятої нори! Якщо ми спинили її раз, то і сто разів спинимо. Тож нехай сміються. До того ж, нам нарешті трохи підфартило: ми знайшли те, що потрібне в Лугбурці.

– У Лугбурці потрібне, кажеш? І що це, по-твоєму, таке? На вигляд, як ельф, але замале. Невже цей малюк небезпечний?

– Не знаю, треба спершу його роздивитись.

– Ого! То тобі не сказали, чого від нього чекати? Нам ніколи не кажуть усього, що вони знають, правда? Навіть половини не кажуть. Але вони теж помиляються, і Верховні помиляються.

– Ша, Горбагу! – Шаґрат притишив голос так, що Сем, навіть маючи навдивовижу загострений слух, розібрав лише окремі слова. – Може, й так, але в них усюди є очі та вуха: серед моїх солдатів шпигуни теж є. Мабуть. Або й немає. Та щось їх там, угорі, таки налякало – я знаю. Ти сам розповідав, що назгули полетіли в долину і що в Лугбурці неспокійно. Щось майже вислизнуло від них.

– Майже, кажеш? – перепитав Горбаг.

– Цить, – відказав Шаґрат, – ми поговоримо про це потім. Зачекай, поки дістанемося до Нижнього Шляху. Там є закуток, де можна трохи побалакати, доки хлопці бавитимуться.

Невдовзі Сем помітив, що смолоскипи зникли. Пролунав гуркіт, а тільки-но гобіт побіг у той бік – глухий удар. Сем здогадався, що орки повернули й подались у той самий прохід, яким намагалися пройти і вони з Фродо, проте тоді він був завалений. І тепер – теж.

Дорогу перегородила чимала брила, проте орки якось потрапили всередину, бо Сем чув їхні голоси з іншого боку. Саурунові прислужники бігли далі, все глибше і глибше під гори, назад до вежі. Гобіта охопив розпач. Орки несли кудись тіло його пана і збиралися зробити з ним щось огидне, а він не міг їх наздогнати. Сем навалився на загороду й узявся штовхати її, потому – з розгону битись об неї, та брила не піддавалась. Ураз десь неподалік, як на Семів слух, у проході залунали голоси двох капітанів. Гобіт завмер, наставивши вуха та сподіваючись почути щось корисне. Можливо, Горбаг, який, здається, належав до залози Мінас-Моргула, вийде, і тоді Сем зможе прослизнути всередину?

– Ні, не знаю, – сказав голос Горбага. – Зазвичай послання передають швидше, ніж можуть літати літуни. Та я не допитувався, як вони це роблять. Так безпечніше. Грр! Від тих назгулів мене дрижаки б'ють. Ті тварюки вмить здеруть із тебе шкіру, щойно глянеш на них, і покинуть у потойбіччі, геть холодного. Та Він їх любить: тепер вони Його улюбленці, тож нарікати марно. Кажу ж бо: служити в тому місті – це тобі не жарти.

– Спробував би ти послужити тут, маючи під боком Павучиху, – відказав Шаґрат.

– От би служити там, де нікого з них немає! Та зараз війна, а коли вона закінчиться, життя наше полегшає.

– Кажуть, що на війні все йде за планом.

– Ще б пак, – гмикнув Горбаг. – Побачимо. Та якщо все і справді йде за планом, то невдовзі ми матимемо вдосталь місця. Що скажеш, га? Може, якщо випаде нагода, чкурнемо звідси – ти і я – й осядемо собі окремо з кількома надійними хлопцями там, де є досхочу смачної поживи і немає великих начальників?

– Ох! – відказав Шаґрат. – Як у старі часи.

– Так, але не сподівайся на це. Щось мені неспокійно. Я ж казав, Великі Начальники, ех... – він перейшов на шепіт, – ех, навіть Найбільший може помилитися. Щось майже вислизнуло, кажеш? А я кажу: щось *таки* вислизнуло. І треба бути обачним. Бідні уруки завжди винуваті, їм ніхто не дякує. Проте не забувай: вороги люблять нас не більше, ніж

Його, і якщо вони Його скинуть, то і нам каюк. Слухай, коли вам наказали виходити?

– З годину тому – якраз перед тим, як ти нас побачив. Надійшло повідомлення: *Назгули занепокоєні. На Сходах можуть бути шпигуни. Подвоїти варту. Патруль – на вершину Сходів. Я* відразу й пішов.

– Кепські справи, – сказав Горбаг. – Ти чув: наша Мовчазна Сторожа хвилюється вже понад два дні? Це я знаю точно. Проте моєму патрулю ніхто не наказав стати на варту того самого дня, і навіть вістки до Лугбурца ніхто не послав, адже нагору подали Важливий Сигнал, а Верховний Назгул полетів на війну, й усяке таке. А потім мені сказали, що в Лугбурці довго не надавали цьому значення.

– Мабуть, Око дивилося кудись деінде, – відказав Шаграт. – Кажуть, на заході почалися великі справи.

– Чом би й ні! – гарикнув Горбаг. – А вороги тим часом захопили Сходи. І навіщо ти прийшов? Ти повинен наглядати тут за всім, так? Маєш особливі повноваження, так чи ні? Навіщо ти тут?

– Ну, годі! Не вчи, що мені робити. Ми тут теж не вчора народились. І знаємо про всякі чудні речі.

– Дуже чудні!

– Так, дуже чудні: вогні, крики й усе таке. Проте Павучиха вилазила з лігва. Мої солдати бачили її та її Нишпорку.

– Її Нишпорку? Це ще хто?

– Та ти його знаєш: маленька худа темна істота, сама схожа на павука чи на сухоребру жабу. Він уже тут бував. Уперше прийшов із Лугбурца багато років тому, і нам Звисока наказали не затримувати його. Відтоді він іще раз чи двічі бував тут, на Сходах, але ми не чіпали його: здається, та потвора порозумілася з Її Величністю. Думаю, він гиденський на смак, бо Павучиху не обходять накази Звисока. Ви погано стережете долину: він був тут за день до того, як почалась уся ця метушня. Ми бачили його на початку минулої ночі. Принаймні мої хлопці доповідали, що Її Величність розважається, і я вважав це добрим знаком, доки отримав послання. Я думав, що Нишпорка приніс їй забавку, а може, ти прислав їй подарунок – якогось військовополоненого абощо. Коли вона розважається, я не втручаюся. Ніхто не прослизне повз Павучиху, поки вона полює.

– Ніхто, кажеш? Тобі що, засліпило, коли ти там був? Повір: щось мені неспокійно. Хоч би хто піднімався Сходами, він таки пройшов. Перерізав її павутину та живим вибрався з її лігва. Тут є про що подумати!

– Ну, та вона його впіймала, хіба ні?

– *Впіймала* його? Впіймала кого? Цього малючка? Якби він був сам, вона вже давно затигла би його до свого сховку, де він зараз і був би. А якщо він потрібен у Лугбурці, то *ти* мусив би піти туди і забрати його. Ото тобі пощастило би! Кажу ж: він був не сам.

Далі Сем слухав іще уважніше, притуливши вухо до брили.

– Хто перерізав плетиво, яким Вона обплела малючка, га, Шаграте? Той самий, хто перерізав павутину. Невже не докумекав? А хто встромив гостряка в Її Величність? Теж він, гадаю. Тільки де він? Де він, Шаграте?

Шаграт не відповідав.

– Думай, бо голова не лише для того, щоби носити шолом. Тут не до смішок. Ніхто, *ніхто* ніколи не пробивав панцир Павучихи – це ти сам добре знаєш. Але біда не в тому. Ти тільки подумай: десь тут вештається на свободі хтось значно більш небезпечний за всіх триклятих повстанців, котрі бували тут іще з кепських давніх часів, із Великої Облоги. Щось *таки* прослизнуло.

– І що воно таке? – гаркнув Шаграт.

– За всіма ознаками, капітане Шаграте, я сказав би, що десь на волі бродить великий воїн, імовірно – ельф, і точно – з ельфійським мечем, а ще, мабуть, зі сокирою; він і твоїх пасток уникнув, ти його не вистежив. Це дуже підозріло!

Горбаг сплюнув. Сем понуро всміхнувся, почувши такий опис себе.

– Тю на тебе, ти завжди чекаєш найгіршого, – сказав Шаграт. – Тлумач ці знаки, як тобі заманеться, проте їх можна пояснити й інакше. Хай там як, у мене всюди стоїть сторожа, і я даватиму раду кожному лиху по черзі. Спершу гляну на того, кого ми *вже* спіймали, а тоді почну хвилюватися про інше.

– Щоби ти знав, на тому малюнку ти далеко не заїдеш, – відказав Горбаг. – Напевно, він узагалі не має нічого спільного зі справжнім клопотом. Бо той великий, із гострим мечем, здається, мав його ні за що: просто кинув лежати тут. Це звичайні ельфійські штучки.

– Побачимо. Ну, пішли! Набалакались уже. Подивімося тепер на полоненого!

– Що ти збираєшся з ним робити? Не забувай: я перший помітив його. Якщо ти хочеш пограти, то я і мої солдати будемо у грі.

– Тихо, тихо, – гаркнув Шаграт, – я маю накази. І не хочу ризикувати своєю головою – чи твоєю, – не виконавши їх. *Будь-якого* порушника, котрого знайде варта, слід утримувати у вежі. В'язня треба роздягнути. Ретельно описати кожну його річ: одяг, зброю, листи, персні – кожну дрібничку, і цей опис негайно передати до Лугбурца, й *тільки* до Лугбурца. В'язень має бути цілий і неушкоджений, доки Він пошле по нього чи прибуде Сам – інакше покарання зазнають усі вартові чи навіть їх буде страчено. Усе цілком зрозуміло, і саме так я збираюся вчинити.

– Роздягнути, так? – сказав Горбаг. – Здерти все: волосся, нігті, зуби – все?

– Ні, не так. В'язень – для Лугбурца, чуєш? Він потрібен там живий і цілий.

– Це буде складно, – зареготав Горбаг. – Він же просто труп. Що в Лугбурці робитимуть із таким? Такого в'язня можна було б і зварити.

– Дурень ти, – прохрипів Шаграт. – Багато розумного сказав, але багато чого і не знаєш – того, що відомо більшості. Труп! То тобі невтямки, як поводить ся Її Величність? Вона зв'язала його павутинням – значить, хотіла м'яса. А Павучиха не їсть мертвого м'яса та не п'є холодної крові. Цей малюнок – не мертвий!

Сем аж затремтів, учепившись за брилу. Він почувався так, ніби цілий темний світ перевертається догори дригом. Потрясіння було таке сильне, що гобіт мало не зімлів, але, відчайдушно силкуючись залишитися при тямі, почув свій внутрішній голос: «Дурню ти, Фродо не мертвий, як і підказувало тобі серце. Не довіряй своїй голові, Семвайзе, – це не найліпша частина тебе. Біда в тому, що ти ніколи не мав щирої надії. Ну, і що тепер робити?» Наразі нічого, тільки притискатися до непорушної брили і слухати, слухати гидкі орківські голоси.

– Грр! – гаркнув Шаграт. – У неї є кілька отрут. Павучиха, полюючи, просто дзьобає свою здобич у шию, і та стає млява, як риба без луски, а тоді вже Її Величність робить із нею все, що захоче. Пам'ятаєш старого Уфтака? Ми шукали його кілька днів. А коли знайшли, він висів у закутку, цілком притомний і дуже лютий. Ото ми посміялися! Мабуть, Павучиха забула про нього, проте ми не чіпали старого: навіщо встрявати між Нею та її харчем. Ні, цей малий покидьок за кілька годин прокинеться, трохи проблюється – і все буде добре. Чи було би, якби Лугбурц дав йому спокій. Звісно, малюнка мучитиме те, куди він потрапить і що з ним станеться.

– І що з ним станеться! – засміявся Горбаг. – Ну, ми можемо розповісти йому кілька історійок, якщо вже до всього іншого нам зась. Ледве чи він бував у прекрасному Лугбурці, тож, напевно, захоче знати, що його там чекає. Буде навіть веселіше, ніж я думав. Ходімо!

– Жодних ігор, чуєш? – відказав Шаграт. – В'язень мусить бути у безпеці, інакше нам усім гаплик.

– Гаразд! Але на твоєму місці я впіймав би ще й того великого, котрий бродить на волі, а вже тоді посилав би рапорт до Лугбурца. Бо якось воно негарно звучить: я впіймав кошеня, та прогавив кішку.

Голоси почали віддалятися. Сем чув, як поволі стихають кроки ватажків. Він оклигав після потрясіння, і тепер його охопила нестримна лютя.

– Я все зіпсував! – кричав гобіт. – Я знав, що так буде. Тепер Фродо в них, хай би їх покрутило! Мерзота! Ніколи не залишай свого пана, ніколи, ніколи – от правильне рішення. Я це серцем чув. О, нехай Фродо мені пробачить! Я мушу дістатися до нього. За всяк кошт, за всяк!

Сем знову витяг меча й ударив руків'ям об брилу, проте вона тільки глухо загула. Меч натомість спалахнув так яскраво, що Сем навіть крізь туман перед очима розгледів його світло. І побачив, що брила та, на диво, має форму важких дверей, майже вдвічі вищих за нього. Але понад ними був порожній темний простір між краєм кручі та низькою аркадою ходу Напевно, завдяки цим дверям орки не пускали Павучиху досередини, замикаючи їх на якийсь хитрий засув чи на клямку, з якими потвора не могла впоратися. Зібравши рештки сили, Сем підскочив, ухопився за край брили, видряпався нагору й зістрибнув у тунель. Потому прожогом кинувся бігти зі сйливим мечем у руці, повернув за кут і помчав углиб зміїстим ходом.

Звістка про те, що його пан і досі живий, додала йому снаги та змусила відкинути навіть думку про втому. Сем нічого не бачив попереду, бо новий прохід постійно петляв і звивався, та йому здалося, ніби він наздоганяє двох орків: їхні голоси поступово ближчали. Аж ось орки опинились уже зовсім поряд.

– От що я зроблю, – сердитим тоном сказав Шаграт. – Запроторю його просто до горішньої кімнати.

– Навіщо? – гаркнув Горбаг. – Невже ти не маєш в'язниць унизу?

– Сказано ж: тримати в'язня у безпеці, – відповів Шаграт. – Розумієш? Він безцінний. А я не довіряю всім своїм хлопцям, ані твоїм, ані тобі, бо ти щось занадто веселий. Його понесуть туди, куди я накажу, а ти туди не підеш, якщо не слухатимешся мене. І я кажу: на саму гору. Там він буде у безпеці.

– Невже? – запитав Сем. – Ти забув про великого та сильного ельфійського воїна, котрий бродить на волі!

З тими словами він кинувся за останній закрут дороги, виявивши, що тунель чи слух, загострений Перснем, обдурили його й він неправильно розрахував відстань.

Дві орківські постаті були трохи попереду. Тепер Сем бачив їх – чорні та приземкуваті на тлі червоної заграви. Прохід нарешті прямо піднімався схилом, а наприкінці шляху стояли розчехнуті навстіж велетенські подвійні двері, які вели, певно, до глибоких кімнат, розташованих значно нижче від високого виросту вежі. Орки з ношею вже зайшли досередини. Горбаг і Шаграт наближались до брами.

Сем почув, як розляглися хрипкі співи, загули ріжки й ударили гонги – зчинився жахливий гармидер. Горбаг і Шаграт уже стали на поріг.

Сем закричав і змахнув Жалом, але його слабкий голос потонув у галасі. Ніхто на нього

не зважив.

Величезні двері гупнули. Бабах! Зсередини опустилися залізні ґрати. Брама зачинилася. Сем із розгону вдарився об скріплені товстими стрижнями мідні пластини, знепритомнів, сповз додолу. І поринув у темряву. А Фродо був живий, утім потрапив до лап Ворога.

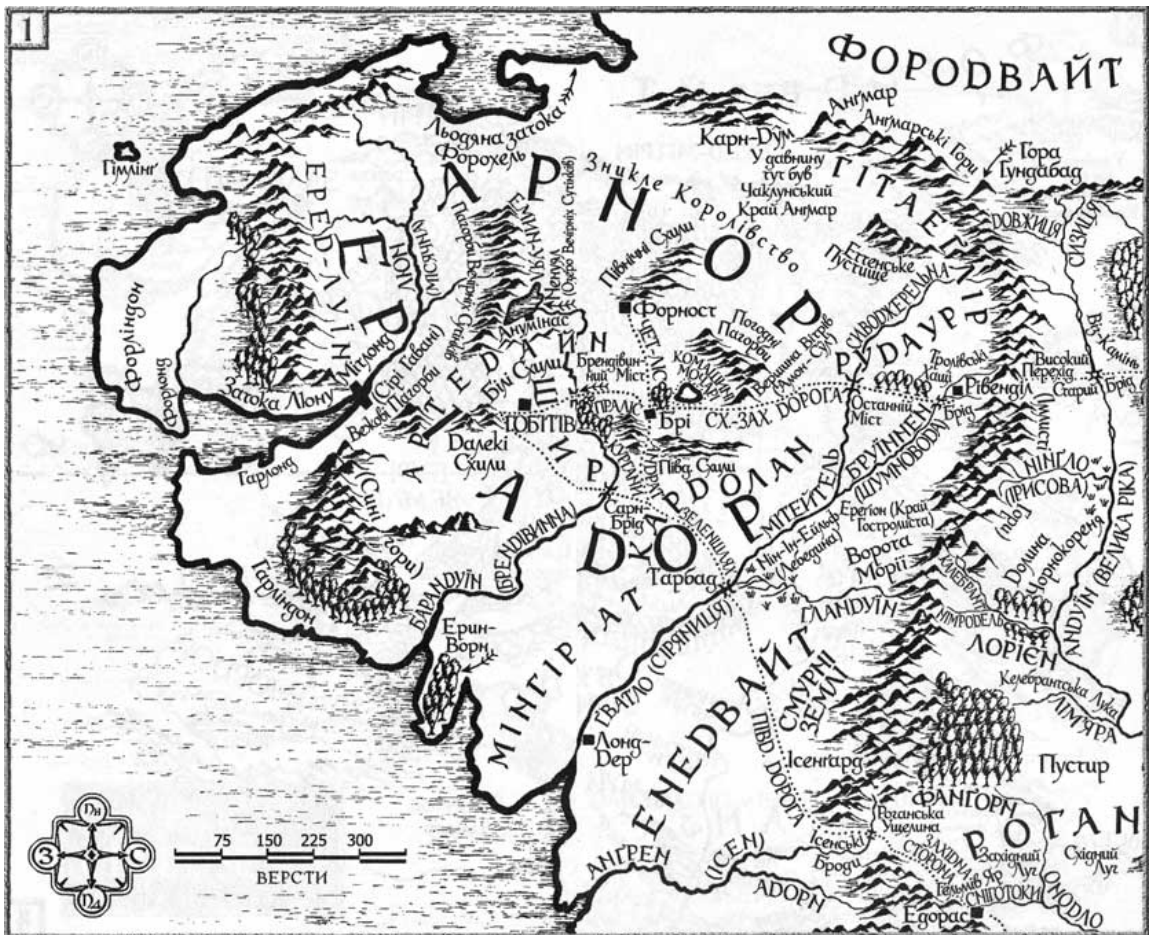
*

На цьому завершується друга частина історії про Війну за Перстень. Третя частина називається «Повернення короля», у якій ми станемо свідками останнього відчайдушного бою з Темним Володарем. Кожен із Братства Персня виконає свою Місію, і у знесиленій тривалою війною край повернеться його король. Але ця перемога матиме легкий відтінок смутку: минає драматично-сувора та водночас чарівно-казкова епоха, і приходить час людей.

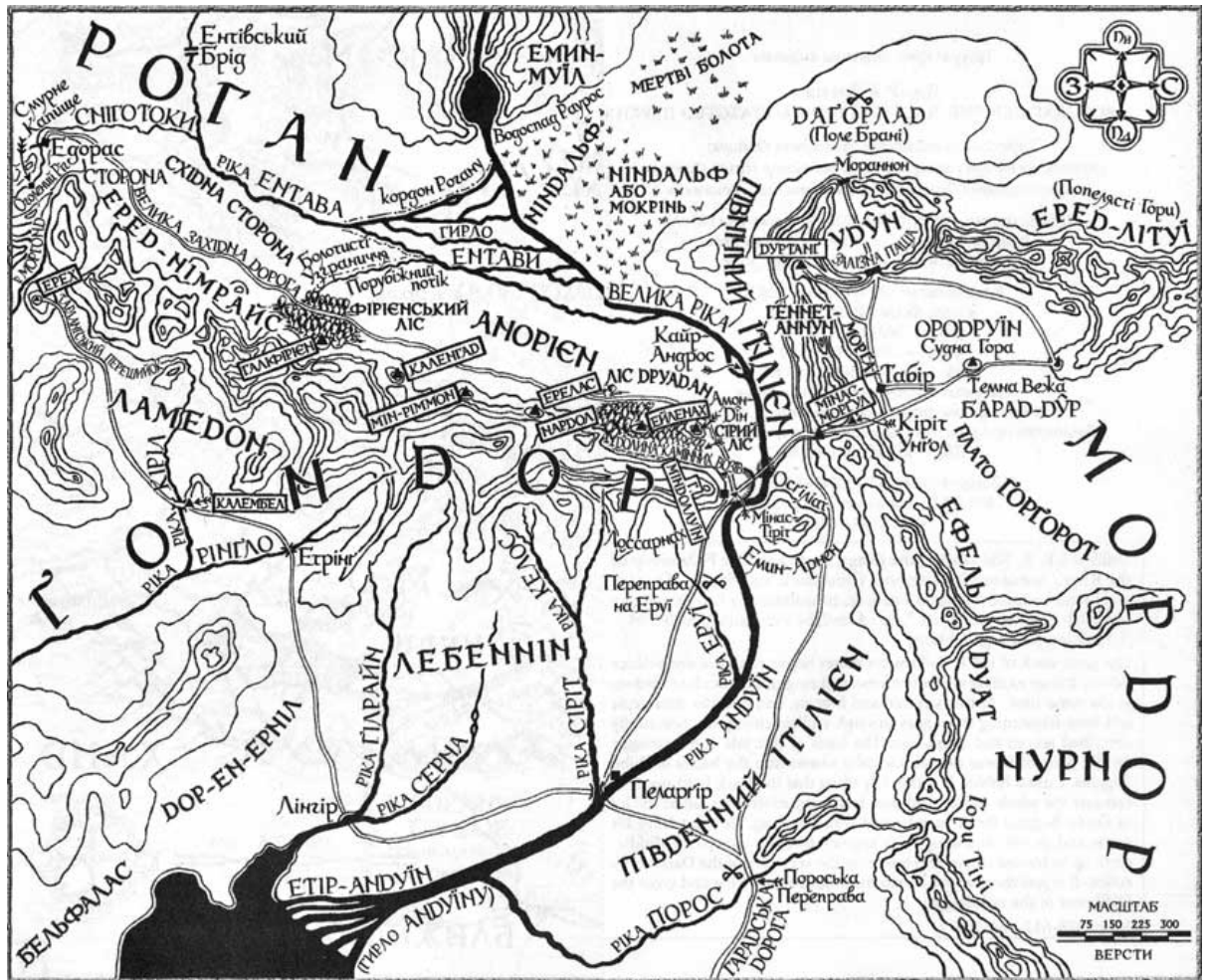
Мапи

МАПИ

«Чарівно розказана історія,
з переливами усіх барв, рухів та почуттів».
New Statesman

Братство розпалося. Тепер Фродо і Сем удвох
продовжують мандри вздовж великої ріки Андуїн.
Удвох — якщо не зважати на загадкове створіння,
що повзе за гобітами назирці.
Але величні подвиги та страшні небезпеки
чекають і на інших побратимів.
Кожен повинен дати раду випробуванням,
що випали на його долю,
бо інакше — світ поглине пільма...

Так продовжується роман-трилогія *Володар Перснів*,
який розпочався з *Братства Персня* і завершиться
вражаючою історією про *Повернення Короля*.

«Світ поділяється на тих, хто вже прочитав
Володаря Перснів і *Гобіта*, і тих,
хто тільки збирається прочитати ці книги».
Sunday Times

<https://www.astrolabium.com.ua>

Обкладинка © Warner Bros. Entertainment Inc. Усі права застережені
(s12)

«Чарівно розказана історія, з переливами усіх барв, рухів та почуттів».
New Statesman

Братство розпалося. Тепер Фродо і Сем удвох продовжують мандри вздовж великої ріки Андуїн. Удвох – якщо не зважати на загадкове створіння, що повзе за гобітами назирці. Але величні подвиги та страшні небезпеки чекають і на інших побратимів. Кожен повинен дати раду випробуванням, що випали на його долю, бо інакше – світ поглине пільма...

Так продовжується роман-трилогія *Володар Перснів*, який розпочався з *Братства Персня* і завершиться вражаючою історією про *Повернення Короля*.

«Світ поділяється на тих, хто вже прочитав *Володаря Перснів* і *Гобіта*, і тих, хто тільки збирається прочитати ці книги».
Sunday Times